

**UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
FAKULTA PRÍRODNÝCH VIED
KATEDRA GEOGRAFIE A REGIONÁLNEHO ROZVOJA**

**GEOGRAFICKÉ INFORMÁCIE
12**

STREDOEURÓPSKY PRIESTOR

**GEOGRAFIA V KONTEXTE NOVÉHO
REGIONÁLNEHO ROZVOJA**

NITRA 2008

GEOGRAFICKÉ INFORMÁCIE 12

Hlavný redaktor / Editor-in-Chief:

doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.

Výkonný redaktor / Executive editor:

doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

Technické spracovanie / Computer typesetting:

Mgr. Martin Valach

Vydané s finančnou podporou Akademického klubu Fakulty prírodných vied UKF v Nitre, Slovenskej geografickej spoločnosti pri SAV Bratislava a Soramy, s.r.o. Nitra

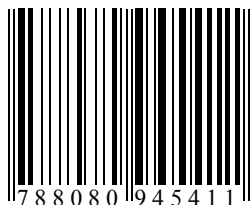
Recenzenti sú uvedení za jednotlivými príspevkami.

Za obsahovú a jazykovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.

Tlač: ŠEVT, a.s. Bratislava

ISSN: 1337-9453

ISBN: 978-80-8094-541-1

9 788080 945411

OBSAH**Ján Hanušin**

Sieťovanie chránených území na príklade časti Bielych Karpát
Protected areas networking on the example of the part of Biele Karpaty
mts..... 9

Jan Kopp, Marie Novotná

Krajinně-ekologické a environmentální změny na Plzeňsku
v transformačním období
Landscape-ecological and environmental quality of the Plzeňsko region
during transformation period..... 16

Zdeněk Lipský

Mapování a dokumentace významných krajinných prvků v projektu Kačina
Mapping and documentation of landscape important elements in the Kačina
project..... 24

Wolfgang Aschauer

Regionale Differenzierung in Deutschland 20 Jahre nach der Wende..... 34

Dagmar Bartoňová

Vývoj mezinárodní migrace a cizinci v České republice počátkem 21.
Století: regionální a demografické aspekty
Development of international migration and foreigners in the Czech republic
at the beginning of the 21st century: regional and demographic aspects..... 48

Pavel Bednář, Petr Šindler

Rezidenční mobilita a změny vnitřní prostorové struktury post
socialistického města a jeho zázemí
Residential mobility and changes of internal urban structure of the post
socialist city and its hinterland..... 56

Tomáš Boruta

Integrovaný systém veřejné dopravy na Ostravsku..... 62

Petr Chalupa

Ekonomicko-politický vývoj a geopolitická transformace českého prostoru
Economic – political development and geopolitical transformation of czech
territory..... 69

Katarína Danielová

- Vybrané transformačné procesy a ich prejav v priestorovej štruktúre
 Novej Dubnice v období po roku 1989
 Selected transformation processes and their reflection in the spatial structure
 of the town Nová Dubnica since the year 1989..... 77

Jan Havrlant

- Geografické aspekty rozvoje cestovného ruchu v Jeseníckém regionu
 Geographical aspects in the development of tourism in the Jeseníky region.... 84

Pavol Korec, Silvia Bystrická, Slavomír Ondoš

- Geografická podmienenosť regionálnej heterogenity jednotiek NUTS 2 na
 Slovensku
 Geographical determination of the regional heterogeneity of the NUTS 2
 units in Slovakia..... 91

Jiří Koželouh

- Krajinně-ekologické souvislosti prostorové expanze nákupních řetězců
 a jejich řešení v územním plánování
 Landscape ecological contexts of retail spatial expansion and their solving in
 the territorial planning..... 101

Josef Kunc, Petr Tonev

- Rozvojový inovační potenciál vybraných měst České republiky (příklad
 Brna a Ostravy)
 Developing innovative potential of selected cities in the Czech republic
 (Brno city and Ostrava city example)..... 109

Alena Matušková

- Vývojové tendence malých měst Plzeňského kraje
 The development trends of towns in the Plzeňský region..... 116

Ema Mišúnová

- Strategické ciele rozvoja cestovného ruchu SR a jeho megatrendy
 The strategic aims of tourism development in Slovakia and its megatrends..... 123

Vladimír Slavík , Katarína Kohútová

- Vývoj rezidenčnej suburbanizácie v okrese Senec v rokoch 1990 – 2006
 Development of residential suburbanization at Senec district in 1990-2006.. 131

Vladimír Székely

Ženy na trhu práce Stredného Pohronia

Women in the labour market: case study from Middle Pohronie region..... 138

Jaroslav Vencálek

Ze zajetí dichotomie k synergii prostorových struktur

From being captured in dichotomy towards synergy of spatial structures..... 145

Hana Svobodová, Antonín Věžník

Dopady SZP EU na stav a možný rozvoj zemědělství v mikroregionu Hrotovicko

Impacts of CAP EU on state and possible development of agriculture in microregion Hrotovicko..... 151

Darina Foltýnová

Příležitost pro GIS do škol aneb využitelnost internetových zdrojů

Opportunity for GIS to school or utility of internet..... 158

Svatopluk Novák

Školská kartografie v období geoinformačních technologií

The school cartography in the geoinformatic period..... 165

Hana Svatoňová, Petr Knecht

Interpretace leteckých a družicových snímků a interaktivních map: možnosti výzkumu

The reef of using satellite images and interactiv maps..... 170

Pavel Michal

Polje Brezie v Lehotskom krasi Drienockej vrchoviny

Polje Brezie in Lehotsky karst of Drienocka vrchovina highland 184

Norbert Polčák, Oliver Bochníček

Vplyv geografických faktorov na monitoring veterných pomerov Slovenskej republiky

Geographical factors influence on wind monitoring confitions of Slovak republic..... 191

Zuzana Rampašeková

Kľúč k určovaniu pôd SR na príklade hnedozemí

A key to the determination of slovak soils at the model of brown soils..... 203

Zdenka Rózová, Erika Mikulová

Stav vegetačných úprav v meste Nitra

State vegetation designs in town Nitra..... 209

Lucia Šolcová

Súčasná krajinná štruktúra disperzného osídlenia (na príklade Veľkého Poľa)

The present landscape structure of dispersed settlement (Veľké Pole)..... 217

Veronika VlkováVliv geografických faktorů na proměnlivost vegetační složky krajiny
v oblasti bývalého hraničního pásma na ŠumavěInfluence of geographical factors on vegetation variability in landscape in
marginal areas of Šumava mountain..... 222**Pavel Bednář, Danuše Vichánková**

Rezidenční development a migrace obyvatelstva na Ostravsku

Residential development and population migration in the Ostrava

metropolitan area..... 230

Tibor Blažík, Erik Eleš

Geografické aspekty európskej integrácie (vybrané problémy)

Geographical aspects of european integration (selected problems)..... 236

Rastislav Cákoci

Metóda AQITI – evaluácia propagácie cestovného ruchu na internete

AQITI method – evaluation of the tourism propagation on the internet..... 244

Daniel GurňákGeografia ako nástroj politiky – národnostné štatistiky a zmeny slovensko-
maďarských hraníc v r. 1938-1939Geography as an instrument of policy – national statistics and changes of
slovak-hungarian borders in 1938-1939 251**František Křižan, Viliam Lauko**Vývoj stredných škôl na území mesta Bratislava po roku 1989 a ich súčasná
lokalizácia a dostupnosťDevelopment of secondary schools in Bratislava city area after the year
1989, current localization and accessibility 261

Michaela Madajová

Vybrané problémy porovnávania údajov z rôznych časových období

Choice problems of data comparing over time..... 274

David Michalec

Vybrané demografické aspekty migrácie v metropolitných oblastiach ČR.

Srovnání Brněnska, Plzeňska a Ostravska

Some demographic aspect of migration in czech metropolitan regions.

Comparison of Brno, Plzeň and Ostrava regions..... 281

Marie Novotná, Jan Kopp

Amenitní migrace – nový směr výzkumu v rurální geografii

The amenity migration - new orientation of the research in rural geography... 298

Daniel Seidenglanz

Brno – prognóza populačného vývoje

Brno – population projection..... 309

Ondřej Slach

Inovativní milieu. Teoretický koncept bez praktických implikací?..... 317

Peter Spišiak, Marián Kulla, Janetta Nestorová - Dická

Vybrané aspekty kvality života v obciach regionálneho združenia obcí

Hornád

Selected aspects of quality of life in the communities of the Hornád regional

association..... 324

Daniela Vigašová

Zmeny v dochádzke a odchádzke do zamestnania v okresoch Banská

Bystrica a Zvolen v rokoch 1991 - 2001

Changes in commuting to work in districts Banská Bystrica and Zvolen in

the years 1991 – 2001..... 334

Anna Vrábľová

Ekoturizmus a regionálny rozvoj na Slovensku

Ecotourism and regional development in Slovakia..... 341

Dana Hübelová

Mapa – kľúčový didaktický prostriedok výuky zeměpisu

Map – pivotal didactics elements in geography education..... 349

Jana Oláhová, Magdaléna Nemčíková

Zbierka úloh a hier z geografie

Collection of tasks and games from geography..... 359

Martin Stehlík

Užití školních kartografických pomůcek

Using of cartographic education mediums 365

Martin Valach, Magdaléna Nemčíková

Návrh učebnice geografie miestnej krajiny na príklade Ponitria

Proposition of the geography of the region textbook based on the example
of the Ponitrie region..... 376**PRÍSPEVKY OD STRANY 184 POKRAČUJÚ NA CD**

SIEŤOVANIE CHRÁNENÝCH ÚZEMÍ NA PRÍKLADE ČASTI BIELYCH KARPÁT

Ján Hanušin

Abstract

The main criterion of the protected areas (PAs) network assessment in the landscape is natural landscape connectivity based on its abiotic parameters. Biotic connectivity is applied on the basis of landcover. PAs networking was studied on the example of the NE part of the Biele Karpaty Mts. Twelve PAs on the area of 86 km² are located here. Nature of PAs networking (the size of connectivity potential) was approached as a matrix of PAs in which the mutual connections among individual PAs based on the size of 4 parameters were assessed: position within the same river basin, position on the same mountain crest, mutual connection by forest and position on the same river flow.

Keywords: protected areas, landscape connectivity, connectivity potential networking, Biele Karpaty Mts.

Úvod a teória

Chránené územia (CHÚ) predstavujú zvyčajne najhodnotnejšie areály (systémy, prvky) v príslušnom krajinnom systéme, a z toho dôvodu majú výnimočný význam pre jeho optimálne fungovanie a vývoj. Samotná existencia jednotlivých CHÚ však nemusí za každých okolností znamenať zvýšenie stability územia. Platí to najmä v prípade ak jednotlivé CHÚ existujú bez funkčných väzieb na krajinnú štruktúru širšieho zázemia. Inak povedané systém funkčne izolovaných CHÚ má horšiu ekostabilizačnú funkciu ako systém zosieťovaných CHÚ, funkčne vzájomne prepojených prostredníctvom spojnic (koridorov) najlepšie prirodzeného charakteru, schopných prenášať hmotu, energiu a informáciu medzi jednotlivými CHÚ.

Pri hodnotení siete CHÚ vychádzame z konceptu krajiny ako dynamického priestorového systému, v ktorom jednotlivé zložky navzájom interagujú vo vertikálnej, horizontálnej dimenzii a v čase. Prírodnú krajinu teda chápeme nie ako fyziognomicko - percepčnú jednotku, ale ako systém zložiek (horniny, reliéf, pôdy, vodstvo, klíma, pôdy, biota) vzájomne prepojený systémom interakcií – procesov, ktoré spoluvytvárajú jej vlastnosti. Vychádzajúc z tejto predstavy, považujeme abiotickú zložku krajiny, jej stavové a časové charakteristiky za rozhodujúce a určujúce pre vytváranie biotickej zložky, ktorú chápeme ako nadstavbu, svojimi

vlastnosťami podriadenú abiotickú zložku. Z týchto dôvodov je jedným z kritérií hodnotenia siete CHÚ v krajine vyhodnotenie spojitosti prírodnej krajiny na základe jej abiotických vlastností. Biotické (biologické) chápanie spojitosti krajiny vnímame ako jej účelovú vlastnosť z hľadiska pohybu živočíchov v nej a uplatňujeme ju na úrovni vplyvu krajinnej pokrývky. Tento prístup sme uplatnili napr. v projekte PANet2010 (Beták et. al. 2008).

Pri sledovaní konceptu a definície krajinnej spojitosti v súčasnej literatúre nájdeme výraznú prevahu biocentrického chápania pojmu spojitosť. Tá sa v prevažnej väčšine prípadov hodnotí (definuje) na základe priestupnosti (možnosti) pohybu resp. šírenia vybraných živočíšnych alebo rastlinných druhov.

Podľa Formana a Godrona (1993) možno za spojitý považovať taký priestor, ktorý nie je rozdelený na dva otvorené celky (t.j. nie je preťatý hranicou, ktorej konce sa dotýkajú obvodu takéhoto priestoru). Podľa Taylora et. al (1993) je krajinná spojitosť miera, do akej krajina uľahčuje alebo obmedzuje pohyb jedincov medzi zdrojovými plochami. Podľa Brooksa (2003) má krajinná spojitosť dve zložky -štruktúrnu a biologickú. Štruktúrna zložka popisuje tvar, veľkosť a polohu krajinných prvkov. Biologická zložka je vyjadrená odozvou jedincov na krajinné prvky a charakterom pohybu génov. V literatúre sa termín spojitosť krajiny niekedy významovo interpretuje v dvoch konceptuálnych polohách, a to štruktúrnej a funkčnej. Štruktúrna spojitosť, tiež spojitosť krajiny, je vyjadrovaná vlastnosťami priestorovej štruktúry krajiny nezávisle od atribútov organizmov a skúma sa aplikáciou modelu plôška-koridor-matrica v zmysle Formana (1993). Funkčná spojitosť vychádza z konceptov metapopulačnej ekológie postavených na predpokladoch behaviorálnej odozvy organizmu na rôzne prvky krajiny (plôšky a hranice). My sa metodologicky orientujeme na aplikáciu konceptu štruktúrnej konektivity, pričom sa zameriavame hlavne na postihovanie vlastností koridorov. Koridory ako štruktúrne prvky krajiny v zmysle Formana (1993) členíme na tri typy, a to na:

- **líniové koridory** – predstavujú relatívne úzke pásy nepostačujúce na rozvoj environmentálnych podmienok,
- **pásmové koridory** - predstavujú dostatočne široké pásy postačujúce na rozvoj environmentálnych podmienok,
- **koridory vodných tokov** – ako špecifická kategória koridorov. Na báze funkcie koridorov v krajine je možné určiť ich štyri základné funkcie:
 - **habitatová funkcia** – koridor funguje ako habitat so všetkými atribútmi (umožňuje prežívanie druhov, natalitu a pohyb),
 - **pohyb umožňujúce koridory** – umožňujúce skôr len pohyb medzi plôškami a nezabezpečujúce v úplnom rozsahu funkcie reprodukcie,

- **bariérové a filtrové koridory** – lienárne elementy krajiny nedovoľujúce (bariéry) alebo zabraňujúce (filtre) tokom energie, živín, živočíchov a rastlín a napokon aj človeka,

- **zdrojové koridory abiotických a biotických efektov pôsobiacich na okolitú maticiu** – predstavujú ich lineárne prvky i svojim vplyvom na vstupy energie, živín, živočíchov a rastlín a napokon aj človeka modifikujú vstupy do okolitej matrice.

Štruktúrna zložitosť je podmienená hlavne vlastnosťami reliéfu. Reliéf v závislosti od svojich vlastností vytvára prirodzené prekážky pre migráciu živočíchov, ale aj pre rozličné ľudské aktivity. Na prevažne hornatom Slovensku je výrazne limitným faktorom. Pri určovaní miery bariérovosti reliéfu je dôležitá mierka pohľadu. Mozaika pohorí, kotlín a nížin svojou priestorovou kompozíciou vytvára sústavu bariér a spojok globálnejších rozmerov ovplyvňujúcich migrácie na väčšie vzdialenosti. O bariérach a spojkách však možno hovoriť aj na lokálnejšej úrovni, reliéf možno posudzovať z aspektu pohybu živočíchov alebo ľudí v lokálnom priestore.

Metodika a výsledky

Sieťovanie CHÚ sme študovali na príklade severovýchodnej časti CHKO Biele Karpaty v geomorfologických celkoch Vršatské bradlá, Kobylináč a Kýčerská hornatina. Na rozlohe 86 km², je tu sústredených 12 CHÚ v 4. a 5. stupni ochrany s celkovou rozlohou 2,5 km², čo je asi 3 % z rozlohy územia. (tab.1). Je to najvyššia koncentrácia CHÚ v rámci CHKO a jedna z najvyšších aj v rámci Slovenska. Množstvo CHÚ je podmienené najmä litologickou a z nej vyplývajúcou reliéfovou a biogeografickou diverzitou na relatívne malom území. Pomerne monotónna krajina budovaná masívnymi štruktúrami paleogénneho flyša je výrazne diverzifikovaná dobre vyvinutým pruhom hornín bradlového pásma.

tab. č. 1 Charakteristika chránených území

Por.č.	Názov CHÚ	Kategória ochrany	Rozloha (ha)	Hlavný predmet ochrany
1	Biely vrch	PP	4,4	Flóra
2	Brezovská dolina	PP	2,5	Flóra
3	Červenokamenské bradlo	PR	47,5	Reliéf
4	Dračia studňa	PP	7,58	Geológia
5	Drieňová		25,12	Lesy
6	Krivoklátska tiesňava	PP	9,70	Reliéf

7	Krivoklátske lúky	PP	4,33	Flóra
8	Nebrová	PR	53,30	Flóra
9	Skalice	PP	1,40	Reliéf, flóra
10	Strošovský močiar	PP	0,70	Flóra
11	Vršatské bradlá	NPR	82,39	Reliéf, flóra
12	Vršatské hradné bralo	NPR	12,05	Reliéf, flóra

Charakter sieťovania CHÚ sme metodicky riešili ako maticu CHÚ, v ktorej sme hodnotili prepojenia medzi jednotlivými CHÚ na základe váženej veľkosti štyroch vybraných parametrov sieťovania (tab.2). Parametre polohy (vzhľadom k povodiu, prvkom reliéfu či vodným tokom) vyjadrujú primárnu spojitosť, sú človekom prakticky neovplyvniteľné, zatiaľ čo charakter land cover, nakoľko je do značnej miery kontrolovaný človekom, predstavuje sekundárnu spojitosť. Sumár bodového vyjadrenia parametrov stanovil potenciál pre sieťovanie príslušného CHÚ.

tab. č. 2 Parametre sieťovania a ich váha

Parameter	Počet bodov (váha)
Poloha v rámci spoločného povodia	1
Poloha na jednom chrbáte (v tesnej blízkosti – do 200 m)	2
Vzájomné prepojenie lesom	2
Poloha na jednom toku (v tesnej blízkosti - do 200 m)	3

Poloha v rámci jedného povodia je z hľadiska potenciálu sieťovania z vybraných parametrov hodnotená najnižšie. Povodie predstavuje jednotný systém z hľadiska prenosu hmoty a energie, preto tu existuje nenulová možnosť kontaktu dvoch CHÚ prostredníctvom prenosu hmoty a energie v smere gravitácie. Špecifickým prípadom prenosu hmoty a energie je poloha dvoch CHÚ na jednom toku, tú riešime ako samostatný parameter.

Poloha na jednom chrbáte (podobne aj vzájomné prepojenie lesom) sú parametre posilňujúce prepojenie dvoch CHÚ, ktoré sú zohľadnené aj v zásadných konceptoch ekologickej stability územia (ÚSES, ECONET). Zatiaľ čo prepojenie po chrbáte predstavuje prepojenie s nízkou bariérovosťou, prepojenie lesom má charakter sekundárnej spojivosti. Hodnota tohto parametru sa môže v čase

a priestore meniť najmä zásluhou človeka. Les ako funkčne zvyčajne najpriaznivejšia pokrývka krajiny zabezpečuje najmä spojitost' v biologickom (habitatovom) zmysle.

Poloha na jednom toku je z hľadiska potenciálu spojitosti najvýznamnejšia. Vodný tok v koryte (vodné prostredie) spolu s pririečnymi zónami vytvára v krajine efektívne spojnice.

Treba pripomenúť, že metodika má svoje limity. Jeden z nich vyplýva z vymedzenia územia a definovania jeho hraníc, ktoré predstavuje limit aj keď nevyhnutný. Konkrétne CHÚ ležiace v rámci študovaného územia v marginálnej polohe s malým potenciálom spojitosti môže pri inak vymedzených hraniciach svoj potenciál výrazne zvýšiť, a iné CHÚ s vysokým potenciálom spojitosti za tých istých okolností môže svoj potenciál znížiť v závislosti na potenciáli spojitosti s CHÚ ležiacimi mimo vymedzeného územia.

Veľkosť potenciálu spojitosti vyjadrenú sumou hodnôt jednotlivých parametrov vidno z tabuľky 3.

tab. č. 3 Potenciál spojitosti CHÚ

Por.č.	Názov CHÚ	suma
1	Biely vrch	17
2	Brezovská dolina	12
3	Červenokamenské bradlo	7
4	Dračia studňa	6
5	Drieňová	15
6	Krivoklátska tiesňava	16
7	Krivoklátske lúky	18
8	Nebrová	10
9	Skalice	8
10	Strošovský močiar	10
11	Vršatské bradlá	24
12	Vršatské hradné bralo	23

Najvyšší, významne vyšší potenciál spojitosti ako ostatné CHÚ majú NPR Vršatské bradlá a Vršatské hradné bralo. Vyplýva to z ich dominantnej polohy v centrálnej vrcholovej, rozvodnej časti územia ako aj v tesnej vzájomnej blízkosti týchto CHÚ. Najnižší potenciál spojitosti majú CHÚ Dračia studňa, Červenokamenské bradlo a Skalice. Sú to lokality, v ktorých je predmetom ochrany primárne neživá príroda (reliéf, geológia) lokalizované mimo spojnic zabezpečujúcich prirodzenú spojitost' (toky, chrbáty), navyiac vzhľadom na

študované územie v marginálnej polohe. Tieto okolnosti podmieňujú výsledný nízky potenciál spojitosti.

Záver

Uvedená metóda ponúka jeden z možných prístupov na analýzu sieťovania CHÚ. Je možné ju využiť pri optimalizácii navrhovania nových CHÚ tak, aby ich lokalizácia zohľadňovala aj väzby na existujúce CHÚ a zvyšovala tým ekologickú stabilitu krajiny (v zmysle napr. ÚSES). Inou možnosťou použitia metódy je návrhová rovina - vytypovanie CHÚ s nízkym potenciálom spojitosti umožní navrhnuť opatrenia na ich optimálnejšie zapojenie do siete CHÚ.

Literatúra

Brooks, C. P. 2003. A scalar analysis of landscape connectivity; *Oikos* 102 č. 2, str. 433–439.

Forman, R.T.T. - Godron, M. 1993. *Krajinná ekológia*; Academia, Praha. 583 s. ISBN 80-200-0464-5.

Beták, J. – Cebecauerová, M. – Grešková, A. -Hanušin, J. – Huba, M. – Ira, V. – Lacika, J. – Lehotský, M. – Podolák, P. 2008. Zlepšenie siete chránených území v oblasti Tatier. Záverečná správa k projektu: INTERREG III B CADSES, PANet 2010 Planning, implementation and evaluation of spatial protected areas networks. Bratislava: Geografický ústav SAV, 68 s.

Taylor, P. D. – Fahrig, L. - Henein, K. – Merriam, G. 1993. Connectivity as a vital element of landscape structure; *Oikos* 68, str. 571-573.

PROTECTED AREAS NETWORKING ON THE EXAMPLE OF THE PART OF BIELE KARPATY MTS.

Summary

Protected areas (PAs) usually represent the most valuable areas (systems, elements) in a particular landscape system. Hence, they are extremely important for its optimal functioning and development. The ecostabilising function of the functionally isolated system of PAs is inferior to that of networked PAs, which are functionally connected by corridors, in an ideal case of natural character, able to transfer matter, energy and information among individual PAs.

The assessment of PAs network is based on the concept of the landscape as a dynamic spatial system where the individual components interact both in horizontal and vertical systems and in time. This is the reason why one of the PAs

network assessment criteria is the evaluation of connectivity of the natural landscape based on its abiotic characteristics. Biotic (biological) interpretation of landscape connectivity is perceived as its purpose-bound property in terms of the movement of animals living in it and it is applied on the level of land cover effects.

The PAs networking was studied on example of the NE part of the CHKO (Protected Landscape Area) Biele Karpaty. On an area of 86 km², there are 12 PAs protected on the 4th and 5th level of protection with an overall area of 2.5 km², equalling to about 3 % of the territory. (tab.1).

The character of the PAs networking was approached methodologically as a matrix of PAs where the connection between individual PAs was evaluated based on the weighted size of four networking parameters (tab.2). The sum of point representation of parameters established the networking potential of the particular PA (tab. 3).

The applied method offers one of the possible approaches to the PAs networking analysis. It is possible to use it for optimisation of proposing the new PAs so that their location takes into account the linkages to the existing PAs what may result in an increased ecological landscape stability (in terms of, for instance, Territorial system of ecological stability - ÚSES). Another possibility how to apply the method is on the proposing level: identification of PAs with a low connectivity potential makes it possible to propose measures leading to their better inclusion into the PAs network.

Tab. 1 Characteristics of protected areas

Tab. 2 Networking parameters and their weight

Tab. 3 Connectivity potential of protected areas

RNDr. Ján Hanušin, CSc.

Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava

E-mail: hanusin@savba.sk

Recenzoval: Doc. PhDr. RNDr. Martin Boltížiar, PhD.

KRAJINNĚ-EKOLOGICKÉ A ENVIRONMENTÁLNÍ ZMĚNY NA PLZEŇSKU V TRANSFORMAČNÍM OBDOBÍ

Jan Kopp, Marie Novotná

Abstract

This paper presents the impact of socio-economic transformation on the landscape-ecological and environmental quality changes of the Plzeňsko region since 1990 with a view to four main issues: (1) land use and land cover, (2) water quality, (3) air quality and (4) environmental hazard areas.

Keywords: land use, land cover, environmental change, the Plzeňsko region

Úvod

V příspěvku jsou prezentovány charakteristiky životního prostředí Plzeňska, které jsou výsledkem vývoje v období společenské transformace v České republice v 90. letech 20. století a na počátku 21. století. Během této transformace došlo k výrazným změnám orientace ekonomiky, změnám v chování obyvatelstva i ke změnám legislativním s významným dopadem na životní prostředí a krajinu Plzeňska. Dále uvedený stručný přehled krajinně-ekologických a environmentálních změn byl sestaven na základě širšího souboru informačních zdrojů, jednotlivých studií a v neposlední řadě vlastního výzkumu dané problematiky především v modelových územích Nýřanska, Kralovicka, Manětínska a území města Plzně. Metody zpracování dat jsou uvedeny v původních citovaných studiích.

Plzeňsko je pro účely tohoto příspěvku vymezeno administrativně v hranicích bývalých okresů Plzeň-město, Rokycany, Plzeň-sever, Plzeň-jih s přesahem na Stříbrsko do okresu Tachov.

Změny využití krajiny

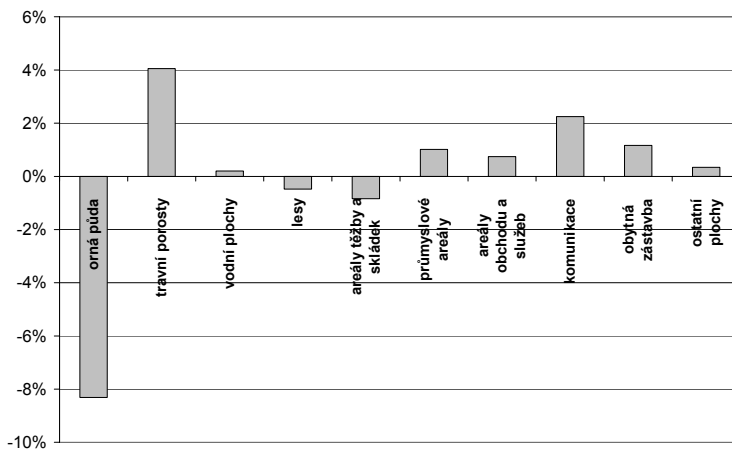
V období po roce 1989 byly nastartovány nové trendy ve vývoji krajiny Plzeňska. Tyto změny vyplývají z nových požadavků na funkce krajiny. Prohloubily se rozdíly ve vývoji krajiny v závislosti na zemědělské produktivitě území a jeho dopravní poloze (Kopp 2005a). Pokles intenzity využití zemědělské půdy s částečným přechodem orné půdy na travní porosty se nejvíce týká málo produktivních oblastí na severu Plzeňska, na okraji Brd a Křivoklátska. V úrodnějších oblastech Plzeňska pokračuje intenzivní zemědělské hospodaření.

K nejméně výrazným změnám dochází v příměstské krajině Plzně pod vlivem suburbanizačních procesů. Vznikají zástavby rodinných domků v místech, která jsou blíže k volné krajině a rekreaci a přitom zůstávají na dosah města vlastním automobilem. Ztrácí se hranice mezi sídlem a volnou krajinou.

Příměstská krajina Plzně se vyznačuje heterogenitou ve funkčním využití ploch. Různorodý charakter jednotlivých ploch se projevuje velkým rozptylem jejich ekologické stability a v některých případech velmi kontrastními vazbami mezi sousedními plochami (Kopp 2006). Zemědělská krajina s částečně zachovalým prstencem příměstských lesů Plzně je doplňována prvky zástavby komerční a rezidenční suburbanizace a plochami dalších příměstských funkcí (dopravní, rekreační). Vzniká tak charakteristická mozaikovitost příměstské krajiny Plzně. (Kopp 2006, Kopp 2005b).

Dopravní poloha poblíž hlavních komunikací je rozhodující pro lokalizaci nových objektů obchodů, služeb nebo průmyslové výroby. To se projevuje růstem obchodních a průmyslových zón nejen v příměstské krajině Plzně, ale i na dalších místech, zejména podél nové dálnice D5 (Novotná 1999, Utler 2008, Brož 2008).

obr. č. 1 Změny podílu kategorií krajinného pokryvu území podél dálnice D5 (do vzdálenosti 1 km) na Plzeňsku v období 1980 – 2007.

Zdroj: vlastní zpracování podle Brož (2008), Utler (2008)

Změny kvality vody

Kvalitu vody chápeme jako jeden z komplexnějších indikátorů stavu životního prostředí. Na Plzeňsku se v průběhu 90. let u většiny toků pozitivně projevovalo postupné snižování znečištění komunálními i průmyslovými odpadními

vodami a změny ve způsobu zemědělského hospodaření. Přestože došlo k významnému zlepšení, jsou vodohospodářsky významné toky stále při hodnocení některých znečišťujících látek klasifikovány v kategorii znečištěných nebo silně znečištěných vod (III. – IV. třída jakosti) (tab.1).

Hlavním bodovým zdrojem znečištění v regionu jsou odpadní vody města Plzně, které od roku 1997 procházejí přes moderní čistírnu odpadních vod s výpustí do Berounky pod soutokem s Úslavou. Přes uvedené zatížení však v současné době nedochází k významnému zhoršování jakosti vody v Berounce pod Plzní, tak jako tomu bylo v minulosti. Většinu organického znečištění produkovaného městem a procházejícího přes ČOV je schopna Berounka odbourávat vlastními samočisticími procesy (Kopp, Roubal 2007). Přitom se musí ekosystém Berounky pod Plzní vyrovnat i s přítékajícím znečištěním z přítoků, zejména z Klabavy a ze Střely. Typická zátěž Klabavy těžkými kovy z průmyslu Rokycanska se v ústí toku do Berounky již téměř neprojevuje. Berounku více zatěžuje Střela, která nejen odvodňuje některé zemědělské oblasti s plošným znečištěním, ale především přijímá na dolním toku znečištění z chemické výroby v povodí Kaznějovského potoka. Kaznějovský potok spolu s Vejprnickým potokem patřily v minulosti především vlivem chemické výroby mezi nejvíce znečištěné toky v České republice. Zatímco byly hlavní příčiny katastrofálního stavu Vejprnického potoka odstraněny (transformace průmyslové výroby, ukončení těžby uhlí), Kaznějovský potok dlouhodobě zůstává stále pod vlivem znečištění z chemického průmyslu podniku Aktiva Kaznějov (Ministerstvo životního prostředí 2005).

Velká pozornost je na Plzeňsku věnována zlepšování čištění odpadních vod z obcí. V tomto směru bylo dosaženo výraznějšího pokroku. Problémem venkovského prostoru Plzeňska však zůstává zátěž vodního prostředí ze zemědělství, kde zvláště velkokapacitní výkrmny vepřů mohou být rozhodujícím zdrojem znečištění, jako například Vysoká u Dobřan nebo Černá Hať u Mladotic.

Trendy vývoje kvality vody v tocích ukazují zlepšení v hlavních profilech pod vlivem eliminace velkých zdrojů průmyslových a komunálních odpadních vod. Na druhou stranu u mnoha menších zdrojů ve venkovské krajině k významnějšímu zlepšení nedošlo (Kopp 2006, Langhammer 2005).

tab. č. 1 Jakost vody ve vybraných tocích Plzeňska klasifikována do tříd podle hlavních ukazatelů za období 2004 – 2005 s vyjádřením změny oproti roku 1989

Tok, profil hodnocení / ukazatel	Mže, Mlýkov	Úhla va, Doudlevec	Bero unka, Bukovec	Klabava, Chrást	Střel a, Borek	Bero unka, pod Líblínem
BSK-5	III. -1	II. +1	II. +1	II. +1	II. 0	I. 0
CHSK-Cr	III. 0	II. +1	I. +1	II. +1	II. +1	. +1
amoniakální dusík	I. +2	I. +2	I. +2	II. +1	I. +2	+2
dusičnanový dusík	II. +1	II. +1	I. +1	II. +1	I. +1	. +1
celkový fosfor	III. +1	III. +1	II. +1	III. 0	V. 0	I. +1

Zdroj: ČHMÚ (2006). Vysvětlivky: I. – neznečištěná voda, II. – mírně znečištěná voda, III – znečištěná voda, IV. – silně znečištěná voda, V. – velmi silně znečištěná voda, arabskou číslicí vyjádřena změna oproti roku 1989

Změny kvality ovzduší

Kvalita vody je sice základním indikátorem kvality životního prostředí, ovšem větší přímý vliv na zdraví obyvatelstva má kvalita ovzduší. Z toho pohledu se na území Plzeňska zřetelně projevují výrazné rozdíly v kvalitě ovzduší mezi jádrem Plzeňské aglomerace a venkovskými oblastmi s nízkou hustotou osídlení a malým vlivem průmyslové činnosti.

Území města Plzně a jeho nejbližší okolí bývá v rámci celé ČR stále pravidelně řazeno do oblastí se zhoršenou kvalitou ovzduší. Je to dáno velkou koncentrací jak velkých a středních, tak i malých zdrojů emisí a dále též koncentrací automobilové dopravy. Jako nejkritičtější ukazatel zhoršené kvality ovzduší na Plzeňsku s ohledem na lidské zdraví se podle stávajících norem jeví suspendované částice PM₁₀ (dříve polévatý prach nebo prašný aerosol) a též na ně vázané polycyklické aromatické uhlovodíky (PAU). Růst intenzity silniční dopravy na Plzeňsku zvyšuje imisní zátěže oxidy dusíku a suspendovanými částicemi vířenými při provozu do vzduchu. Dalším problematickou látkou v ovzduší představuje přízemní (troposférický) ozon (Kopp, Roubal 2007, Magistrát města Plzně 2002).

V oblasti na sever od Plzně je kvalita ovzduší negativně ovlivňována samotným městem a dále koncentrací průmyslové výroby v některých oblastech

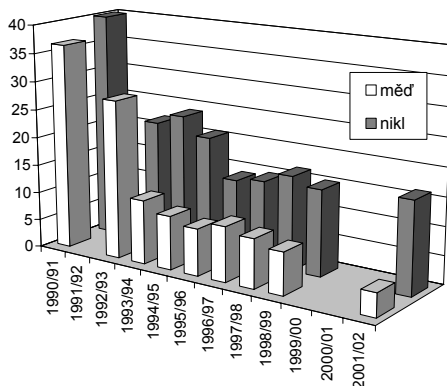
(Horní Bříza a Kaznějov, Nýřansko). Pozitivně se projevila změna systému vytápění měst i menších sídel. Vývoj v dopravě vede naproti tomu k negativnímu vlivu na kvalitu ovzduší, především nárůstem koncentrací ozonu (Kopp, Roubal 2007).

Silniční komunikace jsou také významným zdrojem hlukové zátěže. Nejvíce frekventované úseky jsou kromě obchvatu dálnice D5 na radiálních dopravních osách Plzeňska. Na nejzatíženějších komunikacích v Plzni přitom již přesahuje průměrná frekvence dopravy přes 50 tis. vozidel za den. Prioritním problémem životního prostředí Plzeňska zůstává i po dokončení dálničního obchvatu dopravní situace v centru Plzeňské aglomerace.

Environmentálně rizikové plochy

Ekologické zátěže vznikají ukládáním odpadů na skládkách v Chotíkov, Vysoké u Dobřan, Němčičkách u Rokycan, Břasích, Kladrubech a Hrádku u Rokycan. Dekontaminační plochy na skládkách Vysoká, Chotíkov, Žihle, Doubrava, Třemošná a v areálu Škoda Plzeň slouží k likvidaci starých ekologických zátěží, často v souvislosti se sanací průmyslových objektů (Ministerstvo životního prostředí 2005).

obr. č. 2 Vývoj koncentrací mědi a niklu ($\mu\text{g/l}$) podle charakteristických hodnot v profilu Vlacha, Luční potok

Zdroj: Kopp, Roubal (2007) podle dat Povodí Vltavy

Většina skládek dříve provozovaných na tzv. zvláštní podmínky již byla rekultivována. Přesto najdeme na Plzeňsku významné ekologické zátěže na

některých starších skládkových lokalitách. Největším problémem je asanace bývalé skládky v Ledcích, na kterou byl dříve ukládán veškerý odpad z města Plzně včetně nebezpečného. Rekultivace probíhá i na úložišti teplárenského popílku v povodí Božkovského potoka u Plzně.

Příkladem problematické zátěže z minulosti je bývalá skládka průmyslového odpadu u Sulkova. Ke znečištění podzemních a případně i povrchových vod docházelo plavením popílku na hladinu podzemní vody, promýváním skládky srážkovými vodami a interakcí skládkového tělesa s prouděním mělké podzemní vody. V současné době je již skládka o rozloze 64 hektarů v rekultivaci, což se příznivě projevilo v poklesu znečištění povrchových vod kovy (obr. 2). Podobnou ekologickou zátěží Plzeňska je skládková halda železáren v Hrádku u Rokycan.

Závěr

Kvalita životního prostředí na Plzeňsku se v průběhu transformačního období významně zlepšila ve většině diskutovaných parametrech. Zároveň je ale třeba vnímat i nové negativní trendy spojené se stálým růstem automobilové dopravy a suburbanizačními procesy v rámci Plzeňské aglomerace.

Tato studie slouží jako výchozí přehled problematiky, která je dále podrobněji řešena v rámci projektu Česko-slovenské mezivládní vědecko-technické spolupráce na léta 2008-2009 „Porovnání transformačních změn v příměstském a venkovském prostoru Plzeňského a Nitranského kraje v období od vzniku samostatných republik (případové studie)“. Za podporu projektu děkujeme MŠMT ČR.

Literatura

Brož, P. 2008. Změny ve využívání země v okolí dálnice D5. [bakalářská práce] Plzeň : ZČU v Plzni. 53 s.

Český hydrometeorologický ústav. 2006. Jakost povrchových vod ve státní monitorovací síti [online, cit. 16. 11. 2006]. Praha : ČHMÚ. Dostupné z WWW: < www.povodi.cz >.

Kopp, J. - Roubal, Z. 2007. Změny přírodního prostředí. In: Geografie města Plzně. 1. vyd. Plzeň : Západočeská univerzita, str. 81-93.

Kopp, J. 2005a. Polarizace vývoje krajiny na periférii Plzeňské aglomerace. In: Novotná, M. (ed.) Problémy periferních oblastí. Praha : Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK v Praze, str. 92-99.

- Kopp, J.** 2005b. Případová studie ekohydrologického vlivu dálnice D5 na povodí Lučního potoka. In: *Miscellanea Geographica*, 11, 2005, Plzeň : ZČU v Plzni, str. 149–157.
- Kopp, J.** 2006. Ekohydrologické aspekty krajinné struktury Plzeňské aglomerace. In: *Česká geografie v evropském prostoru. Sborník abstraktů referátů XXI. sjezdu ČGS. České Budějovice : JČU, str. 74.*
- Langhammer, J.** 2005. Strukturální změny kvality vody v povodí Labe v kontextu aplikace evropské environmentální legislativy. In: *Hydrologické dni. Bratislava : SHMÚ, str. 702-717.*
- Magistrát města Plzně.** 2002. Životní prostředí města Plzně. Plzeň : Granát, Magistrát města Plzně – odbor životního prostředí. 40 s. ISBN 80-86460-04-5.
- Ministerstvo životního prostředí.** 2005. Stav životního prostředí v jednotlivých krajích ČR v roce 2004. Plzeňský kraj. MŽP, Praha.
- Novotná, M.** 1999. Evaluation of Long Term Changes in Land Use. In: *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae, Geographica, supplementum No 2/II. Univerzita Komenského v Bratislave, 1999, str. 155 – 161.*
- Utler, P.** 2008. Změny ve využívání země v okolí dálnice D5. [bakalářská práce] Plzeň : ZČU v Plzni. 55 s.

LANDSCAPE-ECOLOGICAL AND ENVIRONMENTAL QUALITY OF THE PLZEŇSKO REGION DURING TRANSFORMATION PERIOD

Résumé

This paper presents the impact of socio-economic transformation on the landscape-ecological and environmental quality changes of the Plzeňsko region since 1990 with a view to four main issues: (1) land use and land cover, (2) water quality, (3) air quality and (4) environmental hazard areas.

The new suburban landscape of the Plzeň agglomeration is specific for heterogeneous usage of the particular functional areas. Manifold characteristic of particular areas is very heterogeneous such as ecological stability. In some cases, their links among neighbouring areas are contrasting. Some elements of commercial and residential suburbanization estates and areas with suburban function complete matrix of the agricultural landscape and suburban forests.

The old industrial and mining areas are the heritage of industrial development. When revitalizing them, the old ecological impact must be solved.

The water quality in the watercourses does not significantly deteriorate at present, as it did in the past. Time, when smoking chimneys were an indicator of the industrial region, has already passed. There are questionable trends of concentrations of NO_x and suspended particular matters from road traffic sources.

Fig. 1 The land cover changes of area along the D5 highway (buffer 1km) in the Plzeňsko region in period 1980 – 2007

Tab. 1 Water quality in selected watercourses of the Plzeňsko region according main indicators of water quality classes

Fig. 2 Concentration of copper and nickel ($\mu\text{g/l}$) in time series according characteristic figures in the Luční creek, measured in Valcha

Jan Kopp, Marie Novotná

Katedra geografie, Západočeská univerzita v Plzni, Veleslavínova 42, 30619 Plzeň

E-mail: kopp@kge.zcu.cz, novotnam@kge.zcu.cz

Recenzoval: Doc. PhDr. RNDr. Martin Boltížiar, PhD.

MAPOVÁNÍ A DOKUMENTACE VÝZNAMNÝCH KRAJINNÝCH PRVKŮ V PROJEKTU KAČINA

Zdeněk Lipský

Abstract

The paper gives notice of landscape important elements which are a new legal instrument of common landscape protection. Different opinions and approaches concerning landscape important elements as well as experience with their practical application are summarized. In the second part, a methodology of selection, mapping and basic data characterization of different types of landscape important elements is briefly described. The methodology is sampled in the model area of intensively used agricultural landscape in the Central Bohemia.

Keywords: landscape important elements, cultural landscape, landscape protection

Úvod

Termín významný krajinný prvok (VKP) se objevil v české legislativě a v ochraně přírody a krajiny poprvé v roce 1992, kdy byl definován v zákoně ČNR č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny. Do dnešní doby však nebyl vydán obecně závazný předpis, který by upravoval podrobnosti ochrany významných krajinných prvků. V praxi tak panuje různý výklad a nejednotnost v jejich posuzování. Přitom je zřejmé, že především v běžné kulturní krajině využívané člověkem, kde je minimum zvláště chráněných území přírody, hrají významné krajinné prvky důležitou a nenahraditelnou roli. V projektu na ochranu a rozvoj kulturní krajiny „Kačina“ chceme proto provést jednotnou dokumentaci a mapování všech krajinných segmentů, které v daném regionu můžeme označit jako významné krajinné prvky v nejširším pojetí.

Definice, různá pojetí a chápání významných krajinných prvků

Slovní spojení *významný krajinný prvok* představuje velmi široký a mnohoznačný pojem. Již v 70. a 80. letech 20. století byl formulován okruhem odborníků v územním plánování (Igor Míchal a další), kteří se jej snažili prosadit do plánovací a ochranné praxe. Za významný krajinný prvok považovali „*jakoukoliv ekologicky nebo esteticky významnou část krajiny, pokud vytváří krajinný ráz, a to bez ohledu na výměru a způsob využití*“. Jako významné krajinné prvky měly být evidovány jednak přírodní prvky, od lokalit druhů rostlin a

živočichů, dřevin, břehových porostů, lesních celků až po větší území a oblasti s přírodními a přírodě blízkými ekosystémy, jednak lokality esteticky motivovaných krajinných úprav – parky a zahrady, historické artefakty od jednotlivých staveb až po urbanistické celky včetně vesnic a měst (Petříček 2001).

Je zřejmé, že tento záběr byl neúnosně široký a nemohl být v praxi realizován, mimo jiné také proto, že zasahoval do sféry a kompetencí jiných orgánů a resortů. Další činnost se proto soustředila na problematiku *ekologicky významných krajinných prvků*. Jejich mapování v měřítku 1: 10 000 organizovala státní ochrana přírody v jednotlivých okresech. Mapování ale spočívalo většinou na dobrovolnících z řad ČSOP (Český svaz ochrany přírody) a dalších aktivistech. Mezi jednotlivými okresy byly veliké rozdíly, v řadě okresů mapování ani nezačalo.

Bezprostředně po roce 1989 se koncepční činnost v ochraně přírody a krajiny zaměřila především na vypracování moderní legislativní normy, což vyústilo vydáním zákona ČNR č. 114/1992, Sb., o ochraně přírody a krajiny. Významný krajinný prvek je zde již přesně definován: „*jako ekologicky, geomorfologicky nebo esteticky hodnotná část krajiny utváří její typický vzhled nebo přispívá k udržení její stability. Významnými krajinnými prvky jsou lesy, rašeliniště, vodní toky, rybníky, jezera, údolní nivy. Dále jsou jimi jiné části krajiny, které zaregistruje podle §6 orgán ochrany přírody jako významný krajinný prvek, zejména mokřady, stepní trávníky, remízy, meze, trvalé travní plochy, naleziště nerostů a zkamenělin, umělé i přirozené skalní útvary, výchozy a odkryvy. Mohou jimi být i cenné plochy porostů sídelních útvarů včetně zahrad a parků. Zvláště chráněná část přírody je z této definice vyňata*“ (Zákon ČNR č. 114/1992, Sb., o ochraně přírody a krajiny).

Z této definice vyplývá existence významných krajinných prvků dvojího typu:

1. tzv. VKP „ze zákona“, jimiž jsou všechny taxativně vyjmenované části krajiny, tj. všechny lesy, rašeliniště, vodní toky, rybníky, jezera a údolní nivy;

2. tzv. VKP „registrované“, tj. takové, které zaregistruje a eviduje orgán ochrany přírody; tímto orgánem je pověřený obecní úřad. Je logické, že jako VKP se nebudou registrovat takové části krajiny, které jsou již taxativně zahrnuty mezi VKP ze zákona (lesy, rašeliniště, vodní toky, rybníky, jezera a údolní nivy); registrují se zejména ty krajinné prvky, jejichž výběr je (nikoliv taxativně) uveden v druhé části definice.

Odborníci chápou významné krajinné prvky různým způsobem v závislosti na své profesní orientaci. Ochrana přírody zdůrazňuje přírodní hodnoty a ekologický význam VKP. Petříček (2001) tak považuje VKP především jako základ pro výběr biocenter a biokoridorů v rámci územního systému ekologické

stability, případně jako možný předstupeň vyhlášení maloplošných zvláště chráněných území.

Cuhrová (2004) se zase ve své práci orientuje na významné krajinné prvky související s činností člověka, které pracovně označuje jako VKP umělé, nepůvodní či kulturní. Ztotožňuje je především s drobnými památkami v krajině, které jsou důležité pro pochopení sociálního, kulturního a duchovního rozměru krajiny. Vytvořila typologický fotografický katalog významných drobných prvků v krajině (ve smyslu drobných památek), v němž vychází ze zákona o státní památkové péči č. 20/1987 Sb. Cuhrová tak reprezentuje přístup památkářů (ochrany památek), který je od přístupu ochrany přírody diametrálně odlišný.

Z pohledu krajinářů, krajinných inženýrů a architektů je rozhodující estetická vizuální charakteristika významného krajinného prvku utvářející charakteristickou krajinnou scenérii. Významné krajinné prvky mohou být pro krajinný ráz určitého typu krajiny buď přímo určující, nebo jej mohou dotvářet. Mezi významné krajinné prvky se řadí pohledové krajinné (terénní) dominanty, které jsou přírodní i kulturní povahy.

Nedořešenou otázkou zůstává optimální velikost významných krajinných prvků. Původní koncepce z 80. let 20. století definovala VKP bez ohledu na jejich výměru. Podle prostorových strukturních kritérií se měly dělit na významné krajinné prvky (v užším smyslu) o rozloze jednotek hektarů, významné krajinné celky o rozloze desítek až stovek hektarů a významné krajinné oblasti o rozloze tisíců až desetitisíců hektarů. Toto členění bylo v 90. letech převzato v metodice ÚSES, kde se podobně vymezují ekologicky významné segmenty krajiny (EVSK). EVSK jsou vyčleněny na základě ekologické a ekostabilizační funkce v krajině. V řadě případů se mohou blížit pojetí významných krajinných prvků, některé EVSK se s nimi mohou z větší nebo menší části překrývat. Pojetí VKP je však odlišné, protože vedle ekologické funkce je u nich významná také funkce estetická, krajino tvorná s důrazem na vizuální aspekt jejich vnímání. V případě VKP podle zákona č. 114/1992 Sb. i VKP kulturní povahy (podle zákona č. 20/1987 Sb.) se bude jednat především o první velikostní kategorii v řádu jednotek, maximálně desítek hektarů. Některé VKP „ze zákona“ jako lesní komplexy, říční nivy, některá rašeliniště a rybníky mají přirozeně i větší rozlohy.

Projekt VaV Péče o krajinu II. a dosavadní zkušenosti s ochranou VKP

Problémy orgánů ochrany přírody s praktickým uchopením ochrany VKP, nejednoznačnost jejich vymezení a chápání, zejména existence dvou typů VKP, vedly Ministerstvo životního prostředí České republiky k vypsání projektu VaV Péče o krajinu II, řešeného v letech 1999-2001. Projekt se zaměřil na zkušenosti

s kategoriemi obecné ochrany přírody a krajiny podle zákona č. 114/1992 Sb., , mezi něž patří také významné krajinné prvky.

Byly zjištěny mnohé problémy, nejasnosti a nedůslednosti v ochraně VKP. V případě prvního typu, taxativně vyjmenovaných VKP „ze zákona“, vyvstává otázka, co vůbec může orgán ochrany přírody dělat v praxi pro jejich ochranu. Pojem les není v zákoně č. 114/1992 Sb. právnicky vymezen. Les je definován v tzv. „lesním zákoně“ č. 67/2000 Sb., kde se jím chápou „*lesní porosty s jejich prostředím a pozemky určené k plnění funkcí lesa*“. Toto pojetí je pro potřeby ochrany přírody a krajiny formou významných krajinných prvků příliš široké, protože kromě lesních porostů zahrnuje i lesní cesty, průseky, lesní školky a další účelové plochy. Navíc i lesní porosty jsou různé ekologické a estetické kvality, např. nepůvodní monokultury smrku rozvrácené imisemi nebo ruderální porosty trnovníku akátu (*Robinia pseudoacacia*) s podrostem bezu černého (*Sambucus nigra*) nepředstavují plnohodnotný významný krajinný prvek ve smyslu výše uvedené definice. Lesní zákon stanovuje veškeré podmínky ochrany lesů. Taxativní zařazení všech lesů mezi VKP už žádné další zpřísnění této ochrany nebo jiné ochranné podmínky nepřináší. Podobné je to i s vodními toky a s vodními plochami. Jejich ochranné podmínky jsou definovány „vodním zákonem“ č. 254/2001 Sb. Zařazení všech vodních toků, rybníků a jezer mezi VKP pro ně z hlediska praktické ochrany opět nic nového nepřináší.

Největší problémy při snaze o praktickou ochranu nastávají v případě údolních niv. Na rozdíl od všech ostatních VKP prvního typu, které lze označit jako „jednovrstevné“ (mají jeden způsob využití – les, vodní plocha), představuje údolní niva mnohovrstevný komplikovaný krajinný útvar. V údolních nivách jsou charakteristicky zastoupeny všechny výše uvedené „jednovrstevné“ VKP (lesy, vodní toky, rašeliniště, rybníky, jezera) a navíc mnoho dalších ekosystémů. Vedle přírodně a krajinářsky hodnotných prvků údolní nivy, jako jsou břehové porosty, aluviální louky, lužní lesy či mrtvá ramena se v nivách vyskytují také velké plochy orné půdy, dopravní liniové stavby, plošná obytná i průmyslová zástavba a další objekty, které jistě nemohou být považovány za významný krajinný prvek. Údolní niva také nemá, na rozdíl od jiných VKP, žádného přesně určeného správce ani vlastníka. Další rozdíl spočívá v tom, že údolní nivy, opět na rozdíl od lesů, jezer, rybníků nebo vodních toků, nejsou zakreslené v mapách a nemají v krajině vymezené pevné hranice. Údolní nivu je možné definovat z pohledu různých vědních disciplín (podrobněji Lipský 2002), ale v praktické ochraně přírody a krajiny jsou tyto definice nepoužitelné. Úředník působící ve výkonném orgánu ochrany přírody potřebuje mít údolní nivu jednoznačně vymezenou v mapě, a to mu zatím žádná z existujících map neposkytuje.

Taxativní zařazení všech údolních niv mezi významné krajinné prvky a neexistence jejich jednoznačného vymezení pro potřebu orgánů ochrany přírody si

brzy vynutily vydat „Sdělení legislativního odboru MŽP ČR o výkladu pojmu údolní niva (§3, písm.b) zákona ČNR č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny“ (podrobněji viz Lipský 2002). Toto sdělení zužuje vymezení údolní nivy v podstatě pouze na výskyt typických přirozených a přírodě blízkých nivních společenstev – doprovodné břehové porosty, pobřežní křoviny, lužní lesy, rákosiny, porosty ostřic a vysokých bylin. Ochrana údolní nivy podle tohoto legislativního výkladu by musela být založena na podrobném mapování aktuální vegetace. Z takto zúženého pojetí údolní nivy jako významného krajinného prvku však vypadávají např. přírodně i krajinářsky hodnotné, plošně významné a pro údolní nivy typické aluviální louky. Význam údolních niv a nejednoznačnost jejich chápání a ochrany se výstižně ukázaly při katastrofálních povodních v červenci 1997 na Moravě a ve Slezsku a v srpnu 2002 v Čechách. Rozsáhlé inundační prostory v údolních nivách jsou zastavěné (tyto části jistě nelze považovat za významný krajinný prvek) a právě tam vznikají při povodních největší škody.

Ochrana VKP „ze zákona“ je tedy značně rozpačitá a bezzubá. Jediné, o co se orgán ochrany přírody a krajiny může opřít, je obecná formulace uvedená v §4 zákona č. 114/1992 Sb.: „...významné krajinné prvky jsou chráněny před poškozováním a ničením a jsou užívány takovým způsobem, aby nebyla narušena jejich obnova a nedošlo k ohrožení nebo oslabení jejich stabilizační funkce. K zásahům, které by mohly vést k poškození nebo zničení významného krajinného prvku nebo ohrožení či oslabení jeho ekologicko-stabilizační funkce, si musí ten, kdo takové zásahy zamýšlí, opatřit závazné stanovisko orgánu ochrany přírody. Mezi takové zásahy patří zejména umístování staveb, pozemkové úpravy, změny kultur a odvodňování pozemků, úpravy vodních toků a nádrží a těžba nerostů.“

Ke všem těmto činnostem se ale orgán ochrany přírody obligatorně vyjadřuje již na základě jiných zákonných norem.

Vycházíme-li z platného zákona, potom relativní plošná výměra prvního typu VKP („ze zákona“) vzhledem k rozloze státu je přibližně následující: lesy 33,5 %, vodní toky a jejich údolní nivy cca 3 % (kvalifikovaný odhad), jezera a rybníky cca 1 %, rašeliniště 0,35 %. I když vezmeme v úvahu, že kategorie lesy, jezera, rybníky a rašeliniště se zčásti překrývají s kategorií údolní nivy, přesto se jedná jen v případě VKP „ze zákona“ nejméně o 35-36% státního území České republiky. Tento rozsah VKP, způsobený především taxativním zařazením všech lesů, je neúměrně velký a snižuje význam této kategorie obecné ochrany přírody a krajiny. Proto se také, vzhledem k výše uvedeným pochybnostem o účinnosti jejich ochrany, uvažuje, že v novém zákoně o ochraně přírody a krajiny budou VKP ze zákona zrušeny a zůstane jen kategorie VKP registrovaných orgánem ochrany přírody (Václav Petříček, ústní sdělení).

V prípade druhého typu VKP registrovaných orgánom ochrany prírody existujú veľké rozdiely medzi okresy i medzi poverenými obecnými úradmi v rámci okresu. Napríklad na území okresu Kutná Hora bylo zaregistrované celkom 25 významných krajinných prvků, z toho v pôsobnosti Městského úřadu Kutná Hora 19, Městského úřadu Čáslav 5, Městského úřadu Uhlířské Janovice 1. Městské úřady ve Zručí nad Sázavou a v Sázavě nevyhlásily žádný významný krajinný prvok, prítom práve v malebné krajine Posázaví se jich nabízí celá řada. Počet vyhlášených (registrovaných) VKP tak ve skutečnosti neodpovídá objektivnímu stavu v krajine, ale spíše je závislý na personálnim obsazení, odborné úrovni a zájmu príslušného úřadu. Většina VKP registrovaných na okrese Kutná Hora vděčí za svůj vznik činnosti člověka - jsou to: 1. především bývalé lomy a 2. parky v sídelních útvaroch. Asi nejlepší situace v rámci celé České republiky byla na okrese Brno-venkov, kde bylo evidováno a dokumentováno celkom 1350 významných krajinných prvků, které pokrývají bez výjimky všechna katastrální území tohoto okresu (Antonín Buček, ústní sdělení). Celostátní evidence registrovaných VKP neexistuje; v současné době o ni usiluje brněnské pracoviště Agentury ochrany přírody a krajiny v souvislosti přípravou mapy VKP do Atlasu krajiny ČR.

Metodika výběru, mapování a dokumentace VKP v projektu „Kačina“

Projekt Národního programu výzkumu (NPV II) Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR č. 2B06013 „*Implementace opatření Evropské úmluvy o krajine v intenzivně zemědělsky využívaných oblastech nesoucích stopy historických krajinných úprav, pilotní studie Nové Dvory - Kačina*“, pracovně projekt „Kačina“, je v České republice prvním příkladem implementace opatření Evropské úmluvy o krajine (Council of Europe, 2000) na lokální úrovni. Cílem tohoto projektu je realizovat principy a zásady Úmluvy v krajine, která je běžně zemědělsky využívaná, ale zachovala si ještě stopy krajinařských úprav z minulých staletí.

Řešení výzkumného projektu je realizované formou pilotní studie v prostoru Nové Dvory – zámek Kačina - Žehušice. Toto území je vymezené jako individuální krajinná jednotka se specificky utvářenou strukturou staré kulturní krajiny s významnými krajinařskými úpravami. Zahrnuje 21 katastrálních území (14 administrativních obcí) o celkové výměře přes 113 km². Leží v nížinaté severovýchodní části okresu Kutná Hora, v povodí dolních toků Doubravy a Klejnárky. Současná krajina je převážně intenzivně zemědělsky využívaná s prevahou orné půdy. Pro tuto kulturní krajinu je charakteristické, že většina dnešních zvláště chráněných území přírody a funkčních biocenter vymezených v rámci lokálního a regionálního ÚSES vznikla přičiněním člověka na místě

bývalých nebo i současných obor, bažantnic, rybníků, lomů a stromořadí. Lze předpokládat, že také velká část významných krajinných prvků zde bude za svůj vznik vděčit činnosti člověka nebo budou kombinované povahy, tj. současně přírodní i kulturní.

V řešeném území se nenachází žádný registrovaný významný krajinný prvek, třebaže řada krajinných segmentů splňuje požadavky kladené na VKP jak z hlediska jejich přírodní, tak i kulturní a estetické povahy. Tato skutečnost potvrzuje dosavadní nedokonalost a neúčinnost obecné ochrany krajiny formou VKP.

Mapování významných krajinných prvků probíhá v roce 2008 formou zadaných diplomových prací. Při mapování v měřítku 1 : 10 000 se využívá kombinace terénních metod s interpretací leteckých snímků. Cílem je provést jednotné mapování a jednotnou dokumentaci všech částí krajiny, které můžeme označit jako významné krajinné prvky. Vycházíme přitom především ze znění zákona č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny, ale i z dalších možných pojetí významných krajinných prvků, která jsou rozebrána v první části příspěvku.

Do výběru VKP jsou zahrnuty:

1. všechny VKP „ze zákona“: lesy, rybníky, vodní toky, údolní nivy (rašeliniště a přirozená jezera se v řešeném území nevyskytují). K jejich dokumentaci se využívá jednotných tabulek (pasportizace). Tabulky pro lesní porosty a lesní celky vycházejí z lesnické dokumentace (lesní hospodářský plán), tabulky pro pasportizaci rybníků byly navrženy v rámci řešení projektu Péče o krajinu II a ověřeny např. v diplomové práci Slezáka (2001), tabulky pro vodní toky vycházejí z metodiky ekomorfologického hodnocení vodních toků (Matoušková, 2004) doplněné o podrobnější vegetační charakteristiky. Údolní nivy jsou v řešeném území velmi rozsáhlé (nížinatá krajina, dolní toky řek Doubravy a Klejnárky). Značná část údolních niv je intenzivně zemědělsky využívaná jako orná půda a nemá charakter VKP. Zároveň se v nich ale vyskytují vodní toky, malé plochy aluviálních luk, hodnotné břehové a mokřadní porosty a malé plochy lužních lesů. Všechny tyto ekosystémy budou dokumentovány samostatně jako VKP. Údolní nivy budou vymezeny na mapách a souborně dokumentovány z hlediska využití ploch (land use) a zastoupení všech ostatních VKP.

2. VKP, které zaregistruje orgán ochrany přírody. Ve sledovaném území se žádné registrované VKP nevyskytují, ale při terénním průzkumu jsou vybírány a jednotně dokumentovány všechny krajinné segmenty, které splňují požadavky na VKP jako ekologicky, geomorfologicky nebo esteticky významnou část krajiny. Jsou to zejména zatopené lomy a pískovny, umělé skalní odkryvy, meze, hráze zaniklých rybníků, trvalé travní porosty, remízky, břehové porosty, aleje a solitérní dřeviny v krajině, drobné sakrální i světské stavby v krajině (kaple, kříže, boží muka, ale i mosty, staré cesty, úvozy, hraniční kameny a rozcestníky, stylové hájovny, mlýny apod.), a konečně pohledové krajinářské dominanty. Pro výběr

těchto VKP je důležité jejich estetické vizuální působení v terénu, při dokumentaci se využívá odborných podkladů. Jsou to především výsledky mapování biotopů NATURA 2000, zpřesněné vlastním podrobným botanickým průzkumem v roce 2007.

3. VKP ve smyslu kulturních památek v krajině (podle Cuhrové 2004); je zřejmé, že většina těchto památek se objeví již v předchozí kategorii VKP vzhledem ke svému estetickému krajinářskému významu. Pro jejich podrobnou dokumentaci se využijí data z ústředního seznamu památek.

Závěr

Významné krajinné prvky představují dosud opomíjený a nedostatečně využívaný nástroj obecné územní ochrany přírody a krajiny. Důvodem je absence závazné metodiky, a nízká informovanost a odborná úroveň orgánů ochrany přírody na úrovni pověřených obcí, na kterých leží odpovědnost za vyhlášení, dokumentaci a praktickou ochranu VKP. Ekologicky hodnotné významné krajinné prvky je možné považovat za předstupeň vyhlášení maloplošných zvláště chráněných území nebo za důležitou součást biocenter, biokoridorů a interakčních prvků v rámci lokálního ÚSES. Komplexní pojetí významných krajinných prvků je ale podstatně širší. Jejich hlavní roli spatřujeme zejména v intenzivně obdělávané kulturní krajině, kde vzrůstá jejich význam pro přírodu (jako zachytné body biodiverzity, prvky lokálního ÚSES) i pro člověka (estetický význam, vizuální aspekt zpestření krajinné scenérie, krajinné dominanty, utváření genia loci,...). Novým impulsem pro dokumentaci a ochranu významných krajinných prvků se může stát realizace požadavků Evropské úmluvy o krajině, která klade důraz na identitu každé krajiny. Podchycení a ochrana významných krajinných prvků k této identitě zásadně přispívá. Široké vymezení a chápání významných krajinných prvků umožňuje uplatnění geografických metod výzkumu při jejich mapování a dokumentaci.

Literatura

Buček, A. 2008. Ústní sdělení.

Council of Europe 2000. Evropská úmluva o krajině a důvodová zpráva: Strasbourg, 22 s.

Cuhrová, T. 2004. Obnova a zachování významných prvků v krajině. Tézové disertační práce. Praha: Lesnická fakulta ČZU.

Lipský, Z. 2002. Údolní nivy jako významná součást české kulturní krajiny. In: Proměny krajiny a udržitelný rozvoj. Balej, M., Kunc, K. eds. Ústí nad Labem: UJEP, s. 26-32, ISBN 80-7044-407-X.

- Martiš, M. a kol.** 2001. Péče o krajinu II. Závěrečná zpráva projektu VaV MŽP ČR. Kostelec nad Černými lesy: ÚAE LF ČZU.
- Matoušková, M.** 2004. Ecohydrological monitoring of river habitat quality. In: Geografie, Sborník ČGS, roč. 109, 2004, č. 2, s. 105-116.
- Petrříček, V.** 2001. Významné krajinné prvky. Praha: AOPK. Rukopis.
- Petrříček, V.** 2008. Ústní sdělení.
- Slezák, V.** 2001: Pasportizace rybníků Jevanské soustavy. Diplomová práce. Praha: Lesnická fakulta ČZU.
- Zákon ČNR č. 20/1987 Sb.**, o státní památkové péči.
- Zákon ČNR č. 114/1992, Sb.**, o ochraně přírody a krajiny.

MAPPING AND DOCUMENTATION OF LANDSCAPE IMPORTANT ELEMENTS IN THE KAČINA PROJECT

Resumé

The term „landscape important element“ is used in the Czech nature and landscape conservation practice since the year 1992 when it was defined in the Law Act Nr. 114/1992. But the definition is rather broad and it makes possible different meaning and understanding of the term depending on professional orientation. Landscape important elements are perceived 1. as ecologically important and valuable sites, from which biocentres, bicorridors and new small-scale nature protected areas should be selected; 2. as man-made, cultural and historical landmarks; 3. as terrain landscape dominants influencing landscape scenery and landscape character. Landscape important elements play major role in common rural landscape intensively used by man where special protected areas like nature reserves and nature monuments are missing. Landscape important elements make an irreplaceable contribution to genius loci and landscape identity of every landscape. In the project „Kačina“ aimed at the implementation of the measures of the European Landscape Convention on the local level all landscape important elements of the model territory in the broad sense are mapped and documented.

Poděkování

Příspěvek byl zpracován v rámci řešení projektu výzkumu a vývoje 2B06013 „Implementace opatření Evropské úmluvy o krajině v intenzivně zemědělsky využívaných oblastech nesoucích stopy historických krajinářských úprav - pilotní studie Nové Dvory - Kačina“, a s podporou výzkumného záměru MSM

0021620831 *“Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálnych zmien a evropskej integrácie“.*

Zdeněk Lipský, Doc. RNDr. CSc.

Katedra fyzické geografie a geoekologie, Přírodovědecká fakulta UK Praha,

Albertov 6, 128 43 Praha 2,

E-mail: lipsky@natur.cuni.cz

Recenzoval: Doc. PhDr. RNDr. Martin Boltížiar, PhD.

REGIONALE DIFFERENZIERUNG IN DEUTSCHLAND 20 JAHRE NACH DER WENDE

Wolfgang Aschauer

Abstract

The paper deals with regional development in Germany after 1989 and discusses several explanations of the persisting and partly deepening gaps between East- and West-Germany in the fields of economy, demography, and social behaviour. The paper criticizes neoclassic theory and the policies based on it; it suggests the idea of a tendency towards differentiation inherent in functionally differentiated societies such as the modern market economies and shows the necessity of this perspective in order to become capable in altering the ongoing regional disintegration.

Regionale Differenzierung ist eines der zentralen Themen der Geographie; schon immer wollte sie wissen, warum es an einem Ort anders ist als an einem anderen, ja mehr noch: welche räumlichen Regelmäßigkeiten, welche räumlichen Muster es gibt und was diese hervorbringt. Ausgehend von diesem Erkenntnisinteresse sind unzählige Raumanalysen auf unterschiedlichen räumlichen Ebenen entstanden, gleichzeitig wurden zahlreiche Erklärungs- oder zumindest Beschreibungsansätze entwickelt oder aus anderen Wissenschaften übernommen und adaptiert. Angesichts dieser großen Fülle an Arbeiten über regionale Differenzierung stellt sich unmittelbar die Frage, welche besonderen Erkenntnisse ein Beitrag zum Fallbeispiel Deutschland über die bloße Nennung von regionalen Unterschieden hinaus erbringen kann.

Tatsächlich ist Deutschland in der Geschichte der Transformationsstaaten ein Sonderfall: Während in allen anderen ehemals sozialistischen Ländern der post-transitorische Nationalismus entweder keine räumlichen Auswirkungen hatte oder aber zur Auflösung des jeweiligen Staates führte (die bekanntesten Beispiele sind die Sowjetunion und Jugoslawien, aber auch die Tschechoslowakei kann hierzu gerechnet werden), kam es im Fall Deutschlands zur sog. Wiedervereinigung der Bundesrepublik Deutschland (also Westdeutschlands) mit der (ehemals sozialistischen) Deutschen Demokratischen Republik.

Angesichts von 40 Jahren getrennter Entwicklung kann es nicht weiter verwundern, dass 1989 große regionale Unterschiede etwa der Wirtschaftskraft oder der Produktivität zwischen beiden Landesteilen bestanden. Interessanter ist die heutige Situation, knapp 20 Jahre nach der Wende, woraus sich folgende Fragestellung ergibt: Welche Entwicklungen haben seit der Wende stattgefunden,

inwieweit kann von einer Angleichung oder aber von einer Auseinander-Entwicklung gesprochen werden?

Konzepte und Theorien der Regionalentwicklung 1989

Bevor an einzelnen Beispielen die aktuellen Situation dargestellt wird, soll zunächst diskutiert werden, welche Erwartungen sowohl die Politik als auch die Regionalwissenschaften zum Zeitpunkt der Wiedervereinigung hatten bzw. welche sich aus den zugrundeliegenden Theorien ergaben. Für die Politik ist die Antwort recht einfach: Die bundesdeutsche Regierung, insbesondere in Gestalt des damaligen Kanzlers Kohl, ging davon aus, dass es sehr schnell zu einer Angleichung der Wirtschaftskraft wie auch der Lebensverhältnisse kommen würde. Das Stichwort lautete: „blühende Landschaften“.

Diese blühenden Landschaften wurden von Kohl, der sie in vielen Reden 1990 und 1991 erwähnte, als Resultat zweier Faktoren gesehen. Der eine Faktor ist selbstverständlich die Politik: „Durch eine gemeinsame Anstrengung wird es uns gelingen, Mecklenburg/Vorpommern und Sachsen-Anhalt, Brandenburg, Sachsen und Thüringen [die ostdeutschen Bundesländer, die vor der Wiedervereinigung gegründet wurden, um dann als solche der Bundesrepublik beizutreten] schon bald wieder in blühende Landschaften zu verwandeln, in denen es sich zu leben und zu arbeiten lohnt.“ (Kohl 1990) Zur „gemeinsamen Anstrengung“ zählte für Kohl neben den Bemühungen der Politik auch die Bereitschaft der Ostdeutschen, die Veränderungen zu akzeptieren, und diejenige der Westdeutschen, einen Teil des Wachstums für den Aufbau Ost zur Verfügung zu stellen. Insgesamt ging Kohl von einer Übergangszeit von drei bis vier Jahren aus.

Als zweiter Faktor der Angleichung wurde von Kohl die Angleichung des institutionellen Rahmens angesehen: „Nur die Währungs-, Wirtschafts- und Sozialunion bietet die Chance, ja die Gewähr dafür, dass sich die Lebensbedingungen rasch und durchgreifend bessern.“ (Kohl 1990) Wenn also gleiche Institutionen, gleich ökonomische Regeln und Rahmenbedingungen vorliegen, können sich die regionalen Unterschiede schnell vermindern. Dieser Aussage liegt eine bekannte regionalwirtschaftliche Theorierichtung zugrunde: die Neoklassik.

Die zentrale Grundannahme der neoklassischen Regionalwirtschaftstheorie ist die tendenzielle Angleichung regionaler Unterschiede durch den Marktmechanismus, der zu einer Wanderung von Produktionsfaktoren (Kapital, Arbeitskräfte) führt, was wiederum die regionale Differenzierung reduziert (Richardson 1969). Ähnliche Wirkung wird dem interregionalen Handel zugeschrieben (Heckscher/Ohlin 1991). Regionale Ungleichgewichte werden aus dieser Sicht entweder durch marktwirtschaftsfremde Faktoren (z. B. politisches

Handeln) hervorgerufen oder sind wie etwa bei Agglomerationseffekten vorübergehend (Hirschman 1958). Die politischen Konsequenzen sind ebenfalls recht einfach zu benennen: Um die regionalen Unterschiede zu minimieren, bedarf es einer Politik, die das reibungslose Funktionieren der Marktwirtschaft gewährleistet und daher ökonomieexterne Faktoren, die ungleichheitsfördernd sind, zurückdrängt. Das heißt auch, dass die Politik sich selbst immer danach zu befragen hat, ob sie nicht das Wirken der Marktkräfte behindert und somit die regionalen Differenzen induziert oder zumindest ihren Abbau behindert.

Eine der Neoklassik und ihren Derivaten entgegengesetzte Position nehmen andere regionalwirtschaftliche Theorien ein. Ein vielfältiges Spektrum, das von polarisationstheoretischen Ansätzen (klassisch: Myrdal 1957) über marxistische (z. B. Harvey 1982) und regulationstheoretische (allgemein: Leborgne/Lipietz 1990; für das deutsche Beispiel: Krätke/Heeg/Stein 1997) bis hin zu systemtheoretischen Positionen reicht (Stichweh 2000; Bahrenberg/Kuhm 1999) betrachten regionale Unterschiede als der Marktwirtschaft bzw. der modernen, funktional differenzierten Gesellschaft inhärente Funktionselemente. Regionale Differenzierung ist dann kein Ausdruck eines schlechten Funktionierens der Marktwirtschaft, sondern im Gegenteil ihr eigentümliches Wesensmerkmal. Regionale Unterschiede tendieren somit auch nicht zu einer Angleichung, sondern perpetuieren und verstärken sich. Politik, soweit sie überhaupt als interventionsfähig angesehen wird, ist aus dieser Perspektive die einzige Möglichkeit, zu so etwas wie einer Reduktion von Unterschieden zumindest der Lebensverhältnisse auf Haushaltsebene zu gelangen.

Regionale Muster der Industrialisierung

Die beiden, hier nur sehr knapp skizzierten theoretischen Grundrichtungen sollen im folgenden die Darstellung regionaler Differenzierung in Deutschland leiten, um zu Ende einige Schlussfolgerungen sowohl in bezug auf die Theorien als auch auf die zukünftigen Entwicklungen der Regionalstrukturen in Deutschland zu ermöglichen. Die erste Karte zeigt zur räumlichen Orientierung die Lage der neuen Bundesländer, wie die Gebiete Ostdeutschlands offiziell bezeichnet werden.

Von grundlegender Bedeutung für die Raumstruktur ist die Verteilung der Wirtschaft. Karte 2 zeigt die Verteilung des Produzierenden Gewerbes. Besonders hohe Anteile finden sich in Nordrhein-Westfalen (Ruhrgebiet), im südlichen Sachsen und Thüringen sowie in Nordbayern und weiten Bereichen Baden-Württembergs. Ein Blick nicht nur in die Zeit vor der Wende, sondern auch in das frühe 20. Jahrhundert zeigt, dass hier historische Muster anzutreffen sind, die heute nur in zwei Aspekten von früheren Zeiten abweichen: Zum einen ist heute allgemein der Anteil des Produzierenden Gewerbes vor allem in den Städten

zugunsten des tertiären Sektors deutlich geringer als etwa vor dem 2. Weltkrieg. Auf regionaler Ebene hat sich zum anderen Baden-Württemberg als ein neuer Industriestandort entwickelt. Wenn diese Raumstruktur im großen und ganzen aber immer noch historische Muster widerspiegelt, dann lassen sich aus diesen offensichtlichen Persistenzen zumindest zwei Hypothesen ableiten:

1. Die getrennte Entwicklung der beiden Landesteile nach 1945 hat die Raumstruktur nicht wesentlich verändert; die Verteilung der Industrieproduktion bestätigt auch im ehemaligen Ostdeutschland trotz aller sozialistischer Industriepolitik die Stärke der historischen, „gewachsenen“ Strukturen.

2. Die Planwirtschaft in der DDR hat die Raumstrukturen weniger beeinflussen können als die Marktwirtschaft in der BRD, wo zumindest mit Baden-Württemberg eine neue Industrieregion entstanden ist.

Merkmale der Ost-West-Differenzierung

Eine genauere Betrachtung der Situation zeigt jedoch, dass dieses Bild nur einen sehr selektiven Aspekt der Realität vermittelt. Bereits ein Blick auf die Arbeitslosenquote (Karte 3) reduziert das bunte Bild an regionalen Unterschieden auf eine krasse Dichotomie – hier der Westen, da der Osten. Die scheinbar „normale“ Raumstruktur etwa des Produzierenden Gewerbes verdeckt einen sehr selektiven Zugriff auf die regionalen Arbeitskräfte: Während in den meisten westdeutschen Regionen die Industrie weiter ein wichtiger Beschäftigungsfaktor ist, bietet sie in den ostdeutschen Regionen nur mehr recht wenigen Menschen eine Verdienstmöglichkeit. Einzelne Städte wie Jena (Thüringen) oder Dresden (Sachsen), die heute Standorte zukunftsfähiger Industriezweige sind, bilden insofern eine große Ausnahme.

Die insgesamt ungünstige wirtschaftliche Situation in Ostdeutschland auch fast 20 Jahre nach der Wende zeigt sich auch in anderen ökonomischen Kennziffern, so etwa in den Löhnen, in der Kaufkraft oder in der Produktivitätsentwicklung, die schon seit den frühen 1990er Jahren keine (weitere) Angleichung der beiden Landesteile aufweist. Insgesamt lassen die Daten den Schluss zu, dass die regionalen Unterschiede sich kaum reduzieren. Dieser Befund hat auch diejenigen ernüchert, die davon ausgingen, dass mit massiven Regionalförderungsmaßnahmen eine zumindest mittelfristige Angleichung der Regionen bewirkt werden könne. Tatsächlich sind seit der Wende mehr als 1 Billion Euro an Transferzahlungen¹ von West nach Ost geflossen, ohne dass sie tiefgreifend regionalstrukturell wirksam wurden.

1 Diese setzen sich zusammen nicht nur aus speziellen Förderungsmaßnahmen zugunsten Ostdeutschlands, sondern auch aus Unterstützungszahlungen im

Als Zwischenfazit kann festgehalten werden, dass offensichtlich weder das Wirken der Marktkräfte noch das Handeln der Politik zu einer Angleichung der beiden Landesteile geführt hat. Die genannten Theorierichtungen erklären dies auf unterschiedliche Weise: Die Neoklassik sieht den Abbau der Disparitäten entweder als einen längerfristigen Prozess, der noch im Gange sei, oder aber gerade durch die Fördermaßnahmen behindert wird, da sie politisch, nicht ökonomisch induziert sind und eben dadurch zu einer angleichungswidrigen Fehlallokation von Ressourcen geführt haben. Für die zweite Richtung, etwa regulationstheoretisch argumentierende Analysen, reproduzieren sich die raumstrukturellen Gegebenheiten von 1989 und führen daher zu einer Verstetigung der Ost-West-Teilung insgesamt. Mit den bisher vorgestellten Daten ist es aber nicht möglich, der einen oder anderen Erklärungsform den Vorzug zu geben. Daher sollen in einem dritten Analyseschritt einige weitere Daten präsentiert und diskutiert werden.

Aktuelle regionalstrukturelle Tendenzen

Die ungünstige wirtschaftliche Situation in Ostdeutschland steht nicht nur für sich, sondern hat auch gravierende Auswirkungen auf die Zukunft. Eine zentrale Rolle spielt dabei die Demographie. So reduziert sich seit der Wende die Bevölkerung Ostdeutschlands (mit Ausnahme der Umgebung Berlins) kontinuierlich; dies ist Effekt sowohl der geringen Geburtenrate als auch der Abwanderung (Karte 4).

Die Abwanderung ist indes höchst selektiv – es wandern vor allem die Jungen, die Frauen und die gut Ausgebildeten ab, am stärksten sind dabei die gutausgebildeten jungen Frauen vertreten, was wiederum auch zur gesunkenen Geburtenrate beiträgt. Dass weit überdurchschnittlich viele Frauen abwandern, erklärt sich zum einen daraus, dass junge Frauen über eine bessere Ausbildung verfügen und damit einen überdurchschnittlichen Anteil an den traditionell abwanderungsfreudigen wie -fähigen Personengruppen haben. Zum anderen aber hat die Wende auch zu einer besonders starken Verdrängung von Frauen von Dauerarbeitsplätzen geführt. Junge Frauen konnten daher weit weniger als ihre männlichen Altersgenossen auf einen Dauerarbeitsplatz am Wohnort hoffen.

Rahmen des regionalen Finanzausgleichs, wie er dem deutschen Föderalismus grundsätzlich zugrunde liegt, aus Sozialleistungen wie etwa Renten usw. Die exakte Größe des Transfers ist abhängig von der Berechnungsweise und schwankt entsprechend der in die Berechnung eingehenden Variablen stark. Die angegebene Summe dürfte aber in etwa realistisch in Bezug auf die Größenordnung des Transfers sein.

Daraus resultiert eine deutlich höhere Mobilitätsbereitschaft von Frauen, die sich auch nicht auf die Umgebung des Wohnorts beschränkt, sondern die großräumige Abwanderung etwa nach Westdeutschland einschließt. Dieser Prozess erhöht – vice versa – den Anteil an Alten und schlecht ausgebildeten Männern – eine Entwicklung der Sozialstruktur, welche die Zukunftschancen der betroffenen Regionen weiter reduziert und damit die Auseinanderentwicklung von Ost- und Westdeutschland verstärkt.

Besonders auffällig ist dabei, dass die genannten Unterschiede nicht nur bei großräumiger Betrachtung festzustellen sind, sondern auch beim Vergleich auf Gemeindeebene. So zeichnet sich die ehemalige innerdeutsche Grenze auch in der Verteilung zahlreicher Kennziffern auf kleinräumiger Ebene ab. Betrachtet man etwa die Arbeitslosenquoten (Karte 5), so deutet die räumliche Verteilung nur eingeschränkt auf Unterschiede im lokalen Arbeitsplatzangebot hin, vielmehr offenbart sich ein unterschiedliches Bemühen um einen Arbeitsplatz. Denn da angenommen werden kann, dass die Arbeitslosen grundsätzlich in der Lage sind, einen Arbeitsplatz außerhalb des Wohnorts – und sei es in der Nachbargemeinde – anzunehmen, weist der Befund auf eine vergleichsweise geringere Mobilität der noch vor Ort befindlichen ostdeutschen Arbeitsbevölkerung hin.

Diese Differenzen der Denk- und Verhaltensweisen artikulieren sich auch bei Wahlen; fast 20 Jahre nach der Wende gibt es immer noch eine fast reine „Ost-Partei“, die Partei „die Linke/PDS“ (Karte 6). Eine kleine Ausnahme bildet das westdeutsche Bundesland Saarland, aus dem einer der beiden Parteivorsitzenden stammt und wo aus diesen Gründen die Partei ebenfalls überdurchschnittlich abschneidet. Die Wahlbeteiligung differiert ebenfalls; in Ostdeutschland ist sie deutlich geringer als in Westdeutschland, was sich auch als Hinweis auf einen unterschiedlichen Partizipationswillen und allgemein auf eine abweichende politische Kultur interpretieren lässt.

Insgesamt zeigen diese Beispiele, dass die aktuell feststellbaren Ost-West-Unterschiede in Deutschland nur zum Teil als bloße Beibehaltung der Differenzen aus der Wendezeit verstanden werden können. Vielmehr haben sich ausgehend von den ursprünglichen Ungleichheiten weitere Abweichungen ergeben. Dies zu erklären gelingt der neoklassischen Theorie überhaupt nicht mehr; die Regulationstheorie mit ihrem Begriff der Pfadabhängigkeit hilft hingegen zu verstehen, wie ein einmal eingeschlagener Entwicklungsweg sich prolongiert und zur Verstärkung von Unterschieden führt.

Die Grundidee der Regulationstheorie ist, dass der Entwicklungsstand der Ökonomie, das sog. Akkumulationsregime, welche die Organisation der Produktion und der Kapitalflüsse bezeichnet, wechselseitig abhängig ist von der sog. Regulationsweise, wozu die politischen Institutionen ebenso gehören wie die Einstellungen und Verhaltensweisen der Bevölkerung. Passen diese beiden Seiten

nicht zueinander, kommt es zu Friktionen, die sowohl die Entwicklung der Wirtschaft behindern als auch die politischen und sozialen Verhältnisse negativ beeinflussen können. In Ostdeutschland wurden mit der Wiedervereinigung die westdeutschen Institutionen eingeführt, aber weder der Stand der westdeutschen Wirtschaftsentwicklung noch die darin sozialisierten Menschen. Die jeweils mangelhafte Anpassung von Wirtschaft und politischen wie Verhaltens-Institutionen aneinander kann daher aus regulationstheoretischer Sicht als wesentlicher Hinderungsgrund für eine Angleichung der ökonomischen Verhältnisse in Ost- und Westdeutschland angesehen werden.

In der öffentlichen Meinung wird immer noch in erster Linie der Sozialismus, also die Unterschiede zwischen Ost und West zur Zeit der Wende, für die unterbleibende Angleichung verantwortlich gemacht, also eine zu langsame Anpassung etwa der Denk- und Verhaltensweisen in Ostdeutschland an das fortschrittlichere Westdeutschland angeführt. Dies ist empirisch jedoch nicht zu belegen. Vielmehr kann festgestellt werden, dass in Ostdeutschland etwa die Marktorientierung der Menschen, d. h. die Übernahme „kapitalistischer“ Werte wesentlich stärker ist als in Westdeutschland. Dass heute die gezeigten Unterschiede existieren, ist also nicht darauf zurückzuführen, welcher Art Unterschiede zur Wendezeit existierten (damals waren die Westdeutschen wesentlich marktorientierter), sondern dass überhaupt Unterschiede existierten. Unterschiede tendieren demnach dazu, sich selbst zu verstärken. Ein einmal eingeschlagener Entwicklungsweg kann nur unter großen Kosten wieder verlassen werden; die immensen Transferzahlungen aus Westdeutschland zeigen, dass oft auch Billionenbeträge nicht ausreichen, eine getrennte Entwicklung umzukehren.

Diese Erkenntnisse, die sich aus der Anwendung der Regulationstheorie ergeben, sind selbstverständlich nicht die einzigen Interpretationsmöglichkeiten der präsentierten Daten. Auch die Systemtheorie Luhmannscher Prägung zeigt mit ihrem Begriff der positiven Rückkopplung bzw. der Abweichungsverstärkung (vgl. Luhmann 1997; S. 630-631) den Weg, wie die geschilderten Entwicklungen sinnvoll erfasst und erklärt werden können. Dies soll an anderer Stelle genauer erläutert werden.

Ob aber insgesamt eine regulations- oder systemtheoretische Erklärung der Politik einen Weg weisen kann, wie die zunehmende Auseinanderentwicklung von Ost- und Westdeutschland aufzuhalten oder gar rückgängig zu machen ist, kann kaum prognostiziert werden. Dazu müsste nämlich die deutsche Politik die beschriebene Realität erst einmal wahrnehmen und dann auch die skizzierten Erklärungsansätze zur Kenntnis nehmen. Dies ist bisher nicht der Fall.

Literatur

- Bahrenberg, G. - Kuhm, K.** 1999. Weltgesellschaft und Region – eine systemtheretische Perspektive. In: Geographische Zeitschriftm roč. 87, 1999, č. 4, str. 193-209
- Gatzweiler, H.-P. - Pütz, Th.** 2007. Gibt es noch eine innerdeutsche Grenze? Schlussfolgerungen einer kartographischen Betrachtung. In: Regionalbarometer Neue Länder. Maretzke, S. ed. Bonn (Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung: Berichte 28); str. 85-92.
- Harvey, D.** 1982. The limits to capital. Oxford: Blackwell, 1982
- Heckscher, E.F. - Ohlin, B.** 1991. Heckscher-Ohlin trade theory. Cambridge, Mass. 1991
- Hirschman, A.O.** 1958. The strategy of economic development. New Haven 1958.
- Kohl, H.** 1990. Fernsehansprache anlässlich des Inkrafttretens der Währungs-, Wirtschafts- und Sozialunion. 1. Juli 1990. In: Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung č. 86. 3. Juli 1990, str. 741-742
- Krätke, S. - Heeg, S. - Stein R.** 1997. Regionen im Umbruch, Probleme der Regionalentwicklung an den Grenzen zwischen „Ost“ und „West“, Frankfurt/M./New-York 1997.
- Leborgne, D. - Lipietz A.** 1990. Neue Technologien, neue Regulationsweisen: Einige räumliche Implikationen. In Das neue Gesicht der Städte. Theoretische Ansätze und empirische Befunde aus der internationalen Debatte. Borst, R. et al. ed. Basel/Boston/Berlin 1990, str. 109-129.
- Luhmann, N.** 1997: Die Gesellschaft der Gesellschaft. Frankfurt am Main 1997 (stw 1360)
- Myrdal, G.** 1957. Economic Theory and Underdeveloped Regions. London 1957
- Richardson, H.W.** 1969: Elements of Regional Economics. Harmondsworth 1969
- Statistisches Bundesamt** 2008. Die Bundesländer. Strukturen und Entwicklungen. Wiesbaden 2008
- Statistisches Bundesamt – Online-Atlas** 2008. URL: <http://www.destatis.de/onlineatlas/> (1.8.2008)
- Stichweh, R.** 2000: Die Weltgesellschaft. Soziologische Analysen. Frankfurt/M. 2000 (stw 1500)

Prof. Wolfgang Aschauer

Technische Universität Chemnitz

E-mail: wolfgang.aschauer@phil.tu-chemnitz.de

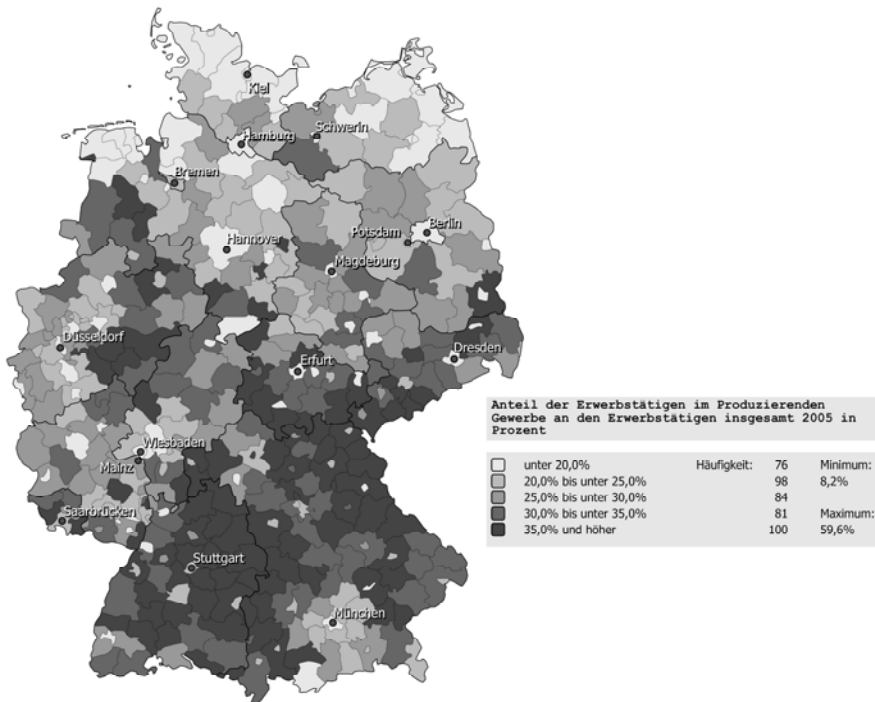
Recenzoval: Doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

Karte 1 Deutschland und die neuen Bundesländer

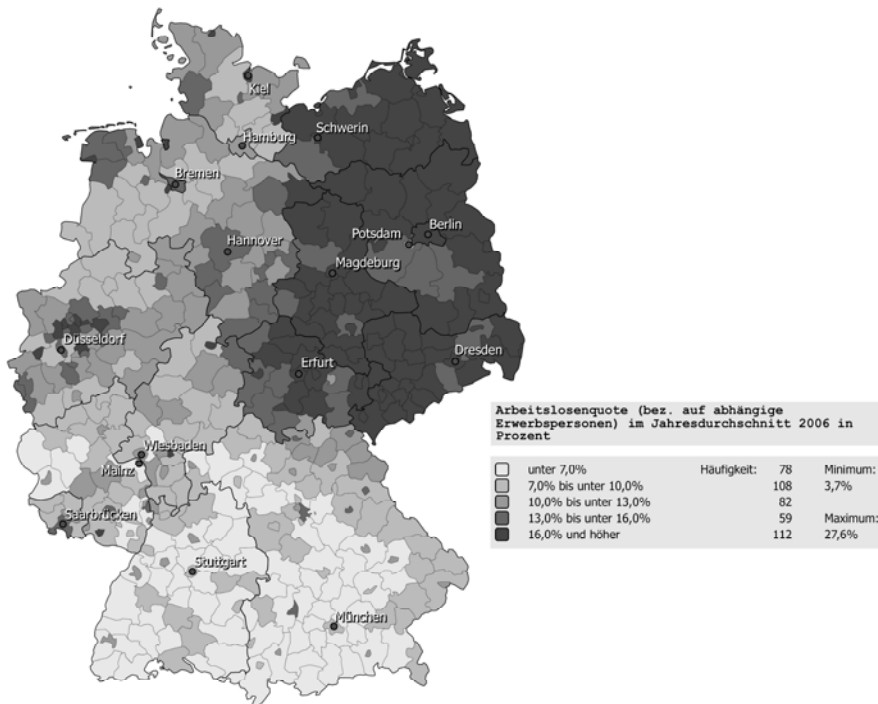
Quelle: Statistisches Bundesamt 2008, verändert

Karte 2 Anteil der Beschäftigten im Produzierenden Gewerbe

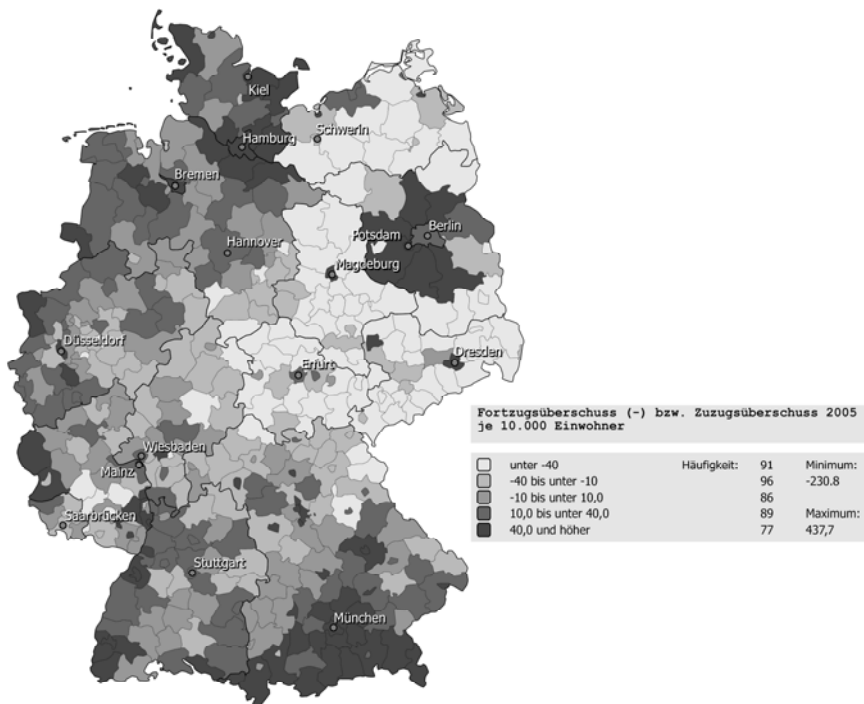
Quelle: Statistisches Bundesamt – Online-Atlas 2008, bearbeitet

Karte 3 Regionale Verteilung der Arbeitslosigkeit

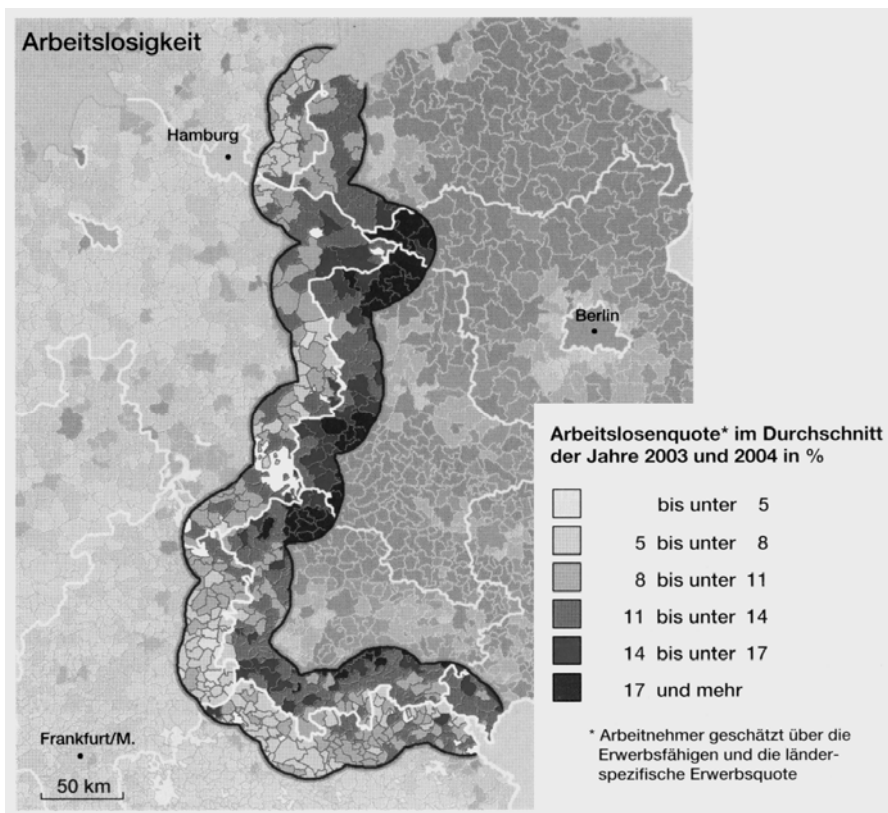
Quelle: Statistisches Bundesamt – Online-Atlas 2008, bearbeitet

Karte 4 Wanderungssaldo 2005

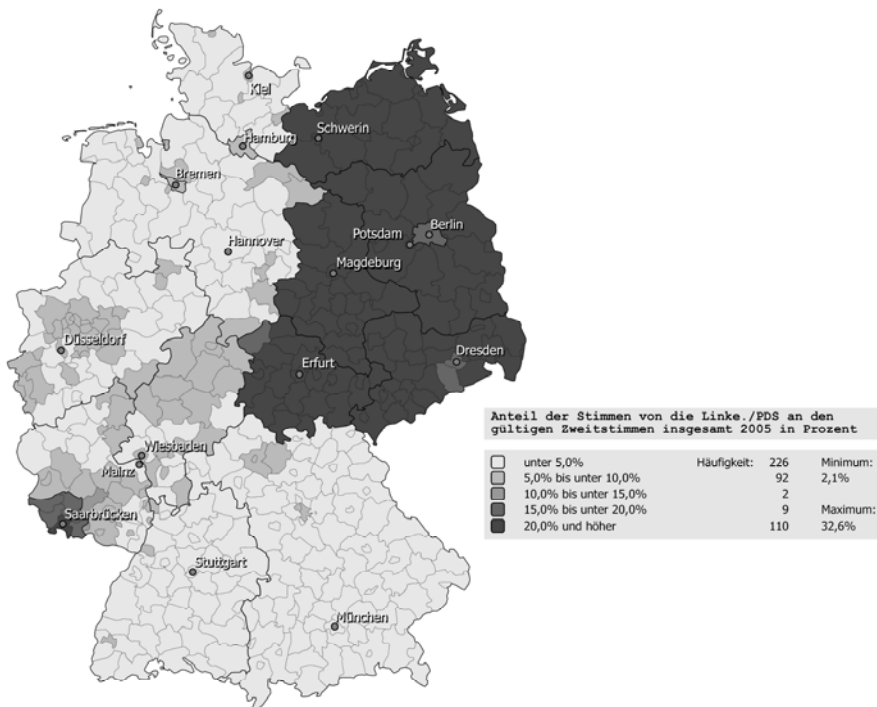
Quelle: Statistisches Bundesamt – Online-Atlas 2008, bearbeitet

Karte 5 Arbeitslosigkeit an der ehemaligen innerdeutschen Grenze

Quelle: Gatzweiler/Pütz 2007, S. 87; bearbeitet

Karte 6 Stimmenanteil der Partei „die Linke/PDS“ bei den Bundestagswahlen 2005

Quelle: Statistisches Bundesamt – Online-Atlas 2008, bearbeitet

VÝVOJ MEZINÁRODNÍ MIGRACE A CIZINCÍ V ČESKÉ REPUBLICE POČÁTKEM 21. STOLETÍ: REGIONÁLNÍ A DEMOGRAFICKÉ ASPEKTY

Dagmar Bartoňová

Abstract

The article describes development of international migration of foreigners in the Czech Republic from several perspectives: number of migrants, citizenship distribution, their residential region preferences. Following these characteristics the number of foreigners and their citizenship distribution are analyzed by their residency status, age, sex, and their regional distribution in the Czech Republic.

Keywords: migration, foreigners, longterm - permanent residence, citizenship

Úvod – historie vývoje zahraniční migrace v ČR od 90. let 20. století

Se změnou politického systému a otevřením hranic po roce 1989 vzrostla intenzita mezinárodní migrace. Od roku 1991 se dnešní Česká republika stala zemí migračně ziskovou, i když vysoké počty přistěhovalých byly do roku 1993 v důsledku rozpadu Československa kompenzovány i vysokými počty vystěhovalých osob na Slovensko. Charakter migrace se během 90. let výrazně změnil – od vlny návratové imigrace osob, přes kompenzační migrace v důsledku rozdělení Československa k určité stabilizaci počtu cizinců stěhujících se do Česka v druhé polovině 90. let (kolem 10 tis. osob). Zároveň se měnila i povaha imigrace – ze země zprvu tranzitní se ČR koncem 90. let změnila pro velkou část imigrantů v zemi cílovou, přičemž pracovní migrace se staly rozhodujícími důvody stěhování.

Zahraníční migrace cizinců

Data o cizincích se od sčítání 2001 každoročně aktualizují na základě běžné registrace zahraničního stěhování, kde jsou migranti tříděni i podle státní příslušnosti. Evidence vystěhování, hlavně českých státních příslušníků, je i po roce 2001 podhodnocena stejně jako v 90. letech, od roku 2004 není úplná ani evidence stěhování občanů zemí EU. Změny v legislativě a v metodice registrace jsou považovány za hlavní příčinu záporného migračního salda cizinců v roce 2001 a výkyvu v počtech přistěhovalých i saldu v roce 2004 (hlavně vlivem záporného salda migrantů ze Slovenska). Od roku 2005 počty přistěhovalých cizinců rychle vzrůstaly. V roce 2007 dosáhla zahraniční migrace zatím nejvyššího obratu, bylo

zaregistrováno téměř 121 tis. stěhování cizinců přes hranice ČR, tj. 97 % celkového objemu zahraniční migrace (zbytek tvořili občané ČR). Nejvyšší byl také čistý migrační zisk, 84 tis. osob (2,5 násobek migračního salda z roku 2006). Přispěl k němu jednak o více než polovinu vyšší počet přistěhovaných cizinců oproti roku 2006, jednak o třetinu nižší počet vystěhování cizinců. Účinnost migrace se vlivem zvýšeného salda v roce 2007 zdvojnásobila. Pořadí zemí, jejichž občané měli v ČR nejvyšší migrační přírůstky, se v posledních třech letech na prvních čtyřech místech stabilizovalo, na dalších místech se střídali migranti z Polska, Německa, Moldavska, Mongolska, Spojených států a Číny.

tab. č. 1 Zahraniční stěhování cizinců v Česku v letech 2001-2007

Ukazatel	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Přistěhovalí	11 323	43 648	57 438	50 804	58 576	66 125	102 511
Vystěhovalí	20 566	31 091	33 203	33 784	21 796	31 388	18 424
Migrační saldo	-9 243	12 557	24 235	17 020	36 780	34 737	84 087
Migrační obrat	31 889	74 739	90 641	84 588	80 372	97 513	120 935
Podíl cizinců na zahraničním stěhování (%)							
Přistěhovalí	87,7	97,7	95,7	95,0	97,2	97,0	98,1
Vystěhovalí	40,0	96,0	97,0	97,0	90,6	93,8	89,9
Obrat	92,7	97,0	96,2	95,8	95,3	95,9	96,8
Migrační účinnost	29,0	16,8	26,7	20,1	45,8	35,6	69,5

Zdroj: ČSÚ Praha

ČR měla v letech 2005-2007 nejvyšší migrační saldo vždy s Ukrajinou (v roce 2007 byl počet přistěhovaných téměř 40 tis. osob), druhé nejvyšší saldo měli občané Slovenska (téměř 14 tis. přistěhovaných), více než desetinou se na migračním zisku podíleli ještě Vietnamci, jichž se přistěhovalo 12,3 tis. Ukrajinci měli také největší migrační mobilitu (v r. 2007 téměř 40 % celkového obratu).

tab. č. 2 Migrační saldo podle státního občanství cizinců, 2004, 2007
(5 nejpočetnějších v daném roce, % z celkového salda stěhování cizinců)

Státní občanství	2004		2007		
	Saldo abs.	v %	Státní občanství	Saldo abs.	v %
Ukrajina	11357	66,7	Ukrajina	30902	36,8
Vietnam	3687	21,7	Slovensko	13129	15,6
Rusko	1316	7,7	Vietnam	11281	13,4
Polsko	747	4,4	Rusko	5765	6,9
Německo	657	3,9	Moldavsko	2455	2,9

Zdroj: ČSÚ Praha

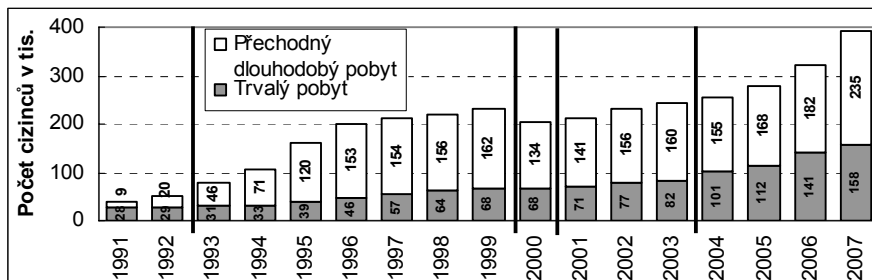
I když saldo zahraniční migrace cizinců vzrostlo ve všech krajích ČR, cíly přistěhování jsou dlouhodobě velká města a jejich zázemí, zejména Praha a okolí. Směřovalo sem 30% všech přistěhovaných v roce 2007, nicméně i při rostoucím počtu migrantů to bylo o 10 bodů méně než v roce 2006. Kladné saldo měly v roce 2007 všechny okresy Středočeského kraje – přistěhovalo se sem 16 % cizinců, více než desetina cizinců se přistěhovala do Jihomoravského (Brno se zázemím) a do Ústeckého kraje (okresy Teplice, Litoměřice). Dalšími cíli byly okresy Karlovy Vary, Cheb, Plzeň a v posledních dvou letech roste též migrační saldo Ostravy, Olomouce a Hradce Králové. Je to dáno možnostmi pracovního uplatnění, nejvíce se jedná o cirkulační pracovní migrace, ale v migračních cílech se také uplatňují kontakty s komunitami usdlých cizinců a příbuzenské vztahy.

Cizinci podle druhu pobytu

Kolísání počtů imigrantů na přelomu tisíciletí v důsledku legislativních změn bylo od roku 2002 vystřídáno velmi dynamickým růstem počtů přistěhovaných a nepříliš výrazným kolísáním počtů vystěhovaných osob. Nejen že se tak rychle zvýšily počty cizinců žijících v Česku, ale změnilo se i jejich složení podle druhu pobytu ve prospěch cizinců s povolením k přechodnému pobytu. Od roku 1993, kdy počty cizinců s dlouhodobými pobytami poprvé převýšily počty cizinců s trvalým pobytem, vzrostl jejich podíl do roku 1996 na 77 %, pak však začaly vzrůstat i počty cizinců s povolením k trvalému pobytu (mnozí žadatelé o trvalý pobyt již splnili zákonné lhůty přechodného pobytu), takže od roku 2004 se poměr mezi oběma skupinami ustálil zhruba na 40 % cizinců s trvalým a 60 % cizinců s přechodným dlouhodobým pobytem². I přes částečnou ztrátu návaznosti dat po roce 2000 v důsledku legislativních změn lze říci, že počty cizinců na našem území vzrostly v období 1993 - 2007 více než pětkrát. Koncem roku 2007 bylo v ČR evidováno 392 tis. cizinců, přičemž za další 4 měsíce roku 2008 jejich počet vzrostl na 410 tis., z nich téměř 245 tis. mělo některý druh povolení k dlouhodobému pobytu. Cizinci s dlouhodobým pobytem započítávaní do počtu obyvatel ČR v roce 2007 tvořili 3,3 % obyvatel, s ostatními cizinci to bylo 3,8 %.

² Různé způsoby pobytu cizinců v ČR v současnosti jsou zakotveny v zákonech č. 326/1999 Sb. o pobytu cizinců, v jeho tzv. euronovele (zákon 217/2002 Sb.,) a v zákoně č. 325/1999 o azylu. Od r. 2004 se rozlišují 3 kategorie cizinců - občané EU bez povolení nebo s povolením k pobytu, občané „třetích zemí“ s povolením k trvalému pobytu nebo k pobytu na vízum nad 90 dnů nebo s povolením dlouhodobému pobytu navazujícímu na pobyt na vízum a cizinci bez ohledu na hranice EU (hlavně žadatelé o azyl).

obr. č. 1 Vývoj počtu cizinců podle druhu pobytu

Zdroj: ČSÚ Praha

Poznámky: V kategorii "Přechodný dlouhodobý pobyt" zahrnut do roku 2000 pobyt dlouhodobý, 2000-2003 pobyt na víza nad 90 dní, od roku 2004 pobyt přechodný, dlouhodobý a víza nad 90 dnů. V počtech cizinců s trvalým pobytem v letech 1999-2006 zahrnuti azylanti.

Tučné čáry na časové ose označují změnu státoprávního uspořádání (1.1.1993), změny legislativy (1999 a 2004) a změnu statistické definice obyvatelstva ČR (2001).

Demografické charakteristiky a rozmístění cizinců

Vývoj intenzity toků migrace a dlouhodobé cíle imigrantů jsou hlavním činitelem ovlivňujícím rostoucí počty cizinců, jejich složení podle typu pobytu, jejich rozmístění a jejich demografické charakteristiky.

tab. č. 3 Cizinci podle státního občanství a podle druhu pobytu v letech 2001 a 2007 (6 nejvíce zastoupených zemí)

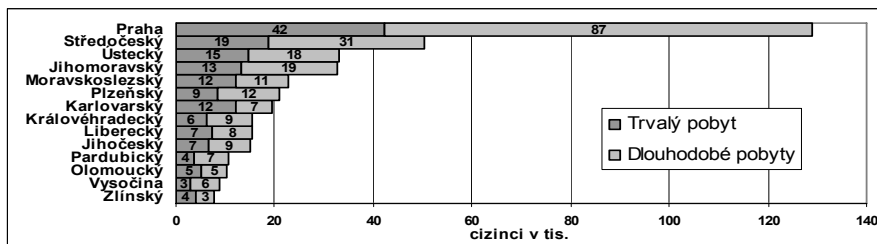
Státní občanství	2000			2007			Index 2007/ 2000
	Cizinci celkem	z toho pobyt na víza nad 90 dnů		Cizinci celkem	z toho s dlouhodobým pobytem		
		abs.	abs.		v %	abs.	
Ukrajina	50 212	41 438	82,5	126 721	94 190	74,3	252
Slovensko	44 265	33 136	74,9	67 889	43 454	64,0	153
Vietnam	23 556	15 318	65,0	51 101	18 353	35,9	217
Rusko	12 964	9 158	70,6	23 278	12 434	53,4	180
Polsko	17 050	5 281	31,0	20 601	9 320	45,2	121
Německo	4 968	2 432	49,0	15 700	11 280	71,8	316
Úhrn	200 951	134 096	66,7	392 315	234 803	59,9	195

Pořadí cizinců podle státního občanství se na předních místech od roku 2000 ustálilo. Největší podíl, třetinu, tvořili Ukrajinci (127 tis. osob v r. 2007, tj. 2,5krát více než v roce 2000), za nimi byli s téměř polovičním podílem Slováci (počet vzrostl 1,5krát, ovšem při změně pravidel registrace), na třetím místě Vietnamci, při zdvojnásobení jejich počtu na 51 tisíc. Dále následovali občané Ruska, Polska a Německa, z nich nejrychleji - více než třikrát vzrostly počty Němců, nejméně počty Poláků. Tři čtvrtiny cizinců z Ukrajiny pobývaly v ČR na povolení k dlouhodobým pobytům (převážně pracovním), u Slováků tvořily 60 %. Převahu osob s povolením k trvalému pobytu měli naopak cizinci z Vietnamu a Polska, z dalších početnějších skupin cizinců ještě Bulhaři, Američané a Číňané, z Rusů měla trvalý pobyt skoro polovina.

Ve věkovém složení cizinců se odráží skutečnost, že velká většina cizinců přichází do Česka za prací nebo studiem, tedy v mladším aktivním věku. Nejčastěji to jsou lidé ve věku 20-45 let, děti do 15 let mají nízké zastoupení. Narozdíl od domácí populace je mezi cizinci minimální podíl osob starších 60 let. Průměrný věk v roce 2007 činil u cizinců 35,2 roku (ČR 40,3 roku). Porovnáme-li poměr osob ve věku nad 60 let a dětí do 15 let, je rozdíl mezi cizinci a domácí populací markantní – zatímco u domácí populace index stáří činil 150 %, u cizinců 62 %. Ve struktuře cizinců podle pohlaví výrazně převažují muži, ve věku 35-50 let bylo mužů dokonce téměř dvakrát více než žen. Minimální podíl žen je hlavně mezi cizinci s dlouhodobým pobytem, kteří sem přicházejí za prací, zejména se jedná o Ukrajince (zatímco v ČR připadalo v roce 2007 na 100 mužů 104 žen, u cizinců to bylo 66 žen, u Ukrajinců 64). U cizinců s trvalým pobytem se tento poměr více blížil struktuře domácí populace (90 žen na 100 mužů), u cizinců s dlouhodobým pobytem byl mnohem nižší (52). Mezi kraji (a tím spíše mezi okresy) jsou však značné rozdíly, jednak z důvodu variability činností a zastoupení cizinců podle občanství a druhu pobytu, ale také vlivem nízkých počtů cizinců.

Rozmístění cizinců na území ČR je stále velmi nerovnoměrné a v podstatě kopíruje směřování toků zahraniční migrace. V Praze a Středočeském kraji žilo 45 % cizinců (180 tis., za rok přírůstek o více než pětinu). Z cizinců s dlouhodobým pobytem jich v tomto regionu žila polovina, z cizinců s trvalým pobytem necelých 40 %. Zřejmě je vazba na nabídku zaměstnání či možnosti studia.

obr. 2 Cizinci podle krajů a druhu pobytu v roce 2007

Zdroj: ČSÚ Praha

Závěr

I přes rostoucí počty imigrantů Česko v porovnání s jinými evropskými státy dosud patří k zemím s nízkým podílem cizinců. Vývoj usídlování cizinců v regionech ČR zatím nesignalizuje jejich rovnoměrnější rozmístění. Lze nalézt odlišnosti v demografických ukazatelích - jednak podle občanství, jednak podle účelu pobytu (to více), co se týče usídlování jsou preference míst pobytu cizinců velmi podobné. Současné migrační přírůstky by mohly, při udržení jejich úrovně zhruba do roku 2065, podle odhadů demografů-prognostiků dočasně zastavit populační úbytky, k zastavení demografického stárnutí by však bylo třeba zcela nereálných počtů imigrantů.

Literatura:

- Pavlík, Z.- Kučera, M. – eds. a kol.** 2002. Praha. Populační vývoj České republiky 1990-2002, 1992, 98 s. ISBN 80-902686-8-4.
- Bartoňová, D.** 2007. Praha. Migrace. Struktury obyvatelstva. In: Populační vývoj České republiky 2001-2006. ISBN 978-80-86561-77-6.
- Burcin, B. – Drbohlav, D. –Kučera, T.** 2007. Koncept náhradové migrace a jeho aplikace v podmínkách ČR. In: Demografie, roč. 49, 2007, č. 3 str. 170-181.
- Cizinci v České republice 2007. Praha.** ČSÚ, 2007. ISBN 978-80-250-1544-5
- Cizinci v ČR – dostupné na: <http://www.czso.cz/csu/cizinci.nsf/>

Příspěvek byl zpracován s podporou Grantové agentury ČR v rámci řešení projektu č. 403/07/0711 „Demografická situace České republiky v rámci EU (25): Podobnosti, odlišnosti a perspektivy“ a Výzkumného záměru MSM 0021620831 „Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn a evropské integrace“.

DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL MIGRATION AND FOREIGNERS IN THE CZECH REPUBLIC AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY: REGIONAL AND DEMOGRAPHIC ASPECTS

Summary

The Czech Republic has showed a migration gain since 1991, particularly due to an increasing popularity of the Czech Republic for immigrants. The number of foreigners in the Czech Republic grew more than fivefold from 1993 to 2007, so that there were 392,000 foreigners living in the Czech Republic by the end of 2007, i.e. 38 foreigners for every 1000 citizens. 346,000 of those were included in the population of the Czech Republic which shows a fivefold increase since the census in 2001 in which foreigners with long-term stay were included for the first time. The time series of increases in the number of foreign migrants show apparent fluctuations caused primarily by changes in the legislation for foreigner stays in the Czech Republic. The current forms of residence status for temporary or permanent stay for foreigners and asylum seekers were established in the legislation that was introduced in 1999 and amended in 2002 with joining the European Union.

The international migration reached its highest degree in 2007 ever since 1993. Nearly 121,000 migrations of foreigners were registered in the entire migration over Czech borders. The net migration peaked too at 84,000 migrants which meant 2.5-fold increase of the migration in 2006. The order of countries with the highest number of emigrants to the Czech Republic settled over the last three years to allow Ukrainians, Slovaks, and Vietnamese finish at the top.

Ukrainians dominated the structure of the population of foreign nationals living in the Czech Republic and made up almost one third of all foreigners, followed by Slovaks (18%) at some distance, Vietnamese (13%), and somewhat large groups of citizens from Poland and Russia. Most of the Ukrainians and Slovaks have temporary residence status while Vietnamese and Poles hold more often permanent residence status. Most foreigners come to work or study in young and productive age. This reflects the age structure: the largest groups are foreigners aged 20 to 45. If they start family life, they usually have acquired permanent residence status. The gender structure of foreigners is equally deformed; nearly twice as many men as women were recorded among foreigners between 35 and 50.

The distribution of foreigners residing in the Czech Republic is territorially uneven. They are concentrated in large cities and in the border regions of Northern and Western Bohemia. Almost one half (180,000) live in Prague and the Central Bohemia region. The number of foreigners has been growing very fast; there were 410,000 foreigners in the Czech Republic in April 2008. 245,000 of them had a

long-term stay permit. However, we cannot expect the increasing number of international immigrants to slow demographic aging trends to a significant degree.

Table 1: Registered migration of foreigners across Czech Republic borders (2001-2007)

Table 2: Net migration by citizenship of foreigners, 2004, 2007 (top of 5 citizenship)

Table 3: Foreigners of 6 most frequent citizenship by category of residence, 2001, 2007

Figure 1: Foreigners numbers development according to category of residence in the Czech Republic (1990-2007)

Figure 2: Foreigners by region (NUTS3) according to category of residence, 2007

RNDr. Dagmar Bartoňová, Ph.D.,

Katedra demografie a geodemografie PřF UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2

tel.: 221 951 422, fax: 224 920 657

E-mail: bard@natur.cuni.cz

Recenzoval: Doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

REZIDENČNÍ MOBILITA A ZMĚNY VNITŘNÍ PROSTOROVÉ STRUKTURY POST SOCIALISTICKÉHO MĚSTA A JEHO ZÁZEMÍ

Pavel Bednář, Petr Šindler

Abstract

Residential mobility substantially influences dynamic features of spatial structure of cities. Postsocialist cities are no exception in this regard. The research aspires to recognize complex relations between residential mobility and changes in spatial structures of postsocialist cities, applying combination of quantitative and qualitative methodological approaches. Spatial patterns of residential mobility, importance of particular demographic and socioeconomic characteristics and housing attributes to explain this patterns and decision-making process related to residential mobility are surveyed in the context of comparison with findings from theoretical and empirical research on residential mobility in capitalist cities. The model area, consisted of the Ostrava-City and municipalities in its surrounding, will be the spatial object of the research.

Keywords: urban spatial structure; Ostrava-City.

Úvod

Podoba vnitřní prostorové struktury měst je zásadním způsobem ovlivněna rezidenční mobilitou (Moore 1969, Kipnis 1985) a proto je této problematice v odborné literatuře věnována poměrně široká pozornost. Dieleman (2001) přitom upozorňuje na odlišnost témat vzhledem k různým geografickým úrovním. V tomto směru se chceme zaměřit na úroveň metropolitní. Výzkum rezidenční mobility na této úrovni se tradičně soustředí na dva tematické okruhy: výzkum prostorových vzorců rezidenční mobility s využitím agregovaných hodnot a výzkum rozhodovacího procesu jednotlivých domácností (behaviorální přístup).

Postsocialistická města představují specifický typ měst, která prochází proměnami vnitřní prostorové struktury v důsledku působení systémových a spontánních transformací po roce 1989. Za významné v tomto směru lze označit proměny vnitřní prostorové struktury spojené se zvyšováním rezidenční diferenciací v důsledku jednak nahrazení centrálně plánované alokace bydlení tržními mechanismy a jednak v důsledku zvyšujících se příjmových disparit a tím i měnící se poptávky na trhu bydlení (Sýkora 1999, Ruopilla, Kährrik 2003). Za základní proces, který způsobuje prohlubování rezidenční diferenciací, je označována, vedle sociální mobility obyvatel bez změny bydliště, rezidenční

mobilita (Sýkora 1999, Sailer-Fliege 1999). Obecně však stupeň poznání rezidenční mobility postsocialistických měst zaostává ve srovnání s městy kapitalistickými, přičemž města České republiky nejsou v tomto směru výjimkou. Zde se zatím pozornost věnuje suburbanizaci (Ouředníček 2003, Sýkora, Ouředníček 2006), gentrifikaci (Sýkora 2005), prostorové diferenciaci obyvatelstva (Sýkora, Temelová 2005), behaviorální faktorům rezidenční mobility (Drbohlav 1993, Sunega et al 2002, Lux 2005, Lux et al 2006).

Cíle výzkumu

Hlavním cílem výzkumu bude přispět ke komplexnímu poznání rezidenční mobility postsocialistických měst s důrazem kladeným na metropolitní úroveň a se zaměřením na modelové území Statutárního města Ostravy a okolních obcí tvořících jeho zázemí. Tento postup lze vnímat jako případovou studii současně nabízející metodologický návod pro další verifikaci zjištění na bázi komparace. Srovnání závěrů výzkumu s poznatky případových studií kapitalistických měst poskytne v neposlední řadě cenné odpovědi na otázky týkající se vývojového směřování postsocialistických měst.

Dílčí cíle vedoucí k naplnění cíle hlavního jsou formulovány následujícím způsobem: Identifikovat prostorové vzorce rezidenční mobility modelového území; zhodnotit vztahy rezidenční mobility modelového území vzhledem k vybraným socioekonomickým a demografickým charakteristikám domácností/obyvatel a atributům bydlení; zhodnotit dopady rezidenční mobility na vnitřní prostorovou strukturu modelového území; analyzovat motivy rezidenční mobility pro explanaci prostorových vzorců.

Koncepční a metodický postup výzkumu

Východiskem budou dva základní postupy, první se soustředí na popis prostorových vzorců rezidenční mobility s využitím agregovaných hodnot a na hledání nejvýznamnějších faktorů vysvětlujících statické i dynamické charakteristiky těchto vzorců na bázi aplikace celé škály matematicko-statistických metod (např. Johnston 1969, Kipnis 1985, Jones et al 2004). Druhý, behaviorální přístup se soustředí na výzkum rozhodovacího procesu jednotlivých domácností s použitím kvalitativních metod výzkumu. Spojení obou přístupů snadněji umožní: realizaci a vyhodnocení dotazníkového šetření ve vybraných typových lokalitách; identifikaci převažujících směrů rezidenční mobility do a částečně z typových lokalit; hodnocení vztahů rezidenční (ne)mobility k vybraným socioekonomickým a demografickým charakteristikám domácností/obyvatel respektive k atributům

bydlení; identifikaci nejvýznamnějších motivů rezidenční mobility v typových lokalitách.

Aktuálnost řešení rezidenční mobility

Nesporně dochází k radikální proměně procesů a mechanismů, které utváří vnitřní prostorovou strukturu postsocialistických měst. Zatímco tyto procesy mohly být změněny rychle, vykazuje samotná vnitřní prostorová struktura vysoký stupeň inercie. Vývoj v čase je spojen s postupným oslabováním této inercie a tím i se zvyšováním intenzity změn vnitřní prostorové struktury postsocialistických měst, z nichž některé jsou vnímány jako pozitivní, jiné nikoliv. Oprávněným se stává požadavek na hodnocení procesů stojících v pozadí změn vnitřní prostorové struktury postsocialistických měst a to v co nejranějším stádiu pro možnost případných intervencí. Rezidenční mobilita patří v tomto směru nesporně k procesům nejvýznamnějším.

K mimořádně aktuálním problémům, k nimž má rezidenční mobilita úzký vztah, je prostorová segregace (sociální vyloučení). V Česku po roce 1989 dochází k nárůstu ekonomických disparit ve společnosti, které se projevují rovněž na straně poptávky po bydlení a jsou spojeny s hrozbami prohlubování separace a segregace obyvatel s řadou negativních důsledků. Proto je tomuto problému přikládán velký význam, o čemž svědčí nejen četnost jeho výskytu ve významných strategických dokumentech, ale rovněž v roce 2006 ukončený výzkumný projekt *Segregace v ČR: stav a vývoj, příčiny a důsledky, prevence a náprava* (financovaný MMR ČR) resp. ve stejném roce zahájený výzkumný projekt *Sociálně prostorová diferenciacie obyvatel a její vliv na kvalitu života ve městech a obcích ČR* (financovaný MŠMT ČR) řešený týmem Centra pro výzkum měst a regionů UK v Praze.

Aktuální je rovněž výběr modelového území. Ostrava zažívá v současnosti nebývalý nárůst investičních aktivit, který bude mít spolu s deregulací cen nájemného, s privatizací obecního bytového fondu zásadní dopad na rezidenční mobilitu. Ostrava až dosud patřila z hlediska výzkumu rezidenční mobility ke zcela opomíjeným městům.

Závěr

Očekáváme, že výzkum rezidenční mobility na Ostravsku přinese následující výsledky:

- metodologický návod výzkumu rezidenční mobility postsocialistických měst s možností komparace závěrů,

- závěry vyhodnocení hloubkových rozhovorů s významnými aktéry na poli rezidenční mobility v modelovém území,
- závěry vyhodnocení dotazníkového šetření v typových lokalitách modelového území,
- závěry vyhodnocení hloubkových rozhovorů s komunikačními partnery ve vybraných typových lokalitách modelového území,
- syntézu poznatků dílčích částí projektu v kontextu srovnání měst kapitalistických a postsocialistických.
- Z praktického hlediska mohou výsledky výzkumu nalézt uplatnění zejména pro:
 - hodnocení možných proměn vnitřní prostorové struktury jednotlivých rezidenčních čtvrtí,
 - identifikaci *pull* faktorů lokalit přitahujících rezidenční mobilitu osob vysokého socioekonomického statusu,
 - identifikaci *push* faktorů ztrácejících obyvatelstvo vysokého socioekonomického statusu,
 - poznání poptávkové strany trhu bydlení s ohledem na omezenou vypovídací schopnost cen bydlení v tržně regulovaném prostředí.

Literatura

- Dieleman, F. M.** 2001. Modelling residential mobility; a review trends in research. In: Journal of Housing and Built Environment, roč. 16, 2001, č. 3-4, s. 249 – 265.
- Drbohlav, D.** 1993. Behaviorální přístupy v geografii. In: Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii. Praha: UK, 1993, s. 30 – 41.
- Johnston, R. J.** 1969. Some test of a model of intra-urban population mobility. In: Urban Studies, roč. 6, 1969, č. 1, s. 34 – 57.
- Jones, C. – Leishman, C. – Watkins, C.** 2004. Intra-urban migration and housing submarkets. Theory and evidence. In: Housing Studies, roč. 19, 2004, č. 2, s. 269 – 283.
- Kipnis B. A.** 1985. Graph analysis of metropolitan residential mobility. Methodology and theoretical implications. In: Urban Studies, roč. 22, 1985, č. 2, s. 179 – 187.
- Lux, M.** 2005. O spokojenosti českých občanů s užívaným bydlením. In: sociologický časopis, roč. 41, 2005, č. 3, s. 227 – 252.
- Lux, M. et al.** 2006. Analýza opatření bytové politiky směřující k podpoře flexibility práce v ČR. 1. díl. Teoretický úvod. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006. 57 s.

- Ouředníček, M.** 2003. Suburbanizace Prahy. In: Sociologický časopis AV ČR, roč. 39, 2003, č. 2, s. 235 – 253.
- Prokop, R. – Šrajetrová, O. – Václavíková, A. – Šindler, P. – Runge, J. – Klosowski.** 2006. Vývojové proměny postsocialistických měst ostravského a hornoslezského regionu v podmínkách transformace. Opava: SZM, 2006. 203 s.
- Sailer-Fliege, U.** 1999. Characteristics of postsocialist urban transformation in East Central Europe. In: Geojournal, roč. 49, 1999, č. 1, s. 7 – 16.
- Sunega, P. – Čermák, D. – Vajdová, Z.** 2002. Dráhy bydlení v ČR 1960 – 2001. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2002. 87 s.
- Sýkora, L.** 1999. Processes of socio-spatial differentiation in post-communist Prague. In: Housing Studies, roč. 14, 1999, č. 5, s. 679 – 701.
- Sýkora, L.** 2000. Gentrification in postcommunist cities. In: The new urban colonialism: Gentrification in a global context. London: Routledge, 2005, s. 90 – 105.
- Sýkora, L. – Temelová, A.** 2005. Prevence prostorové segregace. Praha: UK, 2005. 119 s.
- Šindler, P. – Bednář, P. – Wilam, P., Novosák, J., Lux, M., Sunega, P.** 2007. Rezidenční mobilita a změny vnitřní prostorové struktury postsocialistického města a jeho zázemí. Návrh projektu GAČR. Praha: GA ČR, 2007. 39

RESIDENTIAL MOBILITY AND CHANGES OF INTERNAL URBAN STRUCTURE OF THE POST SOCIALIST CITY AND ITS HINTERLAND

Resume

Spatial structure of cities is substantially influenced by residential mobility, and thus the topic attracts a wide attention in the scholarly works. The proposed research is oriented towards the metropolitan level. Research of the metropolitan level is traditionally focused on two domains:

1. Research focusing on spatial patterns of residential mobility using aggregate data,
2. Research concerning with decision-making process of particular households (behavioural approaches).

Postsocialist cities represent a specific type of cities, experiencing changes of their spatial structure due to systematic and spontaneous transformation after 1989. Changes in the spatial structure of post-socialist cities, connected with increasing residential differentiation caused by replacement of centrally planned allocation of housing by market mechanisms and by increasing income disparities with shifts in housing demand, belong to the most important ones.

The research on residential mobility in Czech cities, realized up to now, have brought a lot of new theoretical and practical findings. Simultaneously, many research question remain unanswered patterns of residential mobility, considering motives to residence change. Existing research was oriented towards the most obvious processes on a limited empirical basis, with little reference to movements between particular morphogenetic zones in cities.

The main goal of the research is to contribute to the complex knowledge of residential mobility in post-socialist cities, with emphasis given to the metropolitan level and with focus on the model area consisted of the Ostrava City and municipalities in its surrounding. Finally, a comparison of research conclusions with finding from case studies review of capitalist cities will provide valuable answers to the questions, concerning the development paths of post-socialist cities.

Partial goals, designed to fulfil the main goal, were formulated as follows:

1. to identify spatial patterns of residential mobility in the model area,
2. to evaluate relations of residential mobility in the model area to the chosen socioeconomic and demographic characteristics of households/inhabitants and housing attributes,
3. to evaluate impacts of residential mobility on the spatial structure of the model area,
4. to analyse motives of residential mobility to explain its spatial patterns

Pavel Bednář, Petr Šindler

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

Přírodovědecká fakulta OU v Ostravě

Chittussiho 10

710 00 Ostrava – Slezská Ostrava

Česká republika

E-mail: Petr.Sindler@osu.cz, Pavel.Bednar@osu.cz

Recenzovala: Doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.

INTEGROVANÝ SYSTÉM VEŘEJNÉ DOPRAVY NA OSTRAVSKU

Tomáš Boruta

Abstract

The paper discusses the formation and general principles of operating the public transport integrated systems in urbanized areas, with respect to the specific type of so-called polycentric urban regions. Ostrava metropolitan region is old industrial region which is a specific sub-type of polycentric urban regions. In these regions, the history of the transport network development is specific due to its relation to the process of massive industrialization and consequential orientation on the heavy industry.

Keywords: integrated transportation system, old industrial region, Ostrava

Úvod

Integrovaný dopravní systém (IDS) propojuje všechny dostupné druhy dopravy do jednoho celku, přičemž cílem je zvýšení efektivity dopravního systému zejména v hustě urbanizovaných oblastech. Integrace všech dopravních podsystémů ve městě je motivována akceptací celospolečenské role funkční veřejné hromadné dopravy. Integrovaný systém je nejvyšší formou organizace dopravy, jeho implementace v území vyžaduje kontinuální a koordinovanou politiku při regulaci individuální automobilové dopravy včetně dopravy v klidu, při řízení a financování veřejné hromadné dopravy, a také při realizaci ekonomicky a společensky vhodné formy city-logistiky (zásobování).

Zavádění a optimalizace integrovaných dopravních systémů veřejné dopravy je regionálně diferencovaný proces, související se specifickou prostorovou strukturou daných území. Sídelní struktura Ostravska odpovídá modelovému typu polycentrického regionu – polycentrický region je územím s několika městskými centry, jež jsou propojeny sítí přímých a nepřímých vazeb a vztahů. Současné diskuse v západní Evropě zkoumající prostorovou polycentralitu se do značné míry zabírají zejména silně prorůstovými regiony, přičemž nejvýznamnější vztahy indikující polycentralitu území jsou zpravidla socioekonomické povahy (Parr, J.B.; Kloosterman, Musterd, 2001). Tato skutečnost problematizuje topologické hledisko polycentrality (resp. snižuje jeho význam), podle něhož lze určit dva extrémní, modelové typy regionů – monocentrický a polycentrický.

Staré průmyslové regiony, které se v současnosti ve střední Evropě vyznačují výraznými problémy s adaptací a přizpůsobením se na post-fordistický výrobní režim (Rumpel, Slach, Koutský, 2008), lze považovat za určitý subtyp

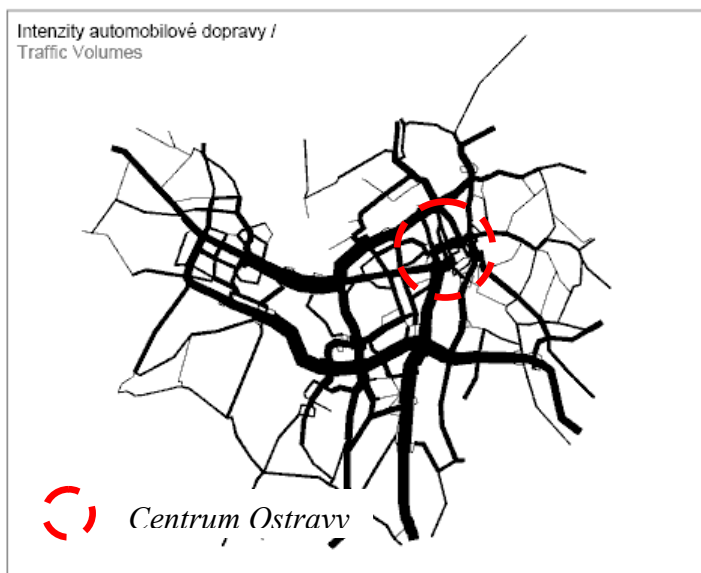
konceptu polycentrického regionu. Tento subtyp má charakteristické vlastnosti dopravní sítě, související historicky s procesem industrializace – byl postaven na vysokokapacitní železniční a lodní dopravě (kromě využívání splavných vodních toků také budování kanálů), umožňující montánním podnikům přepravu hlavních výrobních surovin. Lokalizace výrobních provozů, ovlivněna výskytem surovin a zdrojů, a na ni navazující rezidenční zóny daly vzniknout typicky rozvolněné sídelní struktuře bez jednoznačných historických center, s promísením funkcí bydlení, výroby, služeb a volného času (Rumpel, Slach, Koutský, 2008). To kladlo zvýšené nároky na dopravní systém veřejné dopravy (delší dojížděková vzdálenost, větší směrová heterogenita přepravních proudů, vyšší finanční náročnost provozu), zároveň ale existence velkých dominantních podniků zajišťovala stabilní charakter sítě a dostatečný objem veřejné přepravy (Boruta 2008). Dojížděka za prací se neodehrává jen mezi centrem města a jeho zázemím (předměstí), ale rovněž mezi dvěma a více městy. Dynamicky se šířící automobilismus v druhé polovině dvacátého století v zemích západní Evropy podpořil suburbanizační tendence (ve starých průmyslových regionech byly navíc environmentální důvody nejsilnější) a vyvolal tlak na zatížení dopravního systému. Výsledkem byly kongesce, zpomalení a neatraktivnost veřejné hromadné dopravy, a zhoršení kvality životního prostředí podél hlavních komunikačních tahů. Zkušenosti z městských regionů (Mnichov) s výrazně monocentrickým charakterem (topologické hledisko) ukázaly možnosti zavádění IDS a pozitivní vliv integrace na změnu podílu přepravní dělby práce, resp. k zastavení negativního trendu zvyšujícího se podílu individuální automobilové dopravy (IAD) na modal-splitu. Významným argumentem pro zavádění IDS je také ekonomická efektivita systému (viz níže).

Charakteristika dopravní sítě na Ostravsku

Jen málo měst v České republice prošlo v posledním desetiletí tak dynamickým vývojem jako Ostrava. Město je přirozenou metropolí Moravskoslezského kraje a třetím největším městem České republiky. V současnosti má 316 000 obyvatel, přičemž trend úbytku obyvatel není zatím příliš dramatický. Očekává se, že dostavba dálnice D47 vyvolá silnější suburbanizační vlnu podél dálnice, mimo tradiční suburbanizační prostory (Hlučínsko) směrem k Poodří. V rámci intraregionální dopravní dostupnosti mělo město relativně lepší vybavenost než např. aglomerace brněnská, změna přepravních proudů související s restrukturalizací a útlumem těžkého průmyslu však vyvolává potřebu reorganizace dopravní sítě zejména silniční dopravy (nárůst intenzit dopravy na tranzitních tazích, naopak stagnace či absorbovatelný nárůst dopravy mezi městy v ostravsko-karvinském revíru, která jsou spojena dvouproudovými komunikacemi). Dlouhodobé podcenění modernizace dopravní

silniční infrastruktury a neexistence tranzitních tahů dálničního typu včetně obchvatů měst vede ke kritické situaci v hustě urbanizovaném regionu a zhoršující se bezpečnostní situaci na silnicích. Nárůst kongescí pozorovatelný v jiných větších městech České republiky je patrný i v samotném krajském městě, z hlediska výskytu se však týká pouze několika málo uzlů v komunikační síti (nebo se kongesce vyskytují v souvislosti s dostavbou infrastruktury či s rekonstrukcemi té stávající).

obr. č. 1 Intenzity automobilové dopravy Ostrava, 2005

Zdroj: UDI Praha [8], vlastní zpracování

Na území města se zatím nachází celkem 30 km rychlostních komunikací, což je dvojnásobek oproti populačně většímu Brnu. Je to dáno nekompaktností města, typickou pro staré průmyslové oblasti – Ostrava je rozvolněným polycentrickým městem s třemi jádry – centrem města a dvěma velkými sídlištními celky (Ostrava-Poruba a Ostrava-Jih) s vlastními obslužnými funkcemi. Existence dvouprůdých tahů téměř na hranici historického centra (zejména z jihu a východu města) a velké vzdálenosti při dojíždění za prací snižují atraktivitu hromadné dopravy a zvyšují podíl IAD. Ten je však přesto v příznivém poměru 60 % - 40 % ve prospěch MHD (v roce 2005 byl poměr 63-37), nicméně má negativní trend – předpokládá se, že podíl MHD klesá v českých podmínkách přibližně o 4 % ročně

(vypočítano na základě dlouhodobého poklesu prodejů dlouhodobých časových jízdenek, více viz [4] a [8]). Naopak nízký stupeň automobilizace oproti např. Plzni a Brnu (Ostrava v roce 2005 302 automobilů na 1000 obyvatel; Plzeň 399 aut/1000 ob.; Brno 393 aut/1000 obyvatel; zdroj [8]) poukazuje na sociální potřebnost hromadné dopravy ve městě. Provozování MHD je na delší síti ekonomicky náročnější (v polycentrickém městě se nachází „hluchá“ místa bez přepravní poptávky, viz srovnání některých ukazatelů Brna a Ostravy), při přepočtu nutných nákladů vynaložených na jednoho cestujícího. Podíl přepravní práce hromadné dopravy v příměstském režimu je problematické odhadnout z důvodu neexistence dostatečné datové základny.

tab. č. 1 Monocentrické vs. polycentrické město: srovnání vybraných ukazatelů Brna a Ostravy (2005)		
	Brno	Ostrava
Počet obyvatel	367 tis.	319 tis.
Rozloha	230 km ²	214 km ²
Stupeň automobilizace	393 aut/1000 ob.	302 aut/1000 ob.
Délka komunikační sítě	1107 km	1117 km
Délka sítě MHD	435 km	460 km
- tramvaje	326 km	363 km
- autobusy	69 km	65, 7 km
- trolejbusy	39 km	29 km
Průměrná rychlost vozidel		
- tramvaje	18,5 km/h	16,9 km/h
- autobusy	24 km/h	18,3 km/h
- trolejbusy	19 km/h	13,7 km/h
Přepravené osoby MHD	328 tis.	186 tis.
Přepravené osoby příměstskou HD	76 tis.	82 tis.
Průměrný počet jízd MHD na obyvatele/den	2,45	1,60

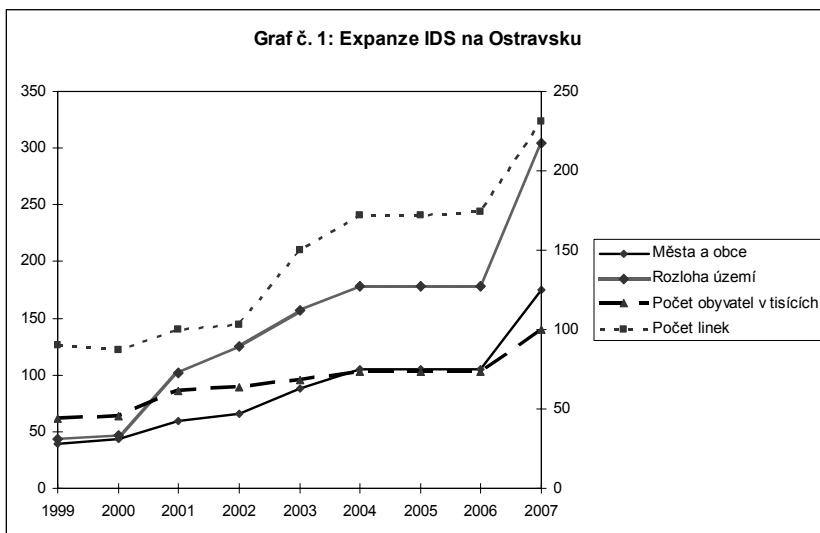
Zdroj: Vlastní zpracování na základě statistických údajů UDI Praha [8]

Integrovaný dopravní systém na Ostravsku

IDS v Ostravské aglomeraci (Ostravský integrovaný dopravní systém - ODIS) vznikl v roce 1997 a dnes sdružuje osm provozovatelů dopravních služeb sdružených pod koordinátora integrovaného systému, KODIS (vznikl už koncem roku 1995). Koordinátor IDS je specializovaný subjekt zabývající se organizací

IDS, dopravním plánováním a poskytováním informací směrem k zákazníkovi a provozovatelům systému. V podmínkách České republiky jsou to většinou orgány samosprávy, které „přenesou“ odpovědnost za zajištění základní a ostatní dopravní obslužnosti území na koordinátora. Koordinátor ostravského IDS je právnická osoba založená Moravskoslezským krajem a městem Ostrava. V dnešní době jsou společníky KODIS kromě zmíněných subjektů také další města a obce kraje (celkem s Ostravou 14 měst a obcí). K hlavním úkolům koordinátora patří správa ODIS (evidence a rozdělování tržeb mezi dopravce, koordinace výkonů, jízdních řádů, příprava podkladů pro zajištění dopravní obslužnosti apod.) a rozvoj ODIS (zapojení dalších měst a obcí, popřípadě dopravců do ODIS). Koordinátor je odpovědný za efektivnost systému z hlediska ekonomického i dopravně-plánovacího – dopravcům je zajištěna stabilní účast na dopravním trhu, na oplátku se musí podřítit racionalitě systému (nemůžou vytvářet vlastní linky konkurující ostatním dopravcům apod.). V IDS jsou eliminovány souběžné linky nebo spoje (nejen v rámci jednoho druhu dopravy, ale např. také souběh vlakových a autobusových linek).

Už v době vznikajícího IDS v ostravské aglomeraci se počítalo s tzv. cílovým stavem expanze systému. Z teoretického hlediska je vždy zohledňováno buďto funkční, nebo administrativní hledisko. Funkční hledisko zohledňuje např. míru každodenní dojížděky za prací a vzděláním, tedy sílu gravitačních vazeb regionálního centra (center) vzhledem ke svému zázemí (Boruta 2008). Vzhledem k růstu významu mimopracovní prostorové mobility je dnes nutné zahrnout v kontextu veřejné dopravy i další funkční vazby v regionu (příměstská a víkendová rekreace apod.). Pro zřizovatele je praktičtější hledisko administrativní, kdy hranice území spadajícího pod výkon samosprávy zřizovatele IDS je také mezní hranicí prostorové expanze sítě. V případě Moravskoslezského kraje probíhá prostorová expanze ve vlnách (viz graf č. 1), nedaří se však zvyšovat kvalitu přestupních uzlů ani zapojit do systému hromadnou dopravu dalších velkých měst v aglomeraci (Frýdek-Místek, Havířov). Tarifní uspořádání je na rozdíl od např. pražského IDS zónové (nikoli v kruzích) a z hlediska zákazníka na první pohled nepřehledné. Nicméně z hlediska financování prokazatelné ztráty definované zákonem se podle koordinátora i samotných dopravců jedná o spravedlivější systém. Je proto třeba zvýšit informovanost směrem k zákazníkům a vysvětlit pokud možno co nejjednodušším způsobem tarifní strategii IDS.

Zdroj: Vlastní zpracování na základě statistických údajů KODIS [11]

Závěr

Zvýšení intenzit automobilové dopravy na komunikacích ve velkých městech ČR v období 1990 - 2005 dosáhlo 80 až 200 % [8]. Některé komunikace a zejména komunikační uzly jsou na hranici své kapacity, což dále zhoršuje podmínky pro provoz hromadné dopravy ve městech. S nárůstem automobilismu se snižovala její rychlost a často i spolehlivost, což se projevilo i v úbytku počtu přepravovaných osob jak městskou, tak příměstskou hromadnou dopravou. Koncept integrovaného dopravního systému regionu se snaží zmírnit či zastavit negativní trendy spojené s rostoucí IAD. V rámcových podmínkách České republiky (včetně sledovaného území ostravské aglomerace) jde o proces relativně nový a neukončený, s řadou přetrvávajících problémů, jejichž odstranění je časově, finančně a koneckonců i odborně náročné. Ostravský dopravní integrovaný systém (ODIS) vykazuje typické problematické znaky rozvoje IDS – není transparentně řešena koordinace systému veřejné městské a příměstské dopravy s individuální automobilovou dopravou (dynamickou a statickou) a dopravou cyklistickou, provozování linek na páteřní, železniční síti příměstské dopravy je dosud nespolehlivé, katastrofální je stav nejvýznamnějších přestupních uzlů (z hlediska pohodlí cestujících a rychlosti přestupu) na rozhraní železnice/MHD v Ostravě.

Díky typické prostorové struktuře starého průmyslového regionu je konkurence IAD vůči hromadné dopravě větší než u monocentrických regionů.

Literatúra

Boruta, T. Role integrovaného dopravního systému v polycentrických regionech. *Sborník příspěvku z kolokvia konaného v Pavlově 18.-20. června 2008*. Brno: Masarykova univerzita, 2008. s. 244-251. [2008-06-18]. ISBN 978-80-210-4625-2

Boruta, T. Integrovaný dopravní systém jako faktor územního rozvoje. In *Zvyšování konkurenceschopnosti aneb Nové výzvy pro rozvoj regionů, států a mezinárodních trhů*. Ostrava. Ostrava : VŠB-TUO, 2007. s. 361-368.

Kloosterman, R., and Musterd, S. The Polycentric Urban Region: Towards a Research Agenda. *Urban Studies*, 2001, 28(4), 623–633.

Krejčí, M. – Návrat, V. (2000). Koncepce přístupných uzlů – Ostrava. In *Sborník přednášek z 29. setkání dopravních inženýrů Amerika 2000*. UDI Praha 2000. Dostupné z <http://www.udi-praha.cz/rocenky/sbornik00/amerika.htm>

Kvzda, M., T. Pospíšil, et al. (2007). *Železniční doprava – institucionální postavení, hospodářská politika a ekonomická teorie*. Brno, Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-4233-9

Parr, J.B. Reinventing Regions? The Case of the Polycentric Urban Region. [online] cit. [2008-5-10] <http://www.regional-studies-assoc.ac.uk/events/pisa03/parr.pdf>

Ročenka dopravy velkých měst 2003 [online] cit. [2008-22-8]. UDI Praha 2003. <http://www.udi-praha.cz/rocenky/rocenky3.htm>

Ročenka dopravy velkých měst 2005 [online] cit. [2008-22-8]. UDI Praha 2005. <http://www.udi-praha.cz/rocenky/rocenky3.htm>

Rodrigue, J-P. *The Geography of Transport Systems*. 1 vyd. New York: TF-ROUTL, 2006. 284 s.

Rumpel, P., Slach, O., Koutský, J. *Měkké faktory regionálního rozvoje*. Ostrava: Repronis, 2008. 178 s.

Vybrané statistické údaje KODIS [online] cit. [2008-9-2]. www.kodis.cz

White, P. *Public Transport*. Spon Press, London, 2001.

Tomáš Boruta

Ostravská univerzita, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Centrum regionálního a městského managementu Chittussiho 10, Slezská Ostrava, Česká republika
E-mail: tomas.boruta@osu.cz

Recenzovala: Doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.

EKONOMICKO-POLITICKÝ VÝVOJ A GEOPOLITICKÁ TRANSFORMACE ČESKÉHO PROSTORU

Petr Chalupa

Abstract

Chosen economical and political factors and their influence on a geopolitical space of our territory in the agrarian, industrial and after industrial (postindustrial) period.

Keywords: Czech territory, geopolitical transformation, evolutionary phase.

Úvod příspěvku

Selektivně se zabývám ekonomicko-politickými faktory, které v dlouhodobém historickém vývoji sehrály dominantní roli a měly určující vliv na kvalitativní stránku geopolitické transformace českého středoevropského prostoru v období agrární, industriální a postindustriální epochy.

Období agrární společnosti

Tisícileté soužití obyvatelstva ve společném geografickém prostředí uprostřed Evropy dalo vznik kmenovým oblastem s danou regionální lidskou pospolitostí. Za jádrová území (*core area*) je považováno takové území, ve kterém se vytvořil stát (Whittlesey, D.:1939). Je to místo vzniku národního vědomí a teritorium, ze kterého vychází územní, politická, ekonomická a kulturní expanze (Ištok, R.: 2003, s. 250). Toto plně platí o České kotlině a jejím obyvatelstvu, na což již v roce 1938 upozornil Jaromír Korčák (Korčák, J.:1938, s. 62). Z historicko-geografického hlediska je území Čech - jako hydrografická jednotka - ze čtyř stran obklopené horami, které až do průmyslové revoluce působily jako přirozené bariéry pro pohyb surovin, zboží a také vojenské síly. Moravu od Čech a Slezska oddělují vysočiny, kterými vede hlavní evropská rozvodnice. Moravou prochází přirozená severo-jihní sníženina oddělující geologicky a geomorfologicky odlišnou Českou vysočinu a Karpaty. Tato sníženina tvoří komunikačně výhodný pás historicky dlouhodobě využívaný jako spojení mezi evropským Středozeím a Pobaltím. Pomineme-li průnik Římanů na Moravu z otevřeného jihu od Vídeňské pánve, tak příchod Slovanů na naše území ze severu byl poslední migrační proud z tohoto poledníkového S-J směru. Od 5. až 6. století převládá v českém středoevropském prostoru politický, ekonomický a vojenský tlak v rovnoběžkovém směru (Z-V), doplněný v období Rakouské monarchie tlakem z jihu.

Za dominantní ekonomické a politické faktory ovlivňující kvalitativně průběh transformace geopolitické polohy našeho území v agrární epoše považují:

- Neexistenci přirozené přírodní bariéry na jihu Moravy, která byla počátkem 10. století významným faktorem rozpadu Velkomoravské říše.
- Vliv strategicky mnohem východnější terénní morfologie Čech, která koncem 10. století umožnila vznik nového státního útvaru s politickým a správním centrem prakticky uprostřed svého území.
- Imigraci Němců na naše území ve 13. století, zejména do měst a regionů s těžbou drahých kovů a následnou středověkou kolonizací, které přispěly k zakládání vesnic v relativně málo zalidněných horských pohraničních oblastech.
- Středověké husitské hnutí, které poznamenalo nejen tehdejší ekonomický vývoj a hospodářství, ale mělo dlouhodobý vliv na formování českého národa, jeho kultury, náboženského cítění a na utváření postojů později žijících významných osobností (např. Palacký, Jirásek, Masaryk).
- Ekonomický rozvoj království za vlády Jiřího z Poděbrad, který vedl ke zvýšení prestiže českého státu v zahraničí, což se projevilo v úsilí panovníka o vytvoření spolku evropských panovníků, který by tvořil protiváhu narůstající církevní moci Říma.
- České stavovské povstání, kterým začala třicetiletá válka, bylo v podstatě střetnutím mezi vzrůstající katolickou habsburskou mocí usilující o nadvládu v Evropě a protihabsburským, převážně protestanským hnutím.

Období industriální společnosti

Na konci 18. století a v první polovině 19. století nastává politická a sociální krize stávající agrární společnosti spojená s nástupem vyšší industriální fáze. V českých zemích začalo toto období ve druhém desetiletí 19. století průmyslovou revolucí. Ekonomickým vývojem se vytvořila sociální základna pro formování českého národa v procesu označovaném jako národní obrození. Národ se stal objektivní kategorií se souborem vnějších kulturních rysů, zatímco stát byl v podstatě umělou institucí. F. Palacký vymezil český národní zájem pomocí analýzy mocenské rovnováhy ve středu našeho kontinentu. V jeho pracích lze objevit myšlenky vzniku a existence československé geografické územní jednotky. Najdeme zde také úvahy nejen o vzniku československého národa, ale i geografické správní jednotky československé, dosud bez požadavku existence společného suverénního národního státu Čechů a Slováků. T. G. Masaryk vytvořil státní program československého národa, který vycházel z vytvoření mocenské rovnováhy v centru Evropy. Program samostatného státu opíral o koncepci národního sebeurčení. Územní jednotka měla být základem rozvoje občanské společnosti.

Předpokládal automatické vytvoření etnické jednoty (čechoslovakismu). Toto mělo základy politické, protože Češi tvořili pouze polovinu obyvatelstva nového státu a teprve se Slováky mohli složit výraznější většinu.

Československá republika 1918-1945

Konstituování Československa v roce 1918 se realizovalo za podpory vítězných mocností. Jejich snahou bylo ve strategicky významném středu Evropy eliminovat ekonomickou a politickou moc poraženého Německa a porevolučního sovětského Ruska. Stanovisko německých geopolitiků ke vzniku Československa charakterizuje nejvýstižněji hodnocení z pera jejich představitele Karla Haushofera: „Největším neštěstím německých dějin je, že se nepodařilo dokonale poněmčít lesní pevnost Čechy v srdci německého životního prostoru. Vytvoření československého státu bylo úderem do tváře prostorovým zákonům růstu. Mocnosti, které to dopustily, muselo napadnout, že evropský vývoj prostorově politicky vrhají zpět.“ (Skokan, L.: 1998, s. 95.) Je zajímavé si v této souvislosti připomenout, jak hodnotil geopolitické tendence tehdejší doby T. G. Masaryk: „Jestliže Bismark pověděl, že pánem Evropy je, kdo ovládá Čechy, postřehl ze svého imperialistického a pangermánského stanoviska světové položení našeho národa a státu.“ (Masaryk, T., G.: 1925, s.508.)

Za určující faktory geopolitického vývoje v letech 1918 až 1945 označují:

- Uzavírání dvojstranných a vícestranných mezinárodních dohod, které preferovali prezident Masaryk a především Beneš.

Cílem bylo zajistit politickou pozici Československé republiky ve středu Evropy.

- Specifickou národnostní, ekonomickou, politickou a sociální situaci v regionech českého pohraničí později označovaném jako Sudety.

Její kořeny sahají až do posledních desetiletích 19. století kdy začalo docházet k industrializaci území naší republiky a k příchodu českých dělníků zvyklých na nižší životní úroveň. Imigranti byli ochotni pracovat za nižší mzdu než jakou měli v té době němečtí dělníci. Němci toto pociťovali jako ohrožení své existence levnou českou pracovní silou a začali se sdružovat do různých ochranných spolků. Ve 30. letech tíživá ekonomická situace obyvatelstva Sudet a státní preferencí českých podniků v pohraničních oblastech přispěly k pocitům diskriminace Němců. Iredentistické snahy Němců žijících v Československu se podařilo sjednotit díky politické straně Sudetendeutsche Heimatsfront (SHF) v čele s Konradem Henleinem. V důsledku mnichovské dohody se v roce 1938 změnil geopolitický význam okleštěného území. V návaznosti na výše uvedenou citaci myšlenek Haushofera

nejvýstižněji imperiální geopolitický zájem fašistického Německa o český prostor charakterizoval Říšský protektor Reinhard Heydrich ve svém projevu z 2. 10. 1941: *”Musí vám být jasné, že se českomoravský prostor natrvalo nesmí nikdy ponechat v takovém stavu, který by vůbec umožňoval Čechům tvrdit, že je jejich prostorem. Tento prostor musí být jednou definitivně osídlen Němci. Tento prostor je srdcem říše a nemůžeme trpět, to dokazuje německý vývoj v historii, aby z tohoto prostoru přicházely znovu a znovu rány dýkou proti říši“*... (Skokan, L.:1998, s. 97).

Období 1945 až 1989 – sovětský zájmový blok

Zařazení státního území do sféry vlivu Sovětského svazu bylo jednak důsledkem vývoje válečných operací v Evropě, kde klíčovou roli na porážce Německa měla Rudá armáda a jednak vyplynulo z politických jednání představitelů Spojenců. **Factory určujících geopolitickou transformaci českého území v poválečném období je třeba hledat již v období druhé světové války:**

- Prozatímní československá vláda byla uznána dopisem ministra zahraničí Velké Británie lorda Halifaxe 18. a 21. července 1940, čímž byl zároveň na mezinárodním poli uznán Beneš představitelem Československa.

- Aby byla zachována právní kontinuita, trval prezident na nutnosti postupovat v souladu s předmnichovskými československými zákony a ústavou.

Protože neexistoval parlament jako poradní orgán vlády a prezidenta, byla vytvořena Státní rada, kde byly zastoupeny všechny československé politické síly, které v zahraničí působily. 15. října 1940 podepsal prezident dekret číslo 2 Úředního věstníku československého, v němž bylo stanoveno, že všechny úkony prezidenta, které jinak by mělo schvalovat Národní shromáždění, tedy parlament, bude dočasně schvalovat vláda.

- O transferu Němců z Československa nerozhodla naše vláda, ale Postupimská konference.

Britské ministerstvo zahraničí ustavilo již v roce 1940 komisi, která vypracovala studii „Úvahy o transferu“ a podobná komise pracovala i v roce 1942. Kolektivní odsun Němců řešil také britský Dokument FP 371 30835 C 9161/326/A Cadogan minute, 29. 9. 1942. Na základě jednání Postupimské konference vypracovala Spojenecká kontrolní rada v Berlíně plán transferu Němců z Československa.

Po válce v Československu, jehož strátní území se zmenšilo o Podkarpatskou Rus, probíhal **politický, ekonomický a sociální proces, který byl prakticky totožný s vývojem v celé sovětské zájmové zóně:**

- Hlavní politickou změnou bylo, že v prvních poválečných volbách v květnu 1946 získala KSČ 38 %, byla nejsilnější politickou stranou. Po únorových událostech 1948 se KSČ stala pod vlivem Sovětského svazu kvalitativně stranou zcela jiného typu než byla v období po roce 1921. Motivem pro členství osob, z nichž mnohým byla původní komunistická ideologie cizí, byly často také kariéerní růst, materiální výhody a nebo touha po moci. Členové strany ve své většině také nekriticky přejímali direktivy ÚV, který se dostal pod vliv ÚV KSSS.

- Sovětský ekonomický a politický model byl značně necitlivě implantován do našeho prostředí, které se vytvořilo historickým vývojem odlišným od SSSR.

- Ve společnosti se sice v poválečném období vyrovnaly sociální rozdíly, ale nad ekonomickou nespokojeností v období 1961 až 1965 začala převládat od poloviny 60. let nespokojenost politická, která vyústila v období ledna až srpna 1968 v tzv. „Pražské jaro.“

Kořeny ke vzniku situace v roce 1968, která poznamenala ekonomickou, politickou a sociální situaci v celém období do roku 1989, je opět nutno opět hledat v předchozím specifickém ekonomickém a politickém vývoji. V Československu se nepodařilo po smrti Stalina eliminovat vliv některých politiků z první poloviny 50. let, takže nelze hovořit o důsledné demokratizaci, která by přinesla následnou ekonomickou efektivizaci. Symbiotické propojení demokratizace a ekonomického rozvoje se ale projevilo v období 1968 až 1969. V dvouletí 1968 až 1969 byl největší ekonomický přírůstek v poválečném období, který činil 8 až 9 %. Tyto změny vytvořily předpoklady pro formování stabilního pluralitního systému v tehdejší Československu na bázi nekapitalistických výrobních vztahů s možnou kvalitativně odlišnou geopolitickou transformací českého prostoru. Za zajímavou skutečnost období Pražského jara je třeba pokládat fakt, že v reprezentativních průzkumech 78 % dotázaných podpořilo tehdejší politiku KSČ. Pro reformovaný socialismus se v Československu před srpnem 1968 vyjádřilo neuvěřitelných 95 % občanů. Snahu o politickou a ekonomickou změnu v roce 1968 nebylo možno i přes podporu většiny obyvatelstva uskutečnit vzhledem k tehdejšímu bipolárnímu uspořádání světa, pro naše teritoriální začlenění do sovětské zájmové sféry a pro nedokonalou a mnohdy až naivní taktiku tehdejších reformátorů.

Období po roce 1968 znamenalo jednak zakonzervování sovětského ekonomického a politického modelu a jednak období studené války **zvýšilo strategický význam naší polohy pro Sovětský svaz**. Přesto si do 90. let v podstatě Československo s centrálně řízenou státní ekonomikou zachovalo svoje postavení mezi ostatními zeměmi. Posun Československa o jedno místo v hodnocení evropských zemí byl dán vznikem NDR. Pokles ve světovém pořadí z 18. na 25.

místo zapříčinil ekonomický rozvoj tzv. ropných asijských států. V letech 1945 až 1989 došlo v Československu k rozmachu průmyslu, který se zvětšil asi 13,5krát. Přestože průmysl zabezpečoval 85 % exportu, je třeba znovu připomenout, že růst hrubého domácího produktu byl dosažen převážně vyšší intenzitou zaměstnanosti. Již v polovině 70. let byla prakticky dokončena industrializace Slovenska. Zemědělství bylo schopno v 80. letech zásobovat obyvatelstvo potravinami a produkty mírného klimatického pásu. Nástupem absolventů zřizovaných středních a vysokých zemědělských škol a růstem materiálně technické základny se zvýšila produktivita práce v zemědělství o 400 %.

Technický rozvoj se v republice však začal opozďovat. Začleněním do Rady vzájemné hospodářské pomoci byl sortiment československých výrobků, zejména ve strojírenství, neúměrně široký, což neumožňovalo zachytit světový progresivní technický rozvoj. Plánované ekonomické změny nedoprovázely změny politické. Slovně sice byla proklamována změna, ale řídicí ekonomický a politický aparát svoje úsilí stále více zaměřoval na zakonzervování daného institucionálního, ekonomického a politického uspořádání. Postupně došlo v období od roku 1945 do konce 80. let ke změně morálních hodnot u většiny obyvatelstva republiky a ke ztrátě mravní autority KSČ. Ve společnosti vznikla skupina vyšších funkcionářů KSČ, která si kádrovou politikou vytvořila personálně závislou skupinu řídicích pracovníků ve všech sektorech národní ekonomiky. Za politickou podporu tato skupina poskytovala funkcionářské skupině materiální náhrady a nedostatkové zboží. Politická změna v závěru roku 1989 byla důsledkem předchozího ekonomického a politického vývoje a jako taková byla přivítána nejen nestraníky, ale i většinou tehdejších členů KSČ.

Nástup postindustriálního období

V roce 1990 se v české ekonomice projevoval relativní přebytek spotřebních předmětů krátkodobého charakteru a nedostatek dlouhodobých spotřebních předmětů. Odlišujícím znakem také byla relativní nízká zahraniční zadluženost a praktická neexistence soukromého sektoru. Hodnota výrobních a nevýrobních prostředků (v cenách roku 1989) činila dva biliony 600 miliard Kč. Postupně se tehdejších 430 průmyslových státních podniků přeměnilo do téměř 250 tis. akciových společností a společností s ručením omezeným. Česká výrobní základna byla atomizována do 1,75 mil. podniků a firem. V roce 1993 došlo rozdělením České a Slovenské Federativní Republiky k přerušení výrobních a odbytových vazeb vytvářejících se v procesu trvajícím 70 roků, což přineslo prohloubení stávající poměrně nepříznivé ekonomické situace. Rozdělením ČSFR se změnil také geopolitický význam polohy republiky v Evropě, protože je odlišné, sousedí-li Česká republika na východě se Slovenskem - členskou zemí Evropské unie a NATO nebo s

nečlenskou Ukrajinou. V roce 2004 poklesla česká ekonomika ve světovém žebříčku z původního místa ve druhé desítky zemí (na počátku 90. let) na 35. místo. V konkurenceschopnosti se řadíme na 40. místo ve světě. Geopolitický význam polohy České republiky se změnil vstupem do vojenského seskupení NATO a začleněním země do Evropské unie.

Procesy ovlivňující význam a změny geopolitické polohy ČR v současnosti:

Rozvíjející se česká ekonomika při stávajícím procesu neoliberalizace se přesouvá do nadnárodního prostoru. V současné době zde stále chybějí efektivní politické regulační mechanismy nebo jsou nedostatečné, což je navíc složité i tím, že se prakticky jedná o dominanci americké ekonomiky a ekonomiky svázané s USA. V období fázového společenského posunu zůstává otevřenou otázkou, jak se americký politický, ekonomický a vojenský primát na Zemi bude vyvíjet dále a zda nehrozí jeho transformace do globální diktatury. Výsledkem amerického právního, ekonomického a politického vývoje je expanzivní tlak, který se projevuje v celé historii USA. Tento po roce 1989 ovlivňuje český politický vývoje zahraniční politiku, což mění kvalitativně význam naší polohy ve střední Evropě. Přestože dochází k integraci Evropy rozšířením Evropské unie o stredo-evropské a východo-evropské země (také nové členské státy Severoatlantického vojenského paktu), což opticky staví EU do role protiváhy USA, domnívám se, že začleňování těchto zemí (politicky sympatizujících s USA) americký vliv v Evropě spíše posiluje. Praktickým důsledkem výše uvedeného je, že v integrující se Evropě naše republika začíná tvořit v rámci bývalého zájmového regionu SSSR jádro kvalitativně se vyvíjejícího prostoru spadajícího stále výrazněji pod sféru vlivu USA.

Literatura

- Chalupa, P.** 1993. Helmsdt. Synergetic Conception of Regional population and Social-Democratic processes Taking Place in the Czech Republic. I. Geo Journal, s. 435-438,
- Chalupa, P.** 2003. Antigua. Los procesos dinámicos evolutivos y los recursos humanos en la República Checa. In Revista educación y Pedagogía, ročník XIV., číslo 34, s. 195-213. Universidad de Antiquia, Colombia.
- Chalupa, P., Hübelová, D.** 2007. Brno. Společenský fázový posun a Česká republika, Spisy PdF MU, sv. 68, MU, Brno, 312 s.
- Ištok, R.** 2003. Prešov. Politická geografia. FHV a PV, Prešovská univerzita v Prešove, s. 391
- Skokan, L.** 1998. Ústí nad Labem. Úvod do teorie geografie I. PdF UJEP, 142 s..
- Whistley, D.** 1939. New York. The Earth and the State. 318 s.1985. Praha.

ECONOMIC – POLITICAL DEVELOPMENT AND GEOPOLITICAL TRANSFORMATION OF CZECH TERRITORY

Resume

Factors, which in a long term historical progress played a dominant role and had determinant influence on qualitative aspect of geopolitical transformation of Czech middle European area in agrarian, industrial and post-industrial epoch, are evaluated.

Agrarian period – factors:

Formation of the first state unit in our territory – Great Moravian Empire

Influence of specific terrain morphology

German immigration

Hussite period and next political trend

Industrial period – factors:

Economical progress and next political changes

Formation of the Czech nation, institutionalization

Formation of the Czech Republic, national policy

Consequences of World War II /moving of German inhabitants, integration into Soviet interest zone/

Processes which affect meaning and changes of geopolitical position of the Czech Republic at present

Integration in multinational economical territory

We /with Poland/ begin to form a core of area in Middle Europe /also in EU/ which has been belonging to sphere of influence of the USA increasingly.

Petr Chalupa

Katedra geografie Pedagogické fakulty MU, Poříčí 7, Brno, 603 00, Česká republia.

E-mail: chalupa@ped.muni.cz

Recenzoval: Prof. RNDr. Jaroslav Mazúrek, CSc.

VYBRANÉ TRANSFORMAČNÉ PROCESY A ICH PREJAV V PRIESTOROVEJŠTRUKTÚRE NOVEJ DUBNICE V OBDOBÍ PO ROKU 1989

Katarína Danielová

Abstract

Spatial structure of the cities shows the changes in society. Social and economic transformation, which has been running through from 1989, became evident in many Slovak dwellings particularly in towns. Slovak town Nová Dubnica can be assigned among these purely socialistic cities as it arose at the time of socialist industrialization on the "greenfields". That is why many transformation processes which have been taking place in this town are not so visible in comparison to other Slovak cities or even absent. On the other hand other transformation processes are very significant.

Keywords: spatial structure, sacralisation, industrialisation, Nová Dubnica

Úvod

V súčasnom období uplynuli takmer dve dekády od novembrových udalostí v roku 1989. Postupná transformácia spoločnosti ako aj ekonomiky je znateľná vo všetkých sférach života a jej odraz nachádzame aj v priestorovej štruktúre sídiel, hlavne miest. Priestorová štruktúra je citlivým „zapisovateľom“ všetkých zmien“, jednotlivé parciálne štruktúry rozdielnou rýchlosťou reagujú na všetky zmeny, ktoré sa postupne v mestách uskutočňujú. Podľa R. Matloviča (2004) sú rýdzo socialistické mestá - mestá, ktoré vznikli v období socialistickej industrializácie na „zelenej lúke“ – najvhodnejšie na skúmanie premien postkomunistického mesta, nakoľko predstavujú ideálne modelové územie. Avšak vzhľadom na ich rozdielne podmienky vzniku ako aj krátku históriu a v neposlednom rade aj špecifickú funkciu (hlavne v prípade miest – „spální“) nie je vôbec prekvapivé, že v ich priestorovej štruktúre sa budú niektoré transformačné procesy prejavovať vo väčšej miere ako v ostatných mestách.

Príkladom rýdzo socialistického mesta je Nová Dubnica, ktoré vzniklo v polovici 20.storočia ako obytný satelit Dubnice nad Váhom pre zamestnancov dubnických strojárskych závodov.

Priestorové členenia mesta Nová Dubnica

Nová Dubnica bola budovaná podľa architektonického návrhu Jiřího Krohu v duchu socialistického realizmu. Projekt zároveň vychádzal z princípov Aténskej charty, podľa ktorej bolo navrhované mesto členené na jednotlivé vnútorne do značnej miery homogénne časti, s rôznym funkčným využitím. Treba podotknúť, že pôvodný návrh bol pri výstavbe zrealizovaný len sčasti (približne ¼ mesta), časť mesta bola neskôr zastavaná panelovými obytnými blokmi a rodinnými domami. Postupne sa utvorilo niekoľko obytných celkov, ktoré v súčasnosti predstavujú (s malými úpravami) aj urbanistické obvody. Celé mesto má pravidelný pôdorys, prípadne tam, kde to reliéfne podmienky dovoľovali, až pravouhlý.

Sorela – najstaršia časť mesta vytvára stred mesta a je celá postavená v duchu socialistického realizmu (sorealizmu). Tvorili ju do štvorca zoskupené štyri obytné bloky viac podlažných obytných domov, v ktorých na prízemnom a 1. nadzemnom podlaží boli sústredené maloobchodné predajne a ostatné zariadenia občianskej vybavenosti. Tieto bloky („*Sady*“) obkolesovali námestie, ktoré bolo zároveň kultúrnym a spoločenským strediskom mesta.

Dlhé Diely – nadväzujú na Sorelu zo severu a predstavovali územie, ktoré malo slúžiť predovšetkým na oddych a rekreáciu, pretože sem boli sústredené letné kino a všetky športové zariadenia.

Západ – susedí so Sorelou zo západu a pôvodne ho tvorili výlučne 8 – 13 poschodové panelové obytné domy. Os časti Západ predstavovala ulica SNP, pozdĺž ktorej bolo sústredených niekoľko základných maloobchodných zariadení (potraviny).

Východ - obdobne ako Západ tvorili panelové obytné domy, avšak len štvorposchodové

Miklovky - sa pripájajú na Sorelu z juhu a takmer výlučne boli zastavané rodinnými domami.

Pod Studnicou – susedí so Západom a sčasti aj Sorelou. V minulosti sem boli lokalizované požiarna zbrojnica, garáže a na konci 60. rokov minulého storočia aj Elektrotechnický výskumný ústav (EVÚ).

Posledné sú časti *Veľký* a *Malý Kolačín* tvorené pôvodnou vidieckou zástavbou obce Kolačín, v blízkosti ktorej bola Nová Dubnica vybudovaná a ktorá sa neskôr (1971) stala administratívnou súčasťou mesta.

Z uvedeného vyplýva, že s výnimkou častí *Dlhé Diely* a *Pod Studnicou*, prevažovala obytná funkcia na väčšine územia mesta. Maloobchodné predajne a zariadenia občianskej vybavenosti boli sústredené v strede mesta alebo v jeho tesnej blízkosti (základné školy po obvode Sorely) a v ostatných častiach sa takmer vôbec nenachádzali (s výnimkou materských škôl, ktoré boli okrem Sorely lokalizované aj do centra *Západu* aj *Východu*).

Transformačné procesy po roku 1989 a ich odraz v priestorovej štruktúre mesta

Vzhľadom na viaceré skutočnosti sa v priestorovej štruktúre Novej Dubnice neprejavovali všetky transformačné procesy v rovnakej miere ako v iných slovenských mestách. V neposlednej rade to boli plánovitá výstavba, značný stupeň homogenity funkčného využitia ako aj zástavby jednotlivých mestských častí, krátka história mesta, jeho dobrý technický stav a infraštruktúra, ako aj malá rozloha a atypická veková ako aj národnostná skladba obyvateľstva. Preto tu absentujú také procesy ako gentrifikácia (malá rozloha mesta, relatívne nízky počet obyvateľov), deindustrializácia, demilitarizácia (v meste neexistoval priemysel a nenachádzali sa tu žiadne vojenské objekty), recesia, úhorovanie a revitalizácia (nie sú tu staré nevyužívané objekty – možno s výnimkou niekoľko rodinných domov v Kolačine), segregácia a ghettoizácia (v meste takmer vôbec nežije rómske obyvateľstvo, ktoré sa vo viacerých sídlach Slovenska na týchto procesoch výrazne podieľa) a ďalšie procesy. Komericializácia prebehla len v malej miere, nakoľko komerčné aktivity sú väčšinou lokalizované v miestach, kde sa pred rokom 1989 nachádzali maloobchodné predajne a službové zariadenia. Výnimku tvoria iba malé prevádzky výrobných a nevýrobných služieb drobných živnostníkov nachádzajúce sa v niektorých rodinných domoch. Podobne vzhľadom na prísne funkčné delenie priestoru len v minimálnej miere prebehla funkčná fragmentácia (v prípade Domu služieb Družba, hlavnej budovy EVÚ a budovy TJ Slovan. Viac sa prejavila fragmentácia (delenie priestoru avšak pri zachovaní pôvodnej funkcie) a to hlavne v súvislosti s industrializáciou.

Najvýraznejšie mesto ovplyvnil proces *industrializácie*, ktorý je najviac pozorovateľný v časti Pod studnicou, ale stretávame sa s ním aj v ostatných častiach mesta s výnimkou Východu a Sorely. Prejavuje sa nielen na úrovni funkčnej priestorovej štruktúry, ale aj morfologickej. Hoci malo mesto v období socializmu predovšetkým obytnú funkciu, od začiatku 70. rokov tu pôsobil EVÚ ZŤS, ktorý bol síce predovšetkým strediskom výskumu a vývoja, ale v rámci jeho areálu sa nachádzala aj výrobná hala. Vzhľadom na zameranie podniku musela mať značná časť zamestnancov kvalitné technické vzdelanie, čo sa veľmi pozitívne podpísalo aj na období transformácie. Po roku 1989 v súvislosti s konverziou zbrojárskej výroby nastalo obmedzenie činnosti EVÚ, respektíve jeho postupné štiepenie na menšie časti a postupná privatizácia. V súčasnosti na jeho mieste pracuje EVPÚ (Elektrotechnický výskumný a projektový ústav so štátnou skúšobňou SKTC), ZŤS Elektronika, ZŤS Mechanic, Transmetal – kovovýroba. Časť pôvodných zamestnancov EVÚ sa neskôr snažila získať kontakty v zahraničí, a ďalšia sa zaslúžila o vznik NES (Novodubnickej elektrotechnickej spoločnosti), ktorá je spoločnosťou s výlučne slovenským kapitálom. S otvorením sa Slovenska na západ

do mesta začal vstupovať zahraničný kapitál, čoho následkom bolo vznik ďalších elektrotechnických podnikov Q-Nova, Leoni Slovakia a Delta Electronics Slovakia. V rámci rovnakého priemyselného odvetvia neskôr vznikli menšie firmy ako RMC, Eling, Kelcom.

Ďalšie priemyselné odvetvie, ktoré sa po roku 1989 začalo v sledovanom území rozvíjať, bol nábytkársky priemysel. V súčasnosti možno hovoriť najmä o firmách Esex, J & J a Edilan. Hlavné firma J & J, s.r.o je príkladom postupného rozvoja, nakoľko začala vznikať z drobnej stolárskej prevádzky už od roku 1990, v súčasnosti má vlastnú výrobnú halu a popri výrobe bytového nábytku sa zameriava aj na výrobu dielcov pre montovateľné domy.

Proces industrializácie sa prejavil vo funkčnej ale aj morfolologickej štruktúre mesta. Pôvodný areál EVÚ v časti Pod Studnicou je v súčasnosti oveľa intenzívnejšie využívaný dostavaním viacerých budov s priemyselným využitím. Nové priemyselné objekty vznikli v častiach Miklovky (NES), Dlhé Diely a Sorela (Q-Nova na mieste z obdobia socializmu nedostavaných objektov, RMC, Eling), Veľký Kolačín (J & J v priestoroch bývalého JRD). Hoci sú viaceré priemyselné objekty lokalizované v blízkosti obytných území, nenarúšajú životné prostredie a spĺňajú dokonca aj náročné estetické požiadavky.

Možno predpokladať, že proces industrializácie bude naďalej pokračovať, avšak vzhľadom na takmer úplné využitie súčasného intravilánu mesta až za jeho hranicami. Dôkazom tejto skutočnosti je výstavba nových budov pre Deltu Electronics, ktoré sú lokalizované až na severný okraj katastra mesta. Podľa predstaviteľom mesta by tu mala postupne vzniknúť priemyselná zóna, ktorá by mala byť zameraná predovšetkým na elektrotechnický priemysel s dôrazom na vysokokvalifikované pracovné miesta (www.etrend.sk, 2008).

Ďalším procesom je *sakralizácia*, ktorá je vzhľadom na malú rozlohu a rýdzo socialistickú minulosť Novej Dubnice oveľa viac v jej priestorovej štruktúre pozorovateľný ako v iných sídlach. Do roku 1989 sa na sledovanom území nenachádzal žiadny sakrálny objekt, možno s výnimkou dvoch krížov (umučení) na okraji katastra Novej Dubnice a malej kaplnky v Kolačine. Výstavba mesta okrem princípov Aténskej charty plne rešpektovala socialistickú materialistickú ideológiu, preto je pochopiteľné, že tu kostol nebol vybudovaný. Veriaci odchádzali za bohoslužbami do susedných sídel Trenčianska Teplá, Trenčianske Teplice a Dubnica nad Váhom. Od konca 60. rokov niekoľkokrát žiadali o výstavbu kostola, to však bolo vždy zamietnuté. V deväťdesiatych rokoch došlo k obnoveniu slobody vierovyznania, čo viedlo k postupnej aktivite veriacich a ich silnejúcej snahe o vybudovanie vlastnej modlitebne. Sakralizácia sa spočiatku prejavovala len sčasti v rámci funkčnej priestorovej štruktúry mesta, pretože na bohoslužobné účely slúžil Dom osvetly v časti Sorela a Kultúrny dom v časti Kolačín. Postupne však bolo v Miklovkách vybudované oratórium s

priestormi herní, klubovní a knižnice, farský úrad s ubytovaním pre komunitu saleziánov, neskôr kostol sv. Jozefa robotníka. Uvedené objekty spolu s Kresťanským centrom (Novodubnické saleziánske stredisko) boli lokalizované na nevyužívané plochy v centre Mikloviek (intenzifikácia využitia plôch). V blízkosti uvedených budov vznikli športoviská, ktoré sú tiež v správe Kresťanského centra a slúžia obyvateľom, ktorí centrum navštevujú. Sakralizácia sa teda začala prejavovať vo morfolologickej štruktúre mesta, pretože priamo ovplyvnila jeho pôdorys.

V širšom zmysle ponímaná sakralizácia sa začala v súvislosti so zriadením Gymnázia sv. Jána Bosca a cirkevnej základnej školy na mieste III. základnej školy ktoré od roku 2004 pôsobia ako Spojená škola sv. Jána Bosca.

Podobne ako industrializácia, proces sakralizácie v Novej Dubnici nie je ukončený, v súčasnosti stále prebieha, čoho dôkazom je prebiehajúca výstavba ďalšieho kostola vo Veľkom Kolačine.

Záver

Mesto Nová Dubnica od roku 1989 postupne podlieha viacerým transformačným procesom. Prejavujú sa v jeho priestorovej štruktúre a to v rámci jednej, dvoch alebo všetkých parciálnych štruktúr (morfolologickej, funkčnej alebo sociálno-demografickej). Ide predovšetkým o proces industrializácie a sakralizácie, ktoré sú miestami spojené aj s intenzifikáciou. Industrializácia súvisí so vznikom viacerých elektrotechnických ale aj nábytkárskych závodov a firiem, sakralizácia so vznikom kresťanského centra, dvoch cirkevných škôl, ale aj výstavbou dvoch kostolov. V menšej miere sú pozorovateľné procesy komercializácie, funkčnej fragmentácie a fragmentácie. Vzhľadom na malú rozlohu mesta, plánovitú výstavbu, krátku históriu, relatívne dobrý technický stav a vybavenie ako aj výraznú monofunkčnosť mesta absentujú procesy ako gentrifikácia, deindustrializácia, demilitarizácia, recesia a úhorovanie, revitalizácia a ďalšie procesy. V súčasnosti možno hovoriť už aj o komerčnej suburbanizácii a to hlavne v súvislosti s výstavbou závodu Delta Electronics na okraji katastrálneho územia mesta.

Literatúra

Hajasová, K. 2003: Mesto Nová Dubnica v období transformácie. In: Novák, S. (ed.): Geografické aspekty stredoevropského priestoru. Masarykova univerzita, Brno, s.191 - 195

Hajasová, K. 2004: Transformácia novozaloženého mesta z hľadiska politickej, hospodárskej a sociálnej dimenzie na príklade Novej Dubnice. Geografické

informácie 8. Stredoeurópsky priestor. - ISBN 80-8050-784-8. - Nitra : UKF, 2004. - S. 203-209

Matlovič, R. 2001: Transformačné procesy a ich efekty v intraurbánných štruktúrach postkomunistických miest. In: premeny Slovenska v regionálnom a didaktickom kontexte, Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Matthiae Belii, Geografické štúdie 8, FPV UMB Banská Bystrica

Matlovič, R. 2004: Tranzitívna podoba mesta a jeho intraurbánných štruktúr v ére postkomunistickej transformácie a globalizácie. Sociológia, 2/2004, str. 137 – 158

Sýkora, L. 2001: Klasifikace změn v prostorové struktuře postkomunistických měst. Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et naturae Universitatis Prešovensis, Folia Geographica 4, PU Prešov

<http://www.etrend.sk/firmy-a-trhy/firmy/priemyselna-zona-v-novej-dubnici/137364.html>, 3.9.2008

<http://www.ndss.sk/content/view/20/49/>, 3.9.2008

SELECTED TRANSFORMATION PROCESSES AND THEIR REFLECTION IN THE SPATIAL STRUCTURE OF THE TOWN NOVÁ DUBNICA SINCE THE YEAR 1989

Resume

There have been many transformation processes in the town Nova Dubnica since 1989. These processes are evident in the spatial structure within one, two or all partial structures (morphologic, functional and social-demographic). This is relating particularly to industrialization and sacralisation process which are also connected with intensification. Industrialization is related with the occurrence of many electro technical and furniture companies and factories. Sacralisation is closely connected with Christian center occurrence, establishing two Christian schools and building up two churches. In a small extent the process of commercialization, functional fragmentation and fragmentation can be observed. Considering the small size of the town, systematic building, short history, relatively good technical condition and equipment and distinctive mono-function of the town, the processes as gentrification, deindustrialization, recession, revitalization and other processes are missing. Recently we can even speak about commercial suburbanization which is mainly due to establishment of Delta Electronics at the marginal cadastral region of the town.

RNDr. Katarína Danielová

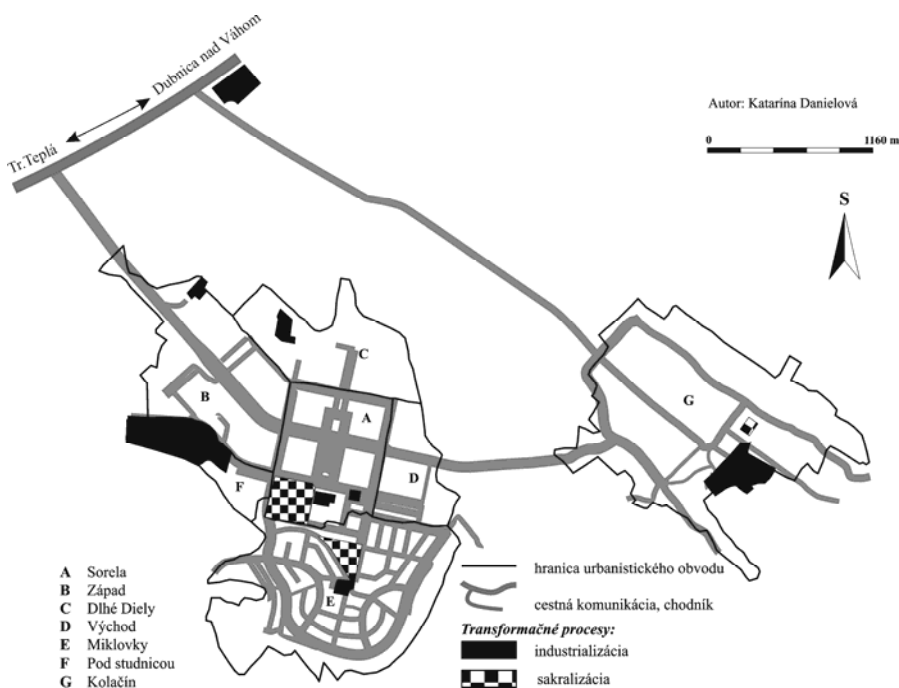
Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny, Prírodovedecká fakulta UK, Mlynská dolina Bratislava

E-mail: danielova@fns.uniba.sk

Recenzovala: Doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.

Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia grantového projektu č.1/3064/06 VEGA Regionálne disparity regionálneho rozvoja – teoretická báza a aplikácie

mapa č.1 Vybrané transformačné procesy v intraviláne mesta Nová Dubnica

GEOGRAFICKÉ ASPEKTY ROZVOJE CESTOVNÍHO RUCHU V JESENICKÉM REGIONU

Jan Havrlant

Abstract

This contribution is engaged in a cross-border peripheral area in the North Moravian and Silesian region from the point of view of the current situation, tourist development, function utilization and the regional facilities concerning basic and complementary infrastructure and tourist services.

Key words: The Jeseníky Region, the area of tourism, recreational potential

Úvod

Nové možnosti cestovního ruchu a rekreace v zahraničí i u nás, změny ve využívání volného času, rostoucí nároky domácího obyvatelstva i zahraničních návštěvníků na rekreační, sportovní, relaxační a další volnočasové aktivity vyvolávají širší potřeby na využití území, potřeby rozvoje turistické, sportovně-rekreační, technické i dopravní infrastruktury. Nové trendy ve využívání volného času souvisí s novými společenskými podmínkami a změnami v posledních letech.

Podle rajonizace cestovního ruchu (CR) České republiky (Terplán, 1985) patřila oblast Jeseníků již v 60. letech minulého století mezi oblasti CR I. kategorie - s mezinárodním významem, zaujímající z hlediska některých forem výjimečné postavení. Rovněž tak podle Návrhu nové rajonizace cestovního ruchu ČR (Vystoupil, J. a kol., 2007) spadá sledované území do turistické oblasti Jeseníky, mající význam, přesahující rámec ČR. Zájmový region byl vymezen prostorem periferního příhraničního okresu Jeseník. Území zahrnuje 24 obcí, jež náleží ke kraji olomouckému. Rozloha sledovaného území přesahuje 600 km². Území vyplňují geomorfologické celky Hrubého Jeseníku, Rychlebských hor, Žulovské pahorkatiny a Vidnavské nížiny. V prostoru H. Jeseníku byla vyhlášena chráněná krajinná oblast Jeseníky o rozloze 740 km².

Rozvoj cestovního ruchu v oblasti Jesenicka je od počátků spojen s pěší turistikou a lázeňskými pobyty. Jejich historie sahá do 19. století, kdy se v Jeseníkách stavěly první turistické chaty a u města Jeseníku se rozvíjelo lázeňství po vybudování Priessnitzových vodoléčebných lázní na Gräfenberku a Schrothových lázní v Dolní Lipové. Důležitým impulzem v rozvoji turistiky na Jesenicku byl rok 1881, kdy byl v Jeseníku založen Moravsko-slezský sudetský horský spolek. Spolek postavil v krátké době 12 horských chat. Ve 20. letech

minulého století vznikl na Jesenicku Klub československých turistů a Spolek Jugendheim Ramsau, jež postavil na Ramzovském sedle noclehárnu, hostinec ad. Rozvoj turistiky v této horské části je spojen s výstavbou železnice z Hanušovic do Jeseníku. Nová situace po válce se promítla i do změn v turistice. Od roku 1948 byly chaty přebírány podnikovými organizacemi. Jiné chaty byly převedeny do majetku sportovních organizací a další chaty zabral národní podnik Restaurace a Jidelny Jeseník. Vlastnické změny se odrazily ve stavu horských chat. Poměrně dobře se vedlo chatám ve vlastnictví podniků, odborových organizací a ČSTV, jež je modernizovaly a udržovaly. Ostatní však byly udržovány sporadicky a postupně chátraly. Některé původně turistické chaty se staly veřejnosti nepřístupné. Podnikové chaty sloužily jen k rekreaci zaměstnanců a odborářů a jen výjimečně fungovalo pro příchozí pohostinství. Ke zvýšení kapacit turistických středisek přispěly v 70. – 80. letech rekonstrukce chat a stavby nových podnikových zařízení, zejména na Ramzovském a Červenohorském sedle, v Bělé, Lipové a Ostružné-Petřkově. Specifický rozvoj turistického ruchu v poválečných letech, trvající až do konce 80. let minulého století, byl spojený s preferencí masového vázaného cestovního ruchu v početných střediscích podnikové a odborářské rekreace a rovněž s intenzivním rozvojem individuálního cestovního ruchu do objektů druhého bydlení. Důsledkem těchto preferencí byl rozvoj turismu doprovázen neadekvátním rozvojem turistické infrastruktury a potřebných specifických služeb pro volnočasové aktivity ve volném cestovním ruchu. Rekreční vybavenost byla koncentrována jen do několika většinou sezónně využívaných středisek, což vedlo ke vzniku disparit ve funkčním využití regionu. Proto je aktuální zabývat se problematikou eliminace těchto disparit a možnostmi rozvoje i dalších forem cestovního ruchu a rekreace.

Socioekonomicko geografická specifika zájmového území

Území Jesenicka je specifické jak z hlediska přírodních krajín, tak z hlediska historického a socioekonomického vývoje. Rozvoj hospodářských aktivit byl bezprostředně spojen s přírodním potenciálem a s vývojem obyvatelstva a sídel na Jesenicku. Po roce 1945 se zde v důsledku odsunu německého obyvatelstva radikálně snížil počet trvale žijících obyvatel. V souvislosti s nedosídlením příhraničního prostoru, většina obcí stagnovala, či dokonce chátrala. Jesenická sídla jsou migračně ztrátová především z důvodů nedostatku pracovních příležitostí. Uvedené okolnosti vedly k prohlubování regionálních a lokálních disparit, mj. i ve vývoji cestovního ruchu. Jen některé obce, jež měly vhodné lokalizační přírodní a dopravní předpoklady k rozvoji turismu, měnily svou funkci ve prospěch funkce rekreační (např. Ostružná-Petřkov). Toto periferní území lze charakterizovat v současnosti jako území se slabým zastoupením výrobního

sektoru, avšak s rostoucím významem cestovného ruchu, lázeňských a ďalších služieb. Z dřívější pestřejší struktury výrobních odvětví si zachovaly větší význam jen průmysl stavební s těžbou vápenců a žuly. Naproti tomu tradiční průmysl i zemědělství prošly po roce 1990 značným útlumem. I největší město Jeseník (12,4 tis. obyvatel) má dnes slabou průmyslovou základnu. Polovina ekonomicky aktivních obyvatel zde pracuje v nevýrobním sektoru, z velké části vázaném na ČR. Ve venkovských obcích regionu je však zaměstnanost v obslužném sektoru silně podprůměrná (35–45%). V důsledku transformačních procesů zde narostla míra nezaměstnanosti na vysokou hodnotu. I přes pozitivní posun v posledních letech dosahuje nadprůměrné úrovně (v Jeseníku a Javorníku okolo 12%, v příhraničním prostoru 25%). S ohledem k periferní poloze, odlehlosti území od hlavních komunikačních tahů atd., se nedá očekávat výrazné zlepšení situace na trhu práce v nejbližších letech, s výjimkou posílení sektoru služeb.

Rekreační funkce Jesenicka spočívá v možnostech celoroční rekreace, lázeňství, poznávací, pěší turistice a cykloturistice, v lyžařské turistice, sjezdovém lyžování ad. zimních sportech. Podružnou funkci zde mají myslivost, pomalu se rozvíjející agroturistika aj. měkké formy turismu, jež jsou v zájmovém území dosud málo rozvinuty. Přestože má oblast podmínky pro celoroční využití, je zde značná sezónnost v návštěvnosti, výrazná zvláště v zimních a letních prázdninových měsících. Především nejvyšší lokality Jesenicka patří k nejvyhledávanějším. Předurčují ji k tomu příznivé přírodní podmínky a atraktivní krajina, vhodná k sportovně-rekreačnímu využití. Potenciál rekreačně využitelných ploch v obcích MR Jesenicka, Žulovska a Zlatohorska přesahuje 75% rozlohy území (Vystoupil, J., 2006). V těchto částech je také značně vysoký podíl lesních ploch (přes 60% území). Avšak v nížinné příhraniční části Javornicka, Vidnavska je tento podíl nižší (20–60 %). Nedostatečné je zde však zastoupení vodních ploch. Významný potenciál ČR ale představují 2 blízké nádrže v polském příhraničí u Nisy.

K zimním atraktivitám patří zejména sjezdové a běžecké lyžování v Hrubém Jeseníku, omezeně také v jižní části Rychlebských hor. Ostatní horské celky mají výrazně horší podmínky k provozování zimních sportů. Výjimečnou pozici v cestovním ruchu zde naplňují tři rekreační celky s lokalitami: Ramzová – Ostružná-Petříkov, Bělá p. Pradědem – Červenohorské sedlo a Jeseník – Lipová. Naproti tomu ostatní prostory, vč. celků Rychlebských hor a celého severního příhraničního prostoru Javornicka, tuto funkci nikdy nenaplnily, přestože disponují určitým potenciálem. Mezi hlavní centra patří Jeseník, nástupní centrum do okolních horských rekreačních celků. V lázeňském prostoru Jeseníku - Lipové je k dispozici pro ubytování návštěvníků přes 3200 lůžek, z toho čtvrtina v lázeňských zařízeních. Rekreační prostor Ramzová – Ostružná-Petříkov rozšířil

své ubytovací kapacity v posledných 20 letech na téměř 1500 lůžek a Bělá pod Pradědem na 1250 lůžek. Ostatní obce stojí hluboko ve stínu uvedených center CR jak co do počtu ubytovacích, stravovacích kapacit, tak co do vybavenosti doplňkovými, sportovně-rekreačními, servisními, technickými aj. zařízeními.

Lokalizace rekreační infrastruktury

Sportovně-rekreační infrastruktura výrazně zvyšuje atraktivitu regionů pro CR. V posledních letech došlo zejména v uvedených lokalitách k rozšíření spektra rekreačních aktivit. Pro Jeseníky je významnou lyžařská běžecká a pěší turistika, zčásti po shodných cestách v nejatraktivnější hřebenové magistrále Hrubého Jeseníku mezi Ramzovským sedlem – Šerákem - Kepníkem – Vřesovou studánkou - Červenohorským sedlem ad. Hřebenová stezka Rychlebských hor je naproti tomu málo navštěvovaná. Nejvíce návštěvníků přijíždí v zimní sezóně do tří nejvýše položených lyžařských středisek (mimo lokalit Malá Morávka - Praděd-Ovčárna v oblasti bruntálské). K nejnavštěvovanějšímu středisku Hrubého Jeseníku patří Ramzovské sedlo, s cca 7 sjezdovkami a nejdelší upravovanou sjezdovkou v turistickém regionu Severní Moravy a Slezska. Vrchol Šeráku je zpřístupněn sedačkovou (zastaralou) lanovkou. Bezprostředně v sousedství Ramzové jsou lokalizovány ski areály v Ostružné (s šesti vytýčenými svahy) a v Petříkově (se 7 lehkými a středně náročnými sjezdovkami). Na Červenohorském sedle je lyžařský areál situován převážně na severních svazích V. Klínovce (1160 m) a tvoří jej 10 upravovaných, vzájemně propojených sjezdovek všech obtížností, vybavených vleky (v současnosti taktéž zastaralými). V Lipové je lyžařské centrum Miroslav vybaveno sedačkovou lanovkou, 4 převážně lehčími sjezdovými tratěmi a snowboardparkem. Ostatní areály se svými přírodními ani technickými parametry zdaleka nevyrovňají výše uvedeným. V Petříkově však byla v roce 1996 otevřena bobová dráha, nikoliv však pro zimní využití. Možnosti jiných zimních sportů jsou zde taktéž omezené. V regionu Jesenicka není návštěvníkům k dispozici žádný větší zimní stadion. Otevřená ledová plocha je využívána jen v Jeseníku.

Víceúčelových zařízení, krytých sportovních hal, tenisových hal aj. pro celoroční využití, jež by mohly rozšířit nabídku sportovně-rekreačních možností v tomto regionu je nedostatek. K dispozici návštěvníkům jsou pouze v Jeseníku, kde je situována většina sportovních zařízení - multifunkční hala, 3 tenisové areály, umělá lezecká stěna aj. Kromě těchto nabízejí lázně celoročně možnosti lázeňských pobytů, vč. možností krátkodobých relaxačních wellness programů.

V Bělé pod Pradědem se nachází druhý víceúčelový sportovní areál s hřišti a tenisovými kurty. Nové Relaxcentrum Bělá-Domašov nabízí mj. krytý bazén ad.

aktivity. Tenisové kurty jsou k dispozici ještě ve Filipovicích, Ramzové, Lipové-lázních, Skorošicích, Vidnavě a Žulové.

Ve většině obcí Jesenicka však sportovně-rekreační zařízení chybí. Území má stále značné rezervy z hlediska jeho využití pro různé formy cestovního ruchu. Předpoklady pro rozvoj cestovního ruchu byly vzhledem k odlišným přírodním podmínkám v dílčích částech a rozdílné úrovni rekreační vybavenosti již v samých začátcích rozvoje CR rozdílné a tím je i využití území značně diferencované. Rozdílné podmínky vedly ke vzniku disparit ve využití potenciálu území a tím také k nerovnoměrné návštěvnosti prostoru Jesenicka.

Spokojenost návštěvníků Jesenicka s infrastrukturou a službami

Nedostatky ve vybavenosti a službách v dílčích lokalitách regionu potvrdila dotazníková šetření mezi návštěvníky středisek (šetřeno 200 respondentů). Anketní šetření bylo zaměřeno na motivy návštěvnosti, na vybavenost středisek, na spokojenost respondentů s poskytovanými službami, s úrovní dopravní obslužnosti, na spokojenost se značením cest, cyklostezek, na spokojenost návštěvníků s nabídkou dalších volno-časových aktivit, sportovně-rekreačních balíčků, na spokojenost s kulturně-společenským vyžitím, s možnostmi zábavy atd.

Z šetření vyplynuly následující závěry:

- Hlavní střediska navštěvují respondenti většinou opakovaně, pravidelně sezónně na 2-5 dnů. Více než 2 třetiny návštěvníků přijíždí hlavně za rekreací a sportem s rodinou či individuálně, převážně vlastním vozidlem.
- Při volbě ubytovacích zařízení jsou využívány v lokalitách kolem Ramzovského sedla zvláště pensiony a privátní ubytování, na Červenohorském sedle hotel a turistická chata z důvodu absence soukromých pensionů.
- Ubytovací zařízení jsou u 1-2 třetin respondentů vybírány na základě doporučení známých anebo z vlastní zkušenosti. Jsou považovány většinou za průměrně kvalitní z hlediska vybavenosti (uvedly 3 čtvrtiny respondentů). Přesto byli návštěvníci se zvoleným typem ubytování spokojeni (až 90% hostů)
- Se stravovacími zařízeními je poměrně velká spokojenost (u 85 % hostů)
- Spokojenost převládá i s úrovní dopravní infrastruktury a s dostupností lokalit (u 60-90% dotazovaných), avšak pouze vlastním vozidlem, nikoliv veřejnou dopravou, a to přestože v celém regionu scházejí rychlostní komunikace

- Téměř stoprocentní je spokojenost se značením turistických cest, lyžařských tras aj. turistických objektů a zařízení
- Spokojenost s doplňkovými zařízeními a službami je však nižší. Kolem 60% návštěvníků vyslovilo nespokojenost se servisními, sportovně-rekreačními aj. zařízeními a službami. Značná nespokojenost je vyslovována k nabídce doplňkových volnočasových aktivit, produktových balíčků, a k možnostem zábavy a kulturně-spoločenského vyžití. Taktéž vybavenost parkovacími plochami v rekreačních lokalitách a vybavenost maloobchodní sítí s širším sortimentem zboží se setkává s vyšší nespokojeností návštěvníků (u 45 %)
- K nejzávažnějším nedostatkům v lokalitách Ramzová – Ostružná – Petříkov patří technické vybavení lyžařských areálů, staré typy lanovek a vleků, 3 existující typy peramentek, vzájemně neplatných u konkurenčních provozovatelů zařízení a nedostatečné sociální zázemí i neupravené parkovací plochy. V lokalitě Červenohorského sedla je největší nespokojenost s technickým vybavením lyžařského areálu; především je kritizována absence umělého zasněžování svahů, možnosti dalšího sportovního a kulturně-spoločenského vyžití, možnosti večerní zábavy a zábavy pro děti.

Marketingové šetření sledovalo rovněž zájem respondentů opakovaně navštívit stejné středisko za stejným druhem pobytu. Přes uváděné klíčové problémy a nedostatky až 90 % návštěvníků znovu navštíví tyto rekreační lokality za stejným druhem pobytu a může je doporučit rovněž svým známým.

Závěr

Region Jesenicka vyniká přitažlivou krajinou se zachovalou přírodou, s řadou přírodních pozoruhodností i kulturně historických památek, vytvářejících předpoklady pro cestovní ruch. S ohledem k potřebné ochraně krajiny je však masový rozvoj cestovního ruchu v tomto regionu determinován. Proto je nutné zabývat se možnostmi rozvoje šetrných forem turismu, agroturistikou, cykloturistikou, hipoturistikou, lázeňstvím, wellness, relaxačními i adrenalinovými aktivitami, jež jsou ve znamení současných trendů ve vyhledávaných rekreačních regionech. Z uváděných důvodů se zde CR potýká stále s problémy a má zde značné rezervy. Možnosti širšího využití potenciálu území a optimalizace rozvoje různých aktivit je z hlediska regionálního rozvoje prioritou, zejména v huře vybavených prostorech, k nimž náleží zvláště příhraniční část regionu Jesenicka.

Z hlediska infrastruktury, služeb, širších aktivit, komplexních produktových balíčků nedosahuje region Jesenicka úrovně podobných regionů (Krkonoš). Rozdílné podmínky pro cestovní ruch byly v tomto regionu příčinou disparit a nerovnoměrného rekreačního využití území a tím i rozdílné návštěvnosti. Disparity

nebudou nikdy zcela eliminovány s ohledem k diferencovaným předpokladům ČR. Snahy o rovnoměrnější využití území a o rozvoj periferního prostoru vedou skrze zlepšení realizačních podmínek, spojených s rozvojem základní a doplňkové infrastruktury a širších služeb. Moderní infrastruktura, dobře fungující služby, marketingové a.d. aktivity jsou základním předpokladem využitelnosti potenciálu území a rozvoje tohoto specifického regionu mnoha tváří, jakož i spokojenosti návštěvníků.

Literatura

Bína, J. a kol. 2002. Hodnocení potenciálu cestovního ruchu, In: COT business 2, Travel Service, Praha, str. 19-29

Havrlant, J. 1992. Geografické aspekty rozvoje cestovního ruchu a rekreace v Jeseníkách, disertační práce, PšF UK, Praha, 217 s.

Šprincová, S. 1969. Geografie cestovního ruchu v Jeseníkách, Vlastivědný ústav, Šumperk, 156s.

Vystoupil, J. a kol. 2007. Návrh nové rajonizace cestovního ruchu ČR, ESF MU, Brno, 100 s.

GEOGRAPHICAL ASPECTS IN THE DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE JESENÍKY REGION.

Resumé

This contribution is engaged in a cross-border peripheral area in the North Moravian and Silesian region from the point of view of the current situation, tourist development, function utilization and the regional facilities concerning basic and complementary infrastructure and tourist services. It outlines the development of the main tourist centres, deals with the necessities and possibilities of the further development of recreational activities on the basis of a terrain research and tourists survey. This method of a survey via questionnaire helped to analyse soft factors of tourism in the Jeseníky Region. It was also used to evaluate visitors' content and behaviour, to uncover deficiencies and some other geographical aspects affecting the development of tourism in the Jeseníky Region, in the region of many parts.

Jan Havrlant,

Přírodovědecká fakulta Ostravské univerzity

kat. sociální geografie a regionálního rozvoje, Chittussiho 10, 710 00 Ostrava 10

E-mail: jan.havrlant@osu.cz

Recenzoval: Doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

GEOGRAFICKÁ PODMIENENOSŤ REGIONÁLNEJ HETEROGENITY JEDNOTIEK NUTS 2 NA SLOVENSKU

Pavol Korec, Silvia Bystrická, Slavomír Ondoš

Abstract

This paper brings further extensions in ongoing discussion concerning the regional development in Slovakia. Basic methodological remarks to the research in regional development are followed by the empirical evaluations. The regional differences in Slovakia are described at the scale of NUTS 2 units. The most influencing factors and processes determining the process of regional development during the decade 1997-2006 are presented finally. The analysis relies on an approximation of the regional GDP by the economic aggregate observed at the level of functional urban regions, which is a combination of variable and territorial delimitation unique in domestic context.

Key words: regional differences, functional urban regions, economic aggregate, geographical factors, Slovak Republic.

Úvod

Regionálna heterogenita je charakteristickou črtou nielen regionálnej štruktúry Slovenska, ale aj regionálnej štruktúry jeho jednotiek na úrovni NUTS 2. Štúdium úrovne regionálneho rozvoja a regionálnych rozdielov na úrovni NUTS 2 je dôležité z viacerých dôvodov. Jedným z nich je aj skutočnosť, že úroveň regionálneho rozvoja jednotiek NUTS 2 meraná veľkosťou HDP na 1 obyvateľa je rozhodujúcim ukazovateľom vo vzťahu k čerpaniu finančných prostriedkov z fondov Európskej únie. Predložený príspevok si kladie dva základné ciele: ukázať regionálnu heterogenitu na úrovni jednotiek NUTS 2 a jej dynamiku v období 1997-2006 (1) a upozorniť na najdôležitejšie (geografické) faktory podmieňujúce túto heterogenitu (2). Vzhľadom na vedecké ambície príspevku môžeme v súvislosti s uvedenými cieľmi sformulovať tri jednoduché hypotézy: územie jednotiek NUTS 2 je z hľadiska úrovne sociálno-ekonomického rozvoja výrazne diferencované (1), regionálna diferenciácia jednotiek NUTS 2 sa v etape spoločenskej transformácie po roku 1989 významne zvýšila (2) a regionálnu diferenciáciu jednotiek NUTS 2 podmieňuje pomerne malý počet (geografických) faktorov (3). Pre úplnosť informácie poznamenávame, že jednotku Bratislava vytvára Bratislavský kraj, Západné Slovensko tvoria Trnavský, Trenčiansky

a Nitriansky kraj, Stredné Slovensko tvoria Žilinský a Banskobystrický kraj a Východné Slovensko tvoria Košický a Prešovský kraj.

Teoretické východiská a metodické poznámky

Regionálna štruktúra Slovenska sa začala transformovať hneď po roku 1989. Okrem všeobecne akceptovaných dôvodov spôsobujúcich transformáciu regionálnej štruktúry (zmena politicko-spoločenských podmienok a nástup trhovej ekonomiky, rozdielny rozvojový potenciál regiónov, resp. diferencovaný vplyv dôležitých faktorov ovplyvňujúcich regionálny rozvoj, náprava komunistickou érou deformovanej regionálnej štruktúry a iné), dvomi ďalšími dôležitými dôvodmi boli vplyv procesov spojených s globalizáciou a vplyv procesov spojených s nástupom post-industriálneho štádia vývoja spoločnosti (Giddens 2003, Holton 2006, Korec 2007 a iní). Typickou črtou transformácie regionálnej štruktúry Slovenska bol prudký rast regionálnych rozdielov hodnotených podľa jednotlivých ukazovateľov sociálno-ekonomického rozvoja (Pavlínek 1995, Korec 2005, Gajdoš, Pašiak 2006 a iní).

Dôležitým impulzom regionálnej divergencie na Slovensku boli aj reformy v duchu neo-liberálnej politiky uskutočnené vládou v rokoch 1998-2006 (Smith, Rochovská 2006). Za kľúčové z nich treba považovať reformu sociálneho systému, dôchodkovú reformu, daňovú reformu (najmä rovná 19 %-ná daň z príjmu), novelizáciu pracovného zákona, krátenie verejných výdavkov a nahradenie konceptu verejnej prospešnosti konceptom osobnej zodpovednosti. Rok 2006 môžeme z viacerých dôvodov považovať za ukončenie prvej etapy spoločenskej transformácie. K časovému lokalizovaniu konca tejto etapy do roku 2006 nás vedú najmä dve skutočnosti. Po prvé, viaceré štúdie potvrdzujú (Hampl 2005, Korec 2005, Gajdoš, Pašiak 2006 a iné), že v tomto období už bola ukončená transformácia regionálnej štruktúry v post-komunistických krajinách a jej nový „vzorec“ bol relatívne stabilizovaný. Po druhé, po vstupe Slovenska do Európskej únie sa práve od roku 2007 začínajú výraznejšie presadzovať princípy regionálnej politiky EÚ a prostredníctvom 400 miliárd Sk z EÚ získala „účinný nástroj“ aj samotná štátna regionálna politika. Z uvedených dôvodov je dobré poznať základné črty regionálneho vývoja Slovenska do roku 2006.

Z hľadiska metodiky výskumu je dôležité uviesť niekoľko poznámok. Dynamiku regionálneho vývoja na úrovni jednotiek NUTS 2 sledujeme v období desiatich rokov, od roku 1997 do roku 2006. Ohraničenie sledovaného obdobia „zhora“ sme vysvetlili vyššie, ohraničenie „zdola“ má pragmatické dôvody. Od 1.1.1997 vstúpilo do platnosti nové územno-správne členenie Slovenska a od tohto roku sú kontinuálne k dispozícii štatistické dáta podľa nových jednotiek nevyhnutné k sledovaniu dynamiky. Určite by bolo dobré mať možnosť sledovať

vývoj už od roku 1990, ale daný stav nepovažujeme za veľký nedostatok. Regionálny vývoj v období 1990-1996, najmä vývoj ekonomiky, možno považovať predovšetkým za obdobie deštrukcie stavu z éry komunizmu.

Vo vzťahu k realizácii výskumu dvomi dôležitými metodickými poznámkami sú skutočnosti, že základnými pozorovacími jednotkami sú funkčne mestské regióny (FMR) a ukazovateľ, podľa ktorého hodnotíme sociálno-ekonomický rozvoj regiónov, je ekonomický agregát (ag). FMR predstavuje špecifický typ funkčného regiónu definovaného na základe kritérií priestorovej interakcie medzi mestom a jeho zázemím. FMR je definovaný ako priestorovo súvislé územie relatívne uzatvorené vzhľadom na denný pohyb jeho obyvateľov za prácou, do škôl, za službami, oddychom a spoločenským kontaktmi. Teoretický rámec identifikácie FMR a ukázanie zostavy FMR Slovenska predstavil vo svojej práci Bezák (2000). V príspevku využívame modifikáciu variantu FMR, pri ktorom vyššie uvedený autor identifikoval na Slovensku 51 FMR. Vzhľadom na nevyhnutnosť akceptovať štatistické dáta podľa okresov sa naša zostava FMR líši od originálnej. Rozdiely nie sú podstatné, boli vysvetlené v práci Korec (2005).

Ekonomický agregát je všeobecne akceptovaný ako vhodný ukazovateľ úrovne ekonomického rozvoja regiónu (-ov). Získame ho ako súčin pracovných príležitostí regiónu a priemernej mesačnej mzdy zamestnancov. Uvedomujeme si niektoré malé nedostatky tohto ukazovateľa (zohľadňuje sa pri ňom napr. len priemerná mesačná mzda zamestnancov vo firmách nad 20 zamestnancov), napriek tomu mu však pripisujeme veľkú výpovednú hodnotu. Ekonomický agregát má podobnú výpovednú hodnotu ako široko používaný ukazovateľ HDP. Pre porovnanie, podiely jednotlivých NUTS 2 na ekonomickom agregáte Slovenska v roku 2006 a podiely jednotiek NUTS 2 na HDP Slovenska v roku 2005 (dáta za rok 2006 ešte nie sú k dispozícii) boli nasledovné: Bratislava – 27,58 % (HDP 27,31 %), Západné Slovensko – 30,28 (32,59), Stredné Slovensko – 20,19 (19,35) a Východné Slovensko – 21,95 (20,75). Hampl (2005) vo svojej štúdii uvádza, že vzhľadom na výraznú kultúrnu homogénnosť územia jednotlivých krajín strednej Európy možno tomuto ukazovateľu pripísať nielen ekonomický, ale aj vyšší celospoločenský význam.

Základné výsledky

Ekonomický agregát sa obyčajne v relatívnych hodnotách vyjadruje dvomi spôsobmi. Keď prepočítame veľkosť ekonomického agregátu v regióne na plochu regiónu (na 1 km²) dostávame tzv. geografický variant, keď ho prepočítame na počet obyvateľov (na 1 obyv.) dostávame tzv. sociálny variant (Hampl 2005). Vzhľadom na všeobecne akceptované dôvody považujeme za výpovednejší sociálny variant. Všetky podstatné informácie o rozdieloch v úrovni regionálneho

rozvoja a jeho dynamike podľa jednotiek NUTS 2 sú obsiahnuté v tabuľkách 1 až 4. V príspevku budeme pod úrovňou regionálneho rozvoja rozumieť úroveň ekonomického agregátu na 1 obyv. (dôvody opodstatnenosti takéhoto ponímania ekonomického agregátu sme uviedli vyššie).

Tabuľka 1 ukazuje zmeny variačného rozpätia troch ukazovateľov regionálneho rozvoja v jednotlivých jednotkách NUTS 2 (ekonomický agregát FMR na 1 obyv. – EA , podiel FMR (i) na celkovom ekonomickom agregáte danej jednotky NUTS 2 – EA_i z NUTS 2 a relatívna hodnota ekonomického agregátu FMR na 1 obyv. ak hodnotu ekonomického agregátu na 1 obyv. za daný NUTS 2 považujeme za 100) v období 1997 – 2006. Pre možnosť porovnania sú uvedené aj hodnoty variačného rozpätia ak by sme za základné pozorovacie jednotky zvolili okresy. Tabuľky 2, 3 a 4 potom obsahujú hodnoty týchto troch ukazovateľov pre FMR podľa jednotlivých jednotiek NUTS 2. Jednotka NUTS 2 Bratislava chýba z pochopiteľných dôvodov, je totožná s FMR Bratislava.

Z tab. 1 je zrejme, že variačné rozpätie všetkých troch sledovaných ukazovateľov sa v roku 2006 zvýšilo v porovnaní s rokom 1997 pri všetkých troch jednotkách NUTS 2. Z informácií obsiahnutých v tabuľke sú zaujímavé najmä nasledovné. Zvýšenie variačného rozpätia dvoch relevantných ukazovateľov ($EA_i/NUTS2$ a $NUTS2=100$) je významné pri Západnom Slovensku a Strednom Slovensku a nepatrné pri východnom Slovensku. Zvýšenie variačného rozpätia na západe a v strede Slovenska je dôsledkom ako vysokej dynamiky vybraných FMR (Trnava, resp. Žilina a Banská Bystrica), tak aj prudkého zníženia významnosti hodnôt vybraných FMR (Zlaté Moravce, resp. Tvrdošín a Rimavská Sobota, tab. 2 a 3). Na východe Slovenska sa významnosť týchto dvoch ukazovateľov zmenila počas sledovaných 10 rokov pri jednotlivých FMR len nepatrne. Podiel FMR Košice na ekonomickom agregáte NUTS 2 sa zvýšil z 34,98 % na 35,43 % a relatívna hodnota FMR Košíc pri hodnote NUTS 2 = 100 sa zvýšila zo 182 na 189. Takisto pokles významnosti FMR na opačnom konci súboru je malý. Podiel v roku 1997 najmenej významného FMR Snina na ekonomickom agregáte NUTS 2 Východné Slovensko sa dokonca zvýšil z hodnoty 1,76 % v roku 1997 na hodnotu 1,94 % v roku 2006 (tab. 4).

Skôr ako sa pokúsime objasniť uvedené fakty uvádzame, že v sledovaných desiatich rokoch zvýšila podiel na ekonomickom agregáte Slovenska len jedna jednotka NUTS 2 a to Bratislava (z 20,51 % na 27,58 %). Podiel zvyšných troch jednotiek NUTS 2 sa znížil, Západného Slovenska z 31,12 % na 30,28 %, Stredného Slovenska z 23,36 % na 20,19 % a nakoniec Východného Slovenska z 25,01 % na 21,95 %. Rozdielne zmeny variačného rozpätia v jednotlivých NUTS 2, ako aj uvedené zmeny podielov jednotlivých NUTS 2 na ekonomickom agregáte Slovenska viac menej potvrdzujú kumulovaný vplyv dvoch hlavných faktorov podmieňujúcich regionálny rozvoj, resp úspešnosť spoločenskej transformácie po

roku 1989, faktora sídelnej hierarchie a faktora makropolitovskej atraktivity (Hampl 2005, Korec 2005, Gajdoš, Pašiak 2006 a iní). Procesy spojené s globalizáciou, predovšetkým „umiestňovanie“ priamych zahraničných investícií a zmeny ekonomiky Slovenska ako dôsledok nástupu post-industriálneho vývojového štádia spoločnosti, najmä rozvoj terciérneho a kvartérneho sektora ekonomiky, takisto podporovali regióny veľkých miest a regióny s dobrou polohou.

Uvedený regionálny vývoj potvrdzuje aj výsledky štúdie Lukniš (1985), v ktorej autor hodnotí primárny potenciál Slovenska. Už v tejto práci autor poukázal na zaostávanie juhu stredného Slovenska (vývoja jeho urbánnych štruktúr, výroby a dopravy) a na dôsledky tohto stavu pre ďalší rozvoj regiónu (vývoj FMR Veľký Krtíš, Lučenec, Rimavská Sobota a Revúca v hodnotených 10 rokoch obavy autora potvrdil). Autor už pred 20 rokmi poukázal aj na podstatne nižší primárny potenciál jadrových priestorov východného Slovenska.

V tabuľkách 1, 2, 3 a 4 je možné nájsť ďalšie informácie o regionálnych rozdieloch v jednotkách NUTS 2, resp. dynamike jednotlivých ukazovateľov úrovne regionálneho rozvoja. Vzhľadom na obmedzený rozsah príspevku zostáva ich hodnotenie na čitateľovi štúdie.

Záver

Aj napriek stručnému hodnoteniu informácií obsiahnutých v tabuľkách môžeme konštatovať, že tri hypotézy vyslovené v úvode príspevku sa potvrdili. Vzhľadom na rozdielny rozvojový potenciál jednotlivých regiónov Slovenska (primárny aj sekundárny), resp. výraznú diferenciaciu územia Slovenska vo vzťahu k pôsobeniu kľúčových faktorov podmieňujúcich regionálny rozvoj sú veľké rozdiely v úrovni sociálno-ekonomického rozvoja regiónov viac-menej očakávané. Regionálna heterogenita v rámci jednotlivých NUTS 2 sa v období sledovaných 10 rokov zvýšila. Dokladom toho sú hodnoty variačného rozpätia všetkých troch sledovaných ukazovateľov.

V období spoločenskej transformácie nastal na Slovensku zákonite selektívny územný vývoj a prehlbovanie polarity jadrových a periférnych priestorov (periférnych podľa hierarchie centier i makropolitovskej). Post-industriálny vývoj spoločnosti a globalizačné trendy uprednostňujú ekonomickú úlohu veľkých aglomerácií, pričom je zrejma dominantná úloha hlavného mesta (diverzifikovaná ekonomika, ľudský kapitál, dostupnosť, infraštruktúra a i.). V súvislosti s treťou vyslovenou hypotézou môžeme teda konštatovať, že v období spoločenskej transformácie ovplyvňovalo regionálny vývoj Slovenska v rozhodujúcej miere skutočne malý počet vybraných faktorov. S odvolaním sa na výsledky niektorých autorov môžeme poznamenať, že súčasná regionálna diferenciacia Slovenska a jeho jednotiek NUTS 2 predstavuje dlhodobější „vzorec“, ktorý sa formuje

prakticky v celom období modernej urbanizácie Slovenska a je reálne očakávať jeho dlhšiu trvácnosť.

Literatúra

- Bezák, A.** 2000. Funkčné mestské regióny na Slovensku. In: Geographica Slovaca, 15, Bratislava : Geografický ústav SAV, 90 s.
- Gajdoš, P. - Pašiak, J.** 2006. Regionálny rozvoj Slovenska z pohľadu priestorovej sociológie. Bratislava : Sociologický ústav SAV, 252 s.
- Giddens, A.** 2003. Dúsledky modernity. Praha : vyd. SLON, 216s.
- Hampl, M.** 2005. Geografická organizace spoločnosti v České republice: transformční procesy a jejich obecný kontext. Praha: Univerzita Karlova Praha, 147 s.
- Holton, R.** 2006. Globalizace. In: Harrington, A. at al., ed., Moderní sociální teorie, Praha : vyd. Portál, Praha, str. 385-410.
- Korec, P.** 2005. Regionálny rozvoj Slovenska v rokoch 1989-2004. Bratislava : Geografika, 228 s.
- Korec, P.** 2007. Vplyv post-industriálneho štádia vývoja spoločnosti a globalizácie na regionálny vývoj Slovenska. In: Geographia Cassoviensis I. - Hochmuth, Z. - Kulla, M. - Tomášiková, V. eds., UPJŠ Košice, str. 75-80.
- Lukniš, M.** 1985. Regionálne členenie Slovenskej socialistickej republiky z hľadiska jej racionálneho rozvoja. In: Geografický časopis, roč. 37, č. 2-3, str. 137-163.
- Pavlínek, P.** 1995. Regional Development and the Disintegration of Czechoslovakia. In: Geoforum. roč. 26, č. 4, str. 351-372.
- Smith, A. - Rochovská, A.** 2006. Neo-Liberalism and Post-Socialist Urban Transformation: Poverty, Inequality and the City. In: Acta Geographica Universitatis Comenianae No. 48, Univerzita Komenského Bratislava, str. 43-54.
- Štatistický úrad SR** 2007. Priemerná mesačná mzda zamestnancov za podniky s počtom zamestnancov 20 a viac.
- Štatistický úrad SR** 2007. Pracujúci v hospodárstve SR podľa ekonomických činností k 31. 12. za podniky s počtom zamestnancov 20 a viac, odhady za malé podniky do 19 zamestnancov, súkromných podnikateľov nezapísaných do obchodného registra a ich zamestnancov.

GEOGRAPHICAL DETERMINATION OF THE REGIONAL HETEROGENEITY OF THE NUTS 2 UNITS IN SLOVAKIA

Resume

The NUTS 2 regions in the Slovak Republic are internally highly differentiated spatial units according to their social-economic development level and dynamics. The regional differentiation has increased during the societal transition since 1989 significantly. The most of divergence observed can be attributed to a relative low number of geographical factors. This empirical paper introduces a combination of two methodologically distinctive features in the Slovak context. The first step further, towards more detailed spatial resolution, is enabled by the use of functional urban regions. Delimitation of functional urban regions is based on the interaction pattern between cores, centers of regions and their peripheries. In the second step, economic aggregate is employed as a variable allowing an effective approximation of the regional GDP, in Slovakia inaccessible at this scale. It is demonstrated that the economic aggregate values can substitute more advanced quantifications of the regional economic development level. The attached tables document evolution of the regional economies in the Slovak Republic during the decade between 1997 and 2006. One aspect of the territorial differentiations within the NUTS 2 units is clear in general. The differences between the regions of largest urban agglomerations across the country on one side and other regions on other side increased dramatically. It would be problematic to decide about the impact hierarchy among the factors potentially determining regional development. But the factors of settlement hierarchy and macro-location attractiveness are considered to be the most decisive by many authors. It is important to respect the power of the system environment, the general processes driving the regional development. Two groups of forces define the framework conditions for the Slovak regional structure since 1989: increasing weight of the qualitatively new post-industrial processes and influence of the various processes linked to economic globalization.

Pavol Korec, Katedra humánnej geografie a demogeografie PRIF UK, Bratislava, Mlynská dolina, E-mail: korec@fns.uniba.sk

Silvia Bystrická, Katedra humánnej geografie a demogeografie PRIF UK, Bratislava, Mlynská dolina, E-mail: bystricka@fns.uniba.sk

Slavomír Ondoš, Research Institute for Spatial and Real Estate Economics, Vienna University of Economics and Business Administration, E-mail: slavomir.ondos@wu-wien.ac.at

Recenzoval: Prof. RNDr. Jaroslav Mazúrek, CSc.

tab. č. 1 Vývoj variačného rozpätia vybraných ukazovateľov regionálneho rozvoja (na základe spracovania z dát Štatistického úradu SR 2007).

Variačné rozpätie v rokoch 1997 a 2006					
NUTS 2		FMR		Okresy	
		1997	2006	1997	2006
Bratislava	EA	0	0	16,626	57,643
	EA _i /NUTS 2	0,00	0,00	28,14	25,27
	NUTS 2 = 100	0	0	326	267
Západné Slovensko	EA	1.559	7.396	1.752	7.396
	EA _i /NUTS 2	7,85	9,93	7,99	10,01
	NUTS 2 = 100	69	105	79	108
Stredné Slovensko	EA	2.081	7.168	2.089	7.168
	EA _i /NUTS 2	15,7	20,17	13,65	16,17
	NUTS 2 = 100	93	123	97	135
Východné Slovensko	EA	2.062	5.990	5.527	13.878
	EA _i /NUTS 2	33,21	33,49	14,14	13,66
	NUTS 2 = 100	110	117	277	251

Tab. č. 2 Vybrané ukazovatele regionálneho rozvoja jednotiek NUTS 2 Západné Slovensko, Stredné Slovensko a Východné Slovensko (na základe spracovania z dát Štatistického úradu SR 2007).

NUTS 2 – Západné Slovensko						
FMR	EA 1997	EA _i /N2	N2 = 100	EA 2006	EA _i /N2	N2 = 100
Bánovce nad Bebravou	1.958	1,80	88	6.267	1,83	89
Dunajská Streda	1.646	4,38	74	5.759	5,10	82
Galanta	1.663	5,89	74	5.833	6,68	83
Hlohovec	2.349	2,56	105	6.713	2,33	95
Ilava	2.239	3,33	100	7.239	3,40	103
Komárno	1.921	4,99	86	5.425	4,45	77

Levice	2.415	6,98	108	6.002	5,45	85
Nové Mesto nad Váhom	2.471	3,78	110	8.088	3,91	115
Nitra	2.368	9,20	106	8.228	10,35	117
Nové Zámky	1.765	6,39	79	5.312	6,00	75
Považská Bystrica	1.830	2,87	82	6.884	3,40	98
Prievidza	2.681	9,04	120	7.196	7,69	102
Piešťany	1.999	3,05	89	7.832	3,85	111
Púchov	3.177	3,47	142	10.759	3,76	153
Senica	2.582	5,56	115	6.075	4,15	86
Skalica	1.997	2,24	89	7.933	2,88	113
Trenčín	2.729	7,40	122	8.108	7,04	115
Topoľčany	1.881	5,50	84	5.394	5,03	77
Trnava	3.205	9,66	143	11.575	11,31	164
Zlaté Moravce	1.847	1,92	83	4.179	1,38	59
Západné Slovensko	2.235	100	100	6.940	100	100
NUTS 2 – Stredné Slovensko						
FMR	<i>EA 1997</i>	<i>Ea_i/N2</i>	<i>N2 = 100</i>	<i>EA 2006</i>	<i>Ea_i/N2</i>	<i>N2 = 100</i>
Banská Bystrica	3.213	11,53	144	10.477	13,39	180
Brezno	2.327	4,88	104	5.312	3,96	91
Čadca	1.428	4,19	64	4.023	4,29	69
Dolný Kubín	2.498	3,10	112	5.616	2,55	97
Lučenec	1.958	6,00	88	4.367	4,83	75
Liptovský Mikuláš	2.674	6,35	120	7.642	6,47	131
Martin	2.729	9,95	123	7.368	9,69	127
Námestovo	1.131	1,94	51	5.001	3,35	86
Ružomberok	2.393	2,54	107	6.929	1,76	119
Rínavská Sobota	1.778	4,54	80	3.309	4,71	57
Revúca	1.954	4,65	88	3.775	3,14	65
Trvrdošín	2.060	2,24	93	4.194	1,72	72
Veľký Krtíš	1.846	2,74	83	3.480	1,85	60
Žilina	2.527	17,64	113	8.536	21,89	147

Žiar nad Hronom	2.587	7,67	116	5.934	6,28	102
Zvolen	2.531	10,05	114	7.123	10,11	122
Stredné Slovensko	2.328	100	100	6.425	100	100
NUTS 2 – Východné Slovensko						
FMR	<i>EA</i> 1997	<i>Ea/N2</i>	<i>N2</i> = 100	<i>EA</i> 2006	<i>Ea/N2</i>	<i>N2</i> = 100
Bardejov	1.357	3,01	72	4.033	3,27	79
Humenné	2.064	4,78	110	5.570	4,52	109
Košice	3.419	34,98	182	9.655	35,43	189
Michalovce	2.249	8,78	119	5.228	7,36	102
Prešov	1.839	11,53	98	5.359	12,55	105
Poprad	2.203	10,65	117	5.915	10,69	116
Rožňava	2.014	3,67	107	4.709	3,09	92
Svidník	1.418	2,25	75	4.205	2,42	82
Stará Ľubovňa	1.412	2,08	75	4.000	2,19	78
Spišská Nová Ves	1.775	7,95	94	5.107	8,62	100
Snina	1.507	1,76	80	4.711	1,94	92
Trebišov	1.755	5,30	93	4.395	4,88	86
Vranov nad Topľou	1.470	3,26	78	3.665	3,03	72
Východné Slovensko	2.196	100	100	6.000	100	100

KRAJINNĚ-EKOLOGICKÉ SOUVISLOSTI PROSTOROVÉ EXPANZE NÁKUPNÍCH ŘETĚZCŮ A JEJICH ŘEŠENÍ V ÚZEMNÍM PLÁNOVÁNÍ

Jiří Koželouh

Abstract

Paper presents a few reflected landscape ecological contexts of large scale retail and presents results of study of planned large scale retail spatial expansion's environmental impacts in Czech Republic in 2007. Text below recapitulates foreign experiences in regulation of retail and at the end mentions recommendations for territorial planning practice in the post-communist Middle Europe countries.

Keywords: large scale retail, landscape ecology, environmental impacts assessment, regulation, territorial planning, Czech Republic

Úvod

Maloobchodní sítě v České i Slovenské republice prošly masivním rozvojem a prostorovou expanzí, která vyplynula z nástupu tržních mechanismů a nedostatečné vybavenosti sídel prodejními plochami před rokem 1989 (Maryáš, 1988; Szczyrba, 2005). Dynamický vývoj maloobchodu se z hlediska transformace krajiny a vztahů v ní projevil zejména nástupem velkoplošných prodejen. Coplák (2000) identifikuje problematické okruhy jako je zábor zemědělské půdy, likvidace zelených ploch, přesun aktivit do městských periferií a nárůst intenzit automobilové dopravy. Ještě dříve se Körner (1998) zmiňuje i o sociálních a urbanistických dopadech výstavby velkoplošných prodejen. Vliv velkých nákupních zařízení na dopravu ve městě popsal Körner (2002) na příkladu Košic a magistrátní materiál pro Brno (Kolektiv, 2001). V zahraničí, kde probíhá tržní rozvoj maloobchodu již delší dobu byly ekologické vlivy a popsány například v materiálech nevládních organizací (Kolektiv, 2005; Kolektiv, 2006) a způsob hodnocení a předcházení negativním dopadům výstavby velkoplošných prodejen byl reflektován ve významné práci Retail Impact Assessment (England, 2000). Krajinně-ekologický aspekt vývoje tohoto odvětví však nenašel adekvátní odezvu v územně plánovací praxi v postkomunistických zemích Střední Evropy.

Aktuální výstavba velkoplošných prodejen

Za účelem zjištění a popsání krajinně-ekologických souvislostí aktuální výstavby velkoplošných prodejen v České republice byla provedena analýza

prostorové struktury příslušných investičních záměrů v České republice v roce 2007. Zdrojem informací o záměrech byl Informační systém EIA provozovaný Českou informační agenturou životního prostředí – CENIA dle zákona č. 100/2001 Sb., o posuzování vlivů na životní prostředí a volně dostupný na síti internet.

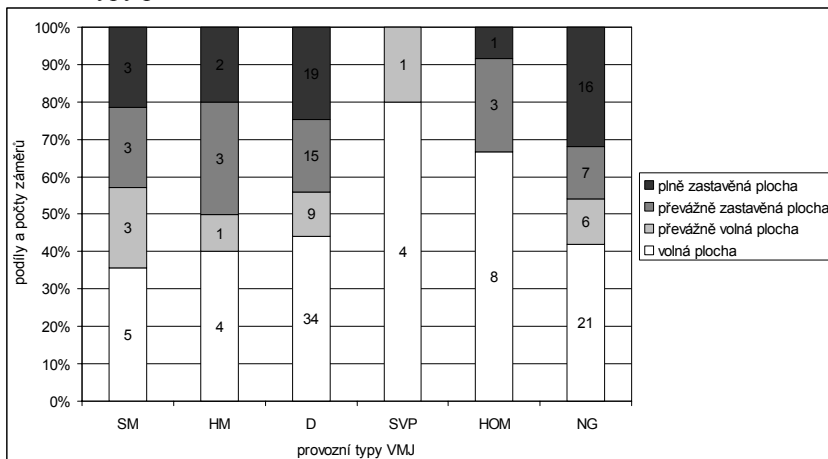
Posuzovaný soubor představovalo 140 záměrů obsahujících 168 jednotek provozních typů, které lze považovat za velkoplošné (Cimler, 1997) – 14 supermarketů (SM), 10 hypermarketů (HM), 5 specializovaných velkoprodejen (SVP), zvláště bylo vyčleněno 12 hobby marketů (HOM), 77 diskontních prodejen (D), 50 nákupních center (NC) - zařízení s oddělenými menšími plochami v jedné budově. Pro účely výzkumu jsou jednotlivá zařízení, včetně nákupních center, označována jako velkoplošné maloobchodní jednotky (VMJ). Obecnější pojem velkoplošná maloobchodní zařízení (VMZ) zahrnuje ve výzkumu i shluky VMJ.

Velkoplošné prodejny, krajina a životní prostředí

Výsledky analýzy (Koželouh, 2008) ukazují, že se nejobsazovanější kategorií sídel v roce 2007 stala města s počtem obyvatel od 20 do 50 tisíc osob. Nové záměry velkoplošných maloobchodních jednotek byly v roce 2007 plánovány většinou do okrajových částí měst.

Celkový potenciální zábor plochy záměry velkoplošných maloobchodních zařízení v roce 2007 činil 180 ha, z toho 62 ha pro výstavbu samotných budov a zbytek zejména pro parkoviště a komunikace. Z celkové plochy je 120 ha (tedy 66 %) plocha volná a zbytek je plocha zpevněná nebo zastavěná budovami či jinými zařízeními. V celkovém pohledu bylo 46,4 % záměrů lokalizováno na zcela volné ploše (a dalších 11,4 % na převážně volné ploše) a v případě největších provozních typů (hypermarket, hobby market a specializovaná velko prodejna) šlo dokonce o nadpolovičních 59,3 % záměrů na zcela volné ploše.

obr. č. 1 Lokalizace záměrů velkoplošných maloobchodních jednotek dle typů na jednotlivé typy ploch v ČR v roce 2007.

Zdroj: Koželouh, 2008.

V umisťování všech typů velkoplošných maloobchodních jednotek vede způsob tzv. na zelené louce (celkem 49 případů) mimo stávající zástavbu nad protikladným přístupem - využívání brownfields. Výjimku tvoří supermarkety, kde je umisťování stejně časté na zelené louce jako na brownfields. Celková plocha nové sídelní kaše (urban sprawl) spojené s nákupními zařízeními je v roce 2007 celkem 790 000 m², naopak 20 záměrů bylo umístěna do ploch brownfields.

Celkem 79 záměrů bylo v roce 2007 naplánováno na plochy zemědělského půdního fondu (ZPF). Celkový plánovaný zábor ZPF byl cca 855 000 m² (cca 85,5 ha) což představuje 47 % z celkové plochy plánované v roce 2007 k zabrání pro záměry velkoplošných maloobchodních jednotek. Z celkového záboru činí 17 % zábor ZPF v I. třídě ochrany (tedy půda nejvyšší kvality).

tab. č. 1 Plánovaný zábor plochy ZPF (m²) celkem a ZPF I. kategorie ochrany v jednotlivých krajích ČR v souvislostmi s plánovanými velkoplošnými prodejny v roce 2007

kraj	ZPF	ZPF - I
JHČ	126 000	
JHM	146 000	30 368
KVK	13 000	
KHK	8 500	3 700
LBK	50 000	
MSK	170 000	80 000
OLK	99 000	1 953
PAK	10 000	
PLK	3 500	
STČ	135 000	32 232
ÚSK	27 000	
VYS	61 000	
ZLK	6 000	
Celkem ZPF	855 000	148 253

Zdroj: Koželouh, 2008.

Velkoplošná maloobchodní zařízení jsou lokalizována u významných silničních komunikací, v roce 2007 se plánované nárůsty intenzity osobní automobilové dopravy nejčastěji (35 % případů) pohybovaly v rozmezí 10 – 24,99 %. Celkem 14 záměrů přesáhlo hranici 25 % a 7 záměrů dokonce hranici 50 % původní intenzity osobní automobilové dopravy. Více než 10 % nárůsty se tedy očekávají u 56 % záměrů hodnocených z hlediska dopravy. V roce 2007 bylo naplánováno cca 22 000 nových parkovacích míst pro účely návštěvy plánovaných velkoplošných maloobchodních zařízení. Z tohoto počtu 86 % povrchová stání a pouze zbylých 14 % jako stání v půdorysu budov.

Celkem 25% záměrů velkoplošných maloobchodních jednotek v roce 2007 počítá s nějakým vlivem na (zvláště chráněné) prvky v území z hlediska ochrany přírody a krajiny – nejčastěji jde o prvky ÚSES. Celkem 12 % záměrů (tedy 20 VMJ) bylo v roce 2007 lokalizováno do záplavového území. Významné kácení dřevin je plánováno ve 57,9 % záměrů. Celkem je plánování velkoplošného maloobchodu v 69 % případů v konfliktu s ochranou přírody a krajiny.

77 % budov bylo naplánováno jako jednoduché stavby (jednopodlažní či dvoupodlažní, parkovací plocha na povrchu země). Naopak ve 3 % případů byla

naplánována budova odpovídající okolní zástavbě. Kumulace vlivů s jiným záměrem nebo s existující velkoprodejnou byla zjištěna v cca 49 % případů.

Zahraniční přístup k regulaci maloobchodu

Inspiraci k územně-plánovacím regulacím lze nalézt v zahraničních koncepčních materiálech (Kolektiv, 2000), či v českých studiích o zahraničních přístupech (Kolektiv, 1998; Kolektiv, 2007). V řadě zemí existují omezení či zákazy pro stavby nákupních zařízení mimo obytné zóny (Belgie, Island, Německo), stávající zástavbu a mimo městská centra (Dánsko, Finsko, Irsko). Systémy prostorového plánování často požadují návaznost nákupních zařízení na hromadnou či pěší dopravu (Finsko, Nizozemí, Rakousko, Švédsko) a ochranu komunikací před nárůsty intenzity dopravy spojené s novými velkoplošnými prodejny (Švýcarsko). Některé státy, regiony či města určují závazné limity pro prodejní plochy v jednom zařízení (Francie, řada rakouských spolkových zemí – např. Burgundsko, Štýrsko, Vorarlbersko, Vídeň). Řada vlád či samospráv má kontrolu nad povolováním nových velkoplošných zařízení (Belgie, Dánsko, Itálie, Lucembursko, Portugalsko, Švédsko). Ve Štýrsku je stavba velkoplošných maloobchodních zařízení omezena limitem 800 m² prodejní plochy (či 1200 m² celkové zastavěné plochy) a omezeno je umístování parkovacích ploch na povrchu. Ve Vídni je stanovena maximální prodejní plocha na 2 500 m² (tedy vyloučeny jsou hypermarkety, velké specializované prodejny a hobby markety či velká nákupní centra).

Závěr

Vzhledem k identifikovaným krajinně-ekologickým souvislostem výstavby velkoplošných prodejen lze vyvodit některé doporučení pro územní plánování v České (a díky stále blízké legislativní úpravě) i Slovenské republice:

- plánování ploch pro velkoplošné prodejny v územním plánu by mělo předcházet stanovení předpokládané potřeby (jestli vůbec je a jaká) nových velkoprodejen na území obcí či kraje,
- plochy pro velkoplošné prodejny (od 400 m² prodejní plochy) vymezit vždy konkrétně v územním plánu, nikoliv jako možnou součást více typů ploch,
- umísťovat pouze do vnitřních částí měst nebo do center městských částí či sídlišť (avšak pouze jako případné doplnění sítě obchodů pod 400 m² prodejní plochy) a neumísťovat mimo zastavěné území na okraji sídel,
- stanovit v územním plánu maximální prodejní plochu v jedné prodejně pro potravinářské a nepotravinářské prodejny a podle velikostní kategorie a spádovosti obce,

- výstavbu plánovať mimo plochy mestské zeleně, lešů a zemědělských ploch, zahrad a mimo chráněná území, významné krajinné prvky, biotopy zvláště chráněných druhů, záplavová území a mimo ochranná pásma chráněných území.

- umisťovat pouze v návaznosti na uzly veřejné hromadné dopravy a na místa s nejlepší pěší dostupností a naopak neumisťovat při tranzitních komunikacích a městských okruzích,

- hodnotit dopravní vliv navrhovaných prodejen a stanovit maximální dopravní zatížení komunikací přiléhajících k těmto plochám, a tedy i maximální prodejní plochy, které lze při této komunikaci umístit.

- požadovat začlenění záměrů do okolní zástavby (plochy, výšky, parkovací plochy) a krajiny, stanovit minimální podíly nepevněné plochy v areálech a zajistit pěší prostupnost areálů,

- u velkoplošných prodejen nad 1 000 m² prodejní plochy požadovat parkování v podzemních garážích či budovách,

- v jádrech měst umisťovat maloobchod pouze do stávajících budov nebo jako budovy zcela odpovídající rázu památkové zóny.

Použitá literatura

Calling the shots - How supermarkets get their way in planning decisions. 2006. London: Friends of the Earth UK, 39. str.

Cimler, P. 1997. Retail Management. Lokalizace a provoz maloobchodu. 1. vyd. Praha : Vysoká škola ekonomická, 1997. 112 s. ISBN 80-707-9596-4

Coplák, J. 2002. Prímestské nákupné centrá - ďalšia z výziev pre územné plánovanie. In: Urbanismus a územní rozvoj, roč. III, 2000, č. 3, str. 53-57.

England, J. 2000. Retail Impact Assessment. 1. vyd., London : Routledge, 2000. 223 s.

Checking out the Environment? Environmental impacts of supermarkets. **2005. London: Friends of the Earth UK, 2005, 8. str.**

Körner, M. 1998. Vstup nových (velkých) investic do území a jejich urbanistické, dopravní, sociální a jiné souvislosti. In: Urbanismus a územní rozvoj, roč. I, 1998, č. 5, str. 13-14.

Koželouh, J. 2008. Environmentální dopady plánované prostorové expanze velkoplošného maloobchodu v České republice v roce 2007. Brno : NESEHNUTÍ, 2008. 39 s.

Maryáš, J. 1988. Nadmístní střediska maloobchodu a služeb v ČSSR a jejich sféry vlivu. Brno: Geografický ústav ČSAV (kandidátská práce), 1988. 134 s.

Obchod a město – regulace nebo liberalizace?, materiál pro Strategii města Brna. 2001. Brno : Útvar hlavního architekta města Brna, 2001. 24 s.

Planning for retail trade in the Nordic countries. 2000. Kodaň : **Ministry of Environment, 2000. 32 s.**

Regulační mechanismy vůči hypermarketům a velkým nákupním centřům ve vybraných státech. 2007. Praha : **Parlamentní institut PS PČR, 2007. 14 s.**

Rozvoj a optimalizace dimenzí maloobchodních sítí v území. 1998. Praha : **Ministerstvo průmyslu a obchodu a Svaz obchodu ČR, 1998. 46 s.**

Szczyrba, Z. 2005. Maloobchod v ČR po roce 1989. Vývoj a trendy se zaměřením na geografickou organizaci, 1. vyd., Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2005. 128 s. ISBN 80-244-1274-8

Titl, P. 2002. Vplyv obchodných centier na dopravu v meste Košice. Košice : Medzinárodnej konferencii o doprave, usporiadaná Magistrátom mesta Košice v spolupráci s Domom techniky Košice a STU Košice, 2002. 8 s.

LANDSCAPE ECOLOGICAL CONTEXTS OF RETAIL SPATIAL EXPANSION AND THEIR SOLVING IN THE TERRITORIAL PLANNING

Summary

The retail in the post-communist countries in Middle Europe is going through the dynamic progress from 1989. This paper is aimed on environmental aspects of this expansion. Text summarizes analysis of planned large scale retail facilities and stores documentations in 2007 in Czech Republic. The most engaged urban category in 2007 were towns with number of the population from 20 to 50 thousand people. Intents of large scale retail stores (LSRS) were planed mostly on edge parts of the towns in 2007.

In the complex view there were 46,4 % intents localized on quite free area. Localization on the greenfields (49 cases) bind over the localization on the brownfields (20 cases). Total area of new urban sprawl connected with retail in 2007 is 790 000 m² (79 hectares). About 79 intents were planned in 2007 on the area of agriculture soil and total planned occupation of agriculture soil were 855 000 m² (85,5 hectares). Large scale detail facilities are localized near the important roads. Planned traffic increases (individual transport) in 2007 were at intervals 10 – 24,9 % most often (35 % cases). 14 intents extend beyond 25 %. About 25% intents of large scale retail stores in the 2007 impact (specially protected) spatial component in light of nature and landscape conservation – mostly components of system of ecological stability. About 12 % intents (therefore 20 large scale retail stores) were localized into the flood area in 2007. Significant wood cutting is planned as a part of 57,9 % intents.

There were 77 % buildings designed as a simple buildings and only 3 % were integrated into the surrounding build-up area.

Abroad examples include limitations or embargo for retail buildings out of build-up area. Spatial planning systems often demand sequence retail facilities and mass transportation and walking transport, there were established obligatory limits for retail areas in the one facility or restrict surface parking. There are present (in sequence with analyze and foreign experiences) recommendations for Czech republic on the field of land-use planning (inbuilt area protection, sequence with residential areas and transport, nature and landscape protection).

Fig. 1 - Localization of LSRS according to separate types of superficies in Czech Republic in the 2007. Source: Koželouh, 2008.

Tab. 1 – Projected occupations of common agriculture soil (m²) and agriculture soil of the I. category of conservation in separate regions of Czech republic in connection with projected large scale stores in 2007. Source: Koželouh, 2008.

Jiří Koželouh, Geografický ústav PřF MU, Kotlářská 2, 611 37 Brno (student doktorského studijního programu),
E-mail: jirikozelouh@mail.muni.cz.

Recenzovala: Doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.

ROZVOJOVÝ INOVAČNÍ POTENCIÁL VYBRANÝCH MĚST ČESKÉ REPUBLIKY (PŘÍKLAD BRNA A OSTRAVY)

Josef Kunc, Petr Tonev

Abstract

The cities of Brno and Ostrava are known of its long-time industrial tradition, which reflected in a big concentration of producing localities and areas as well. Recently, innovative potential of the town or region, becomes one of the most significant factors of the economic growth and development. The objective of the contribution is to compare Brno and Ostrava as a traditional industrial cities, but with different historical process and thus different starting position to the development of innovative environment. Our hypothesis - Brno is in this realm on much higher level than Ostrava and we prove it on innovative firms illustration.

Keywords: Innovative Firms, Spatial Structure, Brno-city, Ostrava-City

Úvod

Inovační potenciál města či regionu se v posledních letech stává jedním z rozhodujících faktorů hospodářského i společenského růstu a rozvoje. cílem našeho příspěvku je srovnání dvou tradičních průmyslových měst ČR, které však měly odlišný historicky daný vývoj (preference určitých odvětví), a tedy i odlišnou startovací pozici k vytvoření a rozvoji inovačního potenciálu a prostředí a předpokládáme, že brno ostravu jednoznačně převyší. dokládáme to na příkladě inovačních firem působících v obou městech.

Stručný historický kontext hospodářského a společenského postavení obou srovnávaných měst

Město Brno v minulosti patřilo k nejvýznamnějším centrům průmyslové výroby Rakouského soustátí i nově vzniklé Československé republiky. Od konce 18. století se profilovalo se především v oborech textilního, strojírenského a později elektrotechnického průmyslu. Mělo také blízko k zavádění nových strojů a technologií do výroby - na počátku 19. století objevily první parní stroje v českých zemích právě v textilních závodech v Brně (Mareš, 1988). Jako druhé největší město ČR bylo a je také tradičním společenským a kulturním centrem Moravy

s řadou institucí nadregionálního významu - VŠ, soudnictví, ústavy akademie věd, apod. (Mulíček a Toušek, 2004).

Oproti tomu Ostrava nebyla dříve přirozeným centrem severomoravského, resp. slezského regionu, její pozice se zhruba od poloviny 19. století postupně vyprofilovala s prudkým rozvojem těžby černého uhlí. Stala se základnou těžkého průmyslu (doly, hutě, těžké strojírenství) na bázi nového paliva (Mareš, 1988). Po roce 1945 došlo na Ostravsku k mimořádnému nakupení průmyslové výroby (Mištera, 1978), tato oblast se stala rozhodující strategickou průmyslovou základnou ČR. Od 70. let se již začal projevovat úbytek pracovníků v průmyslu i v Ostravě (Kopačka, 1992), který šel souběžně s posilováním pozice administrativně-správního a společenského centra.

Metodický přístup k vymezení inovačního potenciálu

Primárním metodickým krokem byla identifikace inovačně-průmyslových firem. K tomuto účelu jsme využili databázi Asociace inovačního podnikání ČR „Technologický profil ČR“ (<http://www.techprofil.cz>) a doplňkově také databázi Českého statistického úřadu „Registr ekonomických subjektů“ (<http://www.czso.cz>). Obě databáze mají své výhody i nevýhody, Technologický profil je databází inovačně zaměřených organizací různých typů (firmy, školy, akademická pracoviště, vládní organizace..), jsou v ní (na rozdíl od databáze ČSÚ) zařazeny všechny subjekty, jež splňují určitá kritéria a oficiálně se přihlásí.

To je do jisté míry statistickým omezením, nejsou zde zahrnuty všechny inovační subjekty (celkem asi 2,7 tis.; tyto jsou průběžně doplňovány a vyřazovány), ale na druhou stranu v databázi ČSÚ (asi 8,5 tis.) je velké množství subjektů, které zcela evidentně inovační nejsou. Technologický profil navíc umožňuje zjistit přesnou lokalizaci subjektu do úrovně obce, databáze ČSÚ přináší agregovaná data do krajů. Kritériem výběru inovačně průmyslových společností bylo, že daný subjekt spadá dle kódu hlavní činnosti do zvolené škály odvětvové klasifikace ekonomických činností (tzv. OKEČ; sekce C, subsekce CA až sekce E).

Podobně jako inovačně-průmyslové společnosti byly vymezeny i subjekty zabývající se výzkumem a vývojem v oblasti přírodních a technických věd (viz obrázek č. 1 a 2 níže). Byly vybrány ty společnosti, jejichž hlavní činnost je dle OKEČ vyjádřena kódem 731000 „Výzkum a vývoj (VaV) v oblasti přírodních a technických věd“. Myslíme si, že tyto soukromé společnosti (veřejné výzkumné instituce nebyly vzhledem ke svému často širokému a nejednoznačnému zaměření zahrnuty) jsou v drtivé většině s průmyslovými inovacemi bezprostředně svázány.

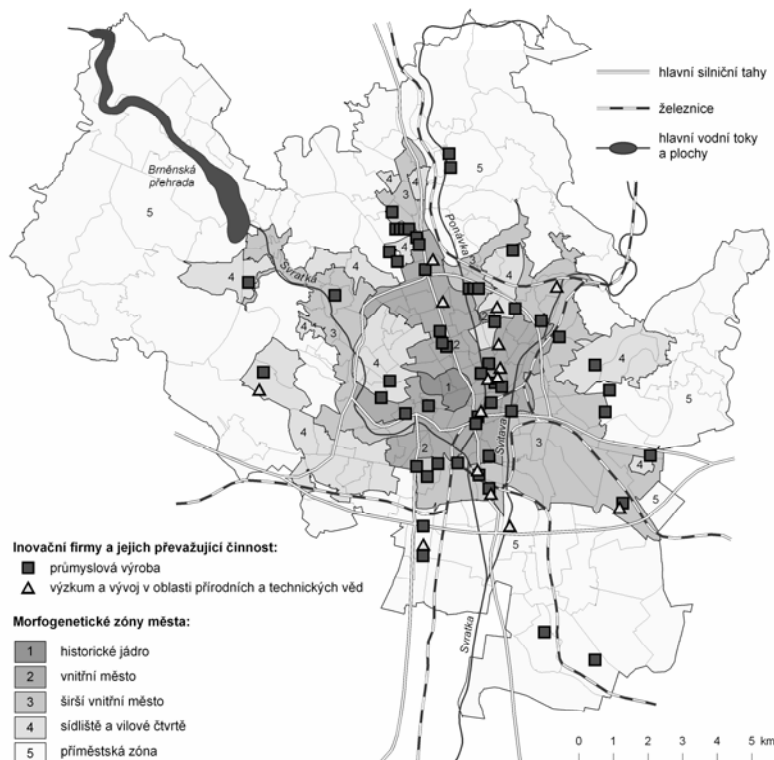
Prostorová stratifikace inovačně-průmyslových firem v Brně a Ostravě

Základním metodickým krokem k prostorové identifikaci subjektů v rámci městských struktur bylo vymezení morfogenetických zón města. K tomuto účelu jsme využili práci O. Mulíčka (2007), který morfogenetické zóny v Brně vymezuje na základě skladebnosti urbanistických obvodů – dle stáří a hustoty zástavby, období integrace k Brnu a převažující funkce obvodu. Po určité úpravě byla tato strukturace vhodná také pro naše účely. Pro možnou komparaci jsme obdobně sami provedli morfogenetickou zonaci města Ostravy.

Na území města Brna bylo identifikováno celkem 70 inovačně-průmyslových subjektů, z toho 15 soukromých společností zabývajících se výzkumem a vývojem v oblasti přírodních a technických věd. Za Ostravu jsou stejné charakteristiky vyjádřeny hodnotami 22 a 5. Je zřejmé, že v tomto ohledu převyšuje Brno Ostravu zhruba trojnásobně, což může být vzhledem k velikosti obou měst poměrně značný rozdíl, v souvislosti s inovačním prostředím a potenciálem však nikterak překvapující.

Při pohledu na obrázek č. 1 je zřejmé, že se v prostoru města Brna vytvořily dvě velké uskupení inovačně-průmyslových společností, a to východně a jižně kolem historického jádra (zóny vnitřní město a širší vnitřní město) a poněkud dál severněji v rámci širšího vnitřního města až příměstské zóny (městská část Královo Pole).

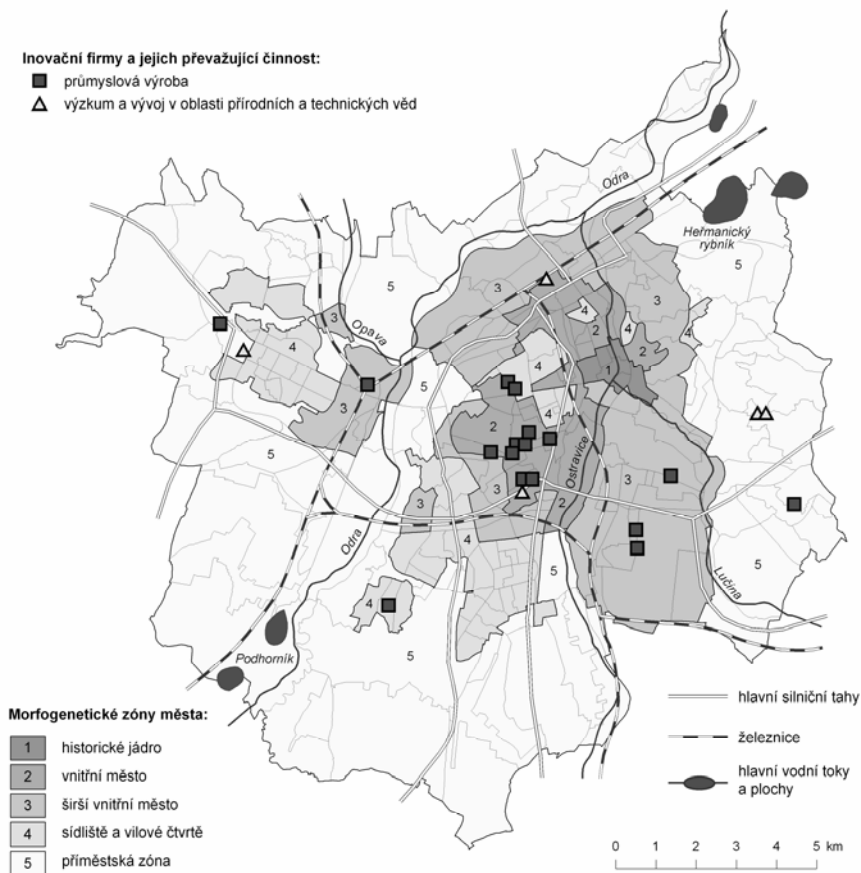
obr. č. 1 Prostorová stratifikace inovačních firem v Brně

Zdroj: Mulíček, 2007; vlastní úpravy a zpracování.

V případě koncentrace firem kolem městského jádra se jedná o strategickou polohu v blízkosti centra se všemi výhodami časové a prostorové dostupnosti. Umístění nedaleko historického jádra však zdaleka není pravidlem, jak inovačně-průmyslové firmy, tak subjekty VaV jsou často vázány na vysoké školy, akademická pracoviště, technologické parky a inovační centra sídlící mimo centrum města. Typickým příkladem je v tomto ohledu oblast Králova Pole, kde se velká koncentrace vytvořila „pod vlivem“ Českého technologického parku a v něm sídlícího Jihomoravského inovačního centra a dvou podnikatelských inkubátorů.

obr. č. 2 Prostorová stratifikace inovačních firem v Ostravě

Zdroj: vlastní zpracování.

S výstavbou univerzitního kampusu Masarykovy univerzity v Brně-Bohunicích (zóna 4 – panelová sídlíště a vilové čtvrti), na který se naváže řada inovačních firem a společností VaV právě z oblasti přírodních a technických věd, se bude inovační prostředí v Brně dále polarizovat.

V případě Ostravy nelze hovořit o větší koncentraci inovačně-průmyslových firem a subjektů VaV souměřitelné s Brnem. Jediné uskupení se vytvořilo JV od historického jádra v zóně vnitřní město (pomezi městských

obvodů Hulváky a Vítkovice). Inovačně-průmyslové společnosti mají v tomto prostoru jasnou vazbu na existenci vítkovických železáren a jejich obrovského průmyslového zázemí.

Závěr

Hypotéza vyslovená v úvodu příspěvku se nám jednoznačně potvrdila. Brno převyšuje Ostravu ve všech sledovaných směrech dokládajících existenci inovačního prostředí a potenciálu. Inovačně-průmyslové firmy i soukromé společnosti VaV působící v oblasti přírodních a technických věd se v Brně přirozeně uskupují jak v blízkosti historického jádra, tak ve vazbě na existující rozvojové zóny typu technologický park, podnikatelský inkubátor, inovační centrum. Tato skutečnost platí v Ostravě pouze u jednotlivých subjektů, koncentrace inovačně-průmyslových firem je spjata s velkými průmyslovými podniky a jejich aktivitami. Rozdílná je také šíře oborů činnosti inovačních firem – v Brně se prolíná prakticky celým spektrem OKEČ, v Ostravě se projevuje užší specializace (zejména hutnictví, kovozpracující průmysl, strojírenství).

Literatura

- Kopačka, L.** 1992. Praha. Změny v geografickém rozmístění čs. průmyslu 1962-1988. In: Sborník České geografické společnosti, roč. 97, 1992, č. 3, Praha : Academia, str. 152-172.
- Kunc, J. - Tonev, P. - Klapka, P.** 2008. Pavlov. Nová průmyslová zóna v Brně, brownfields nebo greenfields? In: XI. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Brno : Masarykova univerzita, str. 278-286.
- Mareš, J.** 1988. Praha. Industrializace Československa – její klady a zápory. In: Sborník Československé geografické společnosti, roč. 93, 1988, č. 3, Praha : Academia, str. 183-198.
- Mištera, L.** 1978. Praha. Průmysl jako základ hospodářské potence regionů. In: Sborník Československé společnosti zeměpisné, roč. 83, 1978, č. 1, Praha : Academia, str. 1-8.
- Mulíček, O.** 2007. Brno. Prostorové aspekty současného vývoje brněnské maloobchodní sítě. In: Urbanismus a územní rozvoj, roč. X, 2007, č. 6, Brno : ÚÚR, s. 14-20.
- Mulíček, O. - Toušek, V.** 2004. Changes of Brno Industry and their Urban Consequences. Bulletin of Geography (socio-economic series), 2004, č. 3, Toruń : Nicolaus Copernicus University, s. 61-70.

DEVELOPING INNOVATIVE POTENTIAL OF SELECTED CITIES IN THE CZECH REPUBLIC (BRNO CITY AND OSTRAVA CITY EXAMPLE)

Resumé

The hypothesis stated in the introduction has been verified. Brno overdoes Ostrava in all aspects that prove the existence of the innovation environment and potential. In Brno innovative industrial firms and private companies focused on the natural and technical science are located both close to the historical centre, and in connection to existing developing zones, such as technological park, entrepreneurial incubator or innovation centre. On the other hand in Ostrava, the above mentioned situation is valid only for individual subjects and the concentration of innovative industrial firms is connected with large industrial companies and their activities. Also the range of economic activities of the innovative firms differs – whereas in Brno all industrial classification of economic activities (CZ-NACE) are presented, in Ostrava there is short specification namely in metallurgy, non-ferrous metal manufacturing industry and engineering.

Obrázky

obr. č. 1 Prostorová stratifikace inovačních firem v Brně

obr. č. 2 Prostorová stratifikace inovačních firem v Ostravě

Figures

fig. No 1 Spatial stratification of innovative firms in Brno

fig. No 2 Spatial stratification of innovative firms in Ostrava

Josef Kunc, Petr Tonev

Katedra regionální ekonomie a správy

Ekonomicko-správní fakulta

Masarykova univerzita

Lipová 41a, 602 00 Brno

E-mail: kunc@econ.muni.cz; tonev@econ.muni.cz

Recenzovala: Doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.

VÝVOJOVÉ TENDENCE MALÝCH MĚST PLZEŇSKÉHO KRAJE

Alena Matušková

Abstract

The article deals with the development of towns in the Plzeňský region. They usually have favourable demographic and other characteristics and they are suitable for the business activities development and life in general.

Key words: towns – development evaluation – the Plzeňský region

Úvod

V sídelním systému Plzeňského kraje mají významné postavení malá města. Jsou příjemným místem k bydlení. Lidé v nich užívají většinou výhody lepšího životního prostředí a bližšího kontaktu s okolním venkovským prostředím, než je tomu ve velkých městech. Vybavenost malých měst, i když není ideální, je většinou dostatečná, protože se v malých městech koncentrují výrobní a administrativní funkce i různé služby. V řadě malých měst nacházejí stále častěji výhodné podmínky pro své podnikání různí investoři, a to i zahraniční. Levnější pozemky a nižší další náklady, relativní dostatek pracovní síly a většinou i dobrá dopravní poloha jsou významnými lokalizačními faktory pro řadu průmyslových a logistických firem.

Výzkumem jednoho z důležitých aspektů možného rozvoje malých měst, a to jejich konkurenceschopnosti, se zabývá projekt Ministerstva pro místní rozvoj České republiky WD-19-07-1 Konkurenceschopnost malých měst v České republice (2007 – 2011). Podle J. Ježka (2007) se „míra konkurenceschopnosti měst projevuje ve schopnosti uspokojovat potřeby jejich obyvatel, jejich návštěvníků a ekonomických subjektů v nich hospodařících“. Z tohoto pohledu jsou v rámci projektu nejprve zjišťována základní dostupná (statistická i jiná) data (řada z nich i v retrospektivě), která budou výchozím materiálem pro podrobná terénní šetření. Jejich rozbor poskytuje pohled na výchozí potenciál, na výchozí podmínky a předpoklady dalšího rozvoje malých měst. Poznáním a využitím pozitiv a zlepšením situace ve sféře zjištěných negativ budou moci malá města ovlivňovat svůj další vývoj a zvyšovat svoji konkurenceschopnost.

Charakteristika souboru malých měst Plzeňského kraje

Za malá města jsou považována v tomto příspěvku města a městyse do 15 000 obyvatel (tuto hranici používá pro horní mez počtu obyvatel malých měst

např. Vaishar). Podílejí se cca 35 % na počtu obyvatel kraje a 50% na městském obyvatelstvu kraje. Sledovaný soubor měst a městysů se vztahuje k roku 2007. Počet malých měst se v čase pozvolna mění (např. administrativním jmenováním dalších) a mění se také jejich rozložení v různých velikostních kategoriích.

tab. č. 1 Základní přehled o malých městech a městysích Plzeňského kraje k 31.12. 2007

Velikostní kategorie (počet obyvatel)	Počet měst		Názvy měst (a městysů) - 2007
	2001	2007	
do 1000	4	5	Bezručovice, Čachrov, Dnešice, Chudenice, Žinkovy
1001- 2000	18	18	Bělá nad Radbuzou, Černošín, Hartmanice, Hostouň, Kasejovice, Kašperské Hory, Klenčí pod Čerchovem, Kolínek, Kožlany, Manětín, Měčín, Město Touškov, Mýto, Plánice, Poběžovice, Přimda, Radnice, Švihov
2001 - 5000	20	19	Blovice, Bor, Holýšov, Horní Bříza, Horšovský Týn, Hrádek u R., Janovice nad Úhlavou, Kaznějov, Kralovice, Mirošov, Nepomuk, Plasy, Spálené Poříčí, Staňkov, Starý Plzenec, Stod, Třemošná, Zbiroh, Železná Ruda
5001 – 10 000	7	8	Dobřany, Horažďovice, Kdyně, Nýrsko, Nýřany, Planá, Přeštice, Stříbro
10 001 – 15000	4	4	Domažlice, Sušice, Rokycany, Tachov

Zdroj: Krajská správa ČSÚ v Plzni, 2008.

Pozn.: Kurzívou jsou vyznačeny městyse.

Nejvíce obyvatel, více než třetina, žije v kraji ve skupině malých měst v kategorii s počtem obyvatel 2 – 5 tisíc. Index vývoje počtu obyvatel malých

měst se ve sledovaném období let 2001 – 2007 pohybuje těsně kolem jedné celé. To znamená, že malá města jsou stabilní součástí sídelního systému kraje a to i z dlouhodobějšího pohledu, kdy se v jiných velikostních kategoriích sídel projevovaly depopulační tendence. Při podrobnějším pohledu lze konstatovat, že pozitivní vývoj počtu obyvatel je zejména ve velikostních skupinách od 1501 do 2000 obyvatel a pak v u měst mezi 5001 - 10 000 obyvateli. Úbytek počtu obyvatel se projevuje ve skupině měst s počtem obyvatel 1001-15000.

tab. č. 2 Obyvatelstvo malých měst Plzeňského kraje (k 31.12.2007)

Velikostní kategorie (počet obyvatel)	Počet obyvatel k 31.12. 2007	Procentuelní podíl počtu obyvatel malých měst kraje na celkovém počtu obyvatel (k 31.12. 2007)		
		kraje	měst v krají	malých měst kraje
do 1000	2 932	1,04	0,76	1,51
1001- 2000	26 467	4,71	6,92	13,64
2000 – 5000	66 424	11,83	17,39	34,27
5001 – 10 000	48 919	8,7	12,8	25,24
10 001 – 15 000	49 015	8,7	12,83	25,29

Zdroj: Krajská správa ČSÚ v Plzni, 2008.

Sledované ukazatele a metodika šetření

V rámci grantového šetření byl sledován vývoj a současná pozice malých měst v oblastech demografické, bytové situace, ekonomické aktivity obyvatelstva, jeho vzdělanostní struktury, ekonomiky města a vhodnosti dopravní polohy.

Jako pozitivní stav v demografické oblasti byl označen fakt, že indexy vývoje počtu obyvatel mezi roky posledních dvou sčítání a vždy rokem 2007 jsou kladné a dále zároveň index stáří je pod 100%.

Kritériem pozitivního vývoje v bytové oblasti byl vzat průměrný počet dokončených bytů za rok na 1000 obyvatel (vypočtený z období let 1998 – 2007). Jako pozitivní vývoj hodnocen ukazatel 5 a více bytů na tisíc obyvatel.

V oblasti ekonomické aktivity obyvatelstva měst byl sledovány ukazatele obecné ekonomické aktivity a míry nezaměstnanosti. Jako pozitivní stav byl hodnocen takový, kde míra ekonomické aktivity obyvatelstva převyšovala průměrný ukazatel pro kraj, současně míra nezaměstnanosti nepřevyšovala průměrný krajský ukazatel (obojí k 31. 12. 2007) a míra nezaměstnanosti v posledních třech letech klesala.

Kritériem pozitívnych predpokladů ve vzdělanostní oblasti byl vzat ukazatel procentuelního podílu obyvatel s dokončeným vysokoškolským vzděláním (nad 7,8%, což je hodnota celokrajského průměru). Nedostatkem tohoto ukazatele je fakt, že je vztažen k roku 2001, protože novější údaje nejsou dostupné.

V oblasti, týkající se hospodaření města a jeho podnikatelských aktivit, byly vybrány ukazatele, týkající se rozpočtů měst, konkrétně aktiv, pasiv a vyrovnanosti rozpočtu za rok 2007, nárůstu dlouhodobého hmotného majetku měst mezi léty 2001 a 2007, výnosů z hospodaření z podnikání měst (tržby ze služeb, prodeje apod.) a dále počtu podnikajících fyzických osob na 1000 obyvatel města. Za pozitivní byl hodnocen vyrovnaný nebo přebytkový rozpočet města v uvedeném roce, představující aktuální stránku hospodaření města, nárůst dlouhodobého hmotného majetku města jako ukazatel, který do jisté míry poukazuje na pozitivní dlouhodobější vývoj v hospodaření, kladné výnosy hospodaření, pokud se města zabývají i podnikáním a vyšší počet podnikajících fyzických osob (za hranici byl vzat počet 200 podnikatelských subjektů na 1000 obyvatel města). I když je zřejmé, že ne všechny ohlášené fyzické osoby momentálně podnikají, přesto je tento ukazatel považován za určitý obraz „podnikavosti“ fyzických osob. Ukazatel počtu právnických osob není v tomto případě vhodný, protože zahrnuje právnické osoby s velmi rozdílným počtem zaměstnaných osob. Tzv. „velcí zaměstnavatelé“ a jejich vliv na rozvoj měst budou proto sledováni v dalším šetření.

Z hlediska vybavenosti byla sledována existence základní technické infrastruktury (veřejný vodovod, kanalizace s napojením na ČOV a plynofikace) a základních zařízení služeb, tedy občanské vybavenosti (základní škola, ordinace praktického lékaře, zubního lékaře, lékárna, sportovní zařízení a zařízení sociální péče o staré občany - domov nebo penzion pro důchodce, dům s pečovatelskou službou). I když se situace v této oblasti průběžně zlepšuje, rezervy, zejména u nejmenších měst a městysů stále existují.

Za dobrou dopravní polohu je považována poloha města při dálnici, silnici 1. třídy nebo na železnici.

Za pozitivní hodnocení v každé sledované oblasti mohlo získat každé město nebo městys jeden bod (celkem tedy maximálně 6 bodů). Podle dosaženého počtu bodů byla města (spolu s městysi) zařazena do tří skupin podle úrovně jejich předpokladů pro další rozvoj a konkurenceschopnost (nízké předpoklady 0-2 body, průměrné předpoklady 3 – 4 body, vysoké předpoklady 5-6 bodů).

Hodnocení proběhlo také v rámci jednotlivých velikostních kategorií měst, a to v rámci jednotlivých sledovaných šesti tematických oblastí vyjádřením procentuelního podílu měst, která dosáhla ve sledované velikostní kategorii měst pozitivní hodnocení.

Hodnocení postavení a vývoje malých měst podle vybraných ukazatelů

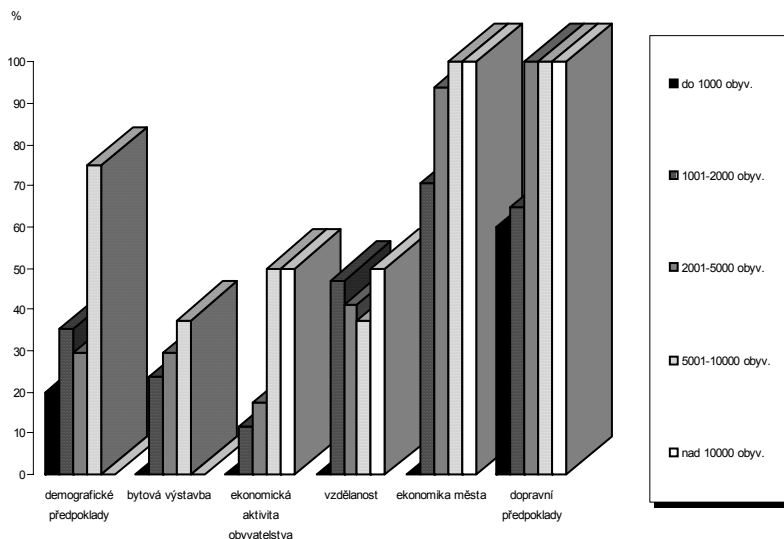
Z individuálního hodnocení malých měst a městysů Plzeňského kraje vyplynuly závěry, které jsou přehledně zpracovány do tabulky č. 3.

tab. č. 3 Předpoklady malých měst Plzeňského kraje pro dobrou konkurenceschopnost

Typ	Města a městyse
s nízkými předpoklady pro konkurenceschopnost (0-2 body)	Bezručice, Čachrov, Černošín, Dešenice, Hartmanice, Hostouň, Chudenice, Janovice nad Úhlavou, Kašperské Hory, Kaznějov, Kolinec, Manětín, Měčín, Mirošov, Plánice, Spálené Poříčí, Sušice a Žinkovy
s průměrnými předpoklady pro konkurenceschopnost (3 – 4 body)	Bělá nad Radbuzou, Blovice, Bor, Domažlice, Holýšov, Horažďovice, Horní Bříza, Horšovský Týn, Hrádek, Kasejovice, Kožlany, Kralovice, Město Touškov, Mýto, Nýrsko, Nýřany, Planá, Plasy, Poběžovice, Přimda, Radnice, Rokycany, Starý Plzenec, Stod, Švihov, Tachov, Třemošná, Zbiroh a Železná Ruda
s vysokými předpoklady pro konkurenceschopnost (5 – 6 bodů)	Dobřany, Kdyně, Klenčí p. Čerchovem, Nepomuk, Přeštice, Staňkov, Stříbro

Nejlépe hodnocení (z rozmanitých pohledů sledovaných oblastí) nedosáhla největší města ze sledovaného souboru. Vysoké předpoklady pro další pozitivní rozvoj mají v Plzeňském kraji především města, ležící v Plzeňské aglomeraci a při významných dopravních tazích. U Klenčí pod Čerchovem se projevuje pozitivní vliv blízkosti hranice se SRN.

Při sledování situace v rámci jednotlivých tematických oblastech a velikostních kategorií malých měst Plzeňského kraje zjišťujeme velice variabilní stav. Konkrétní procentuelní hodnoty podílu pozitivních hodnocení jsou patrné v obr. č. 1.

obr. č 1 Predpoklady pro pozitívny vývoj malých miest Plzeňského kraje ve sledovaných oblastiach v roce 2007 (vyjádřeno v % v rámci velikostních kategorií těchto měst)

Závěr

Z predložených výsledků rozborů sekundárních dat vyplývá, že soubor malých měst Plzeňského kraje není homogenní a jednotlivá města i jejich jednotlivé velikostní skupiny mají rozdílný výchozí stav pro další rozvoj a konkurenceschopnost. V rámci výše zmíněného projektu bude výzkum malých měst dále rozšířen ještě o terénní šetření, zaměřená na zkoumání tzv. měkkých faktorů, jako jsou např. image města, místní a popř. regionální nabídka kulturního a sportovního vyžití, bezpečnost, kvalita činnosti státní správy (např. oproštěná od přílišné rutiny a byrokratičnosti), existence a aktivita aktérů místního rozvoje, schopných využít především místní zdroje.

Literatura, prameny a internetové zdroje

Ježek, J. a kol. (2007): Budování konkurenceschopnosti měst a regionů v teorii a praxi. Plzeň, ZČU. 269 s.

- Ježek, J.** (2007): Konkurenceschopnost malých měst v České republice. Projekt MMR v rámci programu „výzkum pro řešení regionálních disparit“.
- Matušková, A.** (2008): Malá města Plzeňského kraje – typologie, specifika, konkurenceschopnost. Liberec, TU – v tisku.
- Ministerstvo financí ČR** (2008): ARISweb – prezentace údajů ÚSC [online]. [cit. 2008-8-14]. Dostupné z: <<http://www.info.mfcr.cz/ares/ares.html.cz>>.
- Krajská správa ČSÚ v Plzni**, 2008.
- Vaishar, A., Frantál, B.** 2005. Geografie malých měst 2005. Bulletin grantového projektu GAČR. Brno: Ústav geoniky Akademie věd ČR. 112 s.
Zpracování podkladových tabulek K. Soukup.

THE DEVELOPMENT TRENDS OF TOWNS IN THE PLZEŇSKÝ REGION

Résumé

Towns are a phenomenon of residential system, that attract attention increasingly. This paper deals with the development evaluation of various factors, such as demography, home building, economic activities, municipal economy, business activities development, facilities and amenities, and transport location. It also considers a specific structure of education of the population in towns. If we consider a cohort of towns only in the Plzeňský region, towns situated in the Plzeňská agglomeration including its rim (Dobřany, Nepomuk, Přeštice, Staňkov, Stříbro) and towns laying along the important traffic routes to Germany or very close to German borders (Kdyně, Klenčí pod Čerchovem) were classified with relatively best evaluation results and competitive strenght.

Tab.1: Basic summary about towns and small towns in the Pilsen Region (as at December 31, 2007)

Tab.2: Population characteristics of towns in the Pilsen Region (2007)

Tab.3: Towns' presumptions in the Pilsen Region for a good competitiveness

Fig. 1: Presumptions for positive development of towns in particular areas of the Pilsen Region in 2007 (expressed in percentage within size categories of these towns)

Alena Matušková

Katedra geografie, Západočeská univerzita v Plzni, Veveřská 42, 30619 Plzeň
E-mail: matuskov@kge.zcu.cz

Recenzoval: Doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

STRATEGICKÉ CIELE ROZVOJA CESTOVNÉHO RUCHU SR A JEHO MEGATRENDY

Ema Mišúnová

Abstract

The target of this contribution is to refer to contexture of national economy and tourism strategy of Slovak republic. The strategic goal is to increase competitiveness of tourism in Slovakia, besides better exploitation of its potential, aimed at equalisation of the regional disparities and creation of new job opportunities. There are 5 specific goals in the strategy, which Slovakia shall strive to achieve in the period until 2013: - strengthening the position of the tourism branch in the national economy, competitiveness increase of the tourism branch of the Slovak Republic, increasing the attractiveness of the Slovak Republic as a holiday destination, volume increase of holiday tourism, improvement of the visitors' structure by improvement of the quality of provided services.

Keywords: sector of tourism, strategic goal, megatrends, national economy

Úvod

Za posledných devätnásť rokov prešla slovenská ekonomika zásadnými zmenami, ktoré rozhodujúco zmenili jej charakter. Medzi najzásadnejšie patria transformácia z centrálne plánovanej na trhovú ekonomiku a plná integrácia do Európskej únie. Vďaka týmto zmenám sa Slovensko nachádza v ekonomicky novej situácii, s novými možnosťami, ale aj problémami a výzvami. Vstup do Európskej únie znamenal pripojenie sa k najväčšiemu jednotnému trhu a súčasne k hospodársky a sociálne prosperujúcemu priestoru.

Slovensko je významné svojou geograficky výhodnou polohou, disponuje bohatým prírodným potenciálom s možnosťou jeho celoročného využívania. Potenciál cestovného ruchu na Slovensku pokrýva takmer všetky formy a druhy cestovného ruchu. Napriek tomu, že celkovo význam cestovného ruchu rastie, Slovensko má ešte veľmi malý podiel na príjmoch z tohto odvetvia.

Postavenie cestovného ruchu v Európe a v národnom hospodárstve SR

Aktívny zahraničný cestovný ruch spolu s domácim cestovným ruchom sú zdrojom tvorby hrubého domáceho produktu. Veľkou výhodou aktívneho zahraničného cestovného ruchu je, že dochádza k predaju inak neexportovateľných

služieb. Aktívne saldo cestovného ruchu zároveň vylepšuje platobnú bilanciu a prispieva k tvorbe jeho devízových rezerv. Podiel tohto odvetvia na HDP jednotlivých krajín neustále rastie.

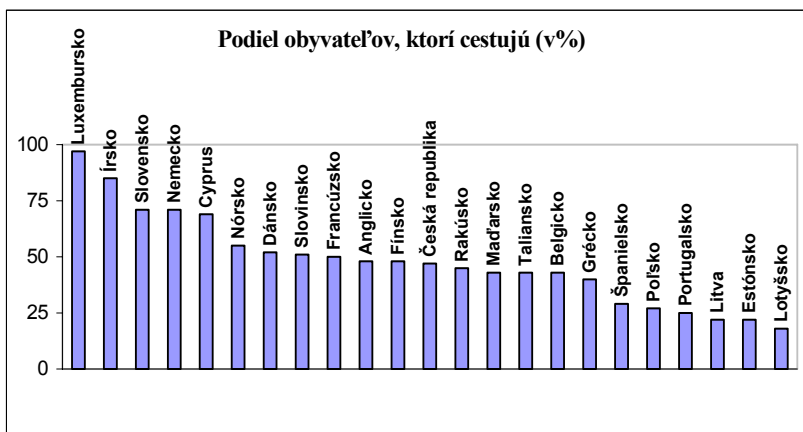
V Európe sa z 2,1 miliardy dolárov v roku 1950 do roku 2004 vyšplhali príjmy na 622,7 miliárd dolárov. Európa neustále vykazuje najvyšší podiel na príjmoch z cestovného ruchu. Rovnako pricestovaní bolo v roku 2004 najväčšie množstvo v Európe, a to 416,4 miliónov. Porovnateľne na tom boli Ázia s Amerikou, ktoré však za Európou výrazne zaostávali. Ich pricestovania dosahovali počet iba 125 – 150 miliónov. Afrika a krajiny Blízkeho východu podľa údajov nie sú turisticky atraktívnymi oblasťami.

Pre zhodnotenie súčasnej situácie cestovného ruchu na Slovensku a jeho ďalší rozvoj je dôležité porovnanie s jednotlivými členskými štátmi EÚ. V príjmoch z cestovného ruchu existujú výrazné rozdiely medzi jednotlivými krajinami. Tie sa pohybujú od 274 mil. eur, ktoré dosahuje Litva do 38 495 mil. eur, ktoré má Španielsko. S vysokými príjmami z cestovného ruchu sú taktiež Francúzsko (33 981 mil. eur) a Taliansko (28 453 mil. eur). Napriek tomu, že Španielsko má najvyššie príjmy z aktívneho zahraničného cestovného ruchu, tieto príjmy nepredstavujú aj najvyšší podiel na jeho HDP, ktorý činí iba 4,3 %. Podobne je na tom Nemecko, kde tento podiel predstavuje iba 1,0 %, napriek tomu, že je v prvej päťici krajín, ktoré dosahujú v tejto oblasti najvyššie príjmy.

Slovensko patrí medzi chudobnejšie krajiny Európy a svojou výškou HDP tvorí iba 0,4% celkového HDP EÚ. HDP na osobu 12 900 EUR predstavuje 55,1% priemeru EÚ a podiel aktívneho zahraničného cestovného ruchu na HDP je iba 2,6%. Príjmy z cestovného ruchu vo výške 972 eur sú porovnateľné s príjmami v Lotyšsku (740 mil. eur), Estónsku (764 mil. eur) a na Malte (623 mil. eur).

Podiel cestovného ruchu Slovenska na trhu v roku 2005 bol podľa Svetovej organizácie cestovného ruchu iba 0,3%.

Graf 1: Podiel obyvateľov na cestovaní, Zdroj: Eurostat, Štatistická ročenka 2006-07

Obyvatelia SR sú na treťom mieste, čo sa týka podielu ľudí, ktorí cestujú, avšak táto skutočnosť saldo zahraničného cestovného ruchu iba znižuje.

Vývoj salda cestovného ruchu mal od roku 2002 klesajúcu tendenciu. Až v roku 2005 nastala výrazná zmena. Saldo cestovného ruchu vzrástlo viac ako o polovicu a v roku 2006 takisto pokračoval výrazný nárast.

Tab. č. 1 Devízové príjmy cestovného ruchu SR v mil. USD

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Príjmy	431,5	638,5	724,2	863	901,3	1 209,80	1 513,40
Výdavky	295,2	286,7	442,2	572,2	745,1	845,7	1 054,70
Saldo	136,3	351,8	282	290,8	156,1	364,1	458,7

Zdroj: MH SR, Sekcia cestovného ruchu, Bratislava, Výročná správa 2006, SACR

Príjmy z cestovného ruchu netvoria iba príjmy z aktívneho zahraničného a domáceho cestovného ruchu. Toto odvetvie má nepriamy vplyv aj na iné príjmy krajiny a podieľa sa tak na tvorbe HDP aj nepriamo. Predstavuje napríklad neviditeľný export, tvorí veľkú časť príjmov v doprave, či už verejnej alebo súkromnej, takisto výrazne prispieva k príjmom z kultúry a pod. Napriek tomu však do trhu cestovného ruchu niektorí autori zaraďujú iba tieto subjekty: - predajcovia zájazdov (agentúry) a cestovné kancelárie (touroperátori), - dopravné organizácie vrátane aerolínií, lodných spoločností a železníc, - komerčné ubytovacie služby, - stravovacie zariadenia, - návštevnické atraktivity a zábavné parky.

Z predošlých analýz vyplýva, že Slovensko výrazne zaostáva nielen za svetovou, ale aj európskou úrovňou služieb cestovného ruchu. Prvoradým cieľom by malo byť čo najviac sa priblížiť k štandardu Európskej únie v tomto odvetví a cestovný ruch by sa tak mohol stať významným zdrojom príjmov našej krajiny. Jedným zo základných dokumentov, ktorý upravuje oblasť cestovného ruchu na Slovensku je

Stratégia rozvoja cestovného ruchu Slovenskej republiky do roku 2013

Dôvodom vypracovania stratégie bola potreba vytvoriť víziu postavenia a významu cestovného ruchu v národnom hospodárstve SR. Vychádza zo súčasnej situácie v cestovnom ruchu, ktorá je zadefinovaná prostredníctvom SWOT analýzy a je súčasťou stratégie. Jej cieľom je navrhnúť riešenie základných otázok postavenia a rozvoja cestovného ruchu na Slovensku v časovom horizonte do roku 2013.

Strategickým cieľom je zvyšovanie konkurencieschopnosti cestovného ruchu na Slovensku pri lepšom využívaní potenciálu, so zámerom vyrovnávania

regionálnych nerovností a tvorby nových pracovných príležitostí. V stratégii je 5 špecifických cieľov, ktoré by sa malo Slovensko snažiť v období do roku 2013 naplniť. Každý z cieľov má stanovené úlohy na jeho dosiahnutie, a tie ho zároveň bližšie špecifikujú. Jedným z najdôležitejších cieľov stratégie je:

- 1.) Posilnenie postavenia odvetvia cestovného ruchu v národnom hospodárstve

Tab. č. 2: Indikátory dosahu posilnenia postavenia odvetvia cestovného ruchu v národnom hospodárstve

Indikátor	2003	2006	2009	2013
podiel devízových príjmov z CR na tvorbe HDP v %	2,7	3,0	3,3	4,0
podiel CR na celkovej zamestnanosti v %	3,7	4,4	6,0	7,5

Zdroj: Stratégia cestovného ruchu SR do 2013

Do roku 2013 sa počíta so zvýšením podielu devízových príjmov na 4,0 % a na zvýšení podiel cestovného ruchu na celkovej zamestnanosti z 3,7 % v roku 2003 na 7,5 % v roku 2013.

Ďalšími špecifickými cieľmi, ktoré by mali zlepšiť postavenie cestovného ruchu v národnom hospodárstve SR sú:

- 2.) Rast konkurencieschopnosti odvetvia cestovného ruchu Slovenskej republiky
- 3.) Zvýšenie atraktívnosti Slovenskej republiky ako dovolenkového cieľa
- 4.) Rast objemu pobytového cestovného ruchu
- 5.) Zlepšenie štruktúry návštevníkov skvalitňovaním poskytovaných služieb

Megatrendy a zmeny na trhu cestovného ruchu

Posúdenie stavu a očakávaného smerovania rozvoja akejkoľvek krajiny v dlhodobej perspektíve musí obsahovať aj zohľadnenie vývojových trendov vonkajšieho prostredia a odhad schopnosti prispôsobiť sa takémuto prostrediu. Za najvýznamnejšie faktory súčasného sveta sa považujú megatrendy. Sú reprezentované veľkými sociálnymi, ekonomickými, politickými a technologickými zmenami.

Tak, ako aj v ostatných odvetviach a službách hovoríme o jednotlivých trhoch, tak aj cestovný ruch má svoj vlastný trh, ktorého základné členenie predstavuje členenie na trh nadnárodný, národný, regionálny a miestny. Nadnárodný trh cestovného ruchu je však dôležité rozdeliť v súčasnosti aj na

svetový trh a trh Európskej únie. Z hľadiska situácie v cestovnom ruchu na Slovensku je dôležitejší európsky trh cestovného ruchu.

Národné trhy zahŕňajú tri typy cestovného ruchu a to:

□ trh smerujúci von = pasívny cestovný ruch

zahŕňa činnosti osôb s bydliskom v uvedenej krajine, ktorí cestujú a zotrávajú na miestach mimo danej krajiny a mimo svojho obvyklého prostredia

□ trh smerujúci dovnútra = aktívny cestovný ruch

zahŕňa činnosti osôb bez bydliska v uvedenej krajine, ktorí cestujú a zotrávajú v danej krajine a mimo svojho obvyklého prostredia

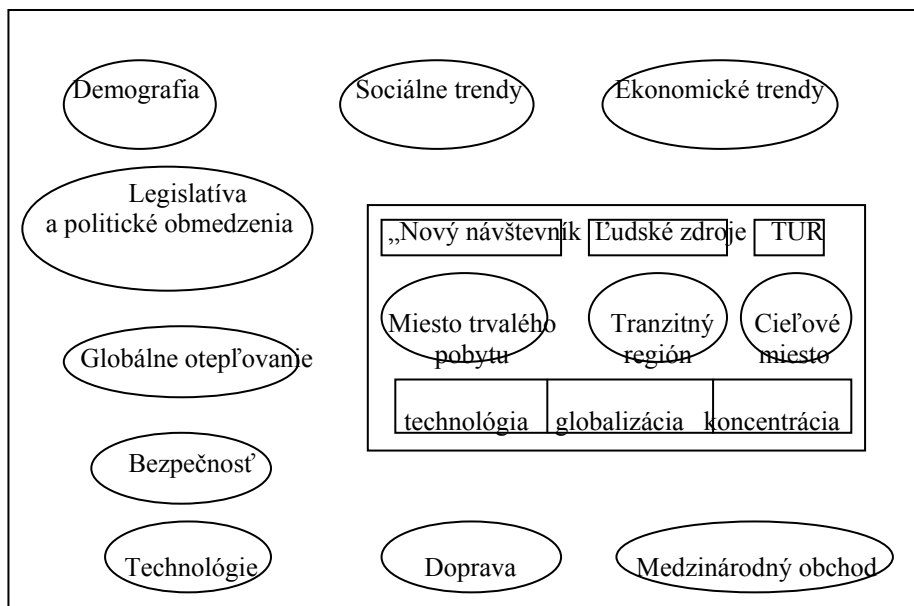
□ domáci trh = domáci cestovný ruch

zahŕňa činnosti osôb s bydliskom v uvedenej krajine, ktorí cestujú a zotrávajú na miestach len v rámci danej krajiny, ale mimo svojho obvyklého prostredia

Všetky subjekty na trhu sú ovplyvňované faktormi, ktoré sú s trhom cestovného ruchu spojené. Sú to tak vnútorné, ako aj vonkajšie ekonomické a neekonomické faktory. A práve najdôležitejšími a v súčasnosti najviac diskutovanými sú vonkajšie faktory, tzv. „megatrendy“.

Medzi vonkajšie faktory, ktoré ovplyvňujú trh cestovného ruchu patria – demografický vývoj, sociálne trendy, ekonomické trendy, legislatíva a politické obmedzenia, globálne otepľovanie, bezpečnosť, technológie, doprava a medzinárodný obchod. Medzi vnútorné faktory, čiže faktory spojené priamo s trhom cestovného ruchu sa radia také, ako „nový návštevník“, ľudské zdroje, trvalo udržateľný rozvoj, miesto trvalého pobytu, tranzitný región, cieľové miesto, technológia, globalizácia a koncentrácia.

Obr. č. 3: Sily a zmeny v systéme cestovného ruchu

Zdroj: Cooper, Ch. – Fletcher, J., Gilbert, D., Wanhill, S., 1993, s. 266

Zmenou hodnotových systémov obyvateľov bude narastať atraktivita centier miest, predovšetkým centier nadregionálneho až medzinárodného významu. Toto je podmienené aj novým priestorovým dosahom jednotlivých aktivít, a to tak v rovine vstupu a výstupu procesov, ako aj v rovine príťažlivosti (atraktivita a ponuka) a konkurencie.

Podľa J. Naisbita existuje 10 megatrendov: konjunkúra globálnej ekonomiky v 90. rokoch, renesancia umenia, výskyt trhového socializmu, globálny životný štýl, privatizácia štátu všeobecného blahobytu, rozvoj tichomorskej oblasti, 90. - desaťročie žien vo vedúcom postavení, vek biológie, oživenie náboženstva a triumf jednotlivca.³

Jednou z významných inštitúcií, ktoré identifikujú hlavné globálne trendy, je American Council for the United Nations University. Najkomplexnejšou výpoveďou o smeroch vývoja, ktorými sa v najbližších 25 až 50 rokoch bude globálna civilizácia uberať je „The Millennium Project“. Globálne výzvy boli

³ Naisbit, J. – Aburdenová, P.: Megatrendy 2000. Bratislava, Bradlo, 1992

vytvorené v priebehu rokov 1996 až 2002 zoskupením skladajúcim sa z viac ako 1000 expertov z celého sveta pozostávajúcim z futuroológov, vedcov, podnikateľov a politikov. Každoročne sú aktualizované správou „*State of the Future*“. Samotný koncept výzvy v sebe zahŕňa slobodu voľby reagovať na danú problémovú oblasť a znamená vlastne problémové pole, ktoré sa v závislosti na zvládnutí resp. nezvládnutí problémov, ktoré sú v ňom zahrnuté, mení buď na rozvojovú príležitosť alebo na hrozbu ďalšiemu rozvoju.⁴

Záver

Existuje nepriaznivé pôsobenie medzi rastom populácie a ekonomiky na jednej strane a kvalitou životného prostredia a zásobami prírodných zdrojov na druhej strane. Všetky tieto faktory, či už viac alebo menej, ovplyvňujú aj odvetvie cestovného ruchu. Všetky ekonomiky sa snažia o odstránenie alebo čo najväčšie zmiernenie nepriaznivých dopadov nových megatrendov. To však nie je možné úplne.

Literatúra

- Mišúnová, E.** 2003. Plzeň. Malé a stredné podnikanie v cestovnom ruchu SR a regionálny rozvoj. In: Sborník príspevku z medzinár. konf. REGIO 2002/IMPA Karlove Vary 2002. Vydala Západočeská univerzita v Plzni. s.60-73
- Mišúnová E. – Mišún I.** 2006. Herľany. Podmienky zvyšovania konkurencieschopnosti v oblasti cestovného ruchu na Slovensku. In: Národná a regionálna ekonomika VI. roč. s.253-258, ISBN 80-8073-721-5
- Naisbit, J. – Aburdenová, P.** 1992. Bratislava. Megatrendy 2000: Bradlo.
- Vokoun, J. a kol.** 2006. Bratislava. Megatrendy – dôsledky zmien v demografickom vývoji a urbanizácii na Slovensku. Ekonomický ústav SAV. ISSN 1337-0812.

⁴ VOKOUN, J. a kol.: Megatrendy – dôsledky zmien v demografickom vývoji a urbanizácii na Slovensku, Ekonomický ústav SAV, Bratislava, 2006. ISSN 1337-0812.

THE STRATEGIC AIMS OF TOURISM DEVELOPMENT IN SLOVAKIA AND ITS MEGATRENDS

Resumé

The World tourism organization (WTO) summarized the global and European trends of development of tourism in its Vision of tourism in the year 2020, when the organization calculates with 6,1 billion foreign travels with a touristic aim. The average growth rate of foreign travels should reach 4,3 percent, which is more than the 3-percentual growth of the world economy.

According to WTO the development of tourism in the 21st century is affected by a number of trends: globalization and the dependant prosperity of destinations, the usage of new information technologies when offering and distributing a product, the strong market competition. WTO also counts on growing preferences of tourists oriented on comfort, transport acceleration, interest in adventures, health tourism, ecological motives, fun and pleasure. Exploring and culture, which are an integral part of city tourism, will also belong to attractive trends in this century.

Kontaktná adresa:

doc. RNDr. Ema Mišúnová, CSc.

Národohospodárska fakulta Ekonomickej univerzity

Dolnozemska 1

852 19 Bratislava

E-mail: misunova@euba.sk

Recenzoval: Doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA č.1/4643/07 „Ľudské zdroje ako predpoklad konkurencieschopnosti regiónov“.

VÝVOJ REZIDENČNEJ SUBURBANIZÁCIE V OKRESE SENEC V ROKOCH 1990 – 2006

Vladimír Slavík , Katarína Kohútová

Abstract

Suburbanization is a complex process and it has a multidisciplinary character. Suburbanization changes the spatial organization of towns, their suburban zones, which has consequences at individual and global level. The main way which we can investigate suburbanization is about changing distribution of the population and migration in metropolitan area. Migration is an indicator of residential suburbanization from centre of agglomeration to suburban zone.

Keywords: Residential suburbanization. District Senec. Population. Migration.

Úvod

Okres Senec je súčasťou suburbánneho zázemia Bratislavy, v ktorom predovšetkým v posledných rokoch možno pozorovať prejavy prebiehajúcej suburbanizácie. Cieľom príspevku je analyzovať vybranými ukazovateľmi doterajší vývoj a dynamiku rezidenčnej suburbanizácie v okrese aj obciach okresu Senec v etape 1990-2006. Analýza je súčasťou výskumného projektu VEGA (2006-2008) s názvom Suburbanizácia najväčších miest SR ako súčasť suburbanizačného procesu v strednej Európe (vedúci projektu V. Slavík).

Skúmanie suburbanizácie v SR

Suburbanizácia je v súčasnosti v štátoch strednej a východnej Európy jedným z kľúčových sídelných procesov. Možno povedať, že všetky významné metropoly tejto časti Európy sú v posledných rokoch analyzované odborníkmi v tejto oblasti. V Slovenskej republike sa doteraz najväčšia pozornosť logicky venovala Bratislave, a to tak v odborných štúdiách (Slavík, V., Chlapovič, P., 2003, Slavík, V., Kožuch, M., Bačík, V., 2005, Zubriczký, G., 2005, Slavík, V., Kurta, T., 2007), ako aj diplomových (Chlapovič, P., 2003, Kurta, T., 2007, Plešková, A., 2008) a bakalárskych prácach (Bundzel, M., 2008, Čerhitová, L., 2008, Kohútová, K., 2008), ktoré väčšinou boli súčasťou uvedeného projektu VEGA. Z ostatných najväčších miest SR sa doteraz analyzoval proces suburbanizácie len v zázemí miest Prešova ((Matlovič, R., Sedláková A., 2004,

Sedláková, A., 2005, atď.) a Košic (Dická, J., 2006, 2007, Spišiak, P., Kulla, M., 2008, atď.).

Analýza suburbanizácie v zázemí Bratislavy

V doterajšej zahraničnej literatúre je najkomplexnejšie spracovaná problematika suburbanizácie v strednej Európe v publikácii, ktorej editorom bol L. Sýkora (1992). Toto dielo možno chápať ako teoreticko-metodologický vklad do uvedenej problematiky. Pre výskum suburbanizácie v SR a osobitne zázemia Bratislavy je veľmi podnetnou porovnávacíou analýza populačných zmien Viedne a Bratislavy v rokoch 1950-2000 (Matznetter, W., 2004), ktorá len potvrdila výrazný časový posun urbanizačných procesov provnávajúcich metropol.

V doterajšom výskume v rámci projektu VEGA sa suburbanizácia v zázemí Bratislavy analyzovala predovšetkým v nasledovných témach: plánovanie miest a obcí v zázemí veľkých miest, rezidenčná suburbanizácia, komerčná suburbanizácia a sociálne aspekty suburbanizácie.

V doterajšom výskume suburbanizácie v zázemí Bratislavy sa pozornosť sústreďovala predovšetkým na obce okresov Bratislavského kraja (Malacky, Pezinok, Senec), západnú časť okresu Dunajská Streda a aj 5 okrajových mestských častí Bratislavy. Takto vyčlenené zázemie tvorí takmer 100 obcí.

Rezidenčná suburbanizácia v okrese Senec v rokoch 1990 – 2006

Okres Senec (361 km²) je jedným z troch okresov Bratislavského kraja obkolesujúcich mesto Bratislava, tvorí ho jedno mesto Senec a 28 obcí. Územie okresu je odlesnené, poľnohospodársky intenzívne využívané. Okres patrí do rekreačného zázemia Bratislavy s dominantnou ponukou letnej rekreácie s pobytom pri vode. Okresom prechádzajú dopravné ťahy vedúce do hlavného mesta Bratislavy, od ktorého je okresné mesto Senec vzdialené len 26 km.

Vývoj počtu obyvateľov mesta Bratislava a jej zázemia jednoznačne dokazujú, že v súčasnej transformačnej etape prebieha proces suburbanizácie, aj keď je jeho intenzita rozdielna. Okres Senec dosiahol v sledovanom období najvyšší prírastok obyvateľov zo všetkých okresov v zázemí Bratislavy, po miernom raste v prvej dekáde (1990-1999) prišlo k výraznému prírastku v rokoch 2000-2006 (vyše 6 000 obyv.) (graf 1).

Prekvapivým zistením je, že na okresnom prírastku obyvateľov sa hlavnou mierou nepodieľa satelitné mesto Senec a veľké obce okresu Bernolákovo a Ivánka pri Dunaji, tieto lokality dosahujú doteraz len mierne prírastky obyvateľov. Proces suburbanizácie sa prejavuje v okrese v doterajšom vývoji len mozaikovo. Existuje

skupina obcí, ktorá predovšetkým po roku 2000 dosahuje výraznejší rast počtu obyvateľov – Dunajská Lužná, Rovinka, Chorvátsky Grob, Veľký Biel, dokonca doteraz menšie obce Hamuliakovo, Miloslavov, Zálesie (tab. č. 1) zaznamenali resp. sa blížia k zdvojnásobeniu počtu obyvateľov.

Proces sububanzácie priniesol významné zmeny aj v migračných procesoch. V suburbánnych obciach sa to prejavuje rastom imigrantov a ich prevahou nad emigrantami. Zatiaľ čo v rokoch 1990-1994 malo kladné migračné saldo len 9 obcí okresu Senec, v rokoch 2000-2006 vykazovali takéto hodnoty už všetky obce okresu. Vo viacerých lokalitách počet imigrantov neodráža skutočnú intenzitu rezidenčnej suburbanizácie, čo spôsobujú prípady bývajúcich obyvateľov neprihlásených na trvalý pobyt.

Výrazné zvýšenie počtu imigrantov v suburbánnej zone je predpokladom prebiehajúcej suburbanizácie, ale až prevládajúci podiel migrantov z centra jednoznačne dokazuje existenciu suburbanizácie. V okrese Senec sme podľa tohto ukazovateľa identifikovali tri typy suburbánnych obcí: obce v zázemí mesta Šamorín, obce v zázemí mesta Senec a obce mimo satelitných miest.

Obce v južnej časti okresu v zázemí mesta Šamorín vykazujú najvyšší podiel imigrantov z Bratislavy v sledovanom období s tendenciou ďalšieho zvyšovania. V obciach Dunajská Lužná a Rovinka podiel Bratislavčanov vzrástol o 15-20 % a prevyšuje hodnotu 60 %, podiel imigrantov zo Šamorína zostáva na hodnote cca 5 % (graf 2a,b).

Obce v zázemí mesta Senec vykazujú nižšie hodnoty imigrantov z Bratislavy (cca 40 %) z dôvodu vyššieho zastúpenia imigrantov zo Senca (Veľký Biel), v obciach vzdialenejších dokonca podiel satelitného mesta je momentálne vyšší (Kostolná p.D.) (graf 3a,b).

Vysoký podiel imigrantov z Bratislavy (50-60 %) vykazujú aj obce okresu mimo satelitných miest, a to tak obce patriace k obľúbeným lokalitám (Tomášov) ako aj obce na okraji okresu s minimálnymi hodnotami imigrantov (Vlky) (graf 4a,b).

Záver

Analýza vývoja rezidenčnej suburbanizácie v obciach okresu Senec preukázala postupné zvyšovanie intenzity tohoto procesu predovšetkým po roku 2000. Podľa doterajšieho vývoja a predpokladov rozvoja možno formulovať nasledovné trendy rezidenčnej suburbanizácie v okrese Senec:

- premena doterajšieho mozaikového prejavu v území na celoplošný proces,
- vo viacerých atraktívnych lokalitách výrazný rast obyvateľstva vrátane mesta Senec (u niektorých až extrémny),

- v obciach s prevahou maďarského obyvateľstva zvýšenie podielu Slovákov vďaka imigrácii,
- pri nezmenených podmienkach pokračovanie cezhraničnej rezidenčnej suburbanizácie (Rajka, atď.).

Literatúra

- Bundzel, M.** 2008. Rezidenčná suburbanizácia v okrese Pezinok. - [Bakalárska práca]. - Bratislava : Univerzita Komenského, Prírodovedecká fakulta, 2008. 68 s. + 11 s. príloh.
- Dická, J.** 2006. Suburbanizácia mesta Košice a jeho zázemia. Geografická revue, roč. 2, č. 2. Banská Bystrica : Fakulta prírodných a humanitných vied, 2006, s. 295-309.
- Dická, J.** 2007: Diferenciácia sociálno-demografickej štruktúry v zázemí mesta Košice – z aspektu suburbanizácie. Geographia Cassoviensis, roč. I, 2007, s. 19-25.
- Chlapovič, T.** 2003: Proces suburbanizácie v zázemí Bratislavy v rokoch 1990-2002. - [Diplomová práca]. Bratislava : Univerzita Komenského, Prírodovedecká fakulta, 2003. 90 s. + 18 s. príloh.
- Kohútová, K.** 2008. Rezidenčná suburbanizácia v okrese Senec v rokoch 1990-2006. - [Bakalárska práca]. Bratislava : Univerzita Komenského, Prírodovedecká fakulta, 2008. 54 s. + 14 s. príloh.
- Kurta, T.** 2007. Analýza vybraných sociogeografických javov v suburbánnych zónach Bratislavy. - [Diplomová práca]. Bratislava : Univerzita Komenského, Prírodovedecká fakulta, 2007. 140 s. + 29 s. príloh.
- Matlovič, R. – Sedláková, A.** 2004. Rezidenčná suburbanizácia v prímestskej zóne Prešova – úvod do empirickej analýzy. Acta Folia Geographica, 7. Prešov : Prešovská univerzita, 2004, s. 75-103.
- Matznetter, W.** 2004. The Vienna and Bratislava Urban Regions: Comparing Urban Development under (Welfare) Capitalism and (Post-) Communism. European Spatial Research Policy, roč. 11, 2004, č. 1, s. 61-77.
- Plešková, A.** 2008. Suburbanizácia v okrese Malacky. - [Bakalárska práca]. Bratislava : Univerzita Komenského, Prírodovedecká fakulta, 2008. 86 s. + 19 s. príloh.
- Sedláková, A.** 2005. Identifikácia procesov rezidenčnej suburbanizácie na základe bilancie pohybu obyvateľstva (empirický príklad Prešova). Zborník VI. z konferencie doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov. Nitra : Prírodovedecká fakulta UKF, 2005.
- Slavík, V. – Chlapovič, T.** 2003. Územné plány ako predpoklad suburbanizácie. Geografie XIV. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy Univerzity, Sv. 169, řada přírodních věd, č. 22. Brno : Masarykova univerzita, 2003, s. 137-141.

Slavík, V. - Kožuch, M. - Bačík, V. 2005. Big cities in Slovakia: Development, Planning, Contemporary Transformation. European Spatial Research and Policy, roč. 12, 2005, č. 2, s. 47-69.

Slavík, V. – Kurta, T. 2007. Rezidenčná suburbanizácia v zázemí Bratislavy – nový trend v migrácii obyvateľstva. Forum Statisticum Slovacum, roč. 3, 2007, č. 3, s. 201-207.

Spišiak, P., Kulla, M. 2008. Suburbanization in the Košice hinter- land. Svatoňová, H. et al. Geography in Czechia and Slovakia. Brno : Masaryk University, 2008, s. 370-374.

Sýkora, L., ed. 2005. Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky. Praha : Ústav pro ekopolitiku, o. p. s., 2005. 192 s.

Zubriczký, G. 2005. Rezidenčné a populačné tendencie suburba- nizácie Bratislavy. Nitra : Geo Information, 2005, s. 274-282.

DEVELOPMENT OF RESIDENTIAL SUBURBANIZATION AT SENEC DISTRICT IN 1990-2006

Resumé

Suburbanization started in Slovakia later and with lower intensity, its manifestations are evident primarily in the hinterland of Bratislava. At last few years the significantly migratory flow of citizen to the surroundings of Bratislava. In this paper we attempted to analyze processes of suburbanization of the urban area of Bratislava - Senec district. We tried to follow the development of population growth in district of Senec and its communes. We followed the development of population growth, migration and migration flows in 3 periods 1990-1994, 1995-1999 and 2000-2006. The largest residential growth is shown in the nearest attractive communes with good traffic connection (Dunajská Lužná, Rovinka, et. c.).

Table 1 Development of population number in district and selected comunes of Senec distict in 1990-2006

Graph 1 Development of population number in Senec district in 1990-2006

Graph 2 Share of imigrant number to commune Dunajská Lužná (a.) and Rovinka (b.) in 1990-2006

Graph 3 Share of imigrant number to comune Veľký Biel (a.) and Kostolná p.D. (b.) in 1990-2006

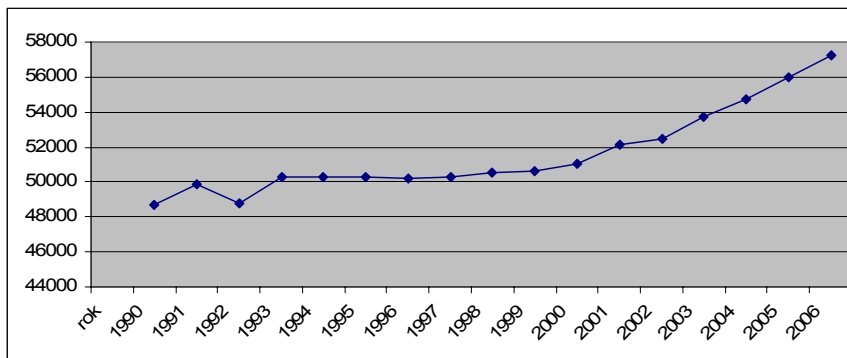
Graph 4 Share of imigrants to suburban communes outside satellite towns Tomášov (a.) and Vlky (b.) in 1990-2006

Tabuľky a grafy

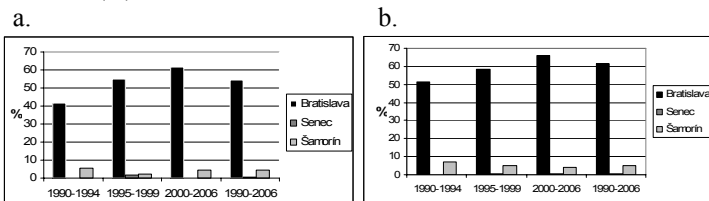
tab. č. 1 Vývoj počtu obyvateľov v okrese a vybraných obciach okresu Senec v rokoch 1990-2006

Okres, mesto, obce	1990	1995	2000	2006
Okres Senec	48655	50268	51021	57271
Satelitné mesto Senec	14164	14861	15072	15542
Veľké obce				
Bernolákovo	4594	4441	4498	5053
Ivanka pri Dunaji	5565	4590	4651	5662
Vybrané obce				
Dunajská Lužná	2831	2784	2870	3428
Hamuliakovo	744	783	861	1205
Chorvátsky Grob	1717	1514	1524	2077
Miloslavov	683	760	817	1219
Rovinka	1127	1211	1230	1503
Veľký Biel	1872	2002	2063	2174
Zálesie	x	708	726	1136

graf č. 1 Vývoj počtu obyvateľov okresu Senec v rokoch 1990-2006

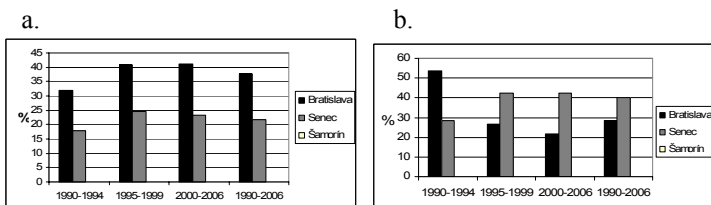

graf č. 2 Podiel počtu imigrantov do obcí Dunajská Lužná (a.) a Rovinka (b.) v rokoch 1990-2006

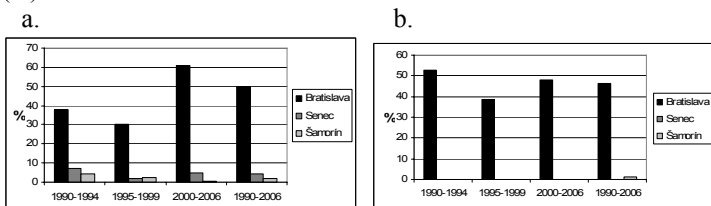
Zdroj: databázy získané terénnym výskumom

graf č. 3 Podiel počtu imigrantov do obcí Veľký Biel (a.) a Kostolná p.D. (b.) v rokoch 1990-2006

Zdroj: databázy získané terénnym výskumom

graf č. 4 Podiel imigrantov do obcí mimo satelitných miest Tomášov (a.) a Vlky (b.) v rokoch 1990-2006

Zdroj: databázy získané terénnym výskumom

Doc. RNDr. Vladimír Slavík, CSc.

Bc. Katarína Kohútová

Katedra humánnej geografie a a demogeografie

Prírodovedecká fakulta UK v Bratislave

Mlynská dolina, 84215 Bratislava

E-mail: slavik@fns.uniba.sk

Recenzovala: Doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.

ŽENY NA TRHU PRÁCE STREDNÉHO POHRONIA⁵

Vladimír Székely

Abstract

The study briefly presents the labour market in the region of Middle Pohronie including the views of employed and unemployed women in terms of their information, knowledge and perception of labour market. It takes account of women's activities involved with search of jobs, their preferred ways of search and their subjective assessment of local and regional employers.

Keywords: gender study, spatial labour market, women in labour market, attitudes of employed and unemployed women, questionnaire survey

Úvod

V slovenskej vedeckej a odbornej literatúre sa venuje pomerne rozsiahla pozornosť kvantitatívnym charakteristikám dopytovej a ponukovej zložke priestorových trhov práce. Stretávame sa s prácami mapujúcimi priestorové disparity voľných pracovných miest, resp. zamestnanosti a nezamestnanosti obyvateľstva. Oveľa menšia pozornosť sa však venuje kvalitatívnej analýze dopytovej a ponukovej zložke priestorových trhov práce, ktorá by mala vyústiť do identifikácie motívov správania sa zamestnávateľov a zamestnancov, resp. potenciálnych zamestnancov.

Najmä v súčasnosti je rozhodovanie o výbere pracovného miesta podstatne komplexnejšie, ako tomu bolo v minulosti. Narastá počet ľudí, ktorí sú ochotní nielen zmeniť miesto svojho trvalého bývania v dôsledku výhodnejšieho pracovného miesta, ale aj pravidelne dochádzať za prácou prekonávajúc pritom pomerne veľké vzdialenosti za cenu nadpriemerných časových a finančných strát. Mobilita obyvateľstva je však vysoko selektívna. Determinuje ju nielen vek a úroveň vzdelania potenciálnych migrantov, ale aj ich rod. So zníženou pracovnou mobilitou sa stretávame nielen u starších a menej vzdelaných a kvalifikovaných

⁵Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia projektu č. 2/6038/27 „Ekonomická výkonnosť a konkurencieschopnosť lokalít a regiónov“, finančne podporeného grantovou agentúrou VEGA

Autor si zároveň dovoľuje poďakovať OZ „Miesto pre Teba“ so sídlom v Žiari nad Hronom za možnosť publikovania vybraných výsledkov dotazníkového prieskumu, ktoré sú produktom spoločnej realizácie projektu „Eliminácia rodových stereotypov na trhu práce v regióne stredné Pohronie“, ktorý bol financovaný Európskym sociálnym fondom.

jedincov, ale aj u žien. Ich nižšia pracovná mobilita (a z nej vyplývajúce určité obmedzenia pri uplatňovaní sa na trhu práce) sa najčastejšie dáva do súvislosti s ich starostlivosťou o domácnosť.

Problémová kategória žien, ktorej ťažkosti s uplatnením sa na trhu práce si všima početná skupina autorov (pozri napr: Johnston-Anumonwo, 1992, Anker, 1997, Cristaldi, 2005, Chapple, K. 2001, alebo van Hoven, B. 2001), sa stala cieľovou skupinou nášho výskumu. Jeho cieľom bolo poukázať na diferencované postoje zamestnaných a nezamestnaných žien k možnostiam uplatnenia sa na regionálnom trhu práce stredného Pohronia v širšie koncipovanom kontexte rodovej rovnosti a rovnosti príležitostí.

Charakteristika trhu práce stredného Pohronia

Stredné Pohronie, ktoré je pracovne vymedzené administratívnymi hranicami ostatných okresov Žiar nad Hronom, Žarnovica a Banská Štiavnica (teritórium bývalého okresu Žiar nad Hronom), sa vyznačuje koexistenciou malých, stredných a veľkých firiem, medzi ktorými dominujú firmy so zameraním na priemyselnú výrobu. V minulosti už bola hospodárska štruktúra predmetného územia s veľmi starou priemyselnou históriou detailne študovaná metódami humánnej geografie. Pričinil sa o to Ivanička (1962), ktorý vývoju a zmenám hospodárskej štruktúry „rajónu Žiar nad Hronom“ venoval zvýšenú pozornosť v 60. rokoch minulého storočia. Ide pravdepodobne o najpodrobnejšiu, dnes už klasickú štúdiu z geografie priemyslu, ktorá podrobne rozoberá genézu a lokačné faktory jednotlivých priemyselných prevádzok z teritória stredného Pohronia. Štúdiu uvádzame z dôvodu pozoruhodného javu - veľká časť opisovaných priemyselných prevádzok pokračuje vo svojej činnosti so zmenenými názvami až do súčasnosti a tak potvrdzuje platnosť teoretických úvah o geografickej inercii.

Druhým informačným zdrojom o priemyselnej štruktúre predmetného územia je práca Mládeka (1990), ktorý identifikoval popri niekoľkých priemyselných centrách a lokalitách (Žiar nad Hronom, Nová Baňa, ...) aj tri priemyselné uzly (stredne veľký uzol Žiar nad Hronom-Kremnica a dva veľmi malé priemyselné uzly Nová Baňa-Žarnovica a Banská Štiavnica-Hodruša-Hámre), ktoré spolu vytvárajú tzv. Stredopohronský priemyselný región.

Z hľadiska zamestnanosti žien je nutné si uvedomiť, že aj napriek výraznému emancipačnému procesu v slovenskej spoločnosti, naďalej sa stretávame s väčšinovým názorom (niekedy nazývaným ako rodový stereotyp) o určitej vhodnosti vybraných ekonomických odvetví, pododvetví alebo pracovných miest pre mužov a pre ženy. Tieto rozdiely vyplývajú predovšetkým z charakteru práce a z rozdielnej fyzickej stavby tela mužov a žien. Väčšina pracovných úkonom je rovnako vhodná tak pre ženy, ako aj pre mužov. Existujú

však pracovné úkony, ktoré sú jednoznačne vhodnejšie pre ženy ako pre mužov, alebo naopak.

O charaktere pracovných príležitostí v regióne stredného Pohronia z hľadiska rodového zastúpenia môžeme získať obraz na báze štatistických údajov o dochádzke a odchádzke za prácou vo vybraných obciach (tab.1). Je zrejmé, že existujú obce, v ktorých sú vytvorené pracovné miesta skôr pre mužov, ako pre ženy. Sú to predovšetkým malé obce s výrazne monoodvetvovou ekonomickou štruktúrou, v ktorých sú umiestnené prevádzky strojárkeho priemyslu (Hliník nad Hronom, Hodruša-Hámre, Vyhne). Ich protipólom sú obce, v ktorých dominujú pracovné miesta vytvorené pre ženy. Taktiež ide o menšie obce, v ktorých spravidla dominuje jeden podnik špecializujúci sa na prácu žien. Ako príklady môžeme uviesť mestá Banskú Štiavnicu a Kremnicu, alebo kúpeľnú vidiecku obec Sklené Teplice.

tab.č. 1 Základné charakteristiky o pohybe obyvateľstva za prácou vo vybraných obciach stredného Pohronia

Obec	Počet obyvateľov	Počet dochádzajúcich	Podiel žien z celkového počtu dochádzajúcich (v %)	Počet odchádzajúcich	Podiel žien z celkového počtu odchádzajúcich (v %)
Žiar n/ Hronom	19 945	4 456	38,3	1 313	40,3
Banská Štiavnica	10 874	1 359	47,2	699	33,6
Nová Baňa	7 505	996	41,5	738	38,1
Žarnovica	6 596	1 201	45,0	886	36,5
Kremnica	5 822	1 043	53,8	614	36,3
Hliník n/ Hronom	2 958	582	32,6	632	44,5
Hodruša-Hámre	2 344	405	33,3	252	43,7
Vyhne	1 391	191	35,1	209	37,3
Sklené Teplice	452	116	68,1	107	29,0

Zdroj: ŠÚ SR + vlastné prepočty

I

Ženy a ich vnímanie možnosti uplatnenia sa na trhu práce stredného Pohronia

Cieľová skupina dopytovaných žien

Dotazníkového prieskumu o vnímaní možnosti uplatnenia sa na trhu práce stredného Pohronia sa v roku 2005 zúčastnili dve kategórie žien: 1. ženy, ktoré

majú platenú prácu a sú reprezentované či už podnikateľkami alebo zamestnankyňami (označujeme ich ako zamestnané ženy, 2. ženy, ktoré sú bez platenej práce (označujeme ich ako nezamestnané ženy).

Pri výbere žien sme sa snažili uplatniť pravidlo priestorovej a sociodemografickej reprezentatívnosti (výsledok však závisel od ochoty žien participovať na výskume), ktoré pri zamestnaných ženách bolo determinované výsledkami posledného cenzusu z roku 2001 a pri nezamestnaných ženách dátami o celkovom počte a štruktúre nezamestnaných žien, ktoré nám poskytlo pracovisko Úradu práce v Žiari nad Hronom.

Celkovo bolo dopytovaných 336 žien, z ktorých 193 bolo z okresu Žiar nad Hronom (57,7 %), 97 z okresu Žarnovica (28,9 %) a 46 z okresu Banská Štiavnica (13,7 %). Z celkového počtu dopytovaných žien bolo 189 žien (56,3 %) z obcí so štatútom mesta, 134 žien (39,9 %) z vidieckych obcí a 13 žien (3,9 %) neuviedlo obec bývania v deklarovanom okrese bývania. Z dopytovaných žien bolo 170 nezamestnaných (50,6 %) a 166 zamestnaných (49,4 %). Najpočetnejšie boli zastúpené ženy vo veku od 36 do 45 rokov (30,1%) a ženy so stredoškolským vzdelaním s maturitou (50,9%).

Vnímanie situácie na trhu práce a konkrétne realizované kroky vedúce k zlepšeniu situácie

Viac ako polovica dopytovaných žien (51,5 %) deklarovala, že pozná národnú a regionálnu mieru nezamestnanosti, pričom ďalšia viac ako tretina žien (36,6 %) tieto hodnoty nepozná, ale chcela by ich vedieť. Úroveň poznania je vyššia u zamestnaných, ako u nezamestnaných žien. Z priestorového hľadiska je vyššia v centre regiónu stredného Pohronia (okres ZH) ako v okresoch ZC a BŠ. Poznanie týchto hodnôt je mimoriadne dôležité z hľadiska uvedomenia si svojich šancí na trhu práce.

Aktívny prístup k hľadaniu si vhodného pracovného miesta je predpokladom uspokojenia predstáv o uplatnení sa v pracovnom procese. Výsledky prieskumu naznačujú, že takmer polovica dopytovaných žien (48,1 %) nemá žiadnu skúsenosť s konkurzom, resp. s pohovorom na nové pracovné miesto. Môže to naznačovať nielen určitú nechuť k donedávna negatívne vnímanej zvýšenej pracovnej fluktuácii, ale aj absenciu vhodných pracovných miest, alebo prípadne aj nechuť k znášaniu rizika v súvislosti s potenciálnym neúspechom. Domnievame sa však, že vysoký podiel žien bez skúsenosti s konkurzom, resp. pracovným pohovorom signalizuje značnú pasivitu žien pri hľadaní možností uplatnenia sa na trhu práce stredného Pohronia.

Deklarované formy hľadania si pracovného miesta

Hľadanie si pracovného miesta býva často komplikovaným procesom. Úspešnosť je determinovaná aktívnym prístupom a možnosťami získania adekvátneho množstva vhodných informácií, ktoré pochádzajú z rôznych informačných zdrojov. Prieskum ukázal, že nezamestnané ženy by pri hľadaní si práce išli najmä cestou rekvalifikácie. Pomerne vysoké zastúpenie má aj ochota žien poskytnúť svoj životopis personálnym agentúram, prípadne zvyšovanie si kvalifikácie samoštúdiom. Na druhej strane, najmenej ochoty prejavili nezamestnané ženy v súvislosti s hľadaním si práce s emigráciou do zahraničia. Veľmi nepopulárne sú aj týždňové pracovné pobyty, prípadne zmena trvalého bydliska. Signalizuje to zviazanosť s regiónom, kde majú ženy vybudované svoje sociálne väzby, ktoré v mnohých prípadoch (najmä so vzrastajúcim vekom) nie sú ochotné popretŕhať.

Výsledky dotazníkového prieskumu ukázali, že v porovnaní s nezamestnanými ženami sú zamestnané ženy evidentne ochotnejšie podniknúť určité kroky v prípade straty zamestnania alebo pri hľadaní si vhodnejšieho pracovného miesta. Formy a hodnotový význam akceptovaných krokov sú v podstate identické s nezamestnanými ženami. Zamestnané ženy by tak isto v najväčšom počte volili cestu rekvalifikácie, poskytl by svoj životopis personálnym agentúram, prípadne by boli ochotné denne dochádzať za prácou. Najmenší záujem majú o emigráciu do zahraničia a o týždňové pracovné pobyty. Je však pozoruhodné, že prakticky každý krok súvisiaci s nájdením si práce je u zamestnaných žien v porovnaní s nezamestnanými viac, a pomerne ostro, deklaratívne akceptovaný. Treba si však uvedomiť, že vyjadrenia zamestnaných žien sú podoprené ich zamestnaneckou istotou. Na rozdiel od nezamestnaných žien sa môžu vyjadrovať v hypotetickej rovine, pričom nezamestnané ženy sú často v situácii, kedy jednotlivé kroky vedúce k nájdeniu pracovného miesta musia aj prakticky uskutočniť.

Hodnotenie regionálnych zamestnávateľov

Otázka smerujúca k identifikácii pozitívne vnímaného zamestnávateľa s dobrými pracovnými podmienkami zahŕňajúcimi aj pracovnú stabilitu a možnosti pracovného postupu aj pre ženy, ktorého charakterizuje povesť o poskytovaní nadpriemerného mzdového ohodnotenia a zároveň poskytuje rovnaké príležitosti pre mužov a ženy, bola mimoriadne kriticky zhodnotená. Z celej vzorky dopytovaných žien si len 15 žien (4,5 %) dokázalo na takého zamestnávateľa spomenúť.

Identifikácia negatívne vnímaných zamestnávateľov bola pre dopytované ženy menej náročná. Na zamestnávateľa, ktorého charakteristika je negáciou pozitívne vnímaného zamestnávateľa, si spomenulo až 145 žien (43,2 %). Vo väčšine prípadov odmietli ženy názov nimi negatívne vnímaného zamestnávateľa konkretizovať slovami „nechcem menovať“, „nebudem menovať“, alebo uprednostnili veľmi všeobecnú identifikáciu (všetci, väčšina, veľa, viacej, asi každý, a podobne). Z pomerne malého počtu vyslovených konkrétnych názvov zamestnávateľov je však možné urobiť niekoľko zovšeobecnení. Negatívne vnímané sú najmä obchodné reťazce (Billa, CBA, M-Market, Lidl). Rovnako negatívny postoj zaujali respondentky aj k firmám súkromného charakteru, pričom mali na mysli najmä malých podnikateľov zo sféry obchodu. Z odpovedí vyplynulo, že hlavným dôvodom na negatívne vnímanie zamestnávateľa je jeho mzdová politika, ktorá sa prejavuje prideľovaním podpriemerných miezd. Prevažujúce negatívne vnímanie zamestnávateľov by v lepšom prípade mohlo byť pre nich signálom o potrebe zlepšenia postoja k zamestnaným ženám, resp. k potenciálnym pracovníčkam.

Záver

Dotazníkovým prieskumom sa podarilo odhaliť najvážnejšie problémy žien súvisiace s ich uplatnením sa na trhu práce. Identifikovali sa rozdiely v názoroch nezamestnaných a zamestnaných žien, v ich ochote aktívne prispievať k zmene svojej, často nepriaznivo vnímanej situácie na trhu práce. Názory žien sú silne determinované situáciou v celej spoločnosti, pričom vplyv špecifik trhu práce stredného Pohronia je nepopierateľný.

Literatúra

- Anker, R.** 1997. Theories of occupational segregation by sex: An overview. In: *International Labour Review*, roč. 136, 1997, č. 3, str. 315-339.
- Cristaldi, F.** 2005. Commuting and gender in Italy: a methodological issue. In: *The Professional Geographer*, roč. 57, 2005, č. 2, str. 268-284.
- Chapple, K.** 2001. Time to work: job search strategies and commute time for women on welfare in San Francisco. In: *Journal of Urban Affairs*, roč. 23, 2001, č. 2, str. 155-173.
- Ivanička, K.** 1962. Zmeny hospodárskej štruktúry v rajóne Žiar nad Hronom. In: *Geografický časopis*, roč. 14, 1962, č. 1, str. 3-34.
- Johnston-Anumonwo, I.** 1992. The influence of household type on gender differences in work trip distance. In: *Professional Geographer*, roč. 44, 1992, č. 2, str. 161-169.

Mládek, J. 1990. Teritoriálne priemyselné útvary Slovenska. Bratislava (Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského), 1990. 296 s. ISBN 80-223-0006-3.

Štatistický úrad SR, 2003. Výsledky sčítania obyvateľov, domov a bytov 2001, Bratislava: Štatistický úrad SR, 2003. CD ROM.

Van Hoven, B. 2001. Women at work – experience and identity in rural East Germany. In: Area, roč.33, 2001, č.1, str.38-46.

WOMEN IN THE LABOUR MARKET: CASE STUDY FROM MIDDLE POHRONIE REGION

Resume

Labour market in the region of Middle Pohronie concentrates around the major employment centre (Žiar nad Hronom) and mostly includes the municipalities where the mono-branch economy prevails. This structure is characterized by the gender irregularity in the existing job offer. It results in obligatory commuting, which does not have to convene women caring for households and may lead to their unemployment.

Results of questionnaire survey conducted with 336 employed and unemployed women about the situation on the labour market in the region of Middle Pohronie revealed that employed women are not only better informed about the situation on the national and regional labour markets but also are more active in search for job compared to the existing general passiveness in this respect. Their subjective perception of local and regional employers is mostly negative (food chains above all) and apart from obvious specific features it is determined by the situation in Slovakia in general.

Table 1. Basic characteristics of commuting in selected municipalities in the region of Middle Pohronie

Vladimír Székely

Geografický ústav SAV, Štefánikova 49, 814 73 Bratislava

E-mail: szekely@savba.sk

Recenzovala: Doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc

ZE ZAJETÍ DICHOTOMIE K SYNERGII PROSTOROVÝCH STRUKTUR

Jaroslav Vencálek

Abstract

Whilst studying landscape we meet an enormous number of dichotomies whose nature is that of binary oppositions or that of being compounds of two parts united in the whole. On two selected examples (1) mutual character of human rationality and irrationality and (2) open and close society the presented paper aims to illustrate an increasing need in the society for the transition from analyses of own dichotomies to syntheses in the form of studying synergy of spatial structures.

Keywords: dichotomy, rationality, irrationality, open and close society

Úvod

Vyspělá společnost 21. století dovede (oproti generacím předchozím) využívat nevhodné množství vědeckých poznatků, které jí život výrazně usnadňují a zjednodušují, ale i jistým způsobem komplikují a ohrožují. Vzhledem k tomu, že jednotlivé dílčí společenské jevy obsahují současně prvky jak pozitivně konstruktivní, tak i negativně destruktivní, důležitým aspektem vnímání jakékoliv lidské činnosti jsou vzájemné vztahy mezi pozitivními a negativními aspekty těchto aktivit. Je přirozené, že to, co stále upoutává naši pozornost jsou především obsahové podstaty (nominální znaky) a rozdílnosti v jednotlivých hodnotách těchto jevů (např. pořadové, intervalové, poměrové znaky). Nelze se proto divit, že i v současných geografických přístupech ke studiu (nejen) středoevropské krajiny převládají otázky týkající se řešení charakteru rozmištnění, struktur a dynamiky daných jevů. Na tom by ostatně nebylo nic zvláštního, pokud bychom při vnímání krajinné reality neupírali na dichotomických klasifikacích, tedy na takových přístupech hodnocení, která vycházejí z dichotomického dělení či třídění společenských objektů a procesů do dvou kvalitativně odlišných skupin. Jestliže je jakýkoliv výrazně integrovaný prostor (tedy i středoevropský) vnímán a hodnocen na bázi principiálního členění jevů do dvou kvalitativně odlišných stavů, pak nutně dochází k situacím, kdy lidé zvažují možnost mechanicky vtěsnat, jinak chaoticky se vyvíjející socioekonomické jevy do předem daných, dvojdílně dichotomicky vnímaných myšlenkových struktur (buď, anebo). Realita je pak hodnocena jako černobílá (buď černá, anebo bílá). Cílem tohoto příspěvku je poukázat na vzrůstající společenskou potřebu vymanění se z dichotomického vnímání reality a

příklonu ke studiu takových aspektů krajinných celků, kde bude posíleno hledání synergických aspektů rozvoje jednotlivých struktur (prostorových nevylímaje).

Lidská racionalita a iracionalita jako příklad sociálně-geografické dichotomické binární opozice

Jedna z dichotomií člověka – významného prvku krajinné sféry – spočívá v jeho binárně opozičních kvalitativně odlišných stavech; mnohosti fyziologických orgánů a plejádě nehmotných prvků lidského vědomí. Nejde přitom o pouhý souhrn hmotných (racionálních) a nehmotných (iracionálních) částí lidské existence, ale jde o vzájemnou propojenost a vazebnost jak mezi dílčími fyziologickými orgány lidského těla, tak i mezi jednotlivými nehmotnými (iracionálními) prvky lidské bytosti, ale především jde o princip vzájemné provázanosti racionálních a iracionálních prvků lidské existence podmiňujících spokojený život člověka.

Poznat jak v lidském organizmu fungují plíce, pohrudnice, kosterní systém je nepochybně velmi důležité. Neméně důležitým je i poznání toho jak vznikají a čím jsou determinovány představy, obrazotvornost, fantazie či lidské myšlení. Samotná podstata člověka v krajině ale vyplývá z úrovně harmonie vazeb umožňujících současně činnost jednotlivých fyziologických funkcí člověka, jeho intelektu a duchovní vyspělost. Nejde přitom jen o proměny fyziologických orgánů v čase (proces stárnutí člověka), ale jde nepochybně o proměny, které probíhají v našem intelektu, změny v duchovní úrovni a v neposlední řadě jde o proměny, které se uskutečňují vně člověka samého, a které tudíž jeho život také zřetelně ovlivňují. Tyto změny mající vliv na harmonii vztahů mezi racionálními a iracionálními prvky lidské existence se uskutečňují jak uvnitř nás samých (vnitřní prostředí), tak probíhají v našem okolí (vnějším prostředí).

Studium vzájemnosti lidské iracionality a racionality znamená vnímat postmoderní sociálně-geografickou syntézu v podobě studia vzájemnosti současného působení vnitřních motivačních stavů člověka a vnějších spouštěcích momentů. Máme-li odhalovat pozitivní synergické rozvojové síly v krajině, pak je zapotřebí mnohem výrazněji akceptovat v rámci nově utvářených paradigmat vývoje krajiny (paradigma výběrové náročnosti), evolučně vzniklé mentální, morální, intelektuální a další rozdíly (a to nejen v pojetí střeoevropského prostoru), které jsou odrazem jak minulých, tak i současných tendencí, se kterými jsme se v průběhu našeho vývoje setkali. Naše podvědomá mysl není jen nesmazatelným záznamem individuálních prožitků, ale zdrojem otisků prastarých impulsů, tendencí a sklonů, které zdaleka nebyly dosud přežity. Naopak, tyto dávné impulsy jsou podvědomě aktivní a schopny kdykoliv se výrazněji uplatnit.

Mrhat jimi by znamenalo nerespektovať potrebu studia vzájomnosti prostorových a časových súvislostí vývoje krajiny.

Problém ale spočíva v tom že pochopiť celek, v tomto prípade človeka jako dichotomickoú binárne opozičnú bytosť krajinné sféry tvorenou racionálnymi a iracionálnymi fenomény nelze pouhou integráciou (rozumějme sumou) poznatku dílčích analytických přístupů. Spolu s Antoinem de Saint Exuperym mohou nejen já konstatovat: *Nejsem ani starý, ani mladý. Jsem ten kdo přechází z mládí do stáří. Jsem něco co se tvoří. Znamenám stárnutí.* Studium procesní podstaty znamená příklon k hledání synergie prostorových struktur.

Příkladů dichotomických binárních opozic bychom při studiu krajiny našli mnoho. V souborech obyvatel, ale i sociálně ekonomických komunitách by to bylo např. členění demogeografických celků podle pohlaví (muži, ženy). Je zajímavé, že pro tuto dichotomii na bázi demografického znaku pohlaví se v geografických studiích tato vnímaná dvojdílnost reality prakticky neuchytila. Zato v dichotomii města a vesnice bylo na přelomu tisíciletí vydělování geografického studia problematiky městských sídelních útvarů vnímáno jako progresivní, bohužel na úkor studia evoluce, funkce a významu sídelní celistvosti krajiny.

Otevřená a uzavřená společnost jako příklad sociálně-geografické dichotomie dvou částí téhož kontinua

Základním znakem této dichotomie je podle Henri Bergsona odlišnost morálky. Zatímco otevřená morálka vychází z principů osobní odpovědnosti, kreativity jednotlivce a není bezprostředně závislá na převládajících společenských preferencích, uzavřená morálka bývá spojována s neosobností, zachovávaním společenských zvyklostí a značně je ovlivňována danými společenskými tlaky. Zejména díky vlivu poznatků Karla R. Poppera jsou mnohem více studovány aspekty rozvoje otevřené společnosti determinované takovými fenomény jako jsou: osobní odpovědnost, kritické myšlení, schopnost přijímat změny, pluralistický demokratický systém moci, ale i respekt k odlišnosti. Uzavřená společnost je charakterizována především ulpíváním na stereotypech, symbolech a jistotách neosobních přínalžitosti. Georg Soros spatřuje rozhodující rozdíl mezi oběma typy společnosti ve vzájemném podmínění způsobu myšlení a forem společenských institucí. V souvislosti s jednostranně preferovanou otevřeností upozorňuje na destruktivní tendence, které mohou vést k nestabilitě (rozkladné tendence celistvosti rodin, destabilizace mezilidských vztahů). Historickým vývojem bylo mnohokrát prokázáno, že každá společnost ve větší či menší míře směřuje k otevřenosti (podpoře tvořivého rozvoje jedinců) nebo k uzavřenosti (odmítání změn a snahám zachovat dané podmínky).

K rozvoji otevřené společnosti je zapotřebí nejen svobodného ekonomického trhu a politické demokracie, ale identity obyvatel s těmi fenomény, neboť teprve tímto sepětím mohou být realizovány principy otevřené společnosti. Hluboce se mylí ti architekti nového uspořádání společnosti když se domnívají, že realizace nové institucionální organizace celku je klíčovým prvkem fungování nově utvářených prostorových struktur. Může ale i nemusí tomu tak být.

Americký filosof John Dewey upozornil dokonce na potřebu reinterpretace demokratické teorie, neboť současná demokracie je bohužel vnímána ve značném zúžení k procedurálním hlediskům, právnímu zakotvení lidských a občanských svobod, jejich soudních a mimosoudních garancí a principům uspořádání soustavy nejvyšších státních orgánů a vertikálních struktur státu umožňujících princip dělby moci.

Novou potřebou 21. století se jeví propracování axiologického přístupu vnímání demokracie jako komplexně vnímaného postoje ke světu projevující se jako určitý typ lidské kultury vyvěrající z obecně sdíleného mravního řádu, ducha veřejného života či lidského vzájemného soužití, který činí život obyvatel radostným. Václav Havel v dobách, kdy v České republice vykonával prezidentskou funkci prohlásil: *Demokracii nelze redukovat na technologii moci, jinak to v konečných důsledcích vede k její ztrátě.* Z tohoto pohledu se pro Evropskou unii 21. století jeví neobyčejně aktuální reinterpretace demokratické teorie právě ve smyslu znovuoživení pojetí demokracie jako mravního a duchovního postoje, tedy opětovného vnímání tohoto fenoménu jako způsobu bytí Evropanů k jehož samotné podstatě náležejí mimo jiné i takové hodnoty jakými jsou: úcta jednoho člověka k druhému (vycházející z poznání rozdílnosti a následně schopnosti rozvoje empatie vedoucí ke vzniku tolerance vyústující v jednu z nejvyšších demokratických hodnot lidských entit - důvěru), poctivost v jednání a činnostech člověka což je zcela něco jiného než bezmyšlenkovitá podřízenost ve smyslu poslušnosti, tvořivá práce v nejširším slova smyslu (nikoliv jen v úzkém vnímání technologických či vědeckých inovací vznikajících za účelem vyšší konkurenceschopnosti, ale v podpoře komplexně vnímané lidské kreativity), dobré vychování (jako vklad determinovaný funkční a silnou rodinnou výchovou, související se zcela novým pojetím populační politiky Evropské unie a reinterpretaci procesu biologické reprodukce v tom smyslu, že harmonický a šťastný život Evropanů existenčně souvisí s rozením a výchovou dětí), vkus (jako výsledek reinterpretace pojmu spotřeba a odklon od propagace konzumních zvyklostí života lidí k paradigmatickému příklonu vnímání hodnot života jako výsledku mozaikovitě determinované výběrové náročnosti každé lidské entity), solidarita (jako výsledek reinterpretace pojmu lidské pomoci ve smyslu posilování empatických principů vnímání reality, které se vzhledem k dlouhodobosti svého působení zásadně významově liší od krátkodobě vnímaných institucionálně

zabezpečovaných charitatívnych akcií), respekt ke kultúre jiných spoločenstiev a národů (mytologizace úzce chápaného fenoménu Evropy a nepochopení významu plynoucího z fraktálného pojetí Európskej únie nutne vede ke sporům a nepochopením uvnitř samotného priestoru Európskej únie a zbrzd'ování jejího vývoje jako celku), vnímání jiných, tj. mimoevropských kulturních entit nevýmaja, ochota človeka chovat sa tak, jak si myslí, že by sa měli chovat všichni ostatní (v hloubi křesťanské Západní civilizace je ukotveno poznání nazývané Zlatým pravidlem individuálního chování „Nečiň jiným to, co nechceš, aby bylo činěno tobě“), pokorný vzťah k prírode a ke krásu, ktorou vytvorili predchodzí generace.

Přes neustálé relativní zrychlování přítomnosti a přeskakování vývoje do budúcnosti a tím i nedostatku priestoru k zaobírániu sa minulostí, práve otvorené pojetí budúcnosti vyvoláva stále intenzívnejši potrebu „jistého“ sociálneho či morálneho ukotvení obyvateľ v priestore a tím i potrebu znalosti genia loci krajiny. Príkladů dichotomických dvojdielností určitého kontinua bychom při studiu krajiny našli rozhodně mnohem více. Např. při studiu rozvojových trajektorií krajiny ale nevnímáme jen samoregulační procesy či naopak jen argumentační strategie, ale volíme kombinaci obou přístupů.

Závěr

S dichotomiemi se při studiu krajiny setkáváme veľmi často. Synergické vnímání reality upřednostňuje na rozdíl od jednoznačného dichotomického členění mnohoznačnejši kontextuálne vytvárené a nejednoznačne vnímané organizační či riadiaci štruktury. Jako stěžejní se nejeví znalost okamžitého (tedy aktuálneho stavu), ale znalost těch charakteristik, ktoré mohou vypovídat o možném využití lidského fenoménu (za jistých podmínek, v daném časovom období). Ten kto nesdíli určité hodnoty, nemůže být považován za disponibilní prvek k provedení určitých záměrů. Synergické vnímání reality tak napomáhá odkrývat konkrétne potenciál jako soubor zásob a zdrojů, které jsou k dispozici a se kterými je možno počítat k dosažení určitých cílů nebo řešení daných úloh.

Vydjeme-li z předpokladu, že lidské chápání vlastní identity se vyvíjí a tedy pozněňuje, musíme připustit, že tím dochází i ke změnám v disponibilitě lidských zdrojů. Mění se způsob jak lidé přistupují k proměnám nejen svého okolí, ale i sebe samých.

Literatura

Cílek, V. 2002. Krajiny vnitřní a vnější. Praha : Dokořán, 2002. 232 s. ISBN 80-86569-29-2.

- Exupéry, A.**, 1998. Citadela. Praha : Vyšehrad, 1998. 304 s. ISBN 80-7021-236-1.
- Ivanička, K.** 2006. Globalistka – Poznávanie a riešenie problémov súčasného sveta. Bratislava : IURA EDITION, 2006. 286 s. ISBN 80-8078-028-5.
- Potůček, M. a kol.** 2002. Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku. 1. vydání Praha : Centrum pro sociální a ekonomické strategie, 2002. 514 s.
- Vencálek, J.** 2008. Genius loci as a keystone of past and future societal imprints in the landscape. H. S. ed. Brno : Masaryk University, 2008. str. 144-147.

FROM BEING CAPTURED IN DICHOTOMY TOWARDS SYNERGY OF SPATIAL STRUCTURES

Resumé

A developed society of the 21st century is able to exploit a remarkable amount of scientific knowledge that on one hand makes its life easier and simpler, but on the other hand it is to a certain extent more threatening and makes it more complicated. However if any considerably integrated space is perceived and assessed on the basis of principal segmentation of phenomena to only two qualitatively differentiated states, there inevitably comes to situations when people consider a possibility to mechanically squeeze otherwise chaotically developing socioeconomic phenomena into predefined two-part dichotomically perceived mental structures (either-or). Reality nevertheless is much more structured and studying it at the beginning of the 21st century requires numerous axiological transformations. As an example can serve a perception of democracy such as a need to view the person's attitude towards the world in a complex way reflecting it as a specific type of human culture which issues from a generally shared moral code, the spirit of public life and mutual human co-existence.

Prof. PaedDr. Jaroslav Vencálek, CSc.

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

Přírodovědecká fakulta Ostravské univerzity

Chittussiho 10

710 00 Ostrava – Slezská Ostrava

E-mail: jaroslav.vencalek@osu.cz

Recenzoval: Prof. RNDr. Jaroslav Mazúrek, CSc.

DOPADY SZP EU NA STAV A MOŽNÝ ROZVOJ ZEMĚDĚLSTVÍ V MIKROREGIONU HROTOVICKO

Hana Svobodová, Antonín Věžník

Abstract

Common Agricultural Policy (CAP) reform for 2007–2013 period emphasize above all economic, environmental and social aspects of sustainable development of rural areas. This article shows the most important results of questionnaire survey in agricultural enterprises and among private farmers in Hrotovicko mikroregion. This region was selected as a model region to study and analyse impacts of CAP on recent state and possible development of agriculture.

Keywords: Synergy, rural region, Common Agricultural Policy

Úvod

Vzhledem k tomu, že více než polovina obyvatel v 27 členských státech EU žije ve venkovských oblastech, které tvoří až 90 % území EU, je rozvoj venkova životně důležitou oblastí politiky. Zemědělství a lesnictví mají stále rozhodující význam pro využití půdy a hospodaření s přírodními zdroji ve venkovských oblastech a jako platforma pro diverzifikaci hospodářství ve venkovských společenstvích. Posílení politiky rozvoje venkova EU se stalo všeobecnou prioritou EU. Vyplynulo to jasně ze závěrů zasedání Evropské rady v Göteborgu v červnu 2001. Na základě zásadní reformy prvního pilíře společné zemědělské politiky (SZP) v letech 2003 a 2004 schválila zemědělská rada v září 2005 zásadní reformu politiky rozvoje venkova na období 2007 až 2013. Z těchto reformních iniciativ vyplynuly zásadní strategické směry, které více zdůrazňují hospodářské, environmentální a sociální aspekty udržitelného rozvoje, byly také stanoveny tři hlavní cíle politiky rozvoje venkova na sledované období:

- zvyšování konkurenceschopnosti zemědělství
- zlepšování životního prostředí a krajiny, spojené s podporou hospodaření s půdou
- zlepšování kvality života ve venkovských oblastech a podpora diverzifikace hospodářské činnosti

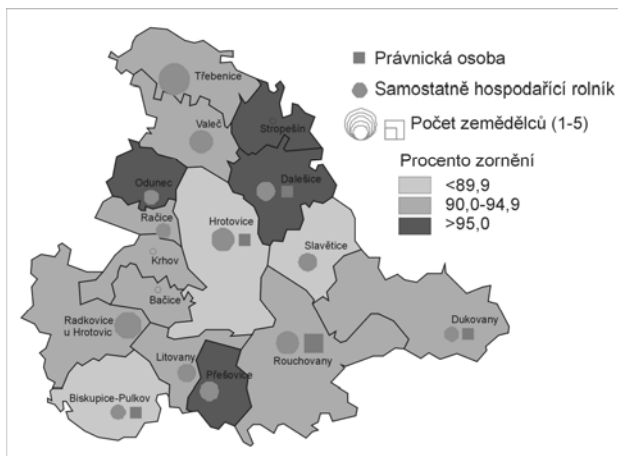
Právě studium a analýza těchto dopadů SZP na současný stav a možný rozvoj zemědělství v modelovém mikroregionu byly hlavním cílem předkládaného příspěvku.

Studium současných vývojových tendencí agrorurálních struktur je v geografické literatuře převážně ztotožňováno s analýzou územní diferenciacie v průběhu společenské transformace. Problematikou regionálních diferencí na menších územních jednotkách než celé státní území se zabývaly zejména Věžník, Štěpánková (2004), Spišiak, Lelkés (2003) a Neméthová (2003). Závěry těchto prací pak ve většině případů směřovaly k nalezení návodu pro zlepšení možností využití specifických místních zdrojů orgány státní správy (Regionální operační programy, Strategie rozvoje regionů apod.). Vlivy bezprostředních dopadů SZP EU na další rozvoj zemědělství a venkova se bezprostředně již zabývaly např. Boháčková, Hrabánková (2006) a Ciaian (2007), Svobodová, Věžník, Zvara (2008) a Neméthová (2007).

Metody zpracování

Pro zpracování detailní analýzy a vyhodnocení dopadů SZP na zemědělství v regionu byl proveden terénní výzkum formou dotazníkového šetření v jednotlivých podnicích právnických osob (PPO) zabývajících se zemědělskou výrobou a u samostatně hospodařících rolníků (SHR). Na území mikroregionu působí celkem osm právnických osob a 55 SHR, z nichž dotazník vyplnilo 6 PPO (75 % z celkového počtu PPO) a 31 SHR (60,8 %).

obr. č. 1 Dotazované PPO a SHR v mikroregionu Hrotovicko

V podnikách právnických osob byla v dotaznících zjišťována zaměstnanost, výměra zemědělské a orné půdy a trvalých travních porostů. Dále výměry hlavních pěstovaných plodin, počty chovaného hospodářského zvířectva, odběratelské podniky rostlinných a živočišných produktů. Další část dotazníku byla zaměřena na rozsah dodavatelské působnosti podniku. Pro zjištění dopadů SZP byly kladeny otázky týkající se dotačních titulů, hospodářských výsledků v posledních letech a pomoci/problémů spojené se SZP. Závěrečná část dotazníku byla věnována spolupráci zemědělských subjektů s obcí nebo jinými podnikatelskými subjekty (v rámci MAS). Zajímavé byly názory respondentů na údržbu krajiny a roli zemědělců v rozvoji venkova.

Dotazník vyplňovaný samostatně hospodařícími rolníky byl obdobný jako u právnických podniků. Specifické byly otázky na nejvyšší ukončené vzdělání a věk rolníka. Důležitý byl i dotaz zda je zemědělství jedinou, hlavní nebo vedlejší činností farmáře.

Dotazníkové šetření je součástí výzkumného projektu QH 82249 pro Ministerstvo zemědělství ČR „Synergie v přístupu k rozvoji venkova: návrh strukturovaného komplexu postupů, opatření a nástrojů k podpoře vyšší kvality života na venkově a podnikání v agrárním sektoru zkvalitněním činnosti institucí ovlivňujících tento rozvoj.“

Dopady SZP na zemědělství v mikroregionu Hrotovicko

Mikroregion Hrotovicko leží na východním okraji Českomoravské vrchoviny. Relativně teplé klima a kvalitní půdy poskytují dobré předpoklady pro zemědělskou výrobu, což dokazuje také to, že 60,7 % rozlohy mikroregionu tvoří zemědělská půda, procento zornění je 93,0 (sady, zahrady a trvalé travní porosty zaujímají dohromady jen 7,0 %).

Dopady SZP EU na můžeme sledovat jak v rostlinné, tak i v živočišné výrobě. V mikroregionu Hrotovicko mírně převažuje rostlinná výroba nad živočišnou, v poslední době však stále více SHR upouští od živočišné výroby a zaměřuje se především na výrobu rostlinnou. Díky nízkým výkupním cenám vepřového masa a neschopnosti českých zemědělců konkurovat cenám masa ze zahraničí, se výrazně snížily stavy prasat. Výsledků terénního šetření potvrzují, že pokles byl až na $\frac{1}{4}$ původního stavu. Pro tradiční region chovu prasat, kterým Třebíčsko a tudíž i Hrotovicko byl, je tento dopad SZP EU velmi závažný. U stavů skotu nebyl zaznamenán výraznější pokles, stav skotu v mikroregionu je stabilizovaný, přičemž převládá chov skotu bez tržní produkce (dříve SHR preferovali chov dojníc). Stále ve větší míře se opět objevují koně, ovce nebo pštrosi. V rostlinné výrobě stále dominují obiloviny, především pšenice, významné

osevní plochy zaujímá také řepka, v menší míře se pěstuje kukuřice, pícniny, hrách nebo mák.

SZP EU má také nezanedbatelný vliv na hospodářské výsledky; po 4 letech ČR v EU je jasně znatelný vliv dotačních titulů. Zatímco v letech 1999 a 2003 vykázalo ztrátu 6 SHR, v roce 2007 již jen 4. Zisku dosáhlo v roce 1999 16 SHR, v roce 2003 19 a v roce 2007 dokonce 22 SHR z 31 dotazovaných. Vyrovnaný hospodářský rozpočet měl v roce 1999 jeden SHR, v roce 2003 2 SHR a v roce 2007 4 rolníci. V případech PPO dosáhly všechny dotazované subjekty zisku. Ztráta nebo vyrovnaný rozpočet je většinou důsledkem toho, že podnikatelé se snaží všechn svůj zisk opět zainventovat na rozvoj svojí činnosti (nákup nových strojů, modernizace apod.) Je nutné podotknout, že ze zkoumaného vzorku v roce 1999 hospodařilo pouze 24 SHR, do roku 2003 přibyli další 3.

SHR v mikroregionu nejsou příliš aktivní v podávání žádostí o nenárokové dotace, u PPO je situace lepší. V předvstupním období bylo možné požádat o dotaci z programu SAPARD, o niž se ucházel z mikroregionu pouze jeden SHR. V letech 2004–06 žádal jeden SHR o podporu z Operačního programu rozvoj venkova a multifunkční zemědělství, jeden žádal o národní dotaci z Mze (dotazovaný ji přesněji nevedl) a po roce 2007 žádal jeden SHR o podporu z EAFRD (opět přesně nevedená). Čtyři z dotazovaných SHR obdrželi finance z PGRLF a čtyři získali podporu na začátek podnikatelské činnosti. 20 SHR nezískalo (kromě SAPS) žádnou dotaci.

Z PPO získalo ZD Hrotovice dotaci dvakrát – poprvé v roce 2006 na porodnu prasnic Hubert za 1,9 mil., podruhé v roce 2007 na hnojiště Hrotovice (3,8 mil.); SEDUK DUKOVANY, spol. s r.o. získal finance z PGRLF v letech 1995, 1998, 2004 a 2006. ZD Šemíkovice obdrželo v roce 2007 dotaci na vybudování nadzemní jímky na odpadní vody ve výši 330 tis. Ostatní 3 PPO o dotaci nežádaly. Významné je zjištění, že ani většina SHR ani PPO není schopno hospodařit bez pravidelných dotací.

Vliv SZP nemá však pouze pozitivní dopady, přináší také celou řadou obtíží, se kterými se zemědělci musí potýkat. Hlavní bariéry rozvoje společností byly zjišťovány i v rámci dotazníkového šetření. Obecně v zemědělských podnicích panuje se současným stavem zemědělství v České republice velká nespokojenost, největší pak s administrativou (vyplňování žádostí o dotace, dotazníky pro ČSÚ ad.), na kterou si stěžovalo 18 (tj. 58,1 %) z dotázaných SHR. 15 (48,9 %) rolníků považuje za problém nízkou ochranu domácího trhu s agrárními produkty, 11 SHR (35,5 %) má problémy s odběrateli a jejich platbami. Obdobné bariéry uvedly i PPO, ostatní problémy (nesplněné restituční, obtížná dostupnost bankovních úvěrů, hygienické normy a další) jsou zastoupeny v mnohem nižší četnosti.

Zemědělci mají možnost sdružovat se v rozmanitých uskupeních (Agrární komora, Český zemědělský svaz atd.), z nichž řada toto členství využívá. Dále

zemědělci často spolupracují s obcí, ve které sídlí. 17 z dotazovaných SHR s obcí aktivně spolupracuje (5 SHR uvádí různé služby pro obec, 2 brigády pro obec, 2 údržbu travnatých ploch a zimní údržbu silnic, 1 půjčování strojů a 1 sponzoruje obec finančně), 14 zbývajících SHR s obcí nijak nespollpracují. U PPO nespollpracuje s obcí pouze 1 z 6 dotázaných subjektů.

Výrazně horší výsledky byly zaznamenány ve spolupráci s místní akční skupinou (MAS) v rámci programu Leader, jež je určen na pomoc venkovským subjektům při zlepšování dlouhodobého potenciálu jejich místních oblastí. Povědomí o existenci místní akční skupiny (MAS) není mezi SHR příliš veliké, pouze 5 z dotazovaných ví o její existenci, a to proto, že jsou zastupitelé obce, zbývajících 26 SHR o existenci MAS neví. Pokud jde o zájem SHR do zapojení činnosti v MAS, pouze 13 SHR projevilo o spolupráci zájem, 18 z respondentů zájem nemá. U PPO by 3 ze 6 dotazovaných mělo zájem o zapojení do MAS.

Závěr

Fyzicko-geografické podmínky pro zemědělskou výrobu nejsou na řadě míst regionu příznivé. Nicméně, tak jako jsou pro zemědělskou činnost handicapem, na druhou stranu mohou být i výhodou, zohledníme-li rostoucí význam mimoprodukčních funkcí zemědělství a zvyšující se pozornost věnovaná údržbě a ochraně krajiny v rámci současné SZP EU i české zemědělské politiky. Vzhledem ke skutečnosti, že zemědělství regionu je dlouhodobě nerentabilní bez dotací a podpůrných finančních prostředků, je jejich výše rozhodující pro rozhodování a další udržitelný rozvoj v zemědělském sektoru. Víceméně jasná vize zemědělství EU a ČR do roku 2013 a zároveň dostatek finančních prostředků dává zemědělským subjektům možnosti vytvářet dlouhodobější koncepce zemědělského rozvoje. Ta by se měla zaměřit na stále se zvyšující konkurenceschopnost zemědělských podniků podporovanou z programů EU zaměřených na investice do zemědělského majetku. Těchto programů by se měly snažit využívat zemědělské subjekty co nejvíce, aby snížili rozdíl v efektivitě hospodaření a konkurenceschopnosti mezi nimi a zemědělskými subjekty původních zemí EU–15, které měly oproti českým zemědělcům výrazně lepší startovací pozici.

Literatura

Boháčková, I. - Hrabánková, M. 2006. Procesní analýza – návrh metody pro hodnocení efektivnosti využívání strukturálních podpor na regionální úrovni. *Zemědělská ekonomika*, roč. 52, 2006, č. 12, str. 578-587.

- Ciaian, P.** 2007. Vplyv SPP a makroekonomického vývoja na užívanie poľnohospodárskej pôdy v EU. *Zemědělská ekonomika*, roč. 53, 2007, č. 12, str. 505-579.
- Neméthová, J.** 2003. Výživa obyvateľstva, výroba a spotreba vybraných potravín prímestského poľnohospodárstva v okrese Nitra. In: *Geografie XIV*, Brno : PEF MU, 2003, str. 118-122.
- Neméthová, J.** 2007. Poľnohospodárska výroba v Nitranskom kraji a jej postavení v rámci krajov SR. In: *Geografické informácie*, č. 11, 2007, Nitra : Univerzita KF, str. 186-193.
- Spišiak, P.** 2002. Obnova dediny na Slovensku. In: *Geografické informácie*, č. 7, 2002, Nitra : Univerzita KF, s. 203-211.
- Spišiak, P. - Lelkés, G.** 2003. Vybrané problémy agroštruktúr vo vysokoprodukčnej poľnohospodárskej oblasti Slovenska – Dolnonitranský región. In: *Geografické aspekty stredoevropského priestoru*. Brno : PEF MU, 2003, str. 122-127.
- Věžník, A. - Svobodová H. - Zvara, J.** 2008. Possible Impacts of the Common Agricultural Policy Reform on Development of Agriculture in the Jihlava District. In: *Geography in Czechia and Slovakia: Theory and Practice at the Onset of 21st Century*. 1. vyd. Brno : Masaryk University, 2008. str. 201 – 206. ISBN 978-80-210-4600-9.
- Věžník, A. - Štěpánková, I.** 2004. Geografické aspekty transformace zemědělství v okrese Hodonín. In: *Geografické informácie*, č. 8, 2004, Nitra : UKF, str. 389-395.

IMPACTS OF CAP EU ON STATE AND POSSIBLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE IN MICROREGION HROTOVICKO

Resumé

The Czech Republic entered into European Union on May 1, 2004. The commitment of the Common Agricultural Policy (CAP) led to unprecedented changes in agricultural sector. Moreover reform of CAP for 2007–2013 does not emphasize agricultural production but economic, environmental and social aspects of sustainable development of rural areas.

The research “Synergy” worked up for Ministry of Agriculture of the Czech Republic tries to propose complex of processes, actions and instruments to support higher quality of life in rural areas and business in rural areas. The results of the questionnaire survey in Hrotovicko mikroregion, which was part of this research, show concrete impacts caused by implementation of CAP. These impacts could be summarized as: on one hand fall of number of pigs – due to low purchase prices,

on the other hand relatively stabilized production of crops (mainly cereals, rape etc.). Majority of farmers (agricultural corporations and also private farmers) record a profit but it is no more possible to run farming without national or EU subsidies. Cooperation of farmers and municipalities and maintaining of countryside by farmers is quite good but awareness of Local Action Group is not on good level. CAP also brings some problems for farmers – administration or low protection of home market with agricultural products is considered as the biggest problem.

However, the vision of Czech agriculture until 2013 is clear – the main aim of Czech agriculture should be effectiveness of farming and in competitiveness of Czech agricultural enterprises within EU supported from EU funds.

Fig. 1 Questioned agricultural enterprises and private farmers in the Hrotovicko microregion

Antonín Věžník, Geografický ústav, Kotlářská 2, 611 37 Brno, Česká republika,
E-mail: veznik@sci.muni.cz

Hana Svobodová, GaREP, spol s r. o., Náměstí 28. října 3, 602 00 Brno, Česká republika,
E-mail: garep@garep.cz

Recenzovala: Doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.

PŘÍLEŽITOST PRO GIS DO ŠKOL ANEB VYUŽITELNOST INTERNETOVÝCH ZDROJŮ

Darina Foltýnová

Abstract

Geoinformation technology allows complex view of the landscape, environment and natural processes. It is rarely included in basic- and high-schools curriculum. The article gives us the example of connecting informatics and natural science teaching so that it could induce developing of students key competences. And then the article shows how to get quality and freely accessible dates and software useful in schooling.

Keywords: environment, geoinformation technology, key competence, GLOBE dates

Úvod

Příspěvek je ukázkou toho, jak lze smysluplně využívat internetové zdroje ve výuce zeměpisu. Reaguje tak především na poznámky učitelů a jejich nemožnost vynakládat finanční prostředky k nákupu softwaru a dat, pokud by chtěli obohatit svou výuku používáním geografických informačních systémů. Je však třeba ukázat cestu, jak tyto internetové zdroje využívat, kde nalézt kvalitní data a jaký zvolit vhodný software pro implementaci GIS do škol. Pokud se učitel rozhodne pro využívání GIS, musí být nejen zručný v práci s PC, ale měl by pochopit také princip fungování a základní strukturu tohoto systému.

Volně dostupné programové vybavení

Z velkého množství existujícího softwaru GIS se zaměříme na ty, které lze nejlépe využít ve výuce a to z různých hledisek. Prvním a často nejdůležitějším hlediskem bývá otázka vynakládání finančních prostředků na nákup softwaru. Proto budeme brát v úvahu volně dostupný software, který je možné získat na internetu bez jakéhokoliv poplatku. Dalším kritériem je často otázka jazyka programu. Stále platí to, že pokud je program v češtině, více zaujme a je přístupnější pro učitele i studenty.

Níže je uvedeno srovnání dvou volně dostupných softwarů GIS (Kristýna GIS [3] a ESRI ArcExplorer [4]), které se dají dobře využít pro vizualizaci a základní analýzu dat a lze je stáhnout také v češtině. Obecně můžeme říct, že

program Kristýna GIS má více funkcí (viz tab. 1). Jedná se o volně šiřitelný produkt autora Josefa Genserka. Mezi přednosti programu Kristýna GIS patří její jednoduchost, hardwarová nenáročnost, ale přitom výborná funkčnost. V dalších verzích Kristýny bude také možnost editace prostorových dat [2].

tab. č. 1 Základní výhody softwaru Kristýna GIS prohlížečka ve srovnání s ArcExplorem

	Kristýna GIS prohlížečka verze 1.2	ESRI ArcExplorer 1.1
Jazyk nápovědy	čeština	angličtina
Uživatelské rozhraní	okno zobrazení, tabulky a skripty	pouze okno zobrazení
Prohlížeč stromové struktury projektu	zobrazuje seznam všech komponent projektu a umožňuje manipulaci s nimi	je zbytečné – program pracuje pouze s oknem zobrazení
Uložení projektu	uložení projektu s relativními cestami k datům	uložení projektu bez relativní cesty k datům
Změna legendy	volba velkého množství symbolů	omezená volba symbolů
Vlastnosti intervalu	- vlastní volba intervalů (od – do) - volba symbolu pro každou třídu intervalu - vlastní popis pro každou třídu	- automatické rozdělení do tříd - paleta (od - do)
Popisky tématu	Umožňuje také popis pouze vybraných prvků	pouze popis všech prvků
Uložení legendy	lze uložit legendu tématu	nelze uložit legendu
Práce s tabulkou	- vložení tabulkových dat - ovládání zobrazení tabulkových dat - propojování a slučování tabulek - dotazování v tabulce - vytvoření a editace tabulky - uložení tabulky	není možné pracovat s tabulkou

Volně dostupná data

Internet nám nabízí spoustu dat – ať už těch kvalitních či méně kvalitních. Pokud se učitel rozhodne podpořit svou výuku používáním GIS, je třeba mít zásobu dat či databázi internetových stránek, kde tato data lze získat (Svatoňová, 2006). Jedním ze zdrojů dat mohou být environmentálně založená data z projektu

Obr. č. 1 Logo projektu

GLOBE pokrývající téměř všechny složky fyzickogeografické sféry Země. Data z programu GLOBE lze stahovat ve formátu shp a dále je tak využívat k vizualizaci a analýze v některém z výše uvedených volně dostupných programů GIS.

GLOBE je anglická zkratka pro „Global Learning and Observation to Benefit the Environment“. Jedná se o celosvětový program, jehož cílem je zvýšit povědomí obyvatel celého světa o stavu životního prostředí Země a podpořit studenty v prohlubování znalostí o přírodních vědách a technice. Projektu se účastní studenti ze 104 zemí světa, kteří provádějí pozorování kvality životního prostředí ve svém okolí a výsledky odesílají prostřednictvím internetu do databáze v USA. Projekt GLOBE i jeho výsledky jsou zdarma přístupné všem lidem na celém světě. [1]

Do projektu GLOBE je zapojeno také 93 škol z České republiky. Naše republika patří každoročně od začátku projektu v roce 1995 mezi 5 nejlepších zemí na světě v počtu odeslaných dat.

Data z projektu GLOBE jsou využitelná pro implementaci GIS do škol, je však nutné vybrat na internetu taková data, která jsou vhodná pro práci s geografickými informačními systémy. Vybrání vhodných dat předpokládá, všimnout si některých skutečností. Pokud data budou vybírat samotní vyučující, lze předvídat, že se setkají s některými problémy a poměrně složité internetové stránky je mohou od další práce s těmito daty odradit.

Data jsou uspořádána do několika datových sad (Atmosféra, Hydrologie, Půdní charakteristiky, fenologie a další). Je třeba si uvědomit, jaká data uživatel potřebuje. Tato data dobře prozkoumat a seznámit se s nimi - všimnout si, kolik měření bylo v datové sadě uskutečněno a kolik škol data měří, uvědomit si, zda učitel potřebuje data pokrývající celý svět, nebo data vztahující se k určitému regionu (státu). Data si lze prohlédnout pouze v prohlížeči a tak není nutné hned vše stahovat a ukládat v počítači. Je třeba se seznámit s legendou a významem jednotlivých sloupců v tabulce a také si všimnout neměřených hodnot (záporných čísel -99,999).

tab. č. 2 Využitelnosť jednotlivých datových sad

Datová sada	Množství dat	Pestrost témát	Pravidelnosť mēření	Pokrytí svēta
Atmosféra	+	+	+	+
Hydrosféra	+	+	0	0
Pedosféra	0	0	0	0
Krajný kryt (Landcover)	0	+	-	-
Fenologie	-	0	-	-
Data z meteor. stanic svēta	+	0	+	+

+ dobre využitelná data

0 využitelná data

- špatně využitelná data

Způsob implementace GIS do škol

Pokud získáme z internetových stránek vhodná a potřebná GLOBE data, lze jich dále využívat pro práci s GIS. Tady už záleží především na učiteli, jak bude kreativní nebo dostane prostor od ředitelství a dovede využít data GLOBE při implementaci GIS do výuky. Data lze využívat v konkrétních hodinách přímo ve výuce přírodovědných předmětů (zeměpis, biologie, ekologie), nebo je využívat k projektové výuce či v rámci zeměpisného semináře.

Jedním ze způsobů konkrétního zapojení je vytvoření metodických a pracovních listů, podle kterých studenti samostatně řeší zadaný úkol. Při tvorbě cvičení je nutné vhodně zvolit délku projektu tak, aby nebyl příliš dlouhý, ale ani příliš krátký, aby se např. talentovaní žáci v hodině nenudili. Důležité je také vytvořit projekt tak, aby byl zajímavý a dovedl udržet žákovu pozornost. Měli by se střídát různé úkoly a snažit se využít všech nástrojů a funkcí, které daný software umožňuje. Úkoly by měly být jasné a srozumitelné.

Učitel si musí vždy předem naplánovat, jak bude s daty ve výuce pracovat – jak vhodně zobrazit data v mapě (zvolit vhodně intervaly, symboliku, popis apod.), které smysluplné analýzy lze s daty provádět, zda se budou tvořit mapové výstupy aj.

Návrh projektu

Na počátku každého projektu by měla být krátká motivace pro uvedení do problematiky, která je dále řešena. Následuje soupis dat, která si musí student předem připravit a stáhnout z internetu (případně je předem připraví učitel). Metodický list provází studenta krok po kroku celým projektem. První část

každého projektu je venovaná práci s mapou. Student pouze upravuje počítačovou mapu tak, aby ji mohl využívat k další práci případně k tisku (vkládá vrstvy, upravuje zobrazení, volí vhodné intervaly, tvar a barvu symbolů atd.).

obr. č. 2 Ukázka metodického listu

Projekt 1: TEPLOTA VZDUCHU

Teplota vzduchu je základní meteorologický prvek udávající teplotný stav ovzduší. Teplota se měří ve výšce 2 m nad zemským povrchem v meteorologické budce. Udává se ve °C. Průměrná teplota vzduchu na Zemi je 15 °C. Nejvyšší zaznamenaná teplota je 57,8 °C a byla naměřena v Libyi (El Azizia) a v Mexiku (San Louis). Naopak nejnižší teplotu naměřili ve stanici Vostok v Antarktidě a to -89,2 °C. V České republice se udává jako nejvyšší zaznamenaná teplota 40,2 °C, která byla naměřena 27.7.1983 v Praha-Uhřetěves. Nejnižší teplotu zaznamenali v Litvinovicích u Českých Budějovic v roce 1929 a to -42,2 °C.

V následujícím projektu se budeme zabývat červencovými teplotami. A proč právě jimi? Protože Slunce se nachází v letním období blízko obratníku Raka, na severní polokouli jsou měřeny nejvyšší teploty a dokonce i lámány teplotní rekordy v maximální naměřené teplotě u povrchu Země.

DATA

1. **Obrysová mapa světa** – uložit vrstvu jako *hranice.shp*
 2. **GLOBE data** - Meteorologické stanice světa (World Weather Station Data)
 - AIR TEMPERATURE - Average Temperature – uložit vrstvu jako: *teplota_prumer.shp*
 - Maximum Temperature - uložit vrstvu jako: *teplota_Max.shp*
 - Minimum Temperature - uložit vrstvu jako: *teplota_Min.shp*
- data stáhnout k libovolnému stejnému datu

1.část: Práce s mapou

Krok 1: Spustit program *Kristýna-GIS Prohlížečka*

Krok 2: Otevřít *Nové zobrazení*

- Přejmenujte okno *Zobrazení* na *Teplota vzduchu*
- Zvolte mapové jednotky km

Druhá část je pak věnována konkrétním úkolům, na které student odpovídá do pracovních listů. Pokud se jedná o složitější úkoly je nastíněn také způsob řešení, tzn. které tlačítka a nástroje použít, zda pracovat se zobrazením nebo s atributovou tabulkou apod. Pracovní listy obsahují stejné kroky jako metodický list, vždy je uvedena otázka odpovídající otázce v metodickém listu a následuje prostor pro odpověď. Student odpovídá do prázdných řádků nebo doplňuje tabulku. Úkoly jsou volené tak, aby se student z počátku seznámil a prozkoumal data vztahující se k celému světu a postupně se přes určitý region (např. Evropu) dostal až k řešení úkolů týkajících se naší republiky.

obr. č 3 Ukázka pracovného listu

Jméno _____ Datum _____

Projekt 1: Teplota vzduchu

Pracovní listy

2. Část: Analýza dat

Krok 7: Průměrná teplota

b) Prozkoumávejte zobrazená data a vyplňte minimálně 5 oblastí, které mají nejvyšší průměrnou teplotu

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

c) Vyplňte státy, ve kterých se tyto nejvyšší průměrné teploty nacházejí.

Stát	Hl. město

Krok 8: Porovnání dat s údaji ve školním atlasu

b) Připadají vám data shodné s daty, které vidíte ve vaší mapě? Zkuste vyhledat oblasti, kde se údaje liší.

Závěrem

Výše nastíněná možnost využití GIS ve výuce na základních a středních školách je ukázkou toho, jak bez jakýchkoliv finančních zdrojů lze tuto implementaci GIS uskutečnit. Předpokladem je samozřejmě volný prostor pro aktivního a tvořivého učitele.

Geografické informační systémy umožňují spojovat a porovnávat informace z více oblastí, konfrontovat je, zjišťovat závislosti jednoho aspektu na dalších či provádět různé analýzy. Cílem je vzbudit u žáků celistvé pochopení problematiky vztahů člověka k životnímu prostředí, vést žáky k uvědomování si základních podmínek života a odpovědnost současné generace za život v budoucnosti.

Použitá literatúra

Svatoňová, H. 2006. Geoinformatics and Geographical Education in the Czech Republic. In Computer in geographical education: European perspective on developing exciting Geography. 1. vyd. Bucurest : CARTEA Universitara, s. 34-41, ISBN 973-731-449-2.

Sdružení TEREZA [online]. c2005, poslední revize 5.10.2005 [cit. 5.10.2005]. Dostupné z: <<http://www.terezanet.cz/>>.

The GLOBE Program [online]. c1995, poslední revize 4.10.2005 [cit. 5.10.2005]. Dostupné z: <<http://www.globe.gov/>>.

Kristýna GIS [online]. Poslední revize 23.3.2006 [cit. 15.6.2006]. Dostupné z: <<http://www.christine-gis.com/>>.

Firma ARCDATA Praha, s.r.o. [online]. c1992, poslední revize 9.6.2006 [cit. 15.6.2006]. Dostupné z: <<http://www.arcdata.cz/software/esri/ostatni-software/arcexplorer/>>.

OPORTUNITY FOR GIS TO SCHOOL OR UTILITY OF INTERNET

Resume

Geoinformation technology allows komplex view of the landscape, environment and natural processes. It is rarely included in basic- and high-schools curriculum. The article gives us the example of connecting informatics. It shows how to get quality and freely accessible dates and software useful in schooling. We can use GLOBE data for teaching very good. Data have positive and also negative site. It's necessary to explore it very well and choose the suitable data only.

The Second part is about GIS projects. The prepared projects are intended for teachers. The set includes methodical sheets and students answer sheets. GIS let students graphically demonstrate relations among the parts so that it induces their komplex view of the surrounding world.

Mgr. Darina Foltýnová, Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra geografie, Poříčí 7, 603 00 BRNO, Czech Republic.
E-mail: foltynova@email.cz

Recenzoval: Doc. PhDr. RNDr. Martin Boltížiar, PhD.

ŠKOLSKÁ KARTOGRAFIE V OBDOBÍ GEOINFORMAČNÍCH TECHNOLOGIÍ

Svatopluk Novák

Abstract

The article deals with the relationships between school maps using and their geoinformatic creating. There are several aspects of this problem: up to date school maps forms, using of the digital creating maps., conservation of the content and form of these maps, geoinformatic methods in cartography and creating of these maps by their users.

Key words: school cartography, geoinformatic, creating, using, maps

Nelze rozhodne říci, že by nabídka kartografických pomůcek pro výuku zeměpisu na školách byla pestrá a především dostatečná vzhledem k věku žáků a studentů a rovněž obsahovému zaměření daného typu vzdělávání. Ale i kdyby se podařilo vybavit školy během několika málo roků moderními kartografickými pomůckami, stejně bude již většina tematických údajů zastaralá. Ano, musíme reagovat na současné tendence, k nimž nepochybně patří aktuálnost informací. Jak jinak, než aktuálními informacemi a jejich poutavým zprostředkováním motivovat žáky k aktivnímu poznávání? Jak ale zajistit, aby ve školách byly žákům kartograficky zpřístupněny nejnovější údaje?

Kartografické výstupy GIS v praxi a ve školách

Do procesu tvorby a užití map stále více pronikají digitální technologie, umožňující nové postupy nejen zkvalitňováním vlastní mapové tvorby, ale především sloužící nebývalému rozšíření znázorňovaných témat. Co bylo ještě před několika málo roky prakticky nemyslitelné, je dnes součástí každodenní praxe. Pracovníci mnoha oborů mají dnes k dispozici technologie pro znázorňování prostorových dat v podobě nespočetných tematických map vznikajících průběžně jako zakázka od institucí, soukromých podniků či státního aparátu - od digitálních map měst, přes průběžně inovované katastrální, topografické a obecně geografické mapy až po integrované systémy s globálním pozičním systémem, od jednoduchých analytických map po rozmanité mapové soubory. O to výrazněji se v kontrastu s výše uvedenými skutečnostmi vymezují mapy s nimiž jsme se setkali vlastně všichni - se školními zeměpisnými mapami. Postačí, srovnáme-li současné školní zeměpisné atlasy a například moderní autoatlasy s jejich předchůdci vytvořenými před několika málo desítkami let.

Domnívám se že jedním z nástrojů výuky by měla být i tvorba tematických *digitálních* map pomocí geoinformačních technologií. Například tematické atlasy jsou ukázkou pružné reakce na disponibilní technologické možnosti, Nelze jimi ale plošně vybavovat školy a navíc je průběžně aktualizovat. Další vydání, která budou následovat, opět budou představovat stejný problém. Východiskem z tohoto kruhu je nepochybně digitální forma map, umožňující jejich šíření elektronickými médii. Pokud se k této výhodě přidá i ekonomická dostupnost, nebude nic (kromě nezájmu) bránit zpřístupnění základních a aktuálních geografických faktů z celého světa i na školách. Optimální vstup do této problematiky představují jednoduché analytické tematické mapy, například světadílů.

Své místo ve výuce zeměpisu by tedy měly postupně získávat moderní způsoby prezentace geografických informací. Jedná se o vizualizaci prostorových dat v podobě digitálních map, trojrozměrných modelů či jednotlivých tematických vrstev, tedy především o využití geografických informačních systémů a propojení těchto způsobů s doposud využívanými prostředky.

Uživatelé map a tradiční témata školních zeměpisných map

Současné školní mapy jsou výsledkem dlouhodobého úsilí o vytvoření vhodných map přiměřených věku a schopnostem žáků a studentů. Užití map je však především záležitostí subjektivních schopností konkrétních uživatelů - žáků, studentů i učitelů. U dospělé populace lze očekávat potřebnou adaptabilitu na nové či změněné prostředky poznávání geografické reality, k nimž mapy zcela nepochybně patří. Tak lze předpokládat, že mapy využívané odbornou sférou či laickou veřejností mohou v relativně krátkém času podléhat výrazným úpravám. Školní mapy oproti tomu nemohou být neověřeným experimentem a to je hlavní, i když ne zcela relevantní důvod pomalejšího zavádění změněných kartografických znázorňovacích prostředků i nových témat do obsahu map.

Když pomíneme doplňující schémata, tabulky a fotografie, doprovázející vlastní kartografický obsah školních zeměpisných atlasů, vidíme, že školní mapy svojí koncepcí, vzhledem i obsahem zůstávají po dlouhou dobu prakticky neměnné. Naproti tomu zmíněné autoatlasy prodělaly výraznou kvalitativní změnu, mají větší měřítko, a jsou tedy mnohem podrobnější, informačně bohatší a graficky poutavější. Obsah je zvýrazněn a doplněn mnoha potřebnými informacemi, např. souřadnicemi globálního pozičního systému atd.

Lze tedy hovořit o flexibilitě či spíše rigiditě školních zeměpisných map a proč k uvedené disproporcii dochází? Domnívám se, že hlavní příčinou je proces užití kartografických děl, který je současně zpětnou vazbou ovlivňujícím tvorbu map. Kartografie jako obor je samozřejmě připravena vytvořit a poskytnout

zásadne zmenené školní mapy, ovšem otázkou zůstává, jak by měly vypadat a co by měly obsahovat aby byly aktuální, dostatečně podrobné a názorné a byly v souladu s potřebami výuky zeměpisu a obsahem učebnic.

Uvedenou problematiku je možné dokumentovat na nejčastěji užívaných mapách, kterými jsou mapy fyzické (obecně fyzickogeografické) případně obecně zeměpisné, odlišujícími se od předchozích jen rozšířeným vyjádřením některých socioekonomických prvků. Tyto si po desetiletí zachovávají prakticky neměnný obsah i vzhled. Obvyklé znázornění georeliéfu barevnými výškovými stupni neumožňuje výrazně vyjádřit další plošný obsahový prvek. Tím by podle mého názoru měl být i vegetační kryt, protože indikuje komplex fyzickogeografických poměrů dané oblasti.

Považujeme-li fyzickou mapu za výchozí pro poznání přírodních poměrů daného území, je otázkou, zda k této existuje odpovídající protějšek ve sféře socioekonomické. Obvyklá praxe v našich školních zeměpisných atlasech řadí za mapu fyzickou, politickou mapu. Má takováto mapa zásadní význam pro chápání vztahů působících v socioekonomické sféře? Domnívám se, že jednoduchá analytická mapa státních útvarů měla své opodstatnění před zavedením vysoce produktivních výrobních technologií a světově propojeného obchodu. Je zřejmé, že vzhledem ke složitosti vztahů působících v socioekonomické sféře bude nutné přistoupit k syntetizovanému vyjádření mapovaných skutečností. Příliš velký počet obsahových prvků v komplexních analytických mapách by vedl k nepřehlednosti a nízké názornosti.

Dalším podstatným aspektem tvorby a užití školních zeměpisných map je charakter použitých kartografických znázorňovacích prostředků. Ty je možné členit podle řady kritérií, ve zvažovaném typu map je navíc nutno upřednostňovat způsob, jak požadovanou informaci zprostředkují. Mapa znázorňuje jev buď přímo - vodní tok či plocha je v mapě vyznačen jako modrá linie respektive plocha, nebo zprostředkovaně - georeliéf pomocí vrstevnic. Pro odlišení těchto případů navrhuji označení primární a sekundární kartografické informace. Je zřejmé, že využívání sekundárních kartografických informací je podstatně náročnější. Na podkladu sledování modré linie si mohou snadno vytvořit představu o lokalizaci vodního toku. Samotná vrstevnice však označuje pouze místa se stejnou nadmořskou výškou. Mám-li získat představu o členitosti georeliéfu, musím nejdříve komplexně vnímat zobrazené vrstevnice v jejich souhrnu a následně jejich význam syntetizovat do podoby vyvýšených a snížených částí georeliéfu, hřbetů a údolí, rovin a svahů. To je často obtížné i pro vysokoškolské studenty a je nad možnosti a schopnosti žáků základní školy. Z uvedeného je zřejmé, že zvláště pro základní školy je vhodnější hledat takové kartografické znázorňovací metody, které kladou nižší nároky na zkušenosti žáků a pozornost zaměřují na konkrétní jevy podané ve formě

primárných informácií. Kartografická tvorba v prípade školných zemepisných map tento požadavek obvykle respektuje.

Úskalí využívání kartografických výstupů GIS

Otázka užití kartografických děl se podle mého názoru stane prioritní problematikou kartografie v situaci, kdy bude k dispozici možnost prakticky okamžitého vytvoření či získání požadované mapy. Současně to povede k ještě těsnější vazbě mezi tvorbou a užitím map. Nemá totiž smysl vytvářet mapy, které sice budou obsahovat potřebnou tematiku, ale v důsledku například použití nevhodných znázorňovacích prostředků budou špatně čitelné a nezdůrazní prostorové zvláštnosti daného jevu. Tato situace již mnohdy nastává, neboť dostupné technické prostředky umožňují i kartografickým laikům vytvářet mapy, které často neodpovídají kartografickým zásadám pro jejich tvorbu. To představuje další aspekt tvorby a užití map, a tím je tvorba map přímo jejich budoucím uživatelem. V tomto případě je skryto úskalí tvorby nevhodných až nesprávných map a ani moderní technologie toto nebezpečí neodstraní. Jsem přesvědčen, že i nadále pro vytvoření kvalitní mapy bude nezbytná těsná spolupráce kartografa a autora příslušné mapy.

Jak vypadá transformace tohoto aspektu ve výuce? Studenti kartografických a geografických oborů na vysokých školách se běžně setkávají s úkoly, vyžadujícími tvorbu jejich vlastních i když obvykle jednoduchých map. V tomto úsilí jsou vedeni zkušenými odborníky. Žáci základních škol se zatím nesetkávají s tímto typem úloh. Ovšem je možné předpokládat, že postupně i zde se objeví prostředky pro jejich realizaci. Pro tento případ bude potřebné vytvořit modelové úlohy usnadňující tvorbu vhodných a správně koncipovaných map.

Závěr

Při hodnocení výše uvedených aspektů tvorby a užití školných zemepisných map musíme mít na zreteli, že zvažované mapy jsou vydávané ve veľkém množstve - v rámci školných zemepisných atlasů v celkovém počtu desiatok tisíc výtisků a v průběhu let se s nimi setkávajú statisíce žáků a studentů. Podľa mého názoru není vytvořena účinná zpětná vazba mezi uživateli map - především učitelí a tvůrci map. Řešení těchto otázek se stává aktuální součástí problematiky teorie a praxe komunikace kartografických informací. Mělo by přispět ke zkvalitňování koncepcie školných zemepisných map tak, aby umožnily žákům získavat pomocí studia a interpretace mapového obrazu co nejkompexnější a nejobjektivnější predstavu o znázorňované realitě.

Literatura

Barányová, S. - Novák, S. - Janík, Tomáš., 2004. Ověření způsobu využívání map žáky 2. stupně základní školy. In Janík, Tomáš - Mužík, Vladislav - Šimoník, Oldřich. Oborové didaktiky v pregraduálním učitelském studiu. Brno: MU, 2004., s. 1-4. ISBN 80-210-3474-2

Novák, S. - Barányová, S. 2004. Mapy a jejich optimální využívání ve výuce zeměpisu. In Geografické informácie 8. Edícia: Prírodovedec č. 156. Nitra: Fakulta prírodných vied UKF, 2004., s. 550-553. ISBN 80-8050-784-8

Novák, S. 2002. Školní mapy na Internetu – utopie? Biologie, chemie, zeměpis, Praha: 2002, vol. 11, no. 1/2002, s. 52-53. ISSN 1210-3349

THE SCHOOL CARTOGRAPHY IN THE GEOINFORMATIC PERIOD

Resumé

The main interest consists in finding of relationship between the school map and modern forms of their creating and using. This relationship is very different from creating and using of others kinds of maps. We can find several approaches to this problem. The first one consist in feature of rigidity of contain and form of school maps. This property follows from the fact, that their users - pupils - cannot be submitted to unverified experiments. The second one is the character of the cartographic presentation. The data are communicated by primary information (rivers, towns, forests) and secondary (relationships, causalities) informations. Follows the aspect of map creating directly by their next users. Because authors of such maps are not mostly cartographers, there is danger of uncorrect or inaccurate maps creating. Owing to these aspects it is needed to research problems of actual geoinformatic communication of the cartographic information in school geographic maps.

doc. RNDr. Svatopluk Novák, CSc.

Katedra občanské výchovy

Pedagogická fakulta MU

Poříčí 31

603 00 BRNO

Česká republika

E-mail: novak@ped.muni.cz

Recenzoval: Doc. PhDr. RNDr. Martin Boltížiar, PhD.

INTERPRETACE LETECKÝCH A DRUŽICOVÝCH SNÍMKŮ A INTERAKTIVNÍCH MAP: MOŽNOSTI VÝZKUMU

Hana Svatoňová, Petr Knecht

Abstract

The paper acquaints with reef of using satellite images and interactive maps in geography learning and teaching. It summarizes some research studies focused on educational cartography. The authors give a notice of absence pedagogic and psychologic researches on reading and interpreting interactive maps and identificating objects on satellite images. The authors conclude with recommendations for learning and teaching geography with using interactive maps and satellite images.

Keywords: geography teaching and learning, educational cartography, interactive maps, satellite images

Úvod

Nové geoinformační technologie si rychle nacházejí cestu k mladé generaci. Spolu s připojením škol na internet a postupným připojováním domácností se otevírají před učiteli zeměpisu nové možnosti v oblasti práce s mapami na Internetu, mimo jiné se servery poskytujícími družicové či letecké snímky. Dovednost číst mapy, využívat a interpretovat je patří k základním geografickým dovednostem zakotveným i v Mezinárodní chartě geografického vzdělávání (Haubrich, 1994). K dovednosti číst a porozumět „klasické“ mapě se postupně **přidává potřeba číst a pracovat s mapou interaktivní a s družicovým snímkem**. Didaktika geografie (event. pedagogika či psychologie) v této oblasti nedisponují dostatečným množstvím empirických výzkumů. Autoři příspěvku se na základě dostupných teoretických a praktických východisek pokoušejí formulovat dílčí výzkumné předpoklady pro realizaci vlastního empirického šetření, které by sledovalo rozvíjení kartografických dovedností prostřednictvím interpretace družicových a leteckých snímků a interaktivních map.

Kartografické dovednosti, interpretace mapy a její úskalí

Při práci s mapou lidé využívají řady smyslů a myšlenkových postupů. V České republice se v této souvislosti obvykle hovoří o kartografických dovednostech. Tyto dovednosti, jež bezprostředně souvisí s čtenářskou

gramotností, jsou součástí komunikativních kompetencí (Najvarová, 2007). Tollingerová (1976, s. 32) upozorňuje, že mapa je text se specifickým znakovým jazykem: „*Není to ilustrační materiál s přímým vyjádřením skutečnosti a není ani takovým obsahem, kterého recepce vede po jednoduchém vizuálním kanále.*“ Vztah a souvislosti v prostoru jsou v mapách znázorněny horizontálními a vertikálními liniemi, plochami, mnohoúhelníky, kruhy atd. To znamená, že žáci musí správně najít nebo umístit objekty na mapě, srovnávat navzájem objekty, zobrazit správně jejich velikost, vzdálenost aj. Z toho vyplývá, že kartografické dovednosti souvisí nejen s vývojem myšlení každého jedince (prostorová představivost, interpretace symbolů apod.), ale také **vlastnostmi kartografických produktů** (přehlednost, atraktivita, velikost apod.). Tato složitá problematika je tradičně středem zájmu domácích i zahraničních pedagogických i psychologických výzkumů. Jejich přehled uvádějí např. Knecht a Svatoňová (2008). Lindstone (1990) například při dvouhodinovém interview se sedmi učiteli zeměpisu zjistil, že **s interpretací mnohých map mají žáci problémy**, neboť mapy obsahují pro žáky **příliš mnoho informací**. Objevují se ale i **názory opačné**. Ty můžeme charakterizovat domněnkou, že mapy není třeba jakkoliv přizpůsobovat věku žáků, neboť žák vždy pracuje s mapou pouze v té rovině, která odpovídá jeho kognitivnímu vývoji a kartografické zkušenosti (srov. Haubrich, 1997, s. 284).

Výzkum kartografické komunikace

Boardman (1985a, s. 137) definuje **kartografickou komunikaci jako proces výběru informace** a jejího **symbolického zaznamenání autorem do mapy** a zároveň jejího **vnímání, rozpoznání a interpretování** prostřednictvím jejího čtenáře. Předmětem zájmu pedagogického výzkumu je v této oblasti zejména produkce a interpretace mapových zobrazení u žáků. Některé z realizovaných výzkumů v této oblasti shrnuje v přehledové studii Glüčková (2001). Wiegand a Stiell (1997) se například zaměřili na vývoj vnímání a kresby reliéfu u žáků primární školy. Na vzorku 111 žáků se snažili zjistit, jak se žáci vypořádají s problémem přenesení trojdimenzionálního modelu krajiny do náčrtu. Náčrty žáků poté kategorizovali a analyzovali. Výsledkem bylo zjištění, že žáci přibližně do věku 8 let interpretují trojdimenzionální modely pouze na základě své tvůrčí transformace osobní zkušenosti, nikoliv na základě toho, co lze skutečně pozorovat. Boardmann (1985b), Liben a Downs (1989) aj. podrobně popsali vývoj dětského mapování a jeho projevy. Gerber (1981) testoval schopnost šesti až osmiletých žáků zachytit na papíře pozici jednotlivých předmětů ve školní budově či ve třídě. Poukázal na skutečnost, že žáci jsou v tomto věku schopni zachytit pouze ty objekty, které mají jasně geometrické tvary, ale nikoliv složitější, komplexnější objekty. U nás se

utváření mapového porozumění u dětí věnovali např. Pupala (1994) a Tollingerová (1976).

Výzkumy interpretace družicových nebo leteckých snímků jsou poměrně vzácné. Blaut a Stea (1971) například zjistili, že **žáci ve věku šesti let** dokáží interpretovat některé informace obsažené v mapách, ačkoliv ještě neumějí číst. V experimentu na vzorku 107 dětí dokázali, že žáci mají **schopnost interpretovat základní informace z leteckých snímků** a na jejich základě konstruovat a následně používat jednoduché mapy. Plesterová (2004) uskutečnila experiment (vzorek 128 čtyř a pětiletých žáků), v rámci kterého žáci za pomoci leteckých snímků hledali schované objekty na dětském hřišti. Tyto objekty buď byly patrné ze snímků, nebo byly na snímcích označeny šipkou (žáci např. měli umístit hračku na místo vyznačené v mapě). Experiment potvrdil předpoklad, že pětiletí žáci budou dosahovat lepších výsledků, než žáci čtyřletí. Výzkum také naznačil, že používání leteckých snímků zlepšuje schopnost dětí porozumět mapovým zobrazením. V současnosti se také rozvíjí výzkum využívání interaktivních map a jejich interpretace (van der Schee, Favier 2008, v České republice Foltýnová, 2006).

Autoři tohoto příspěvku se dosud v České republice a na Slovensku neseťkali se seriózním výzkumem zaměřeným na rozvíjení kartografických dovedností při čtení družicových snímků a interaktivních map. Výše uvedené výzkumy mohou sloužit jako inspirace pro jeho realizaci. Je otázkou, zda by bylo možné takový výzkum realizovat v běžné výuce na základní škole. V roce 2007 byl publikován výsledek terénního šetření zaměřeného na současné využívání produktů geoinformačních technologií ve škole (Foltýnová, Svatoňová 2007). Terénní šetření probíhalo na podzim roku 2006 na moravských školách a účastnilo se ho 71 učitelů základních škol. Šetření naznačilo, že **interaktivní mapy zůstávají stranou současné výuky zeměpisu na základní škole. Družicové snímky zkoumaní učitelé využívali, pokud je měli k dispozici v tištěné podobě**. O možnosti pracovat se servery poskytujícími mapy a družicové snímky obvykle nevěděli. Organizace výuky a časová dotace učitelům neumožňovala “příliš experimentovat“. Učitelé používali spíše klasické a osvědčené pomůcky, zvláště atlasy a nástěnné mapy.

Interpretace leteckých a družicových snímků a interaktivních map

Letecké nebo družicové snímky obsahují ve srovnání s mapou stejného území řadu podstatných rozdílů, které se odrážejí v rozdílných nárocích na uživatele při jejich interpretaci. Vytvoření vlastního **obsahu mapy vždy bere ohled na dobrou interpretaci**. V zájmu **dobré čitelnosti a srozumitelnosti** jsou některé obsahové prvky **znázorněny nad míru**, tj. větší, než jsou ve skutečnosti

(např. šířka silnic, vodních toků, velikosti budov). Naopak **množství objektů v terénu nemůže být v mapě zakresleno vůbec**, vzhledem k jejich malým rozměrům. **Obsah** mapy je vyjádřen **smluvenými značkami**. V každé mapě jsou vždy uvedena **vlastní jména** geografických objektů, celá řada zkratk a dalších údajů. Hlavní obsahové prvky mapy jsou barevně odlišeny. Ve většině map je vyjádřena **výškopisná složka** terénu vrstevnicemi a výškovými kótami, které dávají dobrou představu o členitosti terénu. Zeměpisná síť (v některých případech také rovinná souřadnicová síť) umožňuje **lokalizovat polohu jakéhokoliv objektu** na mapě.

Letecký nebo družicový snímek zobrazuje všechno, co je schopen rozlišit objektiv letecké fotografické komory nebo registruje snímací zařízení družice – tedy i nejmenší podrobnosti jaké není možno na mapě nikdy znázornit. Protože na snímku jsou zobrazeny všechny podrobnosti, nevynikají objekty důležité, přítomnost některých není možno někdy vůbec zjistit. Na rozdíl od mapy, kde je např. obdělávána půda znázorněna pouze celkovým obrysem a bílou plochou, na snímku vidíme pestrou mozaiku jednotlivých polí. Můžeme tedy přibližně určit také druh kultury (stromy, keře). K rozpoznání podrobností a identifikaci objektů pomáhají jemné odstíny šedi nebo barvy. Z jednotlivého snímku nelze dobře posoudit členitost reliéfu terénu. Dvojice leteckých snímků nám umožňuje naopak přesné vyhodnocení terénních tvarů.

Letecké a družicové snímky – úskalí interpretace

Interpretovat letecký nebo družicový snímek znamená **dešifrovat** jeho mnohotvárný obsah z hlediska účelu, kterému mají sloužit zjišťované poznatky. Svatoňová, Lauermann (2003, s. 26) uvádějí, že základní úlohou při interpretaci leteckých a družicových snímků je **systematické „čtení“ obsahu snímku**, které spočívá:

1. ve správném rozpoznávání a klasifikaci jednotlivých objektů,
2. v určování jejich vlastností, kvantitativních a kvalitativních charakteristik,
3. v přesné prostorové (polohové) lokalizaci zjištěných objektů,
4. ve zkoumání a hodnocení vzájemných vztahů a příčinných souvislostí mezi zobrazenými objekty a jevy,
5. v analýze těchto vazeb a odhalování zákonitostí charakterizujících rozhodující složky a vlastnosti zobrazeného území.

V **rozpoznávání** objektů jsou pro nezkušeného čtenáře především **obtížné dva kroky**: zvládnutí kolmosti pohledu a případné nepřírozené barevnosti snímku. Pro identifikaci objektů v krajině je třeba naučit čtenáře identifikaci jednotlivých

velkých homogenných celků, obvykle typů krajín např. lesů, polí, vodních ploch, sídelních ploch, rozlišení ploch s vegetací a bez vegetace atd.

Jako obtížné v interpretaci snímku začátečníkem se jeví dle zkušenosti z výuky geoinformatiky na PdF MU pro studenty učitelství zeměpisu především:

1. **nemožnost vnímat relativní výšku** (kolmý pohled). Pro identifikaci geomorfologických tvarů chybí podstatná informace o výškových poměrech tvarů, u objektů ve městě je problematický prostý pohled na půdorys (vidíme např. jen mnohoúhelníky střech).
2. **obrácené vnímání výškových poměrů vlivem dopadajících stínů**, kdy údolí se může jevit jako hřbet a naopak. Důležitou zásadou je, aby **vržené stíny** objektů a terénních tvarů zobrazených na snímku směřovaly **vždy směrem k hodnotiteli** nebo zleva doprava. Získá se tím správná plastičnost obrazu.
3. **zvládnutí nepravé barevnosti snímků**. Např.
 - znázornění vegetace červenou barvou,
 - znázornění ploch sídel fialovou,
 - znázornění ledovců jasně modrou,
 - obraz ploch bez vegetace.

Interaktivní mapy – úskalí interpretace

Interaktivní mapy se rychle rozvíjejí zejména na Internetu, jejich autoři i programátoři postupně vytvářejí přívětivější grafické uživatelské rozhraní s intuitivním ovládním. Rostoucí objemy přenášených dat po Internetu **zrychlují odezvu mapového serveru** směrem k uživateli. Velkou výhodou interaktivních map **je možnost propojení objektu na mapě s dalšími URL odkazy** a vypisování údajů zapsaných k objektu v databázi. **Interaktivita spočívá** v proměnlivosti obsahu mapy podle příkazů zasílaných uživatelem mapovému serveru, který je vyhodnotí a zasílá pozměněnou mapu zpět uživateli. Komunikace mezi uživatelem a mapovým serverem je zajištěna pomocí jednoduchých nástrojů. K standardním nástrojům patří přiblížení a oddálení (zoom), posun beze změny měřítka (pan), posun do čtyř světových stran, dotaz na vlastnosti objektu – výpis z databáze (identifiky).

Jako obtížné v interpretaci interaktivní mapy začátečníkem se jeví dle zkušenosti z výuky geoinformatiky na PdF MU především:

1. **Skokový přechod k využití jiné prostorové databáze** pro vykreslení tématu mapy.
2. **Nižší přehlednost legendy**, např. legendu je nutno v okně posouvat, generovaná legenda obsahuje "bílé" místa – přerušení, kdy čtenář může získat mylný dojem, že legenda už více prvků neobsahuje.

3. **Nedostatečný topografický podklad** tematických map, ktorý môže znesnaďňovať až znemožňovať orientáciu v priestore.
4. **Skoková generalizácia** v súvislosti so zmenou merníka.
5. **Chudý obsah** mapy.
6. **Pomalá odezva** serveru či opakované „spadnutie“ stránok, prerušenie komunikácie s mapovým serverom.
7. **Pomalé pripojenie** k Internetu.

Možnosti ďalšieho výskumu v oblasti interpretácie družicových snímok a interaktívnych map v súvislosti so rozvojom kartografických dovedností.

Autoři na základě výše uvedených teoretických a praktických východisek dospěli k několika pracovním předpokladům, které by chtěli dále empiricky ověřovat:

1. Čtení družicových snímků podporuje rozvoj prostorové představivosti.
2. Kvalita topografického podkladu interaktivní tematické mapy ovlivňuje výsledek interpretace tematické informace u uživatele.
3. Identifikace objektů na kolmém leteckém snímku je z hlediska uživatelů obtížnější než na šikmém leteckém snímku.
4. Identifikace objektů na leteckém nebo družicovém snímku v nepravých barvách je obtížnější než na snímku v pravých barvách.

Závěr

Autoři zpracovali rešerše vybraných výzkumů v oblasti zkoumání kartografických dovedností, rozvoje kartografické komunikace. Na základě zkušeností z výuky geoinformatiky na PdF MU, při projektové výuce na gymnáziích a základních školách zjistili, že některé vlastnosti družicových snímků a interaktivních map znesnaďňují jejich interpretaci. Na základě uvedených skutečností byly formulovány výzkumné předpoklady, které budou v dalším období empiricky ověřovány.

Literatura

- Boardman, D.** (1985a): Cartographic communication with topographical maps, In: New Directions in Geographical Education. Falmer Press, London, s. 135 – 152.
- Boardman, D.** (1985b): Spatial Concept Development and Primary School Map Work. In: New Directions in Geographical Education. Falmer Press, London, s. 119 – 134.

- Foltýnová, D.** (2006): Vliv metakognitivních strategií podporovaných moderními informačními technologiemi na rozvoj dovedností žáků řídit vlastní učení na příkladu zeměpisného učiva. In: Knecht, P. (ed.): Výzkum aktuálních problémů pedagogiky a oborových didaktik. MU, Brno, s. 155 – 159.
- Foltýnová, D., Svatoňová, H.** (2007): Geoinformatika v přípravě učitelů, geoinformatika a kartografie ve škole. In: *Súčasný trendy v kartografii*. 1. vyd. Bratislava : kartografická spoločnosť Slovenskej republiky, s. 71 – 77.
- Gerber, R.** (1981): Young Children's Understanding of the Elements of maps. *Teaching Geography*, 6, s. 128 – 133.
- Glück, J.** (2001): Die Entwicklung des Landkartenverständnisses bei Kindern: Forschungsstand, methodische Überlegungen und ein neuer Untersuchungsansatz. *Psychologie in Erziehung und Unterricht*, 48, s. 298 – 313.
- Haubrich, H.** (1994): International Charter on Geographical Education. Hochschulverband für Geographie und ihre Didaktik, Nürnberg, 392 s.
- Knecht, P., Svatoňová, H.** (2008): Developing educational cartography: Pupils criteria for selecting a school atlas. In: Donert, K., Wall, G. *Future Prospects in Geography*. Liverpool University Press, Liverpool, s. 325-333.
- Liben, L. S., Downs, R. M.** (1989): Understanding Maps As Symbols: The development of map concepts in children. In: Reese H. W. (Ed): *Advances in Child Development and Behavior*. Academic Press, San Diego California, s. 145 – 201.
- Lindstone J. G.** (1990): Researching the use of textbooks in Geography Classrooms. *Internationale Schulbuchforschung*, 12, č. 4, s. 427 – 444.
- Najvarová, V.** (2007): Model funkční gramotnosti a RVP ZV. In: Janík, T., Knecht, P., Najvarová V. (eds.): *Příspěvky k tvorbě a výzkumu kurikula*. Paido, Brno, s. 77 – 84.
- Plester, B.** (2004): Small people thinking about big spaces: Young Children's navigational use of aerial photographs. In: Catling, S.; Martin, F. *Researching Primary Geography*. Register of Research in Primary Geography, London, s. 151-161.
- Pupala, B.** (1994): K elementárnym podmienkam vývinu chápania pojmu mapa. *Geografia*, 2, č. 1, s. 21 – 23.
- Van der Schee, J., Favier, T.** (2008): Beyond the map. Thinking through geography using map viewers. In: Donert, K., Wall, G. *Future Prospects in Geography*. Liverpool University Press, Liverpool, s. 325-333.
- Svatoňbová, H., Lauermann, L.** (2003): Studijní text pro DVVP. Brno, 2003.45 s.
- Tollingerová, D.** (1976): Mapa jako nástroj abstraktního myšlení. *Přírodní vědy ve škole*, 28, č. 1, s. 32 – 33.
- Wiegand, P., Stiell, B.** (1997): Children's Relief of Model Landscapes. *British Educational Research Journal*, 23, č. 2, s. 179 – 192.

THE REEF OF USING SATELLITE IMAGES AND INTERACTIVE MAPS

Resumé

The paper acquaints with reef of using satellite images and interactive maps in geography learning and teaching. It summarizes some research studies focused on educational cartography, mainly research on map skills development, map reading and map communication. The authors give a notice of absence pedagogic and psychologic researches on reading and interpreting interactive maps and identificating objects on aerial or satellite images. Thus in the paper are the problems with reading aerial and satellite images and interactive maps analyzed. The analysis is based on authors' experience with teaching on all types of schools. The authors conclude with recommendations for learning and teaching geography with using interactive maps and satellite images. The possibilities for further research are proposed as well.

Hana SVATOŇOVÁ¹, Petr KNECHT²

¹ Katedra geografie (Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Brno, Česká republika)

² Centrum pedagogického výzkumu (Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Brno, Česká republika)

E-mail autora (ů): svatonova@ped.muni.cz , knecht@ped.muni.cz,

Recenzoval: Doc. PhDr. RNDr. Martin Boltížiar, PhD.

OBSAH**Ján Hanušin**

Sieťovanie chránených území na príklade časti Bielych Karpát
Protected areas networking on the example of the part of Biele Karpaty
mts..... 9

Jan Kopp, Marie Novotná

Krajinně-ekologické a environmentální změny na Plzeňsku
v transformačním období
Landscape-ecological and environmental quality of the Plzeňsko region
during transformation period..... 16

Zdeněk Lipský

Mapování a dokumentace významných krajinných prvků v projektu Kačina
Mapping and documentation of landscape important elements in the Kačina
project..... 24

Wolfgang Aschauer

Regionale Differenzierung in Deutschland 20 Jahre nach der Wende..... 34

Dagmar Bartoňová

Vývoj mezinárodní migrace a cizinci v České republice počátkem 21.
Století: regionální a demografické aspekty
Development of international migration and foreigners in the Czech republic
at the beginning of the 21st century: regional and demographic aspects..... 48

Pavel Bednář, Petr Šindler

Rezidenční mobilita a změny vnitřní prostorové struktury post
socialistického města a jeho zázemí
Residential mobility and changes of internal urban structure of the post
socialist city and its hinterland..... 56

Tomáš Boruta

Integrovaný systém veřejné dopravy na Ostravsku..... 62

Petr Chalupa

Ekonomicko-politický vývoj a geopolitická transformace českého prostoru
Economic – political development and geopolitical transformation of czech
territory..... 69

Katarína Danielová

- Vybrané transformačné procesy a ich prejav v priestorovej štruktúre
 Novej Dubnice v období po roku 1989
 Selected transformation processes and their reflection in the spatial structure
 of the town Nová Dubnica since the year 1989..... 77

Jan Havrlant

- Geografické aspekty rozvoje cestovného ruchu v Jeseníckém regionu
 Geographical aspects in the development of tourism in the Jeseníky region.... 84

Pavol Korec, Silvia Bystrická, Slavomír Ondoš

- Geografická podmienenosť regionálnej heterogenity jednotiek NUTS 2 na
 Slovensku
 Geographical determination of the regional heterogeneity of the NUTS 2
 units in Slovakia..... 91

Jiří Koželouh

- Krajinně-ekologické souvislosti prostorové expanze nákupních řetězců
 a jejich řešení v územním plánování
 Landscape ecological contexts of retail spatial expansion and their solving in
 the territorial planning..... 101

Josef Kunc, Petr Tonev

- Rozvojový inovační potenciál vybraných měst České republiky (příklad
 Brna a Ostravy)
 Developing innovative potential of selected cities in the Czech republic
 (Brno city and Ostrava city example)..... 109

Alena Matušková

- Vývojové tendence malých měst Plzeňského kraje
 The development trends of towns in the Plzeňský region..... 116

Ěma Mišúnová

- Strategické ciele rozvoja cestovného ruchu SR a jeho megatrendy
 The strategic aims of tourism development in Slovakia and its megatrends..... 123

Vladimír Slavík , Katarína Kohútová

- Vývoj rezidenčnej suburbanizácie v okrese Senec v rokoch 1990 – 2006
 Development of residential suburbanization at Senec district in 1990-2006.. 131

Vladimír Székely

Ženy na trhu práce Stredného Pohronia

Women in the labour market: case study from Middle Pohronie region..... 138

Jaroslav Vencálek

Ze zajetí dichotomie k synergii prostorových struktur

From being captured in dichotomy towards synergy of spatial structures..... 145

Hana Svobodová, Antonín Věžník

Dopady SZP EU na stav a možný rozvoj zemědělství v mikroregionu Hrotovicko

Impacts of CAP EU on state and possible development of agriculture in microregion Hrotovicko..... 151

Darina Foltýnová

Příležitost pro GIS do škol aneb využitelnost internetových zdrojů

Opportunity for GIS to school or utility of internet..... 158

Svatopluk Novák

Školská kartografie v období geoinformačních technologií

The school cartography in the geoinformatic period..... 165

Hana Svatoňová, Petr Knecht

Interpretace leteckých a družicových snímků a interaktivních map: možnosti výzkumu

The reef of using satellite images and interactiv maps..... 170

Pavel Michal

Polje Brezie v Lehotskom krasi Drienockej vrchoviny

Polje Brezie in Lehotsky karst of Drienocka vrchovina highland 184

Norbert Polčák, Oliver Bochníček

Vplyv geografických faktorov na monitoring veterných pomerov Slovenskej republiky

Geographical factors influence on wind monitoring confitions of Slovak republic..... 191

Zuzana Rampašeková

Kľúč k určovaniu pôd SR na príklade hnedozemí

A key to the determination of slovak soils at the model of brown soils..... 203

Zdenka Rózová, Erika Mikulová

Stav vegetačných úprav v meste Nitra

State vegetation designs in town Nitra..... 209

Lucia Šolcová

Súčasná krajinná štruktúra disperzného osídlenia (na príklade Veľkého Poľa)

The present landscape structure of dispersed settlement (Veľké Pole)..... 217

Veronika VlkováVliv geografických faktorů na proměnlivost vegetační složky krajiny
v oblasti bývalého hraničního pásma na ŠumavěInfluence of geographical factors on vegetation variability in landscape in
marginal areas of Šumava mountain..... 222**Pavel Bednář, Danuše Vichánková**

Rezidenční development a migrace obyvatelstva na Ostravsku

Residential development and population migration in the Ostrava

metropolitan area..... 230

Tibor Blažík, Erik Eleš

Geografické aspekty európskej integrácie (vybrané problémy)

Geographical aspects of european integration (selected problems)..... 236

Rastislav Cákoci

Metóda AQITI – evaluácia propagácie cestovného ruchu na internete

AQITI method – evaluation of the tourism propagation on the internet..... 244

Daniel GurňákGeografia ako nástroj politiky – národnostné štatistiky a zmeny slovensko-
maďarských hraníc v r. 1938-1939Geography as an instrument of policy – national statistics and changes of
slovak-hungarian borders in 1938-1939 251**František Křižan, Viliam Lauko**Vývoj stredných škôl na území mesta Bratislava po roku 1989 a ich súčasná
lokalizácia a dostupnosťDevelopment of secondary schools in Bratislava city area after the year
1989, current localization and accessibility 261

Michaela Madajová

Vybrané problémy porovnávania údajov z rôznych časových období

Choice problems of data comparing over time..... 274

David Michalec

Vybrané demografické aspekty migrácie v metropolitných oblastiach ČR.

Srovnání Brněnska, Plzeňska a Ostravska

Some demographic aspect of migration in czech metropolitan regions.

Comparison of Brno, Plzeň and Ostrava regions..... 281

Marie Novotná, Jan Kopp

Amenitní migrace – nový směr výzkumu v rurální geografii

The amenity migration - new orientation of the research in rural geography... 298

Daniel Seidenglanz

Brno – prognóza populačného vývoje

Brno – population projection..... 309

Ondřej Slach

Inovativní milieu. Teoretický koncept bez praktických implikací?..... 317

Peter Spišiak, Marián Kulla, Janetta Nestorová - Dická

Vybrané aspekty kvality života v obciach regionálneho združenia obcí

Hornád

Selected aspects of quality of life in the communities of the Hornád regional

association..... 324

Daniela Vigašová

Zmeny v dochádzke a odchádzke do zamestnania v okresoch Banská

Bystrica a Zvolen v rokoch 1991 - 2001

Changes in commuting to work in districts Banská Bystrica and Zvolen in

the years 1991 – 2001..... 334

Anna Vrábľová

Ekoturizmus a regionálny rozvoj na Slovensku

Ecotourism and regional development in Slovakia..... 341

Dana Hübelová

Mapa – kľúčový didaktický prostriedok výuky zemepisu

Map – pivotal didactics elements in geography education..... 349

Jana Oláhová, Magdaléna Nemčíková

Zbierka úloh a hier z geografie

Collection of tasks and games from geography..... 359

Martin Stehlík

Užití školních kartografických pomůcek

Using of cartographic education mediums 365

Martin Valach, Magdaléna Nemčíková

Návrh učebnice geografie miestnej krajiny na príklade Ponitria

Proposition of the geography of the region textbook based on the example
of the Ponitrie region..... 376**PRÍSPEVKY OD STRANY 184 POKRAČUJÚ NA CD**

POLJE BREZIE V LEHOTSKOM KRASE DRIENOCKEJ VRCHOVINY

Pavel Michal

Abstract

Polje as a considerable karstic depressions belong to relative rare forms of georelief in Slovak's karst.

That is why karst of Drienocká vrchovina Highland is interesting by two depressions which we identified and regard them as polje Pôľč and polje Brezie.

Both of these forms can be termed as polje according morfological and hydrological criterion – clear sharp conection of slopes with the bottom of polje, mostly flat bottom, somewhere with steeper slopes of surroundings, underground drainage, the system of alluvial karst dolines and ponors on the bottom, smaller sections of surface flow among karstic resurgence and ponors. These forms do not comply with criterion of real polje, for instance in Dinarsky karst.

Key words: polje, karst forms, resurgence, ponors

Úvod

Drienockú vrchovinu sme vyčlenili (P.Michal, 2005) ako osobitný podcelok Zvolenskej kotliny, ktorá predstavuje krasovú krajinu s vysokým stupňom povrchového a podzemného skrasovatania. Aj keď geomorfologické jrdnotkx, kartograficky vyjadrené v mape v mierke 1 : 500 000 s príslušnými geografickými názvami, boli kodifikované Slovenským úradom geodézie a kartografie, a preto majú byť záväzne používané vo vedeckej a odbornej literatúre, predsa sa ukazuje potreba, ako to uvádza aj J.Jakál (2007), podrobnejšieho spracovania geomorfologického členenia. V geomorfologickom členení E. Mazúra a M.Lukniša (1978) bola ako jeden z podcelkov Zvolenskej kotliny vymedzená Bystrická vrchovina. Vzhľadom na viaceré zvláštnosti územia, ktoré sme skúmali: zvýšený výskyt mezozoických uhličitanových útvarov a v súvislosti s tým aj častý výskyt krasových a fluviokrasových javov, sme sa rozhodli vyčleniť v rámci Bystrickej vrchoviny ďalší podcelok, ktorý sme nazvali **Drienocká vrchovina**. Pri vyčlenení a názve podcelku sme vychádzali z dominancie geologicko-tektonického útvaru v tomto území, s ktorým možno spájať dominantné formy reliéfu – krasové a fluviokrasové. Týmto útvarom je tektonická jednotka silicika (M.Polák, et al., 2003), zastúpená príkrovom Drienka.

Drienocká vrchovina je krajinou s typickým krasovým hydrologickým režimom s infiltráciou zrážkových vôd do podzemia, s prechodom od puklinovo-

krasovej cirkulácie podzemných vôd k turbulentnej cirkulácii, až k tvorbe podzemných tokov.

V krase Drienockej vrchoviny sú zastúpené najmä depresné formy reliéfu, ako sú: krasové jamy, úvaly, suché doliny, slepé a poloslepé doliny, polja a podzemné jaskynné systémy. Jedinečným javom sú polja, z ktorých polje Pôľč je vyvinuté najlepšie. Takisto možno uvažovať o polji severne od Ponickéj Lehôtky, ktoré je ale značne rozrušené spätnou eróziou Driekyne a jej prítokov. Práve charakteristika tohto polja je predmetom úvahy v našom príspevku.

Poloha polja Brezie v Lehotskom krase Drienockej vrchoviny

Kras Drienockej vrchoviny je rozptýlený do viacerých ostrovov, z ktorých najväčším je krasový ostrov nachádzajúci sa severne a severovýchodne od Ponickéj Lehôtky (Lehotský kras) s jednou plošinou vo výške 540 až 580 m n.m. (Pôľč) a s druhou plošinou v úrovni 590 až 615 m n.m. (polje Brezie). Spoločným znakom týchto plošín je vysoký stupeň skrasovatenia, podobná veľkosť a hustota krasových jám (až 150 m v priemere, hĺbka 10-12 m). Ide teda o formy, ktoré sú ekvivalentné napr. krasovým jamám stredohorských povrchov Slovenského krasu. Plošiny možno pokladať súhlasne s J.Jakálom (1983) za zvyšky zarovnaného stredohorského panónskeho povrchu. Plošinatý krasový reliéf podmieňuje rýchlejšiu infiltráciu zrážkových a alochtónnych vôd do podzemia. Prevláda tu turbulentný režim vyprázdňovania krasových vôd. Územie Lehotského krasu je pomerne chudobné na počet typov krasových foriem a aj na ich početnosť. Územie je chudobné na škrapy, pretože krasové horniny sú len ojedinele obnažené spod nadložných neogénnych alebo kvartérnych vrstiev. Ojedinelé škrapy nachádzame v čelách pretiahlych misovitých krasových jám a na lúkach, ktoré pokrývajú už spomínanú krasovú plošinu vo výškach 590-615 m n.m., nachádzajúcu sa v priestore trojuholníka, ktorého vrcholy tvoria kóty Skálie, Žiar a Farbište.

Polje Brezie

Polje Brezie sa nachádza na plošine v úrovni 590 až 615 m n.m. severovýchodne od Ponickéj Lehôtky. Toto územie patrí hydrograficky do povodia Ponického potoka (Vladárky) a do povodia Driekyne. Pre krasové územia so silným stupňom skrasovatenia je príznačné, že orografické rozvodnia sa často nestotožňujú s rozvodiami hydrologickými, čo je spôsobené geologickou pozíciou uhličitánových hornín, najmä vápencov a podložných werfénkových bridlíc. Túto skutočnosť si aj v skúmanom území všíma M.Slavkay (1963). Spomínaný jav je podľa Slavkaya evidentný v prípade rozvodnia medzi povodím Ponického potoka a povodím Driekyne. Orografické rozvodie medzi týmito povodiami prechádza

kótami 673 m (Skálie) a 652 m (Žiar) severne, severovýchodne a východne od Ponickej Lehôtky. Styk werfenských bridlíc a vápencov v oblasti vyvieráčiek V1 a V2 a ponoru P1 je cca 20 m pod povrchom uklonený na juhozápad, t.j. k Ponikám a severovýchodne od kóty 673 m a 652 m vystupuje na povrch približne 400 m severovýchodne od orografického rozvodia. Vody infiltrované v tejto oblasti (medzi orografickým a hydrologickým rozvodím) sú odvádzané po nepriepustnom podloží do povodia Ponického potoka, kde vyvierajú malé pramene medzi Ponickou Lehôtkou a orografickým rozvodím v nadmorskej výške 550-575 m.

V Lehotskom krase sa práve na polje Brezie viažu zaujímavé hydrologické krasové javy. V krasovej jame východne od kóty 673 m (Skálie) vzdialenej asi 400 m, sú 2 vyvieracky

V1 a V2 s celkovou výdatnosťou 3 l.s^{-1} , ktoré sa spájajú a vytvárajú krátky tok (70 m), ktorý čoskoro zaniká v ponore P1, blízko poľnej cesty. Na pravej strane tejto poľnej cesty je ďalšia krasová jama v strede s malým suchým ponorom. Treba ešte spomenúť vyvieracky V3 (sú 2), severovýchodne od Ponickej Lehôtky vzdialené od seba cca 2 km. Ich výdatnosť kolíše v medziach $1-5 \text{ l.s}^{-1}$. Práve tieto vyvieracky sa zarezali vrecovitými dolinami do južnej a juhovýchodnej časti polja Brezie a tak narušili jeho pôvodnú súvislú morfológickú tvárnosť. Obidve vyvieracky sú zdrojnicami tokov, ktoré napájajú Driekyňu.

V Lehotskom krase, ktorého súčasťou je aj polje Brezie, sme charakterizovali polje Pôľč (P.Michal, 2005 a, b). Polje Pôľč na rozdiel od polja Brezie je morfológicky súvislé, vytvára zo všetkých strán viac-menej uzavretý celok. Polje Brezie je celkom uzavreté zo západu, severu, východu a juhozápadu, ale z juhu a juhovýchodu je jeho súvislosť dosť narušená. Podľa V.Lenča (1956) a M.Slavkaya (1963) k tomuto narušeniu došlo spätnou eróziou prítokov Driekyne.

Polje Brezie je najrozsiahlejšie na západe, kde v severojužnom smere sa jeho rozmer pohybuje okolo 1 km. Na dno tejto najširšej severojužnej časti na západe polja spadajú východné svahy krasového chrbta medzi kótou Skálie (673 m) a Žiar (654 m). Smerom na východ sa polje zužuje, dosahuje šírku 300-450 m. Dĺžka polja od západu na východ, až pod kótu 641 m, pod ktorou sa nachádzajú ťažobné jamy medenej mineralizácie v blízkosti kóty Farbište (675 m), sa pohybuje okolo 1,2 km. Zo západu obmedzuje polje krasový chrbát kóty Skálie. Na severozápade, severe a severovýchode má polje pomerne výrazné obmedzenie chrbtom, na ktorom vystupujú kóty 666 m, 636 m, 648 m a 628 m. Z východu polje obmedzujú západné svahy kóty 641 m na úpätí ktorých sa nachádzajú ťažobné jamy poťažbe medených rúd. Juhozápadné ohraničenie polja je ešte výrazné a predstavuje ho chrbát, na ktorom vystupujú kóty 634 m a 606 m. Južná a juhovýchodná hranica polja je ale narušená spätnou eróziou prítokov Driekyne,

ktoré svojimi prameniskami spätnou eróziou a tvarom vrecovitých dolín prenikajú do priestoru polja.

Problematikou poljí v Západných Karpatoch sa zaoberal J.Jakál (1984, 2000). Polje Brezie spĺňa základné morfológické znaky polja ako ich formuloval M.H.Fink (1973): uzavretosť formy (okrem častí narušených spätnou eróziou), ploché naplavené dno, systém náplavových krasových jám a ponorov na dne polja, prítok vody do polja z vyvieracky, menšie úseky povrchových tokov medzi vyvierackou a ponorom a občasná inundácia dna polja.

Polje Brezie má nepravidelný tvar: v západnej časti je jeho tvar pretiahly v severojužnom smere – jeho dno sa tu pohybuje v nadmorských výškach 605-635 m s miernym klesaním od severu na juh. V tejto časti je dno inundované hrubou vrstvou sedimentov, ktoré dosahujú hrúbku až 5 m. Obyvatelia celú plochu dna v tejto časti využívajú ako ornú pôdu s intenzívnym pestovaním poľnohospodárskych plodín. Stredná a východná časť polja je pretiahnutá v západovýchodnom smere, dno v tejto časti sa mierne skláňa k východu s intervalom 615-605 m n.m. Dno je tu viac inundované vo východnej časti sedimentami dosahujúcimi hrúbku asi 3,5 m.

Formy povrchového krasu polja Brezie reprezentujú najmä krasové jamy. Geneticky ide o krasové jamy, ktoré vznikli rozpúšťacou činnosťou vody. Na základe morfológického kritéria môžeme tu rozlišovať misovité a lievikovité krasové jamy. Najčastejším typom sú na dne polja misovité krasové jamy, ktoré vznikli najmä na hraniciach krasových a nekrasových hornín. Tieto krasové jamy sú vo viacerých prípadoch pretiahle jedným smerom; podľa V. Lenča (1956) vznikli na jednosmernej sústave puklín v smere krasovej horniny. Tento typ vznikol upchatím dna krasových jám sedimentmi a pôsobením vody do strán (bočná korózia). Na ich dne nenachádzame otvorené ponory.

Lievikovité krasové jamy vznikli intenzívnym procesom prehlbovania bez výraznejšieho obdobia s upchatím odtokových kanálov. Niektoré majú na dne otvorený, činný ponor.

Kritérium zohľadňujúce druh pokryvných hornín umožňuje vyčleniť v skúmanom území aj typ náplavových krasových jám. Tieto sú skôr vonkajším prejavom rozpustného vápencového podložia. Vápence v podloží majú vytvorenú krasovú jamu, ktorá bola pokrytá, resp. vznikla pod pokrývkou sedimentov (naplavenín, nánosov). Odnosom týchto nánosov do podzemia došlo k formovaniu depresie, a teda aj k vzniku nepravé krasovej jamy. Morfológicky sa v našom území prejavujú väčšinou ako lievikovité formy. Pôsobia ako stále, alebo periodicky činné ponory povrchových krasových tokov, dažďových vôd alebo vôd z topiaceho sa snehu. V polji Brezie máme jednu krasovú jamu so stále činným ponorom krasového toku. Ďalšie tri lievikovité krasové jamy majú periodicky

činné ponory. Rozmery týchto krasových jám sa pohybujú okolo 30 m a hĺbka, ktorá je závislá od hrúbky nánosov sa pohybuje okolo 3-5 m.

Záver

Polje je jedným z charakteristických, i keď na našom území pomerne zriedkavých tvarov krasovej krajiny. Krasovú krajinu chápeme ako špecifický prírodný geosystém, ktorý sa vlastnosťami reliéfu a cirkuláciou krasových vôd podstatne odlišuje od okolitej nekrasovej krajiny. Najvýstižnejšiu definíciu polja formuloval M.H.Fink (1973), ktorý charakterizoval polje na základe morfológických a hydrologických kritérií. Polje Pôľč jednoznačne spĺňa tieto kritériá. Polje Brezie spĺňa hydrologické kritériá: podzemné odvodňovanie systémom ponorov, krátke úseky povrchových tokov medzi vyvieracami a ponormi, občasná inundácia dna, z morfológického hľadiska je jeho uzavretosť narušená vo východnej a juhovýchodnej časti, čo spôsobila spätná erózia prítokov Driekyne. Veľkosť týchto poljí je na hranici medzi veľkosťou uvaly a polja v zmysle klasického chápania polja (napr. v Dinárskom krase).

Tento príspevok vznikol s podporou grantového projektu VEGA č..1/4023/07.

Literatúra

- Belička, Š.** 1981. Nová jaskyňa v Ponickom krase. Spravodaj SSS, 12, 3, str. 7-11.
- Belička, Š.** 1982. Pracovný zraz jaskyniarov v Ponickom krase. Spravodaj SSS, 13, 3, str. 31-33.
- Bučeková, m. et al.** 1998. Mezozoikum Zvolenskej kotliny a severozápadnej časti Veporských vrchov – hg. rajón MG-078, Vyhľadávaci hydrogeografický prieskum, Manuskript - archív, Geokonzult, a.s., Košice.
- Fink, M.H.** 1973. Mehrspachiger Lexikon der Karst und Hohlenkunde. Entwurf. Inter. Speleo. Union.
- Gaál, E.** 2006. Podarí sa zachrániť Ponickú jaskyňu ? Aragonit, Časopis SSI, č.11, str. 40-42.
- Jakál, J.** 1983. Krasový reliéf a jeho význam v geomorfologickom obraze Západných Karpát. Geografický časopis, roč.35, č.2, str.160-183.
- Jakál, J.** 1984. Problémy ochrany krasových oblastí Slovenska. Životné prostredie, roč. 18, č.1, str. 10 - 13.
- Jakál, J.** 1993. Karst Geomorfology of Slovakia. Typology. Geografica Slovaca, 4, Bratislava, 38 strán.

- Jakál, J.** 2000. Polja a paleopolja v krasovom reliéfe Slovenska. Zborník referátov z 1. konferencie Asociácie slovenských geomorfológov, str. 61 - 64.
- Jakál, J.** 2004. Krasová krajina a človek. Geografia, 1, str. 17-21.
- Koděra, M. et al.** 1990. Topografická mineralógia Slovenska. Veda, Bratislava, 1098 strán.
- Lenčo, V.** 1956. Ponický, Môlčanský a Lehotský kras. Ochrana prírody, 11, 1, Praha, str. 21 - 29.
- Lenčo, V.** 1957. Krasový útvar „polje“ v krasovom území chotára Slovenskej Ľupče. Krásy Slovenska, 34, str. 208 – 210.
- Mazúr, E. - Lukniš, M.** 1978. Regionálne geomorfologické členenie SSR. Geografický časopis, č.2, str. 101-125.
- Michal, P.** 2005 a. Drienocká vrchovina ako krasová krajina. Geografické štúdie Nr.13, FPV UMB Banská Bystrica, 72 strán.
- Michal, P.** 2005 b. Hydrológia a hydrografia Drienockej vrchoviny ako krasovej krajiny. Geografická revue, roč.1, č.1, str.44-57.
- Michal, P.** 2005. Vymedzenie Drienockej vrchoviny ako krasovej krajiny. In: Geografické aspekty stredoevropského priestoru. Geografie XVI, PF MU Brno (str. 50 - 57) – CD
- Polák, M. et al.** 2003. Vysvetlivky ku geologickej mape Starohorských vrchov, Čierťaže a severnej časti Zvolenskej kotliny 1:50 000. ŠGÚ Dionýsa Štúra, Bratislava, 218 strán.
- Slavkay, M.** 1963. Ponický kras. Slovenský kras, 4., str. 57 - 69.
- Šilar, J.** 1968. Tektonické zdvihy a jejich vliv na vývoj krasu u Ponik jihovýchodne od Banské Bystrice. Československý kras, 19, Praha, str. 69 - 80.

POLJE BREZIE IN LEHOTSKY KARST OF DRIENOCKA VRCHOVINA HIGHLAND

Summary

We have a wide scale of morphological types of karst in Slovak. Karst of Drienocká vrchovina highland, which is part of Lehotský karst as well, we can classify as a type of divided karst of massive ridges, horsts and combined fold-fault structures. Lehotský karst extend in the northeast and north from Ponická Lehôtka. This territory is poor at number of types of karst forms and their number. The territory is poor especially on karrens because karst's minerals are rarely uncovered from under superstratum particularly quarternary stratums. There are karst dolines (dish-shaped and funnelo-shaped) and karstic ridges plentifully

represented. Karst forms are tied together particularly with marly and kalpionel limestones which belongs to Križna Nappe.

The most interesting forms in Lehotský karst are poljes: polje Pôľč is the best developed, polje Brezie is eroded by backward erosion of streams Driekyňa particularly on the southeastern part. Both of them can be termed as polje on the base of comply with morfological and hydrological criterion.

Adresa autora:

Doc. RNDr. Pavel MICHAL, CSc.

FPV UMB Katedra geografie a krajinej ekológie

Tajovského 40

Banská Bystrica

E-mail: michal@fpv.umb.sk

Recenzoval: Doc. PhDr. RNDr. Martin Boltžiar, PhD.

VPLYV GEOGRAFICKÝCH FAKTOROV NA MONITORING VETERNÝCH POMEROV SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Norbert Polčák, Oliver Bochníček

Abstract

Wind energy use is possible realize in various states and regions after analyzing data from measurements. Almost 100 meteorological stations and data are available. Not all of them is applicable for wind monitoring, with respect of wind variability depended on a lot of factors.

Influence of geographical factors for appropriate on meteorological station pertinence in different geographical conditions of Slovakia has been studied. Influence of position of Slovakia in Europe in respect to wind conditions, relief of Slovakia and the Middle Europe, vegetation and anthropogenic influence has been examined.

Keywords: surface wind, geographical factors, measurement of wind

Záujem odbornej verejnosti i širokej laickej verejnosti v ostatnom období o využívanie alternatívnych zdrojov energie narastá. Miera využívania alternatívnych zdrojov energie v jednotlivých oblastiach sveta ako i regiónov v jednotlivých štátoch závisí od vhodnosti potenciálu územia pre využívanie konkrétnych zdrojov. Vhodnosť využitia konkrétneho alternatívneho zdroja energie, v našom prípade vetra, je podmienená dôkladným a podrobným monitoringom územia, na ktorý má vplyv množstvo faktorov, medzi ktoré patria aj geografické faktory.

Cieľom príspevku je analyzovať vplyv geografických faktorov na kvalitu monitoringu veterných pomerov na území Slovenskej republiky.

Vietor patrí medzi najpremenlivejšie meteorologické prvky. Je to vektor popisujúci pohyb častice vzduchu v určitom mieste atmosféry v danom časovom okamihu. Horizontálna zložka vetra vzniká pôsobením horizontálnej zložky sily tlakového gradienta, Coriolisovej sily, uplatňuje sa odstredivá sila a sila trenia. Vertikálna zložka vektoru vzduchu vzniká ako dôsledok pohybu vzduchu v cirkulačných a frontálnych systémoch, konvekcie, obtekanie prekážok a pod. [3]. Monitoring veterných pomerov sme zamerali na horizontálnu zložku vetra.

Rýchlosť a smer prízemného prúdenia utvárajú tri zložky: barická zložka, ktorá závisí od rozloženia tlaku vzduchu v priestore, terénna zložka - reliéf, ktorý deformuje prúdenie vzduchu, prejavuje sa zmenami smeru a rýchlosti prúdenia a termická zložka, ktorá závisí od rozdielneho ohrievania vzduchu v priestore [2].

Monitoring veterných pomerov v Slovenskej republike je realizovaný v súčasnosti sieťou meteorologických, synoptických a klimatických staníc v správe SHMÚ v počte 96. Merania sa vykonávajú spravidla pomocou anemometra vo výške 10m nad zemským povrchom v stanovených termínoch, alebo každú hodinu.

Z geografických faktorov má vplyv na monitoring veterných pomerov Slovenskej republiky poloha Slovenska v Európe, geografická šírka a geografická dĺžka, reliéf Európy, resp. strednej Európy, reliéf Slovenska, vegetácia a antropogénna činnosť.

Poloha Slovenska v Európe, geografická šírka a geografická dĺžka

Všeobecná cirkulácia atmosféry v miernych geografických šírkach a rozmiestnenie stálych tlakových útvarov, Islandskej tlakovej níše a Azorskej tlakovej výše, spôsobujú v Európe prevládajúce západné prúdenie, ktoré prináša do západnej Európy oceánsky charakter počasia a podnebia. Smerom na východ je západné prúdenie zoslabované vzdialenosťou od stálych tlakových útvarov, vzdialenosťou od Atlantického oceánu, konvexnými tvarmi reliéfu a drsnosťou zemského povrchu. Geografická poloha Slovenska v Európe podmieňuje oceánske i kontinentálne charakteristiky prúdenia vzduchu. Vzdialenosť od Atlantického oceánu a jeho okrajových morí spôsobuje zoslabovanie zonálnej zložky prúdenia a zvyšovanie podielu meridionálnej zložky prúdenia. Na území Slovenska sa uvedený geografický faktor prejavuje zvýšenými hodnotami rýchlosti vetra na klimatických staniách v nížinách na západe Slovenska (Záhorská nížina, západná časť Podunajském nížiny) a v pohoriach na západe a severozápade územia.

Reliéf Európy, resp. strednej Európy

Západnú zložku prúdenia, jej smer a intenzitu, okrem vzdialenosti od oceánu, výrazne ovplyvňuje reliéf v strednej Európe, najmä Východné Alpy, Český masív a Karpaty. Ich vplyv spôsobuje zvýšené rýchlosti vetra na staniách juhozápadného Slovenska. Výsledkom geografickej polohy Slovenska v Európe vo vzťahu k prúdeniu vzduchu je veľká premenlivosť veterných pomerov s prevládajúcou západnou zložkou prúdenia a výraznými regionálnymi rozdielmi, podmienenými najmä reliéfom.

Reliéf Slovenska

Na rozdiel od predchádzajúcich faktorov, reliéf Slovenska, vegetácia a antropogénna činnosť výrazne ovplyvňujú monitoring veterných pomerov

Slovenskej republiky. Význam reliéfu a jeho ovplyvňovanie topoklímy z hľadiska veterných pomerov je možné dokumentovať napr. v prácach [1,2,3,4,5,6]

Základné typy reliéfu: nížiny, kotliny, pohoria, základné morfografické typy reliéfu: rovina, svah, konvexný a konkávny tvar, a základné morfografické charakteristiky reliéfu: orientácia, sklon, nadmorská výška, relatívna výšková členitosť, kompaktnosť, podmieňujú mimoriadne rôznorodú kombináciu možností ovplyvňovania stanice či už v pozitívnom alebo negatívnom zmysle.

Najlepšie predpoklady na monitoring veterných pomerov Slovenskej republiky majú stanice v nížinách, v Záhorskej, Podunajskej a Východoslovenskej nížine (tab. č. 1), ktoré môžu reprezentovať veterné pomery v relatívne homogénnom geografickom priestore. Výnimkou sú stanice ovplyvnené vysokou vegetáciou a výstavbou vysokých budov, najmä v centrách sídiel, napr. Holíč, Topoľčany, Michalovce. Vplyv týchto faktorov je možné čiastočne eliminovať použitím štatistickej modelovacej aplikácie WASP (Wind Atlas Analysis and Application Program), takže i tieto stanice môžu byť v prípade potreby použiteľné pri monitoringu veterných pomerov. Z geografického hľadiska je počet a rozmiestnenie staníc v nížinách dostačujúce, pre doplnenie a skompletizovanie údajov je vhodné použiť aj stanice s príbuznou geografickou polohou v Rakúsku, Českej republike a Maďarsku.

Využitie staníc v kotlinách je výrazne determinované konkávnym tvarom reliéfu, v ktorých sa nachádza väčšina staníc (tab. č. 2). Využitelnosť takýchto staníc je v dôsledku veľkej premenlivosti veterných pomerov viazané len na priestor v tesnom okolí stanice. Výnimkou sú stanice v širokých otvorených častiach kotlin, napr. letiská, kde merania môžu reprezentovať veterné pomery i v širšom priestore kotliny, napr. Košice-letisko, Sliač-letisko, Boľkovce-letisko, Poprad-letisko, Dolný Hričov. V prípade výskytu vysokej vegetácie alebo výstavby v okolí stanice nachádzajúcej sa v kotline, je stanica pre monitoring veterných pomerov nepoužiteľná. Využitie štatistickej modelovacej aplikácie WASP je obmedzené. Z geografického hľadiska je počet a rozmiestnenie staníc v kotlinách nedostatočné a nerovnomerné pre potreby výskumu veterných pomerov kotlin.

Využitelnosť staníc v pohoriach (tab. č. 3) je závislá od ich konkrétnej polohy. Ovpľývajú ju základné typy reliéfu a to nížiny, kotliny, pohoria, základné morfografické typy reliéfu ako rovina, svah, konvexný a konkávny tvar, a základné morfografické charakteristiky reliéfu a to orientácia, sklon, nadmorská výška, relatívna výšková členitosť a kompaktnosť.

Stanice v konkávných tvaroch reliéfu, aj keď geograficky patria do pohoria, nevstihujú veterné pomery pohoria, ale len príslušný tvar reliéfu, hodnoty sú výrazne poddimenzované, a sú totožné ako hodnoty namerané v uzavretých kotlinách, napr. Trenčianske Teplice, Čadca, Oravský Podzámok, Liptovská Osada, Oravská Lesná, Oravské Veselé, Rabča, Švedlár. Z celkového počtu

37staníc v pohoriach pripadá 17 na konkávne tvary reliéfu, ktoré nedostatočne a skreslene vystihujú veterné pomery v pohoriach, a len 4 stanice pripadajú na konvexné tvary. Stanice na úpätí, alebo svahoch pohorí, ktoré môžeme geograficky priradiť k príslušným pohoriam, sú často v záveternej polohe pohoria a ich hodnoty nezodpovedajú veterným pomerom pohoria, napr. Javorina, Tatranská Polianka, Stará Lesná, Podbanské, Štrbské pleso, Skalnaté pleso, Kremnické Bane, Modra-Piesok, Štós-kúpele. V okolí týchto staníc je často zvýšená drsnosť terénu dôsledkom výskytu vyššej vegetácie.

Hrebeňové polohy pohorí sú zastúpené len stanicami Malý Javorník, Chopok a Lomnický štít. Namerané hodnoty relatívne dobre vystihujú veterné pomery pohoria, ale z hľadiska potrieb monitoringu je ich počet nedostatočný. Z uvedeného môžeme konštatovať, že využiteľnosť staníc na monitoring veterných pomerov v pohoriach je nízka a obmedzená prakticky len na hrebeňové polohy troch staníc. Z tohto dôvodu je potrebné využiť stanice z horských polôh okolitých štátov na doplnenie databázy, napr. Lysá hora v ČR, ktorej geografická poloha je príbuzná náveterným polohám v pohoriach na severozápade Slovenska (Kysucké Beskydy, Oravské Beskydy)

Vegetácia

Vplyv na veterné pomery v nížinách, kotlinách a pohoriach (po hornú hranicu lesa) má hlavne vysoká vegetácia. Zvyšuje sa drsnosť terénu a zoslabuje sa prízemné prúdenie vzduchu. Variabilita veterných pomerov v kotlinách a pohoriach spolu s okolitou vegetáciou neumožňuje využitie niektorých staníc pre potreby monitoringu veterného potenciálu, napr. Moldava n./Bodvou, Štós-kúpele, Modra-Piesok. Špecifické sú stanice, kde vegetácia a jej vplyv na monitorig veterných pomerov v minulosti neexistovala, ale v priebehu existencie stanice prišlo k zmene vegetačných pomerov (rast stromov), napr. Moldava n/B, Topoľčany, Myjava.

Antropogénna činnosť

Špecifické veterné pomery možno predpokladať v sídlach, kde smer a intenzita prúdenia sú ovplyvňované výstavbou, ktorá mení rýchlosť a smer prúdenia vzduchu. Tieto stanice sú pre potreby monitoringu nevyužiteľné, napr. Holíč, Topoľčany, Košice-mesto, Brezno, Banská Bystrica. Ich využitie je realizovateľné až po aplikácii modelovacieho softwaru WAsP, pomocou ktorého je možné namodelovať prúdenie vzduchu po eliminácii faktorov, ktoré namerané hodnoty skresľujú (zástavba-jej tvar, výška, smer, vegetácia-výška, smer, priepustnosť, mikrorelief...atď.)

Vplyv geografických faktorov na monitoring veterných pomerov Slovenskej republiky môžeme zhrnúť nasledovne:

- poloha Slovenska v Európe a reliéf v strednej Európe ovplyvňujú rýchlosť vetra jeho zvýšenými hodnotami na staniciach v nížinách západného Slovenska a v pohoriach západného a severozápadného Slovenska.
- monitoring veterných pomerov Slovenskej republiky najviac ovplyvňuje reliéf, vegetácia a antropogénna činnosť
- monitoring v nížinách má najlepšie predpoklady využitia pre analýzu veterných pomerov, s výnimkou staníc priamo ovplyvnených vegetáciou a výstavbou.
- využitie monitoringu v kotlinách a pohoriach je determinované len na blízke okolie stanice, výnimkou sú stanice v otvorených častiach kotlin, napr. na letiskách a stanice v hrebeňových polohách pohorí, ktorých je nedostatok
- časť staníc je použiteľná len po aplikácii štatistického modelovacieho softvéru WAsP
- pre monitoring veterných pomerov je nevyhnutné použiť a analyzovať stanice z okolitých štátov v blízkosti hraníc Slovenskej republiky, ktoré majú podobnú geografickú polohu, ako priľahlé územia na Slovensku
- na vytvorenie kvalitných mapových podkladov je nevyhnutné doplniť sieť meraní o fiktívne body v kotlinách a pohoriach
- namerané hodnoty rýchlosti vetra sú vplyvom geografických faktorov poddimenzované na väčšine staníc!

V príspevku sme zhodnotili vplyv geografických faktorov na monitoring veterných pomerov Slovenskej republiky a to polohu Slovenska v Európe, geografickú šírku a geografickú dĺžku, reliéf Európy, resp. reliéf strednej Európy, reliéf Slovenska, vegetáciu a antropogénnu činnosť. Zo staníc uvedených v tabuľkách č.1.,2.,3., z hľadiska geografických faktorov viac ako polovica staníc nevyhovuje požiadavkám monitoringu veterných pomerov. Ich konkrétny výber nie je možné vymenovať, aj keď vhodnosť ich využitia je v tabuľkách uvedená, nakoľko presné stanovenie ich použiteľnosti, resp. nepoužiteľnosti pri ďalšom spracovaní závisí od zvolenej metodiky spracovania veterných pomerov.

Okrem geografických faktorov ovplyvňujú monitoring veterných pomerov aj kvalita prístrojového vybavenia, kvalita a technika merania, časový rad pozorovaní a zmena polohy, alebo zánik stanice z rôznych dôvodov. Až po ich dôkladnom vyhodnotení môžeme navrhnúť využiteľnosť stanice pre potreby zhodnotenia veterných pomerov a následne analyzovať veterný potenciál Slovenskej republiky.

Literatúra

- Barry, R.G., Chorley, J. R.** 2007. Atmosphere, Weather and Climate. Eight Edition. Routledge Taylor & Francis Group, London and New York, 2007, 421s. ISBN 0-415-27171-1
- Otruba, J.** 1964. Veterné pomery na Slovensku. SAV, Bratislava, 1964. 284s
- Sobišek, B.** 1993. Meteorologický slovník výkladový, terminologický. MŽP ČR, Praha 1993. 594s. ISBN 80-85368-45-5
- Soták, Š.** 2000. Metódy a aplikácie systémového prístupu pri priestorovej diferenciacii klímy. In: Geografický časopis, roč. 52, 2000, č.2, str. 167-180.
- Vysoudil, M.** 2000. Topoklimatické mapování: od teorie k praxi. In: Geografický časopis, roč. 52, 2000, č.2, str.137-150.
- Yoshino, M. M.** 1975. Climate in a small area. An introduction to local meteorology. University of Tokyo Press, Tokyo, 1975.

GEOGRAPHICAL FACTORS INFLUENCE ON WIND MONITORING CONDITIONS OF SLOVAK REPUBLIC

Resumé

Geographical factors on station network wind data use of Slovakia has examined. Relief, vegetation and anthropogenic zones have been studied.

Lowland stations have the best the assumption for wind condition evaluation of Slovakia because they represent wide region conditions in relative homogenous space.

The most influenced are stations with luxuriant vegetation and tall buildings around, especially in towns. Influence of these factors could be eliminated by using statistical methods and WASP (Wind Atlas Analysis and Application Program) application. Utilization of mentioned stations is determined by terrain concavity in which the most of the station are. Application of these stations is fully connected to their immediate surrounding. Exception is made only by stations in open areas of basins or airports. With respect to vegetation or housing in basin region, the station could not be applicable for research of wind condition no more. WASP application is limited as well.

Mountain stations are depended on actual position. Applicability is the same as in basins according to the relief. Slope stations are influenced by windward or leeward effect in respect to prevailing wind direction. The most appropriate measurements are from stations situated on the top of the mountains.

Except of geographical factors measurement quality and method, station equipment and location change influence the monitoring of time series in many respects.

Station applicability of wind measurements together with geographical analysis can be suggested after a serious analysis.

It s recommended to include near-by stations from abroad if you work at cross-border region.

Table 1

Meteorological and klimatological stations in lowlands and their pertinence of use in respect to wind conditions monitoring influenced by geographical factors.

Table 2

Meteorological and klimatological stations in basins and their pertinence of use in respect to wind conditions monitoring influenced by geographical factors.

Table 3

Meteorological and klimatological stations in mountains and their pertinence of use in respect to wind conditions monitoring influenced by geographical factors.

Tab. č. 1 Meteorologické a klimatické stanice v nížinách, vhodnosť ich využitia z hľadiska monitoringu veterných pomerov na základe ovplyvnenia geografickými faktormi.

Stanica	nadm.v.	nížina	kvalitatívny ukazovateľ
Holíč	180m	Záhorská nížina	nevhodná
Moravský Sv. Ján	155m	Záhorská nížina	vhodná
Kuchyňa-Nový Dvor	206m	Záhorská nížina	vhodná
Stupava	179m	Záhorská nížina	vhodná
Bratislava-letisko	133m	Podunajská nížina	vhodná
Bratislava-Mlynská dolina	182m	Podunajská nížina	vhodná
Slovenský Grob	141m	Podunajská nížina	vhodná
Gabčíkovo	113m	Podunajská nížina	nevhodná
Žihárec	111m	Podunajská nížina	nevhodná
Kráľová pri Senci	124m	Podunajská nížina	vhodná

Jaslovské Bohunice	176m	Podunajská nížina	vhodná
Hurbanovo	115m	Podunajská nížina	vhodná
Piešťany	163m	Podunajská nížina	vhodná
Topoľčany	180m	Podunajská nížina	nevhodná
Veľké Ripňany	188m	Podunajská nížina	vhodná
Nitra- Veľké Janíkovce	135m	Podunajská nížina	vhodná
Žikava	318m	Podunajská nížina	nevhodná
Tesárske Mlyňany	196m	Podunajská nížina	nevhodná
Mochovce	261m	Podunajská nížina	vhodná
Podhájska	140m	Podunajská nížina	nevhodná
Želiezovce	137m	Podunajská nížina	nevhodná
Dudince	139m	Podunajská nížina	nevhodná
Vysoká nad Uhom	105m	Východoslovenská nížina	vhodná
Orechová	122m	Východoslovenská nížina	vhodná
Michalovce	110m	Východoslovenská nížina	nevhodná
Čaklov	140m	Východoslovenská nížina	nevhodná
Milhostov	105m	Východoslovenská nížina	vhodná
Somotor	100m	Východoslovenská nížina	nevhodná

(V tabuľke je uvedená aj stanicu Bratislava-Mlynská dolina, patriacu podľa geomorfologického členenia do Malých Karpát).

Tab. č. 2 Meteorologické a klimatické stanice v kotlinách

stanica	nadm.v.	kotlina	kvalitatívny ukazovateľ
Poprad	694m	Popradská kotlina	vhodná
Podolíneč	563m	Popradská kotlina	nevhodná

Gánovce	703m	Popradská kotlina	vhodná
Liptovský Hrádok	640m	Liptovská kotlina	nevhodná
Liptovský Mikuláš	569m	Liptovská kotlina	nevhodná
Ružomberok	471m	Liptovská kotlina	nevhodná
Liesek	692m	Oravská kotlina	vhodná
Turčianske Teplice	522m	Turčianska kotlina	nevhodná
Martin	411m	Turčianska kotlina	nevhodná
Žilina	365m	Žilinská kotlina	nevhodná
Dolný Hričov	309m	Považské podolie	vhodná
Beluša	254m	Považské podolie	vhodná
Trenčín	303m	Považské podolie	nevhodná
Prievidza	260m	Hornonitrianska kotlina	vhodná
Brezno	487m	Horehronské podolie	nevhodná
Banská Bystrica	427m	Zvolenská kotlina	nevhodná
Sliač	313m	Zvolenská kotlina	vhodná
Vígľaš-Pstruša	368m	Zvolenská kotlina	nevhodná
Žiar nad Hronom	275m	Žiarska kotlina	nevhodná
Boľkovce	214m	Lučenská kotlina	vhodná
Dolné Plachtince	228m	Ipeľská kotlina	nevhodná
Kamenica n/Cirochou	176m	Beskydské predhorie	vhodná
Rožňava	318m	Rožňavská	nevhodná

		kotlina	
Rimavská Sobota	215m	Rimavská kotlina	vhodná
Moldava n/Bodvou	218m	Košická kotlina	nevhodná
Spišské Vlchy	380m	Hornádska kotlina	vhodná
Košice- mesto	203m	Košická kotlina	nevhodná
Košice- letisko	230m	Košická kotlina	vhodná
Prešov	307m	Košická kotlina	vhodná
Jakubovany	410m	Spišsko-Šarišské medzihorie	nevhodná
Plaveč n/Popradom	485m	Spišsko-Šarišské medzihorie	nevhodná

Tab. č. 3 Meteorologické a klimatické stanice v pohoriach

stanica	nadm.v.	pohorie	kvalitatívny ukazovateľ
Javorina	1007m	Vysoké Tatry	nevhodná
Tatranská Polianka	975m	Vysoké Tatry	nevhodná
Stará Lesná	808m	Vysoké Tatry	vhodná
Tatranská Lomnica	827m	Vysoké Tatry	nevhodná
Podbanské	972m	Vysoké Tatry	nevhodná
Štrbské pleso	1322m	Vysoké Tatry	nevhodná
Skalnaté pleso	1778m	Vysoké Tatry	nevhodná
Lomnický štít	2635m	Vysoké Tatry	vhodná
Chopok	2005m	Nízke Tatry	vhodná
Dubník	875m	Slanské vrchy	nevhodná
Silica	520m	Slovenský kras	vhodná
Štós-kúpele	580m	Volovské vrchy	nevhodná
Švedlár	533m	Volovské vrchy	nevhodná
Lom nad Rimavicou	1018m	Veporské vrchy	nevhodná

Banská Štiavnica	575m	Štiavnické vrchy	nevhodná
Kremnické Bane	758m	Kremnické vrchy	nevhodná
Telgárt	901m	Nízke Tatry	vhodná
Liptovská Osada	605m	Nízke Tatry	nevhodná
Oravská Lesná	780m	Podbeskydská vrchovina	nevhodná
Oravské Veselé	760m	Podbeskydská vrchovina	nevhodná
Rabča	642m	Podbeskydská vrchovina	nevhodná
Oravský Podzámok	532m	Oravská vrchovina	nevhodná
Čadca	456m	Turzovská vrchovina	nevhodná
Modra-Piesok	531m	Malé Karpaty	nevhodná
Malý Javorník	586m	Malé Karpaty	vhodná
Bratislava- Koliba	286m	Malé Karpaty	vhodná
Myjava	349m	Myjavská Pahorkatina	vhodná
Bzovík	355m	Krupinská planina	nevhodná
Málinec	370m	Veporské vrchy	nevhodná
Medzilaborce	305m	Laborecká vrchovina	vhodná
Osadné	378m	Laborecká vrchovina	nevhodná
Revúca	327m	Revúcka vrchovina	nevhodná
Ratková	311m	Revúcka vrchovina	nevhodná
Bardejov	305m	Ondavská vrchovina	nevhodná
Tisinec	216m	Ondavská vrchovina	vhodná

Červený Kláštor	465m	Spišská Magura	nevhodná
Trenčianske Teplice	282m	Strážovské vrchy	nevhodná

(K Vysokým Tatrám sme pričlenili aj stanice patriace do geomorfologických celkov Podtatranskej brázdy a Tatranského podhoria)

Norbert Polčák

Katedra geografie a krajinskej ekológie, FPV UMB, Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica,

Slovenský hydrometeorologický ústav, Jeséniova 17, 833 15 Bratislava

E-mail: polcak@fpv.umb.sk, norbert.polcak@shmu.sk

Oliver Bochníček

Slovenský hydrometeorologický ústav, Jeséniova 17, 833 15 Bratislava

E-mail: oliver.bochnicek@shmu.sk

Recenzoval: Doc. PhDr. RNDr. Martin Boltžiar, PhD.

KLÚČ K URČOVANIU PÔD SR NA PRÍKLADE HNEDOZEMÍ

Zuzana Rampašeková

Abstract

This supply is complex analysed of soil type – brown soil by actual Morphogenetic classification system of slovak soils from 2000. This classification system is complemented to agronomic characteristic and geographical extension in the SR.

Keywords: soil type, classification system, soil, soil's cover

Úvod

Pôda, ako objekt pozorovania pedosféry je nielen základným výrobným prostriedkom v poľnohospodárstve a lesnom hospodárstve, ale popri vzduchu, vode a iných zložkách, aj jednou zo základných zložiek životného prostredia. Je živiteľkou ľudstva a priamo alebo nepriamo všetkých organizmov na našej planéte a preto je ju nevyhnutné skúmať z dôvodu jej ochrany. Výskum by mal poskytnúť základné informácie o pôde nielen odborníkom z tohoto oboru, ale aj samotnej verejnosti. Úlohou tohoto príspevku je podať základné informácie o pôde, na základe ktorých by si každý z nás mal aspoň približne vedieť určiť pôdny typ, teda pôdu, s akou pracuje. Ide o akýsi návrh komplexného spracovania pôdnych informácií o všetkých pôdnych typoch existujúcich v SR, doplnených príslušným pôdnym profilom a fotodokumentáciou. Výsledkom by bol **klúč k určovaniu pôd SR**.

Metodika

Príspevok je spracovaný podľa v súčasnosti platného Morfogenetického klasifikačného systému pôd SR z roku 2000 (Šály, 2000). Komplexná textová charakteristika bola spracovaná z viacerých zdrojov ako napr. Mičian (1977, 1986), Bielek - Šurina (2000) a Horník (1982, 1986). Charakteristikou pôd sa zaoberajú vo svojich prácach aj autori Kolény (2002), Némethová (2002, 2005, 2007), Oremusová (2002), Hasprová (2003), Bacsó (2006), Šolcová (2006), Hasprová – Kramáreková- Oremusová (2007). Profily boli spracované v programe EXCEL podľa práce Rampašeková (2008) a mapy boli prebrané z práce Bielek - Šurina (2000).

Kľúč k určovaniu pôdneho typu hnedozem

- *CHARAKTERISTIKA PÔDNEHO TYPU*

- *Pedogeografická charakteristika*

HNEDOZEME (HM) sa u nás vyskytujú v nadmorských výškach 150 - 400 m s priemerným úhrnom zrážok 550 - 650 mm a s priemernou ročnou teplotou 7,5 - 9°C. Patria do skupiny ilimerických pôd, s luvickým Bt-horizontom pod Ao- až Au- horizontom svetlohnedej farby obsahujúcim do 2% humusu, ktorý vznikol procesom ilimerizácie. Vznikli na sprašiach, sprašových a polygenetických hlinách, neogénnych sedimentoch v podmienkach periodicky premyvneho vodného režimu, v kotlinách alebo nížinách, pod listnatými lesmi prevažne dubo-hrabinami. Prevažne neobsahujú skelet.

Hnedozeme majú výrazne vyvinutý hrdzavohnedý Bt-horizont, tj. horizont obohatený ílom, vytvorený akumuláciou translokovaných koloidných zložiek, najmä ílových minerálov, v dôsledku premývania pôdy povrchovými vodami. Koloidné zložky vytvárajú na povrchu hnedých prizmatických pôdnych agregátov tmavšej, aj voľným okom viditeľné povlaky. V prirodzených podmienkach vývoja je jeho hrúbka minimálne dvojnásobná oproti A-horizontu. Bt-horizont prechádza postupne cez svetlejší prechodný B/C-horizont (tiež s koloidnými povlakmi) do farebne ešte svetlejšieho pôdotvorného substrátu, do C-horizontu. V prípade vývoja HMm na karbonátových substrátoch, sú karbonáty vyluhované zo všetkých horizontov sóla a nachádzajú sa až v C-horizonte, v jeho vršku často vo forme výraznej akumulácie mäkkých zhlukov CaCO_3 , alebo tvrdých konkrécií, tzv. cicvárov. Horizont takejto sekundárnej akumulácie sa nazýva kalcikový horizont.

Typická sekvencia horizontov: A-Bt-C

Vyskytuje sa v subtypoch:

- **modálna: HMm** (Aoq-Bt-B/C-C, Au-Bt-B/C-C) je bez ďalších podpovrchových diagnostických horizontov alebo ich náznakov s koeficientom textúrnej diferenciacie Bt-horizontu 1,2-1,6. Je plošne najrozšírenejšia.

- **kultizemná: HMa** (Akp-Bt-B/C-C) vznikla obrábaním a kultivačnými zásahmi človeka. Profil obsahuje kultizemný ornícový Akp-horizont, ktorý siaha do hĺbky 35 cm.

- **luvizemná: HMI** (Aoq-(El)-Bt-B/C-C) je s náznakmi eluviálneho luvického El-horizontu a s výrazným luvickým Bt-horizontom s koeficientom textúrnej diferenciacie 1,6 – 2,2.

- **pseudoglejová: HMg** (Aoq-Btg-B/Cg-Cg, Au-Btg-B/Cg-C) je s luvickým mramorovaným Btg-horizontom aspoň v časti B-horizontu so znakmi oglejenia v matrici 10-80 %.

- **rubifikovaná: HMr** (Aoq-Btr-B/C-Dc ide o minimálne znaky rubifikácie, Aoqr-Btr-B/Cr-Cr-Dc) je s luvickým Bt-horizontom na rubifikovaných viacčlenných substrátoch, kde aspoň časť B-horizontu má farbu Hue 10R až 5YR alebo Hue 7,5YR, ak Chroma za vlhka je > 4.

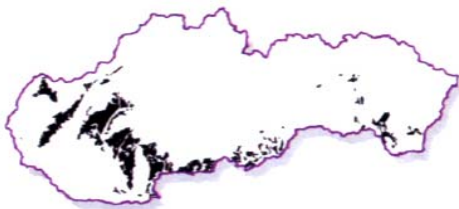
- Agronomická charakteristika

Ide o úrodné pôdy, ktoré vyhovujú širšiemu sortimentu rastlín. Ak sa dodržiavajú správne zásady obrábania a hnojenia sú vhodné pre pestovanie väčšiny bežných poľnohospodárskych plodín – hlavne obilnín. Sú po černozeiach a čierniciach našimi najúrodnejšími pôdami, umožňujúcimi značnú pružnosť oševného postupu. Za dobré „pšeničné“ pôdy môžeme považovať HM na sprašiach, HM na sprašových hlinách len pri intenzívnom hnojení a vápnení. Na hnedozemiach sa darí kukurici, tabaku, repke olejnej, ak vznikla na spraši, tak aj cukrovej repe, maku, lucerne a ľanu. Kvôli nedostatku humusu a často aj pomerne plytkému humusovému horizontu je dôležité, aby sa na nich pestovali viacročné krmoviny. Sú vhodné na založenie ovocných sádov, najmä tam, kde povrchové vrstvy sú štrkovité, ako aj na založenie krmovinového oševného postupu. Darí sa na nich aj hrachu a fazuli.

- Geografické rozšírenie

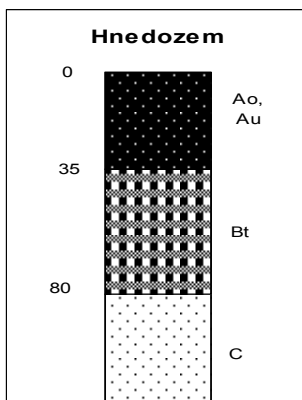
Hnedozeme z geografického hľadiska patria k zonálnym pôdam, konkrétnejšie k pôdam predhorskej zonálnosti. Nadväzujú na černoze, smerom k pohoriam, kde je o niečo viac zrážok. Najviac sú rozšírené (mapa č.1) na Podunajskej pahorkatine, Chvojnickej pahorkatine, Juhoslovenskej kotline, Košickej kotline a na Východoslovenskej nížine

Mapa č. 1: Geografické rozšírenie HNEDOZEME

Zdroj: Bielek - Šurina (2000)

Obr. č 1: Profil hnedozeme modálnej

Zdroj: Rampašeková (2008)

Obr. č. 2: Hnedozem modálna

Zdroj: Rampašeková (1998)

- *Ostatné všeobecne platné informácie*

VÝMERA V POĽNOHOSPODÁRSKYCH PÔDACH SR: 317 360 ha (12,9%)

TYOLOGICKO-PRODUKČNÁ KATEGÓRIA: vysoko-produkčné orné pôdy až menej produkčné trvalé trávne porasty

PRODUKČNÝ POTENCIÁL (ROZPĀTIE): 34-90 bodov v 100 bodovej stupnici

ZISK Z POĽNOHOSPODÁRSKEHO VYUŽÍVANIA: 105 Sk (HM^c) až 3 511 Sk (HM^m) z 1ha ročne

ÚRADNÁ CENA podľa Vyhlášky MF SR č.465/1991 Z.z.: 7 000-102 000 Sk za 1ha

ODVOD ZA TRVALÉ ODŇATIE Z PPF podľa nariadenia vlády SR č. 152/1996 Z.z.: 103 tis. Sk až 8 465 Sk za 1ha

Záver

Príspevok komplexne charakterizuje pôdny typ hnedozem, podľa v súčasnosti platného Morfogenetického klasifikačného systému pôd SR z roku 2000. Pôdny typ je bližšie špecifikovaný nielen podrobnou charakteristikou, ale aj graficky znázornený profilom pomocou diagnostických horizontov v programe MC EXCEL a príslušnou fotodokumentáciou. Po takomto spracovaní všetkých pôdnych typov SR by mohol vzniknúť komplexný kľúč k určovaniu pôdnych typov v SR, ktorý by slúžil v odbornej praxi, v edukačnom procese, ale aj pre širokú verejnosť. Úlohou tohoto kľúča je hlavne identifikácia pôdneho typu, na základe ktorej je možné špecifikovať jednotlivé úkony vykonávané na pôde za účelom zvyšovania úrodnosti, ale aj jej ochrany.

Literatúra

- Baková, Z. 1998.** Detailná diferenciacia pôdneho krytu vybraného územia. Diplomová práca. Bratislava : Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského, 1998.
- Bielek, P. - Šurina, B. 2000.** Malý atlas pôd Slovenska. Bratislava: VÚPaOP, 36s. ISBN 80-85361-59-0.
- Bacsó, P. (2006):** Analýza poľnohospodárskeho pôdneho fondu obcí okresu Nové Zámky (s dôrazom na obvod Štúrovo). In Geografia v meniacom sa svete: zborník abstraktov. Banská Bystrica : FPV UMB, 2006, s. 58. ISBN 80-969541-7-2.
- Hasprová, M. (2003):** Vznik a vývoj mikroregionálnych prác. In Geografie XIV. Brno : PdF MU, 2003, s. 61-65. ISBN 80-210-3208-1.
- Hasprová, M. - Kramáreková, H. - Oremusová, d. (2007):** Vybrané kapitoly z aplikovanej geografie. Nitra : CCV PF UKF, 2007. 43 s. ISBN 978-80-8094-219
- Horník, S. a i. 1982.** Základy fyzické geografie. Praha: SPN, 398 p.
- Horník, S. a i. 1986.** Fyzická geografie II. Praha: SPN
- Kolény, M. 2002.** Detailná diferenciacie pôd – metodické problémy. In: Geografické informácie 7. Nitra: FPV UKF, s. 65-71. ISBN 80-8050-543-8
- Mičian, L. 1977.** Všeobecná pedogeografia. Vysokoškolské skriptá, Bratislava: PriF UK, Polygrafické stredisko UK, 153s.
- Mičian, L. 1986.** Pedogeografie. In: Fyzická geografie II. Praha: SPN
- Némethová, J. 2002.** Vývoj poľnohospodárskej výroby v okrese Nitra v rokoch 1997-2000. In Geographia Slovaca 18, č. 3, s. 119-125. ISSN 1210-3519.

- Némethová, J. 2005.** Poľnohospodárska produkcia v okrese Nitra a jej výstupy na trh. In Geografie XVI. Brno : PdF MU, 2005, s. 308-317. ISBN 80-210-3759-8.
- Némethová, J. 2007.** Poľnohospodárska výroba v Nitrianskom kraji a jej postavenie v rámci krajov SR. In Geografické informácie 11. Nitra : FPV UKF, 2007, s. 186-193. ISBN 978-80-8094-137-6.
- Šály, R. 2000.** Morfogenetický klasifikačný systém pôd Slovenska.. Bratislava: VÚPaOP, 76 s. ISBN 80-85361-70-1
- Šolcová, L. (2006):** Teoreticko-metodologické prístupy k štúdiu vývoja krajiny - južnej časti Vtáčnika a severnej časti Tribeča. In: GEO Information, č 3, 2006, s. 64-70. ISSN1336-7234.
- Oremusová, D. 2002.** Geografický prístup v plánovaní regionálneho rozvoja okresu Nové Zámky. In: Geographia Slovaca 18, 2002, s. 183-187. ISSN 1210-3519.
- Rampašeková, Z. 2008.** Vizualizácia pôdneho profilu prostredníctvom informačných technológií. In: Mladí vedci 2008. Nitra:FPV UKF, 2008, s. 474-483. ISBN 978-80-8094-285-4.

A KEY TO THE DETERMINATION OF SLOVAK SOILS AT THE MODEL OF BROWN SOILS

Resumé

The soil as a object of soil's cover study is basic production ressource in the agricultural and forest management also together with air and water is one of basic environment component. The soil is also support of humanity and straight or round of all organism at our planet so is necessary to study and protect it. An submission of a key to the determination of slovak soils at the model of brown soils is established at the complex characteristic of soil type together with profile and pictures. This key could to help an identification of soil types and ensure an correctness of work activities. It should have gone to increase of soil fertility and also to it's protect.

RNDr. Zuzana Rampašeková

Katedra geografie a regionálneho rozvoja

Tr. A. Hlinku 1, 949 74 Nitra

E-mail: zrampasekova@ukf.sk

Recenzoval: Doc. PhDr. RNDr. Martin Boltižiar, PhD.

Príspevok bol spracovaný v rámci grantového projektu: CGA VI/5/2008

STAV VEGETAČNÝCH ÚPRAV V MESTE NITRA

Zdenka Rózová, Erika Mikulová

Abstract

Vegetation evaluation issues from the analysis of visual attributes (largeness, color, shape, texture, structure) of vegetation elements. We evaluated area within the model site of Nitra, which subserve an esthetic-representative function - vegetation design in front of the County Court in Nitra and vegetation design on Pribina square.

We have found out according to combination of attributes analysis that the vegetation designs have only pest artial hetic-representative function.

Key words: visual attributes, structure, vegetation design, esthetic function

Úvod príspevku

Estetická funkcia vegetácie je veľmi významná, najmä na území sídelného celku. Plochy zelene v intraviláne miest, ktoré sú aktívne zriaďované sa nazývajú vegetačné úpravy.

Najdôležitejšími prvkami vegetačných úprav sú dreviny spolu s ďalšími rastlinami (trávníkom a kvetinami). Z kompozičného hľadiska sú to objemové prvky s rozličnými vizuálnymi vlastnosťami: veľkosť, tvar, farba, textúra, štruktúra (Finka, 1994, Supuka, 2004).

Cieľom bolo zhodnotenie kvality vegetačných úprav metódou (Varíková, 2007), ktorá má objektívne hodnotiť štruktúru a estetické vlastnosti úprav s estetickou a reprezentačnou funkciou. Vegetáciu sme hodnotili na ploche pri Krajskom súde v Nitre a na historickom Pribinovom námestí.

Metóda

Analýza vlastností jedincov

Pre dôkladné poznanie stavu drevinovej skladby vo vegetačnej úprave je nevyhnutné vykonať inventarizáciu drevín, ktorá je východiskovým podkladovým dokumentom pre ďalšie hodnotenie. Machovec (1987) pri inventarizácii sleduje znaky: obvod kmeňa vo výške 1,3m nad zemou, výšku dreviny, priemernú šírku koruny a zdravotný stav.

Z vizuálnych vlastností jedincov sme hodnotili: textúru, farbu listov, kvetov a plodov, výšku a tvar stromov, krov a bylín, určovali sme, či je prvok dominanta (výšková, plošná, tvarová, farebná, texturálna).

Analýza vlastností vegetačnej úpravy

Z vizuálnych vlastností vegetačnej úpravy sme sledovali: textúru na povrchu vegetačnej úpravy (Machovec a kol., 2000), farbu úpravy (jednofarebná, dvojfarebná, trojfarebná, viacfarebná), výšku stromov, krov a bylín, tvar vegetačnej úpravy (Machovec a kol., 2000), vrstevnatosť a druhovú pestrosť porastu, zapojenosť a percentuálne zastúpenie vegetačných prvkov na ploche (Rózová, 2003), určovali sme, aké druhy dominant sa nachádzajú vo vegetačnej úprave (výšková, plošná, tvarová, farebná, texturálna) a kompozičnú rovnováhu úpravy (symetria, farebná, tvarová, texturálna, výšková, v pozícii) (Calahan, 2004)

Syntéza

Každú z analyzovaných vlastností sme rozdelili do troch kategórií. Tieto kategórie sa využili ako podklad pre stanovenie kritérií pri vyhodnocovaní vlastností vegetačných úprav pre stanovenú estetickú a reprezentačnú funkciu.

A) textúra - vizuálne prevažujúca vo vegetačnej úprave

- a) hrubá-ťažká – zastúpenie majú listnaté druhy s hrubými konármi, husto porastenými listami, listy sú spravidla veľké, ihličnaté druhy s hustým ihličím.
- b) hrubá-jemná a ťažká-ľahká – zasupenie majú hlavne listnaté druhy s veľkými listami, ale riedkym olistením, alebo s husto porastenými jemnými menšími listami, alebo druhy s hrubými konármi, ale riedko porastenými listami, menšie zastúpenie majú ihličnaté druhy.
- c) ľahká-jemná - takmer chýbajú ihličnaté druhy, listnaté druhy sa vyznačujú riedkym olistením a tenkými konármi.

B) farba – vo vegetačnej úprave

- a) harmonická – vegetačná úprava je trojfarebná až viacfarebná, ale kombinácie viacerých farieb sú v harmonických farebných odtieňoch a plochy zelene pôsobia v harmonickom farebnom kontraste. (Oswaldov farebný kruh). Zaujímavý je pre urbánne priestory rozmanitý kvitnúci efekt, farebná premena na drevinách, listoch, plodoch a pod.
- b) neutrálna – do tejto kategórie zaraďujeme vegetačné úpravy dvojfarebné a jednofarebné, porasty v jednotnej zelenej farbe, prípadne jej odtieňoch, porasty s prevažujúcou kombináciou neutrálnych farieb (biela,

čierna, sivá) s neurčitým pôsobením, priestor výrazne nenarúšajú svojou farbou, ani výrazne pozitívne neovplyvňujú.

c) disharmonická – viacfarebné úpravy s drevinami a bylinami, ktoré svojou farbou výrazne narúšajú priestor. Farebné kombinácie bez harmonického pôsobenia, napr. výrazne farebné kombinácie disharmonických farebných odtieňov, pôsobiacich až gýčovite a rušivo.

C) **výška** – priemerná výška vegetačnej úpravy

a) nízky – strom- do 3m, ker- do 0,5m, bylina - do 0,3m.

b) stredný - strom - 3,1-10m, ker - 0,6 -2,5m, bylina - 0,4-0,6m.

c) vysoký -strom - nad 10,1m, ker - nad 2,6m, bylina - nad 0,7m.

D) **tvár** – použitý vo vegetačnej úprave

a) pestrý tvar – vo vegetačnej úprave sú aj tvarové formy drevín, aj strihané formy a dopĺňajú ich aj prirodzené tvary korún.

b) len prirodzený tvar – úprava s tvarovo prirodzenými vegetačnými prvkami, bez umelých zásahov do koruny drevín v poraste, so zachovanými prirodzenými tvarovými vlastnosťami korún.

c) tvarové formy drevín a strihaný tvar – do tejto kategórie zaraďujeme porasty s vyšľachtenými tvarovými vlastnosťami korún, ale aj strihané koruny drevín.

E) **vrstevnatosť** – počet vrstiev (etáž)

a) trojvrstevný - porast zastúpený všetkými tromi etážami (stromy, kry aj byliny).

b) dvojvrstevný – porast, v ktorom sú zastúpené dve etáže v kombinácii (stromy – kry, stromy – byliny alebo kry – byliny)

c) jednovrstevný - porast, v ktorom sú samostatne stromy, alebo kry, alebo byliny (Rózová, 2003)

F) **druhovú pestrosť** - miera druhového zastúpenia na ploche vegetačnej úpravy

a) vysoká - viac ako 6 druhov

b) stredná – 3 - 6 druhov

c) nízka - menej ako 3 druhy (Rózová, 2003)

G) **kompaktnosť** - určuje zapojenosť a percentuálne zastúpenie vegetačných prvkov na ploche

a) súvislý porast - označujeme zapojenosť vegetačných prvkov nad 80 % v rámci hodnoteného porastu a percentuálne zastúpenie je nad 60% drevín a bylín na ploche vegetačnej úpravy

b) medzernatý porast - vytvárajú sa skupiny s medzerami, so zapojenosťou vegetačných prvkov od 50 do 79% a s percentuálnym zastúpením 20 – 59 % drevín a bylín na ploche vegetačnej úpravy

c) roztrúsený porast - označujeme roztrúsené skupinky drevín a bylín, so zapojenosťou vegetačných prvkov menšou ako 49% a s percentuálnym zastúpením z plochy úpravy pod 19% (Rózová, 2003)

H) **dominantnosť** - prevládajúca zložka vizuálneho vnímania úpravy (Finka, 1994)

a) výrazná dominanta – je výrazná jednou alebo viacerými svojimi vizuálnymi vlastnosťami (výška, plocha, tvar, farba textúra), je len jedna vo vegetačnej úprave (dominantný solitér alebo skupina) a nekonkurujú jej žiadne iné dominanty, ostatné prvky sú hierarchicky nižšie a nevykazujú vlastnosti dominant.

b) neutrálna dominanta – je dominanta na základe jednej nevýraznej vlastnosti.

c) disharmonická dominanta – vo vegetačnej úprave sú dve a viac dominant, ktoré si vzájomne konkurujú (vedľa seba stroja dve rovnocenné dominanty).

I) **rovnováha** – vyváženosť oboch polovic vegetačnej úpravy (Calahan, 2004)

- a) vegetačná úprava je v rovnováhe
- b) vegetačná úprava má rovnováhu mierne narušenú
- c) vegetačná úprava má zreteľne narušenú rovnováhu

Hodnotenie

Aby sme mohli stanoviť **vhodnosť** vegetačných úprav pre účely plnenia estetickej a reprezentačnej funkcie, vytvorili sme kombinácie vlastností (kritériá), ktoré nám zaradia sledovanú vegetačnú úpravu do jednej z troch kategórií:

Kombinácie vlastností, ktoré vytvárajú harmonické pôsobenie (bodové hodnotenie vlastností – 3 body):

- Všetky typy textúr, harmonická farebnosť, nízka a stredne vysoká úprava, tvar len prirodzený, alebo len atypický tvar so strihaným tvarom, vrstevnatosť a druhová pestrosť neovplyvňujú harmonické pôsobenie porastu, vegetačné úpravy majú byť súvislé, dominantnosť prvkov musí byť v harmónii a úprava by mala byť v harmonickej rovnováhe.

Kombinácie vlastností, kde niektoré narúšajú harmonické pôsobenie (bodové hodnotenie vlastností – 2 body):

- Neutrálna farebnosť, vegetačná úprava medzernatá, dominanta neutrálna a rovnováha mierne narušená.

Kombinácie vlastností, ktoré nevytvárajú harmonické pôsobenie (bodové hodnotenie vlastností – 1 bod):

- Disharmonická farebnosť, vysoká úprava, pestrý tvar, vegetačná úprava roztrúsená, disharmonická dominanta, úprava so zreteľne narušenou rovnováhou.

Funkčnosť vegetačnej plochy dostaneme na základe súčtu bodov sledovaných analytických vlastností. Rozlišujeme či

Plní esteticko-reprezentačnú funkciu: 45 – 35 b.

Čiastočne plní esteticko-reprezentačnú funkciu: 34 – 25 b.

Neplní esteticko-reprezentačnú funkciu: 24 – 15 b.

Bodové rozmedzie nám udáva mieru tolerance vlastností aj s nižším bodovým ohodnotením pre esteticko-reprezentačnú funkciu.

obr. č. 1 Vegetačná úprava pri Krajskom súde v Nitre (Vavříková, 2007)

obr. č. 2 Vegetačná úprava na Pribinovom námestí (Vavříková, 2008)

Charakteristika sledovaných plôch

Vegetačná úprava pred Krajským súdom v Nitre sa nachádza v časti Staré mesto. Je to esteticko-reprezentačná výsadba pred významnou historickou budovou Krajského súdu v Nitre. Vegetačná úprava má plochu 1400m², obdĺžnikový tvar, uprostred úpravy je kruhová fontána obkolesená lavičkami na posedenie a doplnená mobilnou zeleňou s výsadbou letničiek. Vegetačnú úpravu tvoria listnaté, ihličnaté stromy a kry, doplnené udržiavaným, ale málo kvalitným trávnikom (obr. č. 1).

Vegetačná úprava na historickom Pribinovom námestí sa nachádza v časti Horné mesto. Úprava je obkolesená historickými budovami, ktoré uzatvárajú námestie. Je to esteticko-reprezentačná výsadba. Ústredným bodom úpravy je kruhová vydláždená plocha s dominantou námestia – sochou kráľa Pribinu, obkolesená je lavičkami na posedenie

a doplnená kruhovou výsadbou. Na konci vegetačnej úpravy je ďalšia kruhová plocha s fontánkou (obr. č. 2).

Výsledky

Analýzou a syntézou boli zistené jednotlivé vlastnosti vegetačných úprav v meste Nitra.

Vegetačná úprava pri Krajskom súde v Nitre

Na ploche bolo zistených 31 jedincov a 12 druhov drevín. Z jedincov prevládajú listnaté (17ks) nad ihličnatými (14ks). Z počtu drevín prevládajú stromy.

Textúru vegetačnej skupiny sme zaradili do kategórie ľahká – hrubá alebo ťažká – jemná, farba je vo všetkých ročných obdobiach neutrálna, úprava neupúta pozornosť. Na základe výšky je porast zaradený do kategórie vysoký. Vegetačné prvky v úprave majú tvar prirodzený, daný tvarovou formou, ale aj strihaný, teda sme vegetačnú úpravu zaradili do kategórie - pestrý tvar. Porast je trojetážový, súvislý, s vysokou druhovou pestrosťou. Má veľký počet prvkov pôsobiacich ako dominanta, ktoré si navzájom konkurujú, preto dominantnosť je v kategórii disharmonická, rovnováha porastu je v mierne narušenej symetrii.

Týmto vizuálnym vlastnostiam boli, z hľadiska stanovených kritérií, pre plnenie esteticko-reprezentačnej funkcie, pridelené body. Ich súčtom (34 bodov) sme zistili, že vegetačná úprava pri Krajskom súde v Nitre má také kombinácie vlastností, kde niektoré narúšajú harmonické pôsobenie a úprava preto plní esteticko-reprezentačnú funkciu len čiastočne.

Vegetačná úprava na Pribinovom námestí

Na ploche bolo zistených 50 jedincov a 18 druhov. Z jedincov prevládajú ihličnaté (9ks) a vždyzelené kry (23ks).

Textúra je ľahká – hrubá alebo ťažká – jemná, farba je vo všetkých ročných obdobiach neutrálna. Na základe výšky je porast zaradený do kategórie stredne vysoký. Vegetačné prvky v úprave majú tvar prirodzený. Porast je trojetážový, súvislý, s vysokou druhovou pestrosťou. Úprava má veľký počet prvkov pôsobiacich ako dominanta, preto dominantnosť je v kategórii disharmonická, porast je symetrický.

Týmto vizuálnym vlastnostiam boli, pridelené body. Ich súčtom (39 bodov) sme zistili, že vegetačná úprava na Pribinovom námestí rovnako ako úprava pred Krajským súdom plní esteticko-reprezentačnú funkciu len čiastočne.

Záver

Naše hodnotenie vegetácie vychádza z analýzy vizuálnych vlastností vegetačných prvkov. Snahou bolo overiť novú metodiku, ktorá má objektívne hodnotiť tieto vlastnosti úprav s estetickým pôsobením.

Na overenie metodiky sme v rámci modelového sídla Nitra vybrali dve plochy, ktoré plnia esteticko-reprezentačnú funkciu - vegetačnú úpravu pred Krajským súdom v Nitre a na Pribinovom námestí.

Na základe analýzy vlastností jedincov a vegetačnej úpravy sme zistili, že tieto nepostačujú na to, aby úpravy dostatočne plnili esteticko-reprezentačnú funkciu. Je potrebná zmena v oblasti štruktúry, druhového zloženia porastu a celkovej kompozície.

Podakovanie: Táto práca bola vypracovaná za podpory grantového projektu VEGA 1/0059/08 Vlastnosti vybraných prvkov krajinskej štruktúry pre hodnotenie krajinného rázu.

Literatúra

- Calahan, S.** 1996. Storytelling through lighting. Siggraph, 1996. s. 11-40
- Finka, M.** 1994. Architektonická kompozícia – architektonická kompozícia a estetika. Bratislava: STU – FA. 1994. s. 162
- Machovec, J. a kol.** 1987. Stanovení normatívu sadovnícky a krajinársky významných druhu dřevin. 1987 In: Feriamcová, L.: Obnova zelene vidieckeho sídla. Nitra: SPU, FZKI - KZKI. 2005, 91 s. ISBN 80-8069-512-1.
- Machovec, J. a kol.** 2000. Hodnotenie biotických prvkov (Sadovnícka dendrológia). Nitra: SPU, FZKI. 2000. s. 228. ISBN 80-7137-702-3
- Rózová, Z.** 2003. Funkčné zmeny štruktúry pozemkov a vegetácie vo vidieckych sídlach. Nitra: FPV, UKF, 2003. 75s. ISBN 80-8050-597-8.
- Supuka, J.** 2004. Krajinárska tvorba. Nitra: STU, 2004. s. 256. ISBN 80-8069-334-X
- Vavriková, E.** 2007. Štruktúra vegetácie urbanizovanej krajiny mesta Nitra a Trnava. Nitra: FPV, UKF, 2007. 65s.

STATE VEGETATION DESIGNS IN TOWN NITRA

Resumé

Vegetation evaluation issues from the analysis of visual attributes (largeness, color, shape, texture, structure) of vegetation elements. We evaluated

area within the model site of Nitra, which subserve an esthetic-representative function - vegetation design in front of the County Court in Nitra and vegetation design on Pribina square.

There was found number of individuals and sorts of wood-pulps according to properties analysis of plant individuals in vegetation designs. Texture of vegetation groups is light – rough and heavy – tender, color is neutral during the whole season i.e. don't attract an attention. Vesture is high and medium, its shape is various. Vegetation designs are three-storeyed, continual with high species diversity. Vesture has a high amount of individuals with a dominant function which are in competition with each other and look disharmonious. We have found out according to combination of attributes analysis that the vegetation designs have only pest artial hetic-representative function.

Figure 1 Vegetation design in front of the County Court in Nitra (Vavříková, 2007)

Figure 2 Vegetation design in Pribina square (Vavříková, 2008)

prof. Ing. Zdenka Rózová, CSc., FPV UKF, KEE, Trieda Andreja Hlinku 1, 949 74 Nitra, Slovenská republika, E-mail: zrozova@ukf.sk

Ing. Erika Mikulová, FPV UKF, KEE, Trieda Andreja Hlinku 1, 949 74 Nitra, Slovenská republika, E-mail: erika.mikulova@ukf.sk

Recenzoval: Doc. PhDr. RNDr. Martin Boltížiar, PhD.

SÚČASNÁ KRAJINNÁ ŠTRUKTÚRA DISPERZNÉHO OSÍDLENIA (NA PRÍKLADE VEĽKÉHO POĽA)

Lucia Šolcová

Abstract

This article deals with problems of development of landscape in dispersed settlement area. The present landscape structure (PLS) is an result of progressive changes connected with a human impact or more pressure, we have to understand landscape structure and deal with development of landscape from the first historical foundations to the present time. For interpretation of several classes of landscape elements a specific method together with map legend have been made.

Keywords: landscape structure, the present landscape structure, dispersed settlement, DPZ, GIS, landscape changes

Úvod

Kopaničiarske sídla predstavujú jednu z kategórií rozptýleného (disperzného) osídlenia, ktoré boli založené s cieľom obrábania novozískanej poľnohospodárskej pôdy. Kopanice slúžili na dosídlenie odľahlých a ťažko dostupných oblastí už existujúcich obcí, tým vznikali odlišné špecifické historické štruktúry. Práve to bol jeden z rozhodujúcich momentov pri výbere územia, na základe ktorého sme si položili cieľ sledovať zmeny krajiny vyvolané disperzným osídlením a dopady tohto antropogénneho tlaku na prírodné prostredie.

Vymedzenie územia

Záujmové územie obce Veľké Pole sa nachádza v južnej časti pohoria Vtáčnik a severnej časti pohoria Tribeč - v okrese Žarnovica (Banskobystrický kraj). Obec je zároveň súčasťou mikroregiónu Medzihorie.

Ide o rozptýlené (disperzné, štálové) územie, patriace do Novobanskej štálovej oblasti. Stredoslovenská kopaničiarska oblasť (Stredoslovenská, Novobanská štálová) zaberá plochu 31373 ha a je v nej začlenených 14 obcí z troch okresov. Najväčšia plocha oblasti pripadá na okres Žarnovica, do ktorého patrí aj Veľké Pole. Stredoslovenská štálová oblasť zasahuje aj do okresu Zlaté Moravce. Štálová oblasť leží v pohoriach Vtáčnik, Tribeč, Pohronský Inovec a Štiavnické vrchy. SZ časť územia sa prekrýva s CHKO Ponitrie. Práve v tejto časti ležia študované obce.

Veľké Pole zaberá plochu 3562 ha. Novobanská kopaničiarska (štálová) oblasť vznikla prevažne v spojitosti s baníctvom, uhliarstvom, drevorubačstvom, sklárstvom, furmanstvom a pastierstvom, na základe príchodu nemeckého obyvateľstva v 14. storočí v období rozvoja baníctva. Najskôr to boli iba sezónne sídla, ktoré neskôr prerástli v trvalé.

Metodika

Metodický postup práce pozostával z viacerých krokov:

- vymedzenie záujmového územia a analýza prírodných a socioekonomických pomerov, pričom študované územie sme si zvolili preto, lebo ide o územie s historicky cennou krajinnou štruktúrou, kde zasahuje hranica CHKO Ponitrie, navyše sa tu nachádzajú aj tri lokality navrhované do systému európskych chránených území – NATURA 2000,

- analýza prírodných pomerov krajiny, konkrétne analýza lito-, morfo-, klíma-, hydro-, pedo- a biogeografických pomerov. Tieto predstavujú ponuku prírodného prostredia z hľadiska využitia krajiny,

- analýza socioekonomických pomerov, pretože vplyv ľudského faktora je podstatný vo využívaní krajiny,

- tvorba legendy k terénnemu mapovaniu krajinej štruktúry a k historickým podkladom, pričom pri hodnotení a mapovaní SKŠ sme vychádzali z ôsmich základných skupín krajinných prvkov, ktoré sme si ďalej členili. Každý prvok v legende má trojčíselný kód, ktorý určuje jeho zaradenie do skupiny krajinných prvkov. Prvé číslo (1) radí krajinný prvok do jednej z ôsmich skupín, druhé (11) tvorí podskupinu a tretie (111) konkrétny krajinný prvok vyskytujúci sa v území. Legenda vznikla kombináciou tohto interpretačného kľúča tried krajinej pokrývky CORINE Land Cover (Feranec, Oľahel, Pravda, 1996, Oľahel, Feranec, a i. 2000, Ružička 2000), ktorý zohľadňoval aj humánnogeografické (Dubcová, Kramáreková, 1999) a krajinoekologické (Miklós, Izakovičová, 1997) prístupy k hodnoteniu zmien krajiny (využitie zeme), príp. štúdium krajinej štruktúry podľa metodiky LANDEP. Z praxe je známy problém vyhodnocovania zmien pri vyhodnocovaní príliš veľkého počtu kategórií využitia krajiny. Z tohto dôvodu sme sa rozhodli pre agregáciu, účelové zlúčenie vybraných tried do jednej (napr. lesy a nelesná drevinová vegetácia, sídla, trvalo trávne porasty, poľnohospodárske kultúry),

- terénny výskum – mapovanie súčasnej krajinej štruktúry, pričom terénne mapovanie sme realizovali s podporou ortofotosnímkov a vrstvenicových máp štátneho mapového diela SR. V tejto etape sa zamerali na mapovanie aktuálnej krajinej štruktúry (SKŠ) a výsledky sme konfrontovali s mapovými podkladmi v mierke 1:10 000 prípadne 1: 25 000, využitiu ortofotosnímkov a vyhodnocovaniu

zmien krajiny sa venujú v súčasnosti aj Boltížiar (2007), Petrovič (2005) a Chrastina (2005),

- tvorba mapy súčasnej krajinej štruktúry SKŠ, pričom tvorba mapy veľkej mierky SKŠ bola realizovaná v prostredí programu GIS – software GIS ArcView 3.2.

Hodnotenie súčasnej krajinej štruktúry územia

Skupina prvkov lesnej a nelesnej drevinovej vegetácie zaberala v roku 2007 viac ako polovicu katastra, 62 % (2206,3 ha) ju predstavovali prevažne veľkoplošné porasty drevín. Najväčšiu plochu zaberali zmiešané lesy (21,7 %) na 774,3 ha hlavne v Z časti katastra obce (Tribeč), ktoré boli najkompaktnejšie a vytvárajú väčšie homogénne plochy. Listnaté lesy (20,7 %) na 738,6 ha nachádzajúce sa ako súvislé plochy v S časti katastra a ihličnaté (13,0 %) s rozlohou 462,5 v najvyšších polohách. Plochy skupiny prvkov lesnej a nelesnej drevinovej vegetácie mierne poklesli. Pomerne zastúpené boli maloplošné porasty krovin a drevín na opustených trávnatých porastoch, ktoré tvorili 1,9 % (73,7 ha) v dôsledku úpadku štálov, líniová drevinová vegetácia nachádzajúca sa hlavne v okolí účelových komunikácií tvorila 66,5 ha (1,9 %). Brehové porasty drevín vodných tokov a plôch tvorili 19,7 % (0,6 %). Pomerne veľké plochy zaberali priesečky (17,9 ha), rúbaniská (50,7 ha) a polom (2,4 ha).

Skupina prvkov trvalých trávnych porastov tvorila 28,5 % (1016,7 ha), čo je mierny pokles oproti roku 1992. Najväčší podiel tvorili pasienky 728,2 ha (20,4 %) a pasienky s drevinami 109,5 ha (3,1 %) v súvislých plochách v centrálnej časti katastra, ktoré sú vyžívané blízkym hospodárstvom Penhýbla, ktorý je zameraný na chov koní a hovädzieho dobytku. Lúčne porasty na 90,0 ha (2,5 %) v centrálnej časti katastra, na okrajoch ornej pôdy, lesov a pozdlž tokov. Ostrovčekovite boli zastúpené aj lúčne porasty s drevinami 46,4 ha (1,3 %).

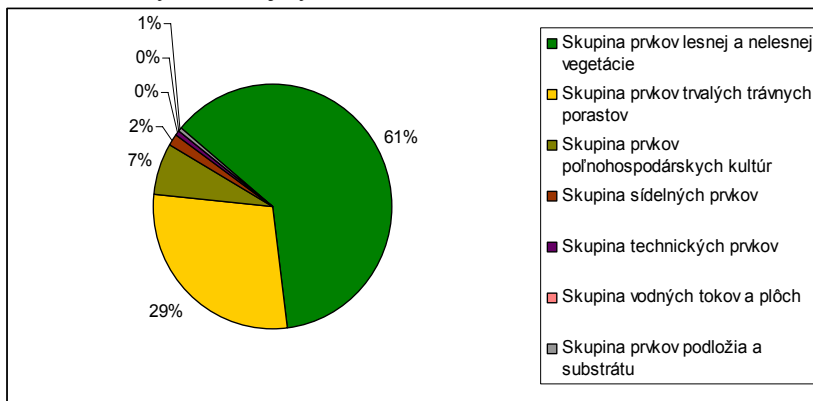
Skupina prvkov poľnohospodárskych kultúr tvorila vo Veľkom Poli 6,7 % (237,7 ha), čo v porovnaní s rokom 1992 predstavuje mierny pokles o 1,2 % (42,9 ha). Najviac zastúpené boli veľkoblkové polia prevažne v centrálnej časti katastra, v intraviláne a v okolí hospodárskych dvorov. Maloplošné úzkopásové polia tvorili 0,2 % (7,9 ha), ovocné sady sa nevyskytovali v tomto roku vôbec. Mozaikové štruktúry boli zastúpené minimálne (2,6 ha).

Skupinu prvkov podložia a substrátu predstavovali kameňolomy (0,3 %) na 11,2 ha s ťažbou štrku a prirodzené skalné útvary na 6,7 ha (Cigerova skala).

Skupina sídelných prvkov svoju plochu 63,8 ha (1,8 %) výrazne nezmenila. Tvorila ju rozptýlená zástavba na štáloch 22,0 ha (0,6 %), súvislá zástavba rodinných domov na 15,9 ha (0,4 %) a samoty na 10,0 ha (0,3 %). Pridomové záhrady zaberali 10,1 ha (0,3 %), cintoríny (1,3 ha), chaty a rekreačné priestory

(3,1 ha). Hospodárske dvory s maštalami a poľnohospodárske sklady zaberajú 12,1 ha (Šolcová, 2008). Zastúpenie jednotlivých skupín krajinných prvkov je uvedené v grafe č.I.

Graf. č.I Využitie krajiny obce Veľké Pole v roku 2007

Záver

Z dôvodu akým je zachovanie historickej krajinskej štruktúry s dominantnými prvkami špecifického charakteru územia, je nevyhnutné zamerať sa na detailnejší výskum oblastí s disperzným typom osídlenia. Z hľadiska trendu vývoja našej spoločnosti a neúmerneho antropického tlaku na primárnu krajinnú štruktúru je dôležité zachovať pôvodné a človekom málo ovplyvnené typy krajín akou je aj sledované územie južnej časti pohoria Vtáčnika severnej časti pohoria Tribeč.

Literatúra

- Boltížiar, M.** 2007. Štruktúra vysokohorskej krajiny Tatier. Nitra: UKF FPV, 2007, 248 s. ISBN 978-80-8094-197-0
- Dubcová, A. - Kramáreková, H.** 1999. Mapa využitia zeme ako jedna z metód terénneho výskumu. In: *Geografické informácie* 6. Nitra: FPV UKF, 1999, s. 72-81. ISBN 80-8050-290-0
- Feranec, J. - Oľahel, J. - Pravda, J.** 1996. Krajinná pokrývka Slovenska identifikovaná metódou Corine land cover. In: *Geographia Slovaca*, vol. 11, 1996, 95 s., ISSN 1210-3519
- Chrastina, P.** 2005. Vývoj krajiny ako fenomén environmentálnych dejín (na príklade Trenčianskej kotliny a jej horskej obruby). In: *Historická geografie* 33. Šimunek, R. ed. Praha: HiÚ AV ČR, 2004, s. 9-19. ISBN 80-7286-080-1

Miklós, L. - Izakovičová, Z. 1997. *Krajina ako geosystém*. 1. vyd. Bratislava : Veda, 1997, 152 s. ISBN 80-224-0519-1

Oťahel, J. - Feranec, J. – Pravda, J. – Husár, K. – Cebecauer, T. – Šúri, M. 2000. Prírodná (rekonštruovaná) a súčasná krajinná štruktúra Slovenska hodnotená využitím bázy údajov Corine land cover. In : *Geographia Slovaca*, vol. 16, 2000, 73 s., ISSN 1210-3519

Petrovič, F. 2005. *Vývoj krajiny v oblasti štáloveho osídlenia Pohronskeho Inovca a Tribeča*. Bratislava : ÚKE, SAV, 2005. 209 s. ISBN 80-969272-3-X.

Ružička, M. 2000. *Krajinnoekologické plánovanie – LANDEP I. (Systémový prístup v krajinskej ekológii)*. Nitra : Biosféra, 2000. 120 s. ISBN 80-968030-2-6.

Šolcová, L. 2008. *Vývoj krajiny v oblasti štáloveho osídlenia južnej časti Vtáčnika a severnej časti Tribeča*. Diz. Práca, Nitra: FPV UKF KEE, 172 s.

THE PRESENT LANDSCAPE STRUCTURE OF DISPERSED SETTLEMENT (VEĽKÉ POLE)

Summary

The element group of forest and unforest vegetation had been taken more than half of cadastre 62 % (2206,3 ha) in 2007 and it composed mostly broadcast of woody plants. The element group of perpetually garth composed 28,5 % (1016,7 ha). The element group of agricultural area had been taken 6,7 % (237,7 ha) in Veľké Pole.

The studied territory in the Novobanská štálová area is so specific, that in contrast of another regions of dispersed settlement has been remained an elements of original historical landscape structure and general landscape character. Is very important to give enhanced attention to the territory with this character and to find some solution for preserving of landscape structure dominant elements. Undamaged environment can stimulated performs, relative low prices of acres, return of property rights, renovation of original forms of farming and the growing request to healthy environment's conditions and inhabitan's migration from bigger towns to the villages.

Fig. I Exploitation of land Veľké Pole in 2007

Mgr. Lucia Šolcová, PhD

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta Prírodných Vied, Katedra Geografie a Riegióálneho rozvoja, Tr. A. Hlinku 1, 94974 Nitra E-mail: lsolcova@ukf.sk

Recenzoval: Doc. PhDr. RNDr. Martin Boltíziar, PhD.

VLIV GEOGRAFICKÝCH FAKTORŮ NA PROMĚNLIVOST VEGETAČNÍ SLOŽKY KRAJINY V OBLASTI BÝVALÉHO HRANIČNÍHO PÁSMA NA ŠUMAVĚ

Veronika Vlková

Abstract

Any changes in landscape are always the result of effect of many factors. Realities, which can look in certain time as negative, can in context with other influences and in different time effect as positiv. Typical example is the Czech side of the Bohemian Forest. "Iron Curtain" – barbed enclosure of Communism - it was the reason of evacuation of many inhabitants and destruction of many villages. Partially restricted economy activities and unpermitted border parts for public, contributed to the nature conservation. A lot of (frequently valuable) biotops were disrupted and on the other side many important localities for nature protection came into existence - specific conditions enable rise of succession areas, on which many rare species are fixed by its occurrence.

Keywords: Landscape changes, military area, initial vegetation, succession, Iron Curtain.

Úvod

Hledat v krajině doposud nepoznané kouty s panenskou přírodou patří už od nepaměti k neodmyslitelným vlastnostem lidského pokolení. Terra incognitague prohibita – země neznámá a zapovězená, takovou lze najít nejen v dalekých tropech nebo na opuštěných ostrovech, ale i přímo v srdci středoevropské kulturní krajiny, v šumavském pohraničí. Nejedná se samozřejmě o krajinu, kam by lidská noha nevstoupila, ale o krajinu která byla osídlena již v historické době a poté na 40 let opuštěna. Po druhé světové válce nastaly výrazné změny v obhospodařování krajiny v rozsáhlých částech území Šumavy. Od konce 40. let do poloviny 50. let 20. století byly zřízeny pro civilní obyvatele nepřístupné rozlehlé vojenské výcvikové prostory (VVP Boletice, VVP Dobrá Voda) a hraniční pásmo (tzv. železná opona) oddělující až do roku 1990 rozdílné politické a ekonomické systémy. Bylo odsunuto veškeré obyvatelstvo německé a část českého z obcí určených k devastaci. Na dobu čtyřiceti let byla krajina ponechána svému vlastnímu vývoji a k jejímu narušení člověkem docházelo pouze v úseku určeném k ostraze hranic. Dlouhodobá absence zdejšího tradičního hospodaření způsobila částečnou degradaci řady lučních společenstev a jejich zarůstání dřevinami. Na

druhé straně tak ale byly zachovány přírodě blízké a dnes velmi cenné ekosystémy. Jedná se tedy o svěbytnou kulturní krajinu s pozoruhodným osudem, přírodně hodnotným komplexem lesních a nelesních společenstev, která navíc nabízí téměř ukázkovou učebnici sukcese vegetace.

Předkládaný příspěvek je zaměřen na dosavadní výsledky výzkumu týkajícího se studia vývoje krajiny, zejména její vegetační složky a sukcese vegetace v zájmovém území.

Lokalizace

Budování tzv. ženíjně technických zátarasů společně s rozsáhlými vojenskými prostory bylo započato v 50. letech 20. století podél hranic bývalého Československa se sousedními kapitalistickými zeměmi. V důsledku posouvání zátarasů v 70. letech směrem do vnitrozemí jsou dnes v určitých úsecích pohraničního pásma patrné dva (místy i tři) souběžné charakteristické průseky. Uvedené zátarasy tvořily většinou dvě paralelní drátěné stěny, které ohraničovaly zhruba čtyři až pět metrů široký pruh, jenž byl často herbicidně upravován. Průsek byl také rozšířen po zpřístupnění vozidly z obou stran po celé délce zátarasu.

Pro sledování vývoje krajiny a sukcese vegetace bylo vybráno území v západní části Šumavy (katastr Prášíly), v oblasti bývalého vojenského prostoru Dobrá Voda. Úsek nových zátarasů zde procházel přes Prášíly směrem k Velkému Boru, Oblíku, a dále přes Javoří Pílu na Modravu. Starší zátarasy jsou dnes ještě patrné v oblasti biologicky cenné rezervace Modravských slatí. Území se rozkládá převážně v nadmořské výšce 900 – 1200 (1300) m, která zahrnuje 6. vegetační stupeň smrkojedlobukový a 7. smrkový s přirozenou vegetací acidofilních horských bučin, v oblastech převyšujících 1100 – 1200 m n.m. horských klimaxových smrčín. Přirozené lesní porosty byly ale povětšinou nahrazeny smrkovými monokulturami.

Metodika

Výzkum aktuálního stavu vegetace zájmového území navazuje na dřívější mapování (v rámci mé diplomové práce) v průsecích po bývalých zátarasech. Základem jsou kopie leteckých snímků v měřítku 1 : 5000 a mapy v měřítku 1 : 25 000. Aktuální stav vegetace v průsecích byl zaznamenáván přímo do leteckých snímků pomocí kódů charakterizujících typ rostlinného společenstva (podobně jako mapování NATURY 2000) s jeho pokryvností, stupeň zalesnění a dominantní dřeviny, případně vzácné druhy rostlin. Typy rostlinných společenstev (vegetačních mapovacích jednotek) byly stanoveny na základě výsledků předchozího průzkumu území. Při jejich vymezení byla zohledněna zejména

přítomnost dominantních druhů, fyziognomie porostů a stanovištní poměry. Na základě vyhodnocení terénních zápisů byla sestavena legenda mapy aktuální vegetace a všechny údaje byly postupně digitalizovány v programu GIS ARC/INFO na podkladech aktuálních ortofotomap. Mapovací jednotky jsou odlišeny jak barevně tak šrafovou. Pro mapování vegetace na území vojenského výcvikového prostoru byla použita metodika mapování vegetace NATURA 2000.

Význačná pro toto území jsou iniciální stádia vývoje vegetace, která se zde mohla vyvinout díky dřívějšímu mechanickému narušování vegetačního pokryvu a jež jsou významná pro řadu vzácných druhů rostlin. Do leteckých snímků jsou v průběhu terénního výzkumu zaznamenávány také další faktory, které mohou mít vliv na charakter vegetace, jako místa s výrazným umělým odvodňováním, oblasti postižené těžbou dřeva nebo části využívané dnes jako turistické cesty. Pro studium variability vegetace ve sledovaném území – v kontextu jak ekologickém (vztah k proměnným prostředí) tak geografickém (kombinace druhů) – je podstatný také dostatečný počet fytoecologických snímků. Snímky jsou sbírány metodikou curyšsko-montpelliérské školy (Braun-Blanquet 1964) a následně budou zpracovávány a analyzovány v prostředí programů JUICE, TWINSPAN a též pomocí Ellenbergových indikačních hodnot.

Aktuální stav biocenóz v průsecích po bývalých zátarasech

Iniciální stádia na vrchovišti

Společenstvo se nachází v místech, kde ŽTZ vedly přes vrchoviště (ombotrofní vysokohorská rašeliniště). Jedná se o poměrně heterogenní porosty, jejichž druhová skladba se mění v závislosti na poloze průseku na vrchovišti. Typické jsou dominantními druhy vrchovištních společenstev – brusnice brusinka (*Vaccinium vitis – idae*), suchopýrek trsnatý (*Trichophorum cespitosum*), suchopýr pochvatý (*Eriophorum vaginatum*). Při okrajích se uplatňují především bezkolenec modrý (*Molinia caerulea*) nebo brusnice borůvka (*Vaccinium myrtillus*). Z dalších vrchovištních druhů se nejčastěji vyskytují klikva bahenní (*Oxycoccus palustris*), kyhanka sivolistá (*Andromeda polifolia*), ostřice chudokvětá (*Carex pauciflora*), o. mokřadní (*Carex limosa*). Vzhledem k rozvolněnému charakteru společenstva a přítomnosti obnažených ploch rašeliny se objevuje často také rosnatka okrouhlolistá (*Drosera rotundifolia*).

Společenstvo ostřicových a rašelinných luk

Společenstvo převážně nižších ostřic vázané hlavně na zvodnělé sníženiny, poměrně často v místech, kde dráty protínají nelesní enklávy, běžně však i na

vhodných stanovištích v úsecích napříč lesním porostem (například v komplexu podmáčených smrčín). Jako dominantní se uplatňují druhy typické pro společenstva minerotrofních rašelinišť, jako ostřice obecná (*Carex nigra*), o. šedavá (*Carex canescens*), o. zobánkatá (*Carex rostrata*), o. štíhlá (*Carex acuta*), sítina niťovitá (*Juncus filiformis*), psineček psi (*Agrostis canina*), p. obecný (*Agrostis capillaris*), vrbovka bahenní (*Epilobium palustre*) sítina rozkladitá (*Juncus effusus*) aj. Vzácněji se mohou vyskytovat i některé ohrožené taxony (hadí mord nízký - *Scorzonera humilis*, jetel kaštanový - *Trifolium spadiceum*, prstnatec májový - *Dactylorhiza majalis*, všivec lesní - *Pedicularis sylvatica*, tučnice obecná - *Pinguicula vulgaris*).

Mokřadní travinobylinné formace sv. *Calthion*

Společenstvo zamokřených depresí nebo podmáčených svahových poloh s podzemní vodou proudící mělce pod povrchem, místy se vyskytuje také v návaznosti na prameniště (zejména v nižších polohách); většinou v rámci nelesních enkláv. Jedná se o vysokostébelné travinobylinné porosty s dominujícími travinami (metlice trsnatá - *Deschampsia cespitosa*, bezkoleneček modrý - *Molinia coerulea*, třtina chloupkatá - *Calamagrostis villosa*, kostřava červená - *Festuca rubra*) a sítinami (především sítina rozkladitá - *Juncus effusus*). Poměrně hojně jsou zastoupeny i další druhy typické pro svaz *Calthion*, jako sítina niťovitá (*Juncus filiformis*), s. článkovaná (*Juncus articulatus*), pcháč bahenní (*Cirsium palustre*), p. různolistý (*Cirsium heterophyllum*) i druhy ostřicových a rašelinných luk. Iničiální stadia se vyznačující výraznou dominancí sítiny rozkladité (*Juncus effusus*).

Společenstvo mezických luk

Společenstvo běžně vytvořené na převážně nepodmáčených svahových polohách nebo i vlhčím plochém terénu; zpravidla v rámci nelesních enkláv, v lesních porostech pak s poměrně vysokou pokryvností náletových dřevin. Jedná se o vysokostébelnou vegetaci se střídavým zastoupením travin dle podmínek stanoviště, zejména psárkou luční (*Alopecurus pratensis*), psinečkem obecným (*Agrostis capillaris*), srhou laločnatou (*Dactylis glomerata*), metlicí trsnatou (*Deschampsia cespitosa*) a metličkou křivolakou (*Avenella flexuosa*). V lesních komplexech jsou pak travinné porosty tvořeny zvláště dominantními druhy lesních lemů, jako třtina chloupkatá (*Calamagrostis villosa*) a bika bělavá (*Luzula luzuloides*). V zapojených porostech bývají hojně zastoupené bylinné druhy vlhčích i mezických luk – rdesno hadí kořen (*Bistorta major*), pcháč bahenní

(*Cirsium palustre*), starček (*Senecio sp.*) aj. Běžně jsou v území zastoupena časná iniciální stádia tohoto typu společenstva.

Společenstvo krátkostébelných a smilkových luk

Krátkostébelná vegetace vázána na nepodmáčená stanoviště s mělkým půdním profilem; většinou na svazích nebo na nezamokřených plošinách; často na výslunných exponovaných polohách. Ve vyšších polohách převládají druhově chudší typy s dominantní smilkou tuhou (*Nardus stricta*) nebo metličkou křivolakou (*Avenella flexuosa*), s hojným zastoupením druhů smilkových trávniků, jako jestřábník chlupáček (*Hieracium pillosela*), prha arnika (*Arnica montana*), rozrazil lékařský (*Veronica officinalis*), tomka vonná (*Anthoxanthum odoratum*), zlatobýl obecný (*Solidago virgauea*), svízel hercynský (*Galium saxatile*) aj. Objevují se také ohrožené a vzácné druhy rostlin, zejména plavuň vidlačka (*Lycopodium clavatum*), vzácněji pak někteří zástupci rodu plavuník (*Diphasiastrum*). Pro nižší polohy jsou charakteristické typy druhově pestřejší s vyšším podílem bylin, například violka psi (*Viola canina*), vítod obecný (*Polygala vulgaris*), mateřídouška vejčitá (*Thymus pulegiodes*), zvonek okrouhlolistý (*Campanula rotundifolia*). V území jsou též zastoupena druhově chudší časná iniciální stádia tohoto společenstva.

Aktuální stav vegetace na území bývalého vojenského prostoru Dobrá Voda

Rozsáhlé bezlesí zaniklé osady Stodůlky v bývalém VVP Dobrá Voda leží na jihozápadně orientovaném svahu hory Křemelná nad stejnojmennou řekou. Po upuštění od tradičních způsobů hospodaření zde došlo k degradaci místních lučních společenstev společně s redukcí výskytu až vyhynutí některých plevelných druhů (mák polní - *Papaver rhoeas*, chrpa modrá - *Centaurea cyanus*, koukol polní - *Agrostemma githago*), vymizení mnoha dusíkem bohatých stanovišť a ruderalních ploch se zplaněnými rostlinami z někdejších zahrad (večernice vonná - *Hesperis matronalis*, libeček lékařský - *Levisticum officinale* aj.). Po bývalém osídlení zde zbyly do současnosti jen kamenné snosy oddělující dříve obhospodařované pozemky, na nichž se dnes udržují druhově velmi pestrá společenstva horských květnatých luk sv. *Polygono-Trisetion*. Tato mezická stanoviště jsou často lemována subxerofytními společenstvy smilkových pastvin sv. *Violion caninae*, nebo i chudšími společenstvy sv. *Nardion* s prhou arnikou (*Arnica montana*), a podél kamenných snosů a lesních lemů keříčkovými společenstvy s převahou brusnice borůvky (*Vaccinium myrtillus*). I přes ovlivnění vodního režimu soustavou odvodňovacích struh jsou zde dosud zastoupeny jak porosty rašelinných ostrícových luk sv. *Caricion fuscae* tak i pcháčové, tužebníkové a metlicové louky

sv. *Calthion*, které se zde prolínají v pestré vegetační mozaice. Tok Křemelné doprovázejí degradované aluviální louky s dominantní ostřicí třeslicovitou (*Carex brizoides*). Rašelinná společenstva hostí celou řadu zvláště chráněných taxonů, např. rosnatku okrouhloolistou (*Drosera rotundifolia*), tučnici obecnou (*Pinguicula vulgaris*), všivec lesní (*Pedicularis sylvatica*), v. bahenní (*P. palustris*), plešku stopkatou (*Willemetia stipitata*), prstnatec Fuchsův pravý (*Dactylorhiza fuchsii* subsp. *fuchsii*), p. májový pravý (*D. majalis* subsp. *majalis*), klikvu bahenní (*Oxycoccus palustris*) a další. V důsledku předchozí vojenské činnosti se v enklávě vytvořily i četné plochy iniciálních stádií vegetace s některými ohroženými druhy rostlin, např. vratička měsíční (*Botrychium lunaria*). Kromě již uvedených významných druhů se v území vyskytují zejména typičtí zástupci mokřadních luk - vrba rozmarýnolistá (*Salix rosmarinifolia*), pleška stopkatá (*Willemetia stipitata*), prstnatec Fuchsův pravý (*Dactylorhiza fuchsii* subsp. *fuchsii*), p. májový pravý (*D. majalis* subsp. *majalis*), vrbovka bahenní (*Epilobium palustre*), starček potoční (*Tephrosia crispa*), kozlík dvoudomý (*Valeriana dioica*) a především kriticky ohrožený jednokvítěk velevkvetý (*Moneses uniflora*). Ve smilkových lesních lemech se vyskytují hadí mord nízký (*Scorzonera humilis*) a ohrožená prha arnika (*Arnica montana*).

Předlesní stádia – sukcese dřevin

Sukcese dřevin probíhá ve větší míře převážně na nepodmáčených stanovištích v návaznosti na souvislé lesní komplexy; nejčastěji tedy v typech mezických luk a krátkostébelných (smilkových) luk. Uplatňují se zde především smrk, borovice a bříza, jež místy dosahují pokryvnosti v keřovém nebo již stromovém patře více jak 80%. Sukcese dřevin je obecně v území (zejména ve vyšších polohách v kulminační části Šumavských plání v oblasti Modravských slatí) blokována extrémními klimatickými podmínkami, vysokou hladinou podzemní vody a silně oligotrofními poměry. Na podmáčených stanovištích, která jsou navíc situována v mrazových kotlinách, je podíl náletových dřevin velmi nízký.

Závěr

40 letým působením vojenské činnosti v pohraniční Šumavy se v této oblasti vytvořila specifická bezlesí, kde dřívější pravidelné narušování vegetace nebo i na menších plochách její úplné zničení, způsobilo devastaci mnohých lokalit významných šumavských rostlin (jako např. hořec panonský - *Gentiana pannonica*, koprníček bezobalný - *Ligusticum mutellina* aj.), ale také umožnilo nástup řady druhů, které se díky nižší konkurenční schopnosti vyskytují především

v iničiálnich štádiách vývoje. I keď je mýsty patrné již souvislejší zalesnění, udržují se zatím díky specifickým podmínkám počáteční stádia vývoje vegetace s poměrně značnou druhovou bohatostí. Některé lokality fungují jako refugium pro mizející druhy rostlin, jež zde přežívají vzhledem k nižší konkurenci v dosud nezapojené vegetaci (především plavuník – *Diphasiastrum sp.*, plavuňka zaplavovaná – *Lycopodiella inundata* aj.). Jedná se o území se širokým spektrem stanovištních faktorů, na které vegetace velmi citlivě reaguje a bylo by záhodné věnovat těmto lokalitám víceletou pozornost a ochranu.

Literatura

- Ambroz Z.- Štykar J.** 1999. Geobiocenologie I. Mendelova zemědělská a lesnická univerzita, Brno, 80 s.
- Dostál J.** 1989. Nová květena ČSSR 1,2. Academia, Praha, 1548 s.
- Culek M. et al.** 1996. Biogeografické členění České republiky. Enigma Praha, 347 s.
- Chábera S.** 1987. Příroda na Šumavě. Jihočeské nakladatelství, České Budějovice, 182s.
- Chytrý M., Kučera T., Kočí M.** 2001. Katalog biotopů České republiky. Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Praha, 304 s.
- Jílek T. - Jílková A.,** 2002. Železná opona – česko-bavorská hranice 1948 – 1989. Západočeská univerzita, Plzeň, 48 s.
- Kubát K.** 2002. Klíč ke květeně ČR. Academia, Praha, 927 s.
- Kremer B.P. - Muhle H.** 1997. Lišejníky, mechorosty, kaprad'orosty (Flechten, Moose, Farne). Průvodce přírodou, Nakladatelství Ikar, Praha (1998), 286 s.
- Míchal I. et al.** 1994. Ekologická stabilita. Ekologické středisko Veronica a MŽP České republiky, Brno, 276 s.
- Moravec J.** 1995. Rostlinná společenstva České republiky a jejich ohrožení. Severočeskou přírodou, Suppl. 1995, 206 s.
- Neuhäuslová Z. et al.** 2001. Mapa potenciální přirozené vegetace NP Šumava. In: Silva Gabreta, Suppl. 2001, Vimperk, s. 13 – 74.
- Procházka F. - Štech M.** 2002. Komentovaný černý a červený seznam cévnatých rostlin české Šumavy. Správa Národního parku a Chráněné krajinné oblasti Šumava, Vimperk, 140 s.
- Skalický V.** 1988. Regionálně fyto geografické členění. Květena České socialistické republiky. Academia, Praha, s. 103 – 121.
- Buček, A., Lacina, J.** 1999. Geobiocenologie II. –Brno, MZLU, 249 s.
- Culek, M., ed.** 1996. Biogeografické členění České republiky. ENIGMA, Praha, 347 s.

Löw, J. a kol. 1995. Rukověť projektanta místního územního systému ekologické stability. – MŽP ČR, Brno, 122 s.

INFLUENCE OF GEOGRAPHICAL FACTORS ON VEGETATION VARIABILITY IN LANDSCAPE IN MARGINAL AREAS OF ŠUMAVA MOUNTAIN

Resumé

After the World War II strong changes came into landscape management in the large area of Šumava mountain. From the end of forty to fifty of 20th century military areas (Boletice, Dobrá Voda) was build up and also the bounded zone (called Iron curtain) was limited by the 1990. Because of political system all of german and also czech inhabitants had to abandon their villages, which were given to devastation. Forty years the landscape was left in a self development and was interrupted only in the areas, which were used as military. The long - term absence of traditionary landscape management caused a local degradation many meadow associations and forest invasion. On the other hand natural and rare ecosystems were conserved. In specific non – stocked forest land, where the vegetation was disturbed, disappeared many localities of significant plant in Šumava (for example *Gentiana pannonica*, *Ligusticum mutellina*, *Hesperis matronalis* etc.), but also many species had been able to spread, because of their low competition ability, especially in initial development stages. Despite of noticable continual reforestation, thanks to specific conditions, initial stages of development keep up with large species diversity. Some localities has the role as refuges for plants, which can disappear in engaged vegetation (in particular *Diphasiastrum* sp., *Lycopodiella inundata*, *Botrychium lunaria* etc.). This marginal area is a specific culture landscape fated with unusual circumstances, it's the area with wide spectrum of site factors, where is possible to observe landscape changes during the last fifty years with response of vegetation part.

Mgr Veronika Vlková

Geografický ústav, Masarykova univerzita, Kotlářská 2, Brno

E-mail: verca.vlk@seznam.cz

Recenzoval: Doc. PhDr. RNDr. Martin Boltížiar, PhD.

REZIDENČNÍ DEVELOPMENT A MIGRACE OBYVATELSTVA NA OSTRAVSKU

Pavel Bednář, Danuše Vichánková

Abstract

Research on relationships between intensity of residential development and population migration are still methodologically neglected under investigation of post-socialistic cities and their hinterlands. Previous papers studied the topics separately, focusing either on intensity of residential development or on population migration. Therefore this paper reveals their relationships using hierarchical cluster analysis. Differentiations between clusters are derived from the positions of medians and quartiles in the box plot. Some explanations of the differentiations between clusters are discussed.

Keywords: migration, residential development, suburbanization, Ward's method

Úvod

Otázky vztahu mezi intenzitou nové bytové výstavby a migrací obyvatel úzce souvisí se stěhováním obyvatelstva do zázemí postsocialistických měst. I přes problémy spojené s registračním nepokrytím veškeré změny obvyklého (trvalého) místa bydliště (blíže Ouředníček 2007, str. 115) se příspěvek snaží o poznání struktury vztahu mezi intenzitou nové bytové výstavby a migračním saldem. Tedy po obsahové stránce jde o propojení příspěvků věnujících se buďto migraci obyvatel do zázemí postsocialistických měst (např. Ouředníček, 2007), nebo nové bytové výstavbě v jejich zázemí (např. Sýkora - Posová, 2007). Ve výsledné podobě pak příspěvek přináší komplexnější pohled na rezidenční atraktivitu jednotlivých obcí.

Metody a postup výzkumu

Zázemí města Ostravy bylo vymezeno na základě Šindlera (1969) s přihlédnutím ke skutečnosti, že u některých obcí došlo k jejich administrativnímu sloučení, nebo naopak rozdělení.

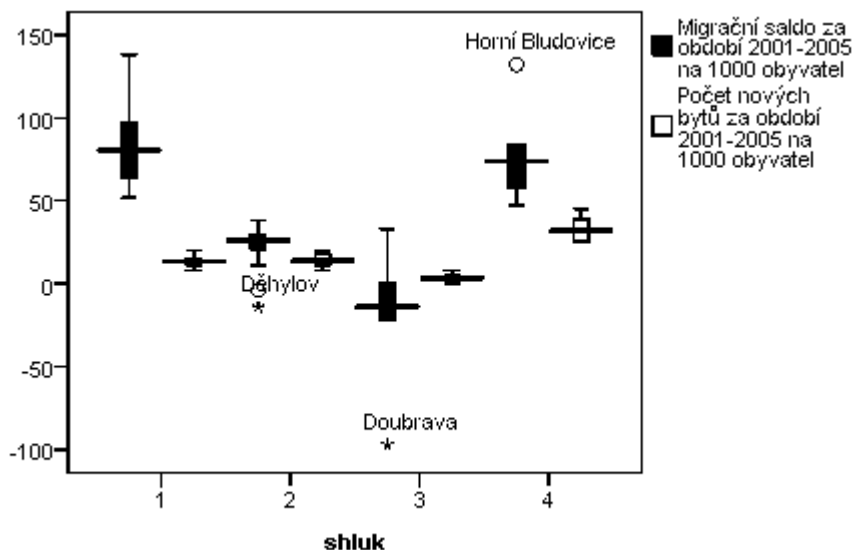
Poskytnutá data z ČSÚ se u výše uvedených obcí týkala počtu obyvatel k 31. 12. v letech 2001-2005, počtu přistěhovalých a vystěhovalých obyvatel k 31. 12. v letech 2001-2005, ze kterých byly poté získány hodnoty intenzity migračního salda na 1000 obyvatel za uvedené období. Počet obyvatel obcí

v letech 2001-2005 byl stanoven jejich průměrnou hodnotou vztaženou k údajům k 31. 12. v daném období. Další údaje se týkaly počtu nově vystavěných bytových jednotek k 31. 12. v letech 2001-2005 s rozlišením na bytové jednotky v rodinných a bytových domech.

Pro klasifikaci obcí podle proměnných, intenzita migračního salda a počet nových bytových jednotek na 1000 obyvatel, byla zvolena metoda hierarchického seskupování v programu SPSS 12.0, protože jiné seskupovací metody by nepodávaly vzhledem k nižšímu počtu jednotek, celkem 35 sledovaných obcí, statisticky spolehlivé výsledky. Pro standardizaci proměnných byla použita transformace hodnot v rozmezí od 1 do -1, a to z důvodu vyskytujících se záporných hodnot migračního salda.

Vzhledem k charakteru dat po jejich standardizaci a pro významové grafické odlišení vzdáleností jednotlivých shluků, bylo použito měření čtvercové euklidovské vzdálenosti. Za seskupovací metodu byla vybrána Wardova metoda, jelikož poskytuje dobré výsledky hlavně pro sférické shluky s přibližně stejným počtem objektů (Vachulka, 2003). Zároveň výsledky kanonických diskriminačních funkcí, za využití metody postupného přidávání nezávislých proměnných, podávají z pohledu diskriminací jednotlivých shluků nejlepší výsledky u Wardovy metody, a to jak z hlediska polohy centroidů, tak vzdáleností mezi krajními body jednotlivých sféroidů. Výsledky diskriminační analýzy tak podpořily oprávněnost užití Wardovy seskupovací metody a to výsledkem 97,1 % správně zařazených obcí ve shlucích. Rozdíly mezi jednotlivými shluky byly zjišťovány z tzv. krabicového grafu a to prostřednictvím analýzy polohy mediánu a mezikvartilových odchylek či jejich násobků viz Graf č. 1.

Graf č. 1 Intenzita nové bytové výstavby a migračního salda na Ostravsku v letech 2001-2005 na 1000 obyvatel

Zdroj: ČSÚ, vlastní zpracování.

Analýza výsledku seskupení

Ze zjištěných dat a s použitím Wardovy seskupovací metody v programu SPSS 12.0 byly obce rozděleny do čtyř skupin, které jsou uvnitř poměrně homogenní, tedy vykazují podobné znaky.

Do prvního shluku náleží obce Dětmarovice, Dolní Lhota, Petrovice u Karviné, Petřvald, Václavovice a Vřesina. Pro obce v tomto shluku je charakteristické, že na jejich území bylo v období 2001-2005 dosaženo relativně nízké intenzity výstavby bytových jednotek na 1000 obyvatel. Avšak z hlediska intenzity migračního salda jsou to obce, které dosahují ve všech případech nejvyšší kladných hodnot. Dosažené vysoké hodnoty kladného migračního salda a nižší intenzitu výstavby nových bytů v rodinných domech můžeme u tohoto shluku pravděpodobně vysvětlit významnějším zastoupením obyvatel ve věku, kdy dochází k nejvyšší intenzitě v zakládání rodin. U obcí Dětmarovice a Petrovice u Karviné můžeme předpokládat vliv suburbanizace na jejich dosažené hodnoty v souvislosti s odlivem obyvatel z Karviné. U obcí Petřvald a Václavovice

stanovujeme hypotézu o přílivu nejen ostravského obyvatelstva ale i havířovského, u zbylých obcí pak obyvatelstva Ostravy.

Do druhého shluku se řadí obce Čavisov, Děhylov, Dobroslavice, Dolní Lutyně, Hlučín, Horní Suchá, Jistebník, Klimkovice, Ludgeřovice, Markvartovice, Paskov, Rychvald, Šenov, Šilheřovice a Těrlicko. Obce v této skupině mají podobnou intenzitu výstavby bytových jednotek jako ty z prvního shluku. Rozdíly nalezneme, pokud budeme porovnávat hodnoty migračních sald na 1000 obyvatel, kdy se zde setkáváme i se zápornými hodnotami, tedy úbytkem obyvatelstva migrací. Jedná se tedy o shluk obcí, kde sice dochází k nové bytové výstavbě, ale migrací již nepřibývá tolik obyvatel jako v případě prvního shluku.

Obce již také nejsou homogenní ve vztahu k typu nové bytové výstavby. Nové bytové jednotky vznikaly především v rodinných domech, ale ve městech (Hlučín a Rychvald), jsou zaznamenány i nové byty v objektech hromadného bydlení.

Do třetího shluku přísluší obce Albrechtice, Bohumín, Doubrava, Havířov, Karviná, Ostrava, Stonava a Velká Polom. Tyto obce vykazují v rámci zkoumaných proměnných nejhorší výsledky ze všech analyzovaných obcí. Co se týče migračního salda na 1000 obyvatel, většina obcí z tohoto shluku vykazuje záporné hodnoty vyjma Stonavy a Bohumína.

V obcích zařazených do třetího shluku se rovněž objevuje nízká intenzita výstavby nových bytových jednotek na 1000 obyvatel. Na tomto místě se opět nabízí několik možných hypotéz, proč u Stonavy a Bohumína došlo ke kladné intenzitě migračního salda, aniž by zde vznikaly nové bytové jednotky. V případě Ostravy, Havířova a Karviné můžeme vysvětlit zápornou intenzitu migračního salda suburbanizací jejich obyvatel do zázemí těchto měst či odchodem za práci do míst s její vyšší nabídkou (Praha a Středočeský kraj).

U obcí Albrechtice a Doubrava stojí za zápornou intenzitou migračního salda vysoká úroveň nezaměstnanosti (až 21 % v roce 2004, ČSÚ) způsobená útlumem těžební činnosti, a s tím spojeným odlivem ekonomicky aktivního obyvatelstva za práci.

Do posledního čtvrtého shluku spadají obce Horní Bludovice, Horní Lhota, Krmelín, Olbramice, Řepiště a Stará Ves nad Ondřejnicí. Obce v posledním shluku zaznamenaly nejvyšší kladné hodnoty jak v oblasti intenzity migračního salda, tak v počtu realizovaných nových bytových jednotek na 1000 obyvatel. Všechny obce pak vyjma Horních Bludovic náleží k jihozápadní a jižní části zázemí města Ostravy s atraktivními krajinnými prvky spolu s nižší mírou dopadu průmyslového rozvoje Ostravska z hlediska migrace obyvatel.

Za hypotézy vysoké atraktivity obce Horní Bludovice, vzhledem k nejvyšší hodnotě intenzity kladného migračního salda a nové bytové výstavby na 1000 obyvatel, je možno předložit: 1. dostupnost rekreačních oblastí Žermanické a

Těřlické přehrady, 2. poloha 2 km od okrajové části Havířova, a 3. dostatek volných ploch pro bytovou výstavbu.

Závěr

Klasifikace obcí pomocí seskupovací analýzy přinesla náhled do struktury vztahu mezi rezidenčním developmem a migrací obyvatelstva na Ostravsku. Nicméně všechna vysvětlení vzájemného vztahu mezi intenzitou migračního salda a intenzitou počtu nově vystavěných bytových jednotek ve shlucích jsou pouze hypotetická a pro stanovení hodnověrných příčin je třeba dále pokračovat ve výzkumu, který se neobejde bez sběru a analýzy dalších sekundárních dat (kvantitativní část výzkumu). Navíc u některých obcí můžeme už dnes předpokládat, že pro vysvětlení tohoto vztahu nebudou tato data postačující. V úvahu tak připadají například rozhovory se zástupci těchto obcí, s cílem získat bližší informace o místním dění a problémech, které mohou být příčinou proč odsud lidé odcházejí nebo naopak přicházejí, tedy vysvětlení atraktivity nebo neatraktivity obcí pro migraci obyvatel (kvalitativní část výzkumu).

Literatura

Ouředníček, M. 2007. Differential suburban development in the Prague urban region. In: Geografiska Annaler, Series B: Human Geography, 2007, vol. 89, iss. 2, str. 111–126.

Sýkora, L. - Posová, D. 2007. Specifika suburbanizace v postsocialistickém kontextu : Nová bytová výstavba v metropolitní oblasti Prahy. In: Geografie-Sborník ČGS, roč. 112, 2007, č. 3, str. 334-356.

Šindler, P. 1969. Studie k vymezení ostravské aglomerace. 1. vyd. Ostrava : Ústav pro výzkum rozvoje měst, 1969. 85 s.

Vachulka, J. 2003. Metody shlukování dat [online]. ČVUT: Praha, © 2003. 30 s. Rešeršní práce. <<http://www.cs.cas.cz/hakl/new-look/D-teaching/students/R-Vachulka/D-reserse/vachulka-resersni-prace.ps>>.

RESIDENTIAL DEVELOPMENT AND POPULATION MIGRATION IN THE OSTRAVA METROPOLITAN AREA

Resumé

The differentiations between clusters derived from the positions of medians and quartiles in the box plot revealed that the positive migration balance may not be accompanied with the high intensity of residential development in villages

in the Ostrava Metropolitan Area. However, the relationship between the intensity of residential development and the migration balance cannot be entirely explained by this extensive statistical analysis. This remains as an important question for future both further extensive and qualitative research.

Figure 1 Residential development and population migration per 1000 inhabitants in the Ostrava Metropolitan Area during period 2001-2005

Pavel Bednář, Danuše Vichánková

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje
Přírodovědecká fakulta
Ostravská univerzita v Ostravě
Chittussiho 10
710 00 Ostrava-Slezská Ostrava
E-mail: Pavel.Bednar@osu.cz, r0840@student.osu.cz

Recenzovala: Doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.

GEOGRAFICKÉ ASPEKTY EURÓPSKEJ INTEGRÁCIE (VYBRANÉ PROBLÉMY)

Tibor Blažík, Erik Eleš

Abstract

European Union belongs to economically most important regions of the world; Slovakia became its member in 2004. The Union became an important part and one of the decisive players in the globalization processes, especially in its economical but also in military, political, economical, etc. aspects. The focus of this work is on further intensification of integration tendencies, especially of their geographical aspects, i.e. perspective of further EU expansion, regional differences, Nice contract a its modification to Lisboa contract, etc.

Keywords: European Union, Monetary Union, Schengen system, Lisboa contract

Úvod

Myšlienka zjednotenej Európy nevznikla položením základného kameňa k terajšej Únii, ale jej konkrétne, pojmu „moderné“ zodpovedajúce integračné modely siahajú už do čias revolučných pohybov od polovice 19. storočia. Modely dobrovoľného a slobodného zjednotenia, založené na vôli a ochote jednotlivých národov a štátov vzišli v konkrétnych podobách až po utrpeniach prvej a druhej svetovej vojny, keď sa odozva prežitých skúseností premietla do humánnej (ale krátkodobej) pripravenosti k paneurópskej unifikácii.

Cieľom tohto príspevku je analyzovať najmä posledný vývoj EÚ z hľadiska integračných tendencií a ich priestorových a ďalších dôsledkov. Slovensko oslávilo už tretí rok členstva v tomto integračnom zoskupení a preto je dôležité uvedomiť si, že spomenuté procesy sa bezprostredne dotýkajú aj Slovenska. Kľúčovými aspektami, ktoré ovplyvňujú súčasný stav Európskej únie a jej ďalší vývoj je prehĺbenie integračných tendencií -transformácia EÚ, jej inštitúcií, právomocí centra, Schengenský systém, menová únia, ako aj problematika ďalšieho rozširovania.

Európska únia a jej ďalšie rozširovanie

Posledné desaťročie dvadsiateho storočia zaznamenáva dve veľké zmeny, ktoré začali transformovať ekonomiku a životy ľudí vo svete, a ešte viac v Európe. Jednou z nich je **globalizácia**: jednotlivé ekonomiky začali na sebe závisieť, až

vznikla globálna ekonomika. Druhá zmenu predstavuje **technologická revolúcia** – príchod internetu a nových informačných a komunikačných technológií. Do roku 2000 bolo európskym predstaviteľom jasné, že ekonomika EÚ potrebuje poriadnu modernizáciu, aby mohla súťažiť s USA a ostatnými významnými hráčmi na svetovej scéne. Na stretnutí Európskej rady v Lisabone v marci toho istého roku sa stanovil nový a veľmi ambiciózný cieľ: stať sa za desať rokov najkonkurenčnejšou a najdynamickejšou ekonomikou sveta založenou na vedomostiach, ktorá bude schopná udržateľného rastu, s vyšším počtom lepších pracovných miest a väčšou sociálnou súdržnosťou.

Obrázok č. 1

Členské štáty EU (Zdroj: vlastné spracovanie)

Tento cieľ sa nepodarilo celkom naplniť a EÚ stále zápasí s problémom zaostávania vo vede a výskume, málo flexibilným školstvom a nadmernými reguláciami najmä v oblasti poľnohospodárstva, prílišnou byrokraciou a zasahovaním do konkurenčného prostredia formou snáh o reguláciu najmä v daňovej a ďalších

oblastiach. Ďalším problémom je demografická kríza prakticky vo všetkých krajinách EÚ a schopnosťou prijímať a integrovať imigrantov najmä z moslimských krajín.

Tabuľka č. 1: Počet obyvateľov k 1. januáru 2004, v miliónoch

Krajina	Počet obyv. (v mil.)	Krajina	Počet obyv. (v mil.)
Belgicko (BE)	10,4	Maďarsko (HU)	10,1
Bulharsko (BG)		Malta (MT)	0,4
Cyprus (CY)	0,7	Nemecko (DE)	82,5
Česká republika (CZ)	10,2	Poľsko (PL)	38,2
Dánsko (DK)	5,4	Portugalsko (PT)	10,5

Estónsko (EE)	1,4	Rakúsko (AT)	8,1
Grécko (EL)	11,0	Rumunsko (RO)	
Fínsko (FI)	5,2	Slovensko (SK)	5,4
Francúzsko (FR)	59,9	Slovinsko (SI)	2,0
Holandsko (NL)	16,3	Španielsko (ES)	42,3
Írsko (IE)	4,0	Švédsko (SE)	9,0
Lotyšsko (LV)	2,3	Taliansko (IT)	57,9
Litva (LT)	3,4	Veľká Británia (UK)	59,7
Luxembursko (LU)	0,5		

Zdroj: Eurostat

Tabuľka č. 2:HDP na obyvateľa podľa PPS v roku 2003

Krajina	HDP na obyvateľa podľa PPS	Krajina	HDP na obyvateľa podľa PPS
Belgicko (BE)	25200	Maďarsko (HU)	12900
Bulharsko (BG)		Malta (MT)	15800
Cyprus (CY)	17400	Nemecko (DE)	23100
Česká republika (CZ)	14700	Poľsko (PL)	9800
Dánsko (DK)	26200	Portugalsko (PT)	16000
Estónsko (EE)	10400	Rakúsko (AT)	26100
Grécko (EL)	17300	Rumunsko (RO)	
Fínsko (FI)	24300	Slovensko (SK)	11100
Francúzsko (FR)	23700	Slovinsko (SI)	16400
Holandsko (NL)	25800	Španielsko (ES)	20900
Írsko (IE)	28300	Švédsko (SE)	24600
Lotyšsko (LV)	8800	Taliansko (IT)	22800
Litva (LT)	9800	Veľká Británia (UK)	25300
Luxembursko (LU)	45900		

Zdroj: Eurostat

Ďalším problémom, ktorý súvisí s ďalším rozširovaním EÚ je odmietnutie tzv. Euro-ústavy v Írskom referende. Tá predpokladala dôležité inštitucionálne reformy, bez ktorých je ďalšie rozširovanie veľmi sťažené.

Ďalšie kandidátske krajiny

Západný Balkán

V dôsledku násilných konfliktov, ktoré poznačili nedávnu históriu regiónu Západného Balkánu, EÚ pokladá za svoju prioritu podporovať rozvoj mieru, stability, prosperity a slobody v krajinách juhovýchodnej Európy Chorvátsku, Srbsku a Čiernej Hore, Bosne a Hercegovine, Bývalej juhoslovanskej republiky Macedónsko (FYROM) a v Albánsku. Chorvátskom sa zaoberá samostatný súbor liniek v súvislosti s jeho oficiálnym štatútom kandidátskej krajiny. Rámec pre prístup Európskej únie tvorí Stabilizačný a asociačný proces (SAP), ktorý je vytvorený na povzbudenie a podporu domácich reformných procesov. Z dlhodobého hľadiska SAP týmto krajinám ponúka vyhlídku na úplnú integráciu do štruktúr EÚ, ak splnia určité politické a ekonomické kritériá. Vo svojej druhej výročnej Správe o procese rozširovania a stabilizácii, vydanéj 26. marca 2003, Komisia uvádza, že ďalšími kandidátmi v procese rozširovania budú Albánsko, Bosna a Hercegovina, Macedónsko, Srbsko a Čierna Hora. Macedónsko podalo oficiálnu žiadosť o členstvo v EÚ v marci 2004.

Chorvátsko

Chorvátsko podalo oficiálnu žiadosť o členstvo v EÚ 20. februára 2003 a Komisia vo svojej pravidelnej správe o pokroku kandidátskych krajín za rok 2004 schválila začatie prístupových rokovaní s Chorvátskom v roku 2005. Podľa Komisie má Chorvátsko stabilné demokratické inštitúcie, a nemá žiadne väčšie problémy s vládou zákona a rešpektovaním základných práv. Medzi politické predpoklady pre členstvo Chorvátska v EÚ patrí návrat etnických Srbov, ktorí utiekli z krajiny počas a po vojne medzi Srbmi a Chorvátmi v rokoch 1991-1995, reforma súdnictva a plná spolupráca so súdnym tribunálom OSN pre vojnovú zločiny v Haagu. EÚ vyvíja tlak na Záhreb kvôli prípadu generála -utečenca Ante Gotovinu, obžalovaného v neprítomnosti z vojnových zločinov, spáchaných v posledných fázach vojny. „Chorvátsko musí vyvinúť viac úsilia v oblasti menšinových práv, návratu utečencov, reformy súdnictva, regionálnej spolupráce a boja proti korupcii,“ dodala Rada Európskej únie.

Bosna a Hercegovina

Komisia v októbri 2005 odporučila Rade začať rokovania o Stabilizačnej a asociačnej dohode (SAD). Rada dala zelenú začatiu rokovaní o SAD v novembri 2005.

Macedónsko

Macedónsko podalo oficiálnu žiadosť o členstvo v EÚ v marci 2004. Komisia 9. novembra 2005 odporučila udelenie kandidátskeho statusu Bývalej juhoslovanskej republiky Macedónsko, Rada 17. decembra 2005 rozhodla o udelení kandidátskeho statusu krajiny. Nebol však určený žiadny dátum začatia prístupových rokovaní.

Srbsko a Čierna Hora

Komisia v apríli 2005 schválila správu o realizovateľnosti, v ktorej sa uvádza, že Srbsko a Čierna Hora je pripravená na rokovania o Stabilizačnej a asociačnej dohode s EÚ. V júni 2006 sa v referende Čierna Hora vyjadrila za nezávislosť krajiny. EÚ podmieňuje vstup Srbska okrem iného aj s maximálnou spoluprácou s Haagskym tribunálom pre vojnové zločiny, keďže v minulosti sa objavili podozrenia s ukrývania vojnových zločincov z čias občianskej vojny.

Turecký a cyperský problém

Komisia vyjadrila tiež poľutovanie nad zlyhaním úsilia OSN vyriešiť problém Cypru 12. marca 2003. Predstavitelia Komisie vyhlásili, že pokiaľ sa obe časti v referende 20. apríla 2004 nezhodnú na znovuzjednotení ostrova, je ťažké predstaviť si začatie prístupových rokovaní s Tureckom. Severocyperskú tureckú republiku uznáva len Turecko, ktoré túto časť Cypru obsadilo v roku 1974 po neúspešnom prevrate s cieľom pripojiť ostrov ku Grécku. Referendum však bolo neúspešné, keď väčšina cyperských Grékov hlasovala proti zjednoteniu ostrova. Už v roku 1999 rozhodla Európska rada v Helsinkách, že „Turecko je kandidátsky štát smerujúci k vstupu do Únie na základe rovnakých kritérií, aké sa uplatnili na ostatné kandidátske štáty.“ Turecko je členom NATO a Rady Európy. Má asociačnú dohodu s EÚ od roku 1964 a o členstvo v EÚ sa uchádza od roku 1987. Turecko však leží na úplnom okraji európskeho kontinentu a predstava jeho pripojenia k EÚ vyvoláva otázky o konečných hraniciach Európskej únie. Prístupové rokovania EÚ s Tureckom začali 3. októbra 2005. Po štyridsiatich rokoch, strávených v čakárni EÚ, Turecko 3. októbra 2005 konečne začalo prístupové rokovania s Bruselom. Podľa vzájomne dohodnutého negociačného rámca sú tieto rokovania „procesom s otvoreným koncom, ktorého výsledok nie je zaručený.“ Analytici zároveň poukazujú na to, že v dejinách EÚ zatiaľ nebol prípad, kedy by už začaté prístupové rokovania nevedli k ponuke plného členstva. Okrem samotného rámca prístupových rokovaní EÚ od Turecka očakáva, že pred vstupom do Únie znormalizuje svoje vzťahy so všetkými susednými krajinami, najmä s Gréckom, Cyprom a Arménskom. Stále nie je úplne doriešený problém s Kurdskou menšinou, súdnictvom, zaručenie práv žien, diskutabilnou ostáva otázka vyrovnania sa s vlastnou minulosťou, resp. ospravedlnenie sa Arménom sa

genocídu v rokoch 1915 -1923. Ankara tiež musí urobiť všetko, čo je v jej silách, aby zvrátila európsku verejnú mienku vo svoj prospech. Očakáva sa, že rokovania potrvajú minimálne desať rokov.

Záver

Vďaka integrácii sa podarilo prekonať staré nepriateľstvo medzi európskymi krajinami. Nadradené postoje a použitie sily na riešenie medzinárodných rozdielov nahradila komunitná metóda spolupráce. Metóda, ktorá vyvažuje národné záujmy a spoločný záujem a rešpektuje národnú rozmanitosť, pričom vytvára vlastnú identitu Únie, nestratila nič zo svojej pôvodnej hodnoty. Počas studenej vojny umožnila, aby demokratické krajiny Európy oddané slobode držali spolu. Koniec antagonizmu Východ - Západ a politické a ekonomické znovuzjednotenie kontinentu sú víťazstvom pre ducha Európy, ktorého dnes ľudia potrebujú viac než kedykoľvek predtým.

Európska únia ponúka odpoveď na veľký problém globalizácie. Je to odpoveď vyjadrujúca hodnoty, v ktoré Európania veria. Európska únia ponúka predovšetkým to najlepšie možné „poistenie“ pre slobodnú a mierovú budúcnosť. V hospodárskej, obchodnej a menovej oblasti patrí Európska únia medzi najvýznamnejšie svetové veľmoci. EÚ má dôležitý vplyv na medzinárodné organizácie ako Svetovú obchodnú organizáciu (WTO), špeciálne odvetvia Organizácie spojených národov (OSN) a pri svetových summitoch o životnom prostredí a rozvoji.

Literatúra

Eurostat Yearbook. 2004. The statistical guide to Europe, Brusel. Data 1992 – 2002, Office for Official

Kol. autorov. 2005. Brusel. Official directory of the European Union, Office for Official Publications of the European Communities

Kol. autorov.2005. Brusel. General Report on the Activities of the European Union 2004: Office for Official Publications of the European Communities, 2005

Michník E. 1997. Bratislava. Slovensko a EÚ

Šíbl, D. 2001. Bratislava. 10 x 10 otázok o Európskej únii. Sprint

Šíbl, D.-Číderová, D.. 2003. Bratislava. Slovenská republika a Európska únia: Potrebujú sa navzájom? Očakávania – výhody – nevýhody: Euro Global

Weidenfeld, W.- Wessels, W. 1997. Luxemburg. Európa od A po Z: Sprievodca európskou integráciou. Office for Official Publications of the European Communities

Zoznam internetových stránok:

- **Rada Európskej únie**
<http://ue.eu.int>, 1.5.2007
- **Európska Komisia**
<http://europa.eu.int/comm> , 15.7.2007
- **Delegácie rozšírenia v prístupových krajinách**
<http://europa.eu.int/comm/enlargement/links/index.htm>, 3.11.2007

GEOGRAPHICAL ASPECTS OF EUROPEAN INTEGRATION (SELECTED PROBLEMS)

Resumé

Expanded European Union is a part of quickly and radically changing world that has to find its stability. Europe is influenced by disruptions on other continents, either by breaking up of religious passions in Islamic world, by illnesses and hunger in Africa, by attempts at unilateralism in North America, by economic recessions in Latin America, by population explosion in Asia or by global transfer of industry and jobs. Europe must not only be concentrated to its own development but must also participate on globalization processes. Although Europe can demonstrate lot of excellent results in business politics, the European Union has still to pass a long way to real unification or to grow into credible player on world political scene.

Institutions of European Union demonstrated their substantiation and value, but they must themselves adapt to numerous tasks related to the expanded Union. The more members are incorporated in EU, the more strongly affect the eccentric forces that could potentially destroy the Union. Short-time visions of national interests can also deflect long-termed priorities of the Union. Each member participating on this adventure must therefore take the responsibility and act in a manner allowing continual effective operation of EU institutional system. The next necessary step is the re-evaluation of further routing during the so called “reflection period” after the unsuccessful ratification of Europe Constitution as well as to find the compromises in further political unification of the continent.

Enclosure list

Tab. 1: Number of the population as of January 1st 2004 (in Million)

Tab. 2: GDP per habitant according to PPP in 2003

Fig 1: Member states of European Union

Tibor Blažík

Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského, Mlynská dolina, B-1, 842 15, Bratislava

E-mail: blazik@fns.uniba.sk

Recenzoval: Doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

METÓDA AQITI – EVALUÁCIA PROPAGÁCIE CESTOVNÉHO RUCHU NA INTERNETE

Rastislav Cákoci

Abstract

AQITI method reflected on the trend of development in Internet using in tourism. AQITI have an ambition to create an universal using research method. The purpose is evaluation of the Internet propagation level in tourism region.

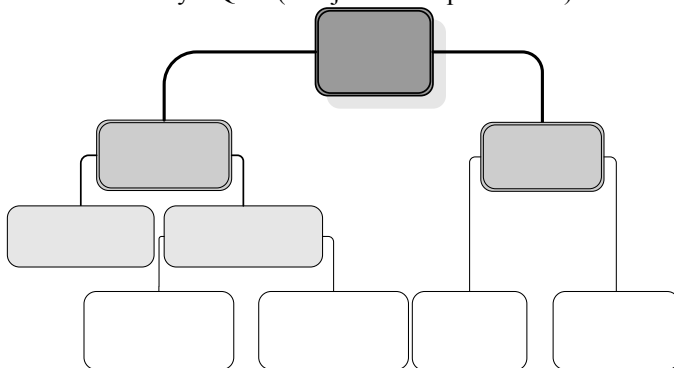
Keywords: Internet, tourism, AQITI method

Úvod

Enormná rýchlosť rozvoja Internetu, možnosti nekonvenčného a neštandardného podávania informácií natískajú veľa rozporuplných otázok, ale aj výziev. Rozvoj a rozmach informačných a komunikačných technológií, nielen že sprístupňuje Internet čoraz viac ľuďom, Internet sa stáva stále viac neoddeliteľnou súčasťou bežného života. Dominantne vstupuje aj do rozvoja cestovného ruchu, svojou informačnou funkciou, rovnako odbúrava neistotu potenciálneho návštevníka ako aj inšpiruje k návšteve samotnej. Úloha marketingu na Internete sa stáva pre cestovný ruch otázkou síce nie existenčnou, no určite otázkou efektivity a dynamickosti ekonomického rastu. Podľa údajov organizácie TIA – The Travel Industry Association of America, až 67% turistov v USA v roku 2004 využívalo Internet na plánovanie svojho výletu, resp. dovolenky. Metóda AQITI má ambíciu držať krok a hodnotiť tento trend vývoja.

Metóda AQITI

Obr. č. 1: Štruktúra metódy AQITI (zdroj: vlastné spracovanie)

AQITI z anglického Accessibility and Quality of Information about Tourism on the Internet, je postavená hlavne na deduktívnom princípe pri prezeraní internetovej služby World Wide Web, no skúma taktiež e-mailovú komunikáciu. Cieľom výskumu metódou AQITI je sledovanie využitia potenciálu Internetu ako nástroja efektívnej propagácie cestovného ruchu. Jej použitie na ľubovoľný región cestovného ruchu hodnotí úroveň informácií na Internete. Metóda je rozčlenená na dve hlavné časti (Obrázok č. 1) – 1.časť: Vlastný výskum hodnotiteľa 2.časť: Výskum pomocou respondentov. Obe časti výskumu majú ešte svoju vnútornú štruktúru, zameranú na špecifické ciele.

Vlastný výskum hodnotiteľa

Prvá časť pozostáva z mapovania reálneho stavu cestovného ruchu v skúmanom regióne. Jedná sa o proces poznávania a usporiadania poznatkov o regióne cestovného ruchu s cieľom dôkladne poznať lokalizačné, selektívne a realizačné predpoklady cestovného ruchu. Táto časť je veľmi dôležitá, pretože z nadobudnutých poznatkov bude hodnotiteľ vychádzať pri komparácii reálneho stavu cestovného ruchu so stavom cestovného ruchu v priestore Internetu.

Mapovanie internetovej propagácie sledovaného regiónu cestovného ruchu je ďalšou úlohou hodnotiteľa. Dôležitú časť tejto úlohy tvorí analýza služby World Wide Web. Poskytuje nám možnosť komparácie výsledkov výskumu s inými regiónmi. Hodnotia sa najdôležitejšie parametre internetových stránok o cestovnom ruchu, ktoré sú všeobecne potrebné pre všetky stránky s touto tematikou.

V tabuľkách č. 1 a 2 je uvedené poradie dôležitosti jednotlivých prvkov, k nim priradená jednoduchá váha, získaná otočením poradia dôležitosti a nakoniec

normovaná váha, vypočítaná z nasledujúceho postupu:
$$W_j^{(n)} = \frac{w_j}{\sum_{j=1}^n w_j}$$

Tab. č. 1: Technické parametre

Vybraný znak	Dôležitosť znaku	Jednoduchá váha znaku w_j	Normovaná váha w_j (n)
on-line, real-time chat (napr. ICQ)	1	10	0,18
jazykové mutácie	2	9	0,16
online zákaznícka podpora (FAQs, mapa stránky, vyhľadávanie na webe)	3	8	0,15
tématická anketa, prieskum	4	7	0,13

prehľadnosť a duplicita menu, záložiek	5	6	0,11
jednoduchosť a intuitívnosť web adresy	6	5	0,09
funkčnosť odkazov	7	4	0,07
funkčnosť stránky v prehliadačoch	8	3	0,05
telefón	9	2	0,04
e-mail	10	1	0,02
Σ		55	1

Tab. č. 2: Obsahové parametre

Vybraný znak	Dôležitosť znaku	Jednoduchá váha znaku w_j	Normovaná váha $w_j(n)$
špecifickosť regiónu	1	11	0,17
web kamery	2	10	0,15
stiahnuteľné materiály	3	9	0,14
rezervačné systémy	4	8	0,12
interaktívne mapy	5	7	0,11
itineráre	6	6	0,09
elektronické pohľadnice	7	5	0,08
obrázky, galérie	8	4	0,06
mapy	9	3	0,05
zoznam možnosti aktivít, podujatí	10	2	0,03
zoznam ubytovania	11	1	0,02
Σ		66	1

zdroj: vlastné spracovanie

Tento postup nám poskytuje možnosť hodnotiť konkrétnu internetovú stránku a porovnávať ju s inými. Či už pri vnútroregionálnom výskume kvality informácií o cestovnom ruchu na Internete alebo aj medziregionálnom výskume. K tomu je však vhodnejšia postup sumarizácie a spriemerovania hodnôt normovaných váh pre dopredu zvolený n počet internetových stránok.

Takže analýza služby www hodnotí výlučne len kvalitu informácií a nesleduje ich užívateľskú dostupnosť.

Na tomto mieste si treba povedať, že pre potreby výskumu spracovávame nie všetky stránky, ale konkrétne vybrané, najvhodnejšie a najlepšie stránky, ktoré vytvárajú, resp. podporujú sledovaný región cestovného ruchu. Je nutné zahrnúť do

výskumu stránky spravované miestnou samosprávou, ktoré vytvárajú prirodzenú vstupnú bránu pri hľadaní informácií.

Všetky vybrané znaky sú jednoducho identifikovateľné až na najdôležitejší znak pri hodnotení obsahu – špecifickosť regiónu. Tu musí hodnotiteľ použiť svoje znalosti získané z predošlej časti celej výskumnej metódy, z mapovania reálneho stavu cestovného ruchu. Vďaka ním vie plnohodnotne vyjadriť tento znak. Musí spĺňať dve základné podmienky. Internetová stránka by sa mala spolupodieľať na vytváraní regiónu cestovného ruchu, teda nie sa zaoberať len vlastnou činnosťou (frekventovaný jav pri podnikateľských subjektoch) a hlavne ponúkať špecifickosť chápanú ako originalitu celého regiónu.

Poslednou časťou vlastného výskumu hodnotiteľa je výskum hodnotenia elektronickej komunikácie. Táto časť celej metódy si dáva za cieľ hodnotiť ľudské zdroje pracujúce pre cestovný ruch v sledovanom regióne. Samotný výskum pozostáva zo simulácie záujmu o región prostredníctvom elektronickej komunikácie. Zoznam e-mailových adries získa hodnotiteľ z predošlých častí výskumu. Na tieto adresy následne pošle mail všetkým subjektom cestovného ruchu a tiež všetkým samosprávam v regióne. Deň odoslania musí byť totožný pre všetky subjekty. S odstupom niekoľkých dní sa mail opätovne pošle všetkým subjektom, ktoré na prvýkrát nereagovali, kvôli vytvoreniu ilúzie dôležitosti a naliehavosti. E-maily sa posielajú z adresy, ktorú subjekt cestovného ruchu nepozná. V prípade simulácie zahraničného návštevníka je nutné vytvorenie e-mailovej schránky s medzinárodnou doménou. Identita fiktívneho návštevníka vzniká v momente, kedy sa založí e-mailová adresa napríklad s jeho menom. Pri tomto výskume vznikajú rôzne alternatívy pôvodu návštevníka – môže pochádzať z krajiny sledovaného regiónu alebo to bude zahraničný návštevník. Ďalšou alternatívou je vznik obidvoch fiktívnych návštevníkov.

Výskum sleduje viacero faktorov ako ochotu a pohotovosť odpovede, znalosť cudzieho jazyka, dôležitú nezištnosť pri podávaní informácií, povedomie o sledovanom regióne a „mieru lokálpatriotizmu“ ľudí z cestovného ruchu. Výskum mal tiež snahu zistiť určitú precízenosť s regiónom, zistiť mieru uvedomovania si regionálnych špecifik, teda vedomosť pomenovania fenoménu „genius loci“. Z výsledkov tohto výskumu sa teda dá hodnotiť znalosť subjektov o regióne a ich schopnosť sprostredkovania informácií potenciálnym návštevníkom. Taktiež vzájomnú spoluprácu regionálnych konkurenčných subjektov pri podávaní informácií pre potenciálnych návštevníkov.

Výskum pomocou respondentov

Druhá časť metódy AQITI je rozčlenená na dve hlavné časti. Dlhodobý výskum a Krátkodobý (nárazový) výskum. Dlhodobým výskumom zisťujeme

pozíciu jednotlivých regiónov medzi konkurenciou v jednotlivých aktivitách cestovného ruchu na Internete. Krátkodobý (nárazový) výskum je priamo vsadený do sledovaného regiónu a jeho cieľom je zistenie dĺžky a obsahu pobytu v ňom.

Hoci už aj z prvej časti metódy AQITI sa dajú vyvodit' hodnotné ciele stavu internetovej propagácie regiónu, druhá časť s respondentmi je potrebná z hľadiska eliminácie deobjektívizujúcich faktorov pôsobiacich na hodnotiteľa. Hlavne v dlhodobom výskume, by hodnotiteľ nemusel dokázať nezaujato zistiť konkurenčnú pozíciu. Prínosom výskumu respondentov je tiež zistenie ako pracujú s Internetom, akými cestami získavajú informácie o sledovanom regióne, čo je dôležité pri vyhodnocovaní tejto časti. Tu teda hodnotíme dostupnosť internetových stránok.

Dlhodobá časť výskumu nepriamo skúma konkurenčnú pozíciu sledovaného regiónu. Z tohto tvrdenia treba vychádzať pri tvorbe zadania výskumu pre respondentov. Preto musí byť cieľový región pre respondentov na vyššej úrovni ako náš sledovaný región, prirodzene ho však musí zahŕňať. Výskum môže sledovať všetky možné aktivity cestovného ruchu, no explicitne by sa mal zamerať na tie, ktoré sú pre región nosné a zaujímavé.

Dlhodobý výskum teda nesleduje samotnú realizáciu cestovného ruchu, ale jeho internetovú propagáciu a konkurenčnú pozíciu vo virtuálnom priestore Internetu. Pod konkurenčnou pozíciou na Internete sa myslí dostupnosť a kvalita informácií o sledovanom regióne v danej aktivite cestovného ruchu v konfrontácii s ostatnými regiónmi patriacimi do zadaného cieľového regiónu. Výskum spočíva vo vybratí najatraktívnejších regiónov, prípadne stredísk, lokalít pre sledovanú aktivitu cestovného ruchu, ktoré oslovia respondenta v rámci vybraného cieľového regiónu vyššieho rádu. Výstupom od každého účastníka výskumu je rebríček lokalít, kam by sa vybral za danou aktivitou cestovného ruchu, ktorú sledoval. Toto poradie odzrkadľuje dostupnosť a kvalitu informácií, taktiež atraktivitu jednotlivých subjektov a regiónov v danej aktivite cestovného ruchu. Dlhodobý výskum teda ukáže poradie lokalít, stredísk v sledovanej aktivite cestovného ruchu. Pri vyhodnocovaní dlhodobého výskumu je nutné výsledky konfrontovať s reálnym stavom a odhaliť deformácie v regióne vďaka podceneniu a nedostatočným marketingovým aktivitám na Internete, respektíve odhaliť kvalitne fungujúci internetový marketing subjektu alebo regiónu cestovného ruchu, v niektorých prípadoch by sa mohlo hovoriť aj o predimenzovaní propagácie na Internete a o nereálnom postavení oproti skutočnému stavu. Úroveň dostupnosti a kvality informácií lokalít a subjektov umiestnených na prvých miestach tiež stanovuje minimálnu hranicu pre ostatných, ktorú by mali dosiahnuť pri doladovaní internetovej propagácie.

Krátkodobý (nárazový) výskum je pred respondentom postavený tak, že už má z určitého dôvodu cieľový región, totožný s hodnotiteľovým regiónom vybraný. Nesleduje príčiny a dôvody jeho výberu ako dlhodobý výskum a taktiež sa

nezaujíma o konkrétnu aktivitu. Nárazový výskum teda postráca prirodzenosť kontinuálneho výberu regiónu, respektíve strediska cestovného ruchu ako predošlý výskum. Na rozdiel od dlhodobého výskumu, nárazový výskum sleduje hlavne dostupnosť informácií a následne jeho atraktivitu, vnútornú schopnosť udržať a zabaviť návštevníka priamo v skúmanom regióne. Cieľom nárazového výskumu je zistiť, aký dlhý čas je potenciálny návštevník ochotný stráviť vo vybranom regióne, teda aký dlhý čas si dokáže za pomoci služby World Wide Webu plnohodnotne naplánovať, vrátane náčrtu aktivít počas jednotlivých dní.

Výsledky výskumu treba tiež konfrontovať pri vyhodnotení so skutočným stavom cestovného ruchu. Úlohou hodnotiteľa pri nárazovom výskume je posúdiť reálnosť plánovaného itinerára, poukázať na aktivity, subjekty a zariadenia cestovného ruchu, ktoré ostanú pre respondenta neviditeľné, teda nedostupné. Výskum poukáže ako efektívne dokázu jednotlivé subjekty cestovného ruchu v skúmanom regióne využiť Internet ako priestor pre svoju propagáciu v porovnaní s inými regionálnymi subjektmi, respektíve ako dokáže fungovať respektíve nefungovať regionálna spolupráca v priestore Internetu, teda regionálny marketing na Internete.

Záver

Sumarizáciou dosiahnutých výsledkov zo všetkých výskumných častí mapovanie reálneho stavu, analýza služby www, hodnotenie elektronickej komunikácie, dlhodobý aj krátkodobý výskum získame komplexný obraz o dostupnosti a kvalite informácií o cestovnom ruchu na Internete v skúmanom regióne. Metódou AQITI sa dá empiricky odskúšať funkčnosť a efektívnosť internetovej propagácie subjektov a regiónov cestovného ruchu. Výstup z výskumu touto metódou je možné následne využiť a aplikovať pri spätnom doladovaní tejto propagácie.

Literatúra

- Cákoci, R.** 2006. Cestovný ruch v regióne Turiec – Možnosti rozvoja, problematika propagácie a dostupnosti informácií na internete. PRIF UK Bratislava, diplomová práca, 96 s.
- Kaplanidou, K. - Vogt, C.** 2006. A Structural Analysis of Destination Travel Intentions as a Function of Web Site Features. *Journal of Travel Research*, 45, 204-216
- Travel industry association of america (TIA).** 2004. Washington DC: Travelers' Use of the Internet, 2004 edition., DC:TIA

AQITI METHOD – EVALUATION OF THE TOURISM PROPAGATION ON THE INTERNET

Resume

AQITI method - Accessibility and Quality of Information about Tourism on the Internet, is standing on deductive principle during World Wide Web browsing. Method has two main parts – Evaluator research and Participants research. Purpose of both parts is discovering the degree of Internet attractiveness of surveying region. Evaluator research is focused on detailed knowing of region. This part is researching quality of web sites and evaluated some technical and value parameters. Evaluator also communicates with people in region and he tried to know the quality of human resources in tourism with simulation of vacation interest. Participants research divide on two parts. Long-time research and short-time (impact) research. With long-time research we can indirectly discover position of surveying region between each activity of tourism. Impact research is directly involved in the surveying region. His purpose is to discover the longitude and the scope of vacation. Long-time and short-time (impact) research are realized independently. Also their research purposes are different. With AQITI method we can test the functionality and the efficiency of Internet propagation of subjects and regions of tourism. Through the analyses of the results, we can get real view about accessibility and quality of information in tourism on the Internet in surveying region. The research output can be used again through the correction of the surveyed Internet propagation.

Zoznam príloh

Tab. č. 1 Technické parametre

Tab. 1 Technical parameters

Tab. č. 2 Obsahové parametre

Tab. 2 Value parameters

Obr. č. 1 Štruktúra metódy AQITI

Pic. 1 AQITI method structure

Rastislav Cákoci

Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského, Mlynská dolina, B-1, 842 15, Bratislava
E-mail: cakoci@fns.uniba.sk

Recenzoval: Doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

Príspevok vznikol vďaka grantu: Aplikčný výskum metódou AQITI na vybranom regióne Slovenska – určenie konkurenčnej pozície regiónu cestovného ruchu z aspektu dostupnosti a kvality informácií na Internete, č. UK/298/2008

GEOGRAFIA AKO NÁSTROJ POLITIKY – NÁRODNOSTNÉ ŠTATISTIKY A ZMENY SLOVENSKO-MAĎARSKÝCH HRANÍC V R. 1938-1939

Daniel Gurňák

Abstract

The presented paper is aimed at phenomenon of ethnic and political borders and its changes in south part of Slovakia during 20-th century, particularly in years 1938-1939. It describes relationship of policy to geography.

Key words: historical geography, political geography, ethnic structure of the population

Úvod

Zhruba od počiatku novoveku sa geografia stávala čoraz očividnejším nástrojom politiky. Na počiatku to boli prísne strážené tajomstvá námorných máp Portugalcov, ktorých odhalenie uvoľnilo cestu do zámoria Holanďanom a iným. V 18. storočí si podľa máp pri vzájomných diplomatických rokovaníach vymedzili svoje zázemie v rozdelenom Poľsku jeho susedné mocnosti. Od 19. storočia však vstúpil do vzťahu politiky a geografie v strednej Európe ďalší činiteľ – sčítania obyvateľstva a ich štatistické a kartografické spracovania.

Jedným z najpálčivejších sledovaných parametrov obyvateľstva sa stala jeho národnosť. V čase silnejúceho nacionalizmu a liberalizmu mali práve výsledky cenzov dodať argumenty tej, či onej politickej skupine. Ako to už býva, nastali ihneď problémy. Pri zbere dát to boli problémy dvojakého charakteru: buď sa hrubým nátlakom štátnej moci dáta zámerne skresľovali, alebo sami respondenti si najmä v národnostne zmiešaných viacjazyčných oblastiach menili svoju identitu (ak im to dostatočne liberálny systém umožňoval) z často osobných a zisťovacích dôvodov. Na uvedených skutočnostiach by možno nebolo nič mimoriadne, keby sa práve s koncom I. svetovej vojny nestalo národnostné zloženie obyvateľstva daného územia oficiálne prvoradým faktorom pri vytyčovaní nových štátnych hraníc, ktoré mali predovšetkým rozdeliť jeden z najstarších štátnych útvarov v strednej Európe – Uhorska.

Bohužiaľ nemáme teraz priestor na rozoberanie problematiky rozpadu Uhorska v r. 1918-1919, obmedzíme sa iba na fakt, že prednostne boli pri vytýčení nových hraníc Maďarska a jeho susedných štátov brané do úvahy najmä národnostné pomery obyvateľstva. Nové hranice však boli stanovené aj

s prihliadnutím na iné strategické a ekonomické faktory takmer vždy tak, aby boli uprednostnené záujmy nových štátov, ktoré boli považované za spojenecké štáty Dohody. Samozrejme, rozsiahle národnostne zmiešané územia ani nebolo možné ideálne rozdeliť. Výsledkom bola maďarská trauma Trianonu, ktorá 1/3 Maďarov postavila do pozície národnostných menšín. Logickým vyústením tejto situácie bola snaha o revíziu hraníc, hneď ako to bude možné. Táto situácia nastala na jeseň roku 1938.

Viedenská arbitráž z pohľadu národnostných štatistik

Zmenená geopolitická situácia v lete r. 1938 viedla najskôr podpisu Mníchovskej dohody (ktorá sa Slovenska dotkla len okrajovo) a následne sa otvorila cesta k revízii trianonskej (česko-)slovensko – maďarskej hranice. Už 9. – 13. 10. 1938 prebehli neúspešné bilaterálne slovensko-maďarské rokovania v Komárne. Vzájomne nezlučiteľné stanoviská oboch strán mala následne vyriešiť medzinárodná arbitráž veľmocí. Dňa 2. 11. vo Viedni ministri zahraničných vecí mussoliniovského Talianska a hitlerovského Nemecka predložili zástupcom Česko-Slovenska a Maďarska svoj verdikt, ktorý bol pre Slovensko veľmi nepriaznivý. Nová hranica bola stanovená opäť jednostranne, tentoraz v prospech Maďarska. Odstúpené územie malo rozlohu 10 565 km² (21,5% územia Slovenska) a žilo na ňom 852 332 obyvateľov (25,6% obyvateľov Slovenska), z toho bolo 290 107 (34%) Slovákov (Maďari tvorili 59%). Na novom území Maďarska sa tak ocitlo 88% Maďarov z pôvodného územia Slovenska – z maďarskej strany išlo teda o veľmi výhodné riešenie, hoci nevelmi skrývaným konečným zámerom Horthyho režimu bolo zabratie celého Slovenska.

Podľa slovenských zdrojov (Kol. 1939) až na 19,5% odstúpeného územia tvorili Slováci nadpolovičnú väčšinu. Išlo najmä o strategickú oblasť Košíc a ich blízkeho zázemia (viedla tu mimo iné vtedy jediná železnica na Východoslovenskú nížinu) a tiež pomerne rozsiahlu oblasť medzi Nitrou, Vráblami a Novými Zámkami. Väčšinou slovenské boli podľa týchto zdrojov i mestá na národnostnej hranici ako Šaľa, Lučenec, Jelšava. Podľa uvedeného zdroja (Kol. 1939) tieto výpočty vychádzali zo sčítania ľudu z 1. 12. 1930.

Podľa maďarských zdrojov (in Kocsis, 2000) vychádzajúcich z maďarského sčítania z r. 1941 sa pomery veľmi výrazne zmenili. Kým počet obyvateľov zabratých území stúpol len minimálne (857 529, t.j. + 0,6%) počet Maďarov (resp. podľa tohto sčítania obyvateľov s materinským jazykom maďarským) stúpol až na 728 904 (85%), čo znamenalo prírastok až takmer + 44%. Počet Slovákov naopak klesol na 113 619 (13,2%) čo znamenalo úbytok – 60,8%. Z obsadeného územia boli vysídlení slovenskí kolonisti, ktorí boli usadení na rozparcelovaných veľkostatkoch (cca 15 000), ale svoje domovy opustili aj mnohí iní obyvatelia. Len

z Košíc odišlo takmer 30 000 Slovákov a Čechov (čo bolo viac ako 1/3 obyvateľov mesta). Podiel zabratého územia, na ktorom tvorili Slováci väčšinu sa zmenšil na 13%, v tomto zmenšení však boli zahrnuté i významné mestá, ako Košice, Lučenec, Jelšava, Šaľa a ďalšie. To potvrdzuje skutočnosť, že posunom hraníc a zmenou režimu bolo ovplyvnené najmä mestské obyvateľstvo, ktoré bolo z časti vymenené – išlo najmä o časť štátnych zamestnancov. Podstatnú úlohu však zrejme zohrala existencia zmiešaného bilingválneho prostredia, ktorá nezanedbateľnej časti obyvateľstva umožnila zmeniť svoju národnostnú identitu, samozrejme i za prispenia priameho či nepriameho nátlaku zo strany štátnej moci.

Napriek uvedeným nepomerom nebola po novembri 1938 žiadna vôľa arbitrážne hranice meniť, došlo iba ku kozmetickým korekciám hranice na jar 1939. Väčšinovo slovenské obyvateľstvo obcí Poproč a Zlatá Idka žiadalo o pripojenie k Maďarsku, pretože zostali bez cestného spojenia s ostatným územím Slovenska. Ako kompenzácia boli Slovensku vrátené taktiež takmer čisto slovenské obce Nandraž, Nová Ves nad Žitavou a predovšetkým Čeklís (dnešné Bernolákovo). Samostatnou kapitolou, ktorej sa však z nedostatku miesta už nebudeme venovať, bol maďarský zábor časti východného Slovenska (takmer bez maďarského osídlenia) počas Malej vojny v marci 1939 (Maďarsko zabralo ďalších 1697 km² s 69 639 obyvateľmi).

Geografia v službách politiky a národnostná otázka na juhu Slovenska

Od 19. storočia sa národnostné zloženie obyvateľstva stalo takmer absolútne chápaným faktorom, z ktorého sa vychádzalo (malo vychádzať) pri vytyčovaní hraníc štátov. Ako však z nášho krátkeho príspevku vidno, národnostná príslušnosť je pomerne relatívnou kategóriou, najmä na národnostne zmiešaných územiach. Veď len na súčasnom území Slovenska sa počet obyvateľov maďarskej národnosti (resp. maďarského jazyka) udáva nasledovne (Kocsis, 2000): 545 000 (1880), 880 000 (1910), 585 000 (1930), 761 000 (1941), 354 000 (1950), 518 000 (1961), 567 000 (1991). Je samozrejme nemožné, aby sa obyvateľstvo daného územia takto periodicky fyzicky vymieňalo – jediným vysvetlením je „premenlivá“ národnostná identita vyvolaná buď priamym politickým nátlakom, alebo paradoxne nepriamo umožnením dobrovoľného sa prihlásenia k národnosti (Lauko, Tolmáči, Dubcová, 2006). Každopádne tieto zmeny v národnostnom zložení obyvateľstva vedeli náležite využiť vo svoj prospech jednotlivé režimy, ktoré sa na južnom pomedzí Slovenska vystriedali.

Ak sa teda vrátíme k prvej časti názvu nášho príspevku, kde chápeme geografiu ako nástroj politiky musíme sa zamyslieť, ako boli doteraz prezentované fakty využité práve v politike. Po prvé – podkladom na zmeny slovensko-

maďarských hraníc sa stali predovšetkým národnostné mapy z r. 1910 (teda z času vrcholiacej maďarizácie) a nové hranice do značnej miery túto skutočnosť zohľadnili (samozrejme tak, že z praktických príčin maďarské územie „pohltilo“ i nespochybniteľne slovenské ostrovy osídlenia (Šurany a okolie, oblasť južne od Košíc a pod.). Dôsledok arbitrážnych zmien sme už tiež spomenuli – kým zo slovenského pohľadu išlo nanajvýš spornú záležitosť (Maďari na zabratých územiach tvorili len 59% obyvateľstva), naopak pre Maďarskú stranu išlo jasnú vec obnovenia národnej jednoty, čo malo potvrdiť i následné sčítanie obyvateľov, ktoré zistilo už 85% podiel Maďarov na obsadených územiach. Ak máme pokračovať ďalej, tak po 2. svetovej vojne sa situácia extrémne obrátila – početnosť maďarskej menšiny na Slovensku klesla na menej ako polovicu, pričom väčšinu úbytku mala na svedomí formálne úspešná reslovakizačná kampaň (326 000 ľudí), čiastočne prispela i výmena obyvateľstva s Maďarskom (60 000 ľudí) a deportácia do českého pohraničia (10 000) (Romsics, 2008). Po pominutí extrémnej protimaďarskej politiky sa však postupne situácia vrátila do „normálu“ a absolútna početnosť maďarskej menšiny sa znova vyšplhala na stredné hodnoty (t. j. nad 500 000 ľudí). Problém „režimu“ prijateľnej interpretácie národnostného zloženia obyvateľstva Slovenska tak pretrval a bol neskôr čiastočne riešený pre Slovensko typickým spôsobom – zmenami vnútorného administratívneho členenia tak, aby sa na rôznych úrovniach (krajskej a najmä okresnej) negovala, alebo aspoň minimalizovala lokálna prevaha maďarskej menšiny (Gurňák, 2002). Od administratívnej reformy v r. 1960 až do zániku okresov v r. 2003 to boli len 2 okresy s maďarskou väčšinou napriek tomu, že ich celkový počet sa zvýšil z pôvodných 33 až na 79.

Záver

Aká teda bola úloha geografie ako politického nástroja v slovensko-maďarských vzťahoch v 20. storočí? Na základe uvedeného nám nezostáva iné, ako sa domnievať, že mala predovšetkým ospravedlňovať a odôvodňovať mocensko-politické zámery jednotlivých vládnych garnitúr z oboch strán hranice. Rovnako nám vyvstáva zaujímavý obraz obyvateľstva južného Slovenska, ktoré si z veľkej časti našlo svojráznu cestu vysporiadavania sa s hektickými politickými pomermi, ktoré ho postihli v 20. storočí. Túto cestu „premenlivej“ identity zrejme umožnila existencia rozsiahleho bilingválneho a národnostne zmiešaného osídlenia, zdieľa už stáročia spoločnú kultúru, tradície, históriu a samozrejme územie.

Literatúra

- Bibó, I.** 1996. Bieda východoeurópskych malých štátov, Kalligram, Bratislava, s. 578
- Deák, L.** 2002. Viedenská arbitráž. Dokumenty I., Vydavateľstvo Matice slovenskej, 253 s., ISBN 80-7090-630-8
- Deák, L.** 2003. Viedenská arbitráž. Dokumenty II., Vydavateľstvo Matice slovenskej, 304 s., ISBN 80-7090-678-2
- Deák, L.** 2005. Viedenská arbitráž. Dokumenty III., Vydavateľstvo Matice slovenskej, 454 s., ISBN 80-7090-795-9
- Gurňák, D.** 2000. Fenomén stability hraníc vo vývoji administratívneho členenia Slovenska, In: Drgoňa, V. ed. (2000): Geografické štúdie 7, Univ. Konštantína Filozofa, Nitra, s. 83 – 88, ISBN 80-8050-349-4
- Kamenec, I.** 1992. Slovenský štát, Anomal, Praha, 143 s., ISBN 80-900235-3-3
- Kocsis, K.** 2000. Ethnic map of present territory of Slovakia, HAS Geographical Research Institute, Budapest
- Kol.** 1939. Územie a obyvateľstvo Slovenskej republiky a prehľad obcí a okresov odstúpených Nemecku, Maďarsku a Poľsku, Štátny štatistický úrad, Bratislava
- Kováč, D.** 1997. Nacionalizmus 19. a 20. storočia, Historický časopis, Roč. 45, č. 1, Historický ústav SAV, Bratislava, s. 77 – 84
- Lauko, V. – Tolmáči, L. – Dubcová, A.** 2006. Humánna geografia Slovenskej republiky, Kartprint, Bratislava, 200 s., ISBN 80-88870-56-9
- Romsics, I.** 2008. Parížska mierová zmluva z roku 1947, Kalligram, Bratislava, 356 s., ISBN 978-80-8101-014-9

GEOGRAPHY AS AN INSTRUMENT OF POLICY – NATIONAL STATISTICS AND CHANGES OF SLOVAK- HUNGARIAN BORDERS IN 1938-1939

Resume

This paper analysed the role of ethnic structure in the territory of south Slovakia in bilateral Slovak-Hungarian relations. It describes the causes of very different results of Slovak and Hungarian census and the boundary changes between Slovakia (Czechoslovakia) and Hungary in 1938-1939. Our opinion is: on the territory of south Slovakia exist relatively numerous groups of bilingual Slovak-Hungarian peoples. This group was very adaptable to politics and nationalistic pressures from both of sides. The geography as an instrument of policy has a role of an apologizer or is a reason of intentions of political suites.

Fig. 1 Percentage of ethnic minorities in the territory of south Slovakia in year 1938 (by Slovak sources)

Fig. 2 Percentage of ethnic minorities in the territory of south Slovakia in year 1938 (by Hungarian sources)

Fig. 3 Comparison of percentage of Slovak minority in the territory of south Slovakia in year 1938 (by Slovak and Hungarian sources)

Fig. 4 Changes of state boundaries by Vienna arbitration in the territory of south Slovakia in year 1938 - 1939

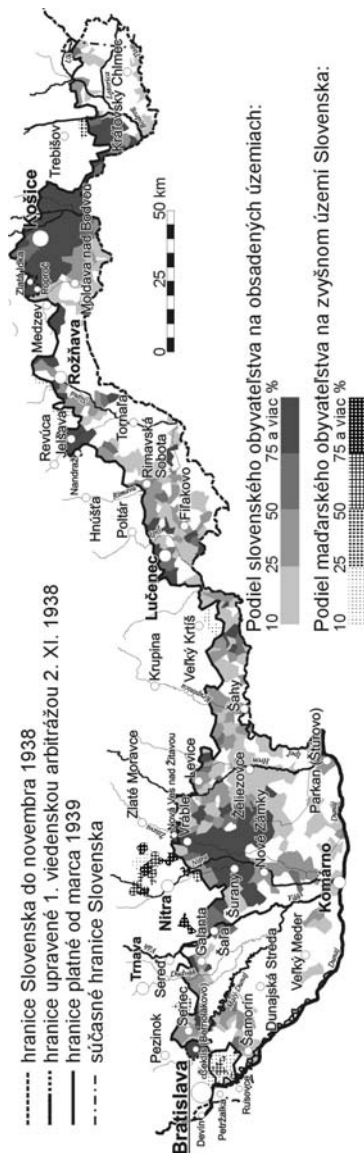
RNDr. Daniel Gurňák, PhD.

Katedra regionálnej geografie, Prírodovedecká fakulta UK, Mlynská dolina, 842 15 Bratislava, SR, tel.: 00421 7 60296622,

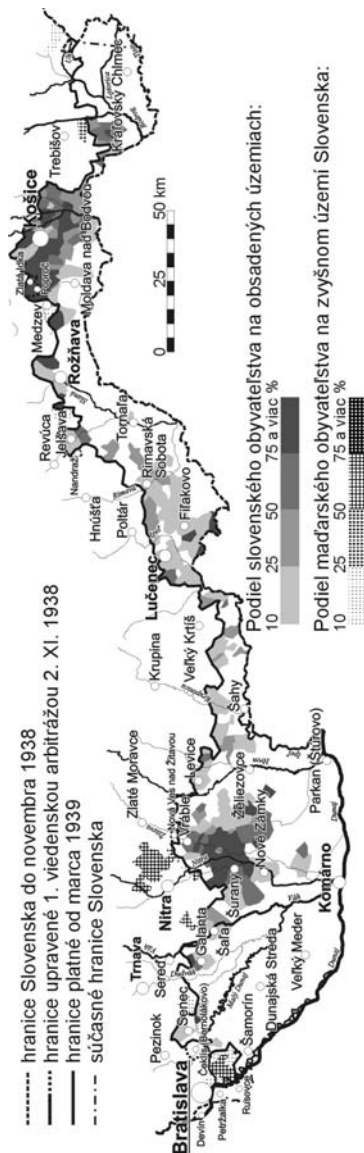
E-mail: gurnak@nic.fns.uniba.sk

Recenzoval: Doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

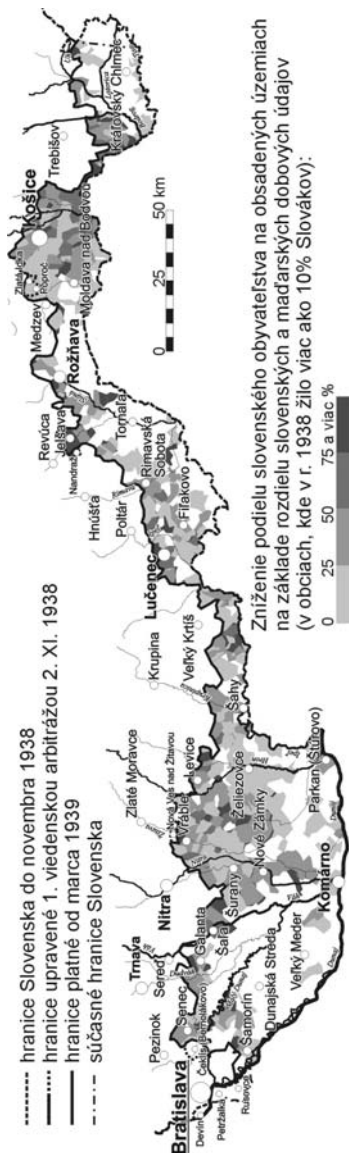
Tento príspevok vznikol v rámci riešenia projektu 1/3064/06, ktorému bol udelený finančný príspevok grantovou agentúrou VEGA.

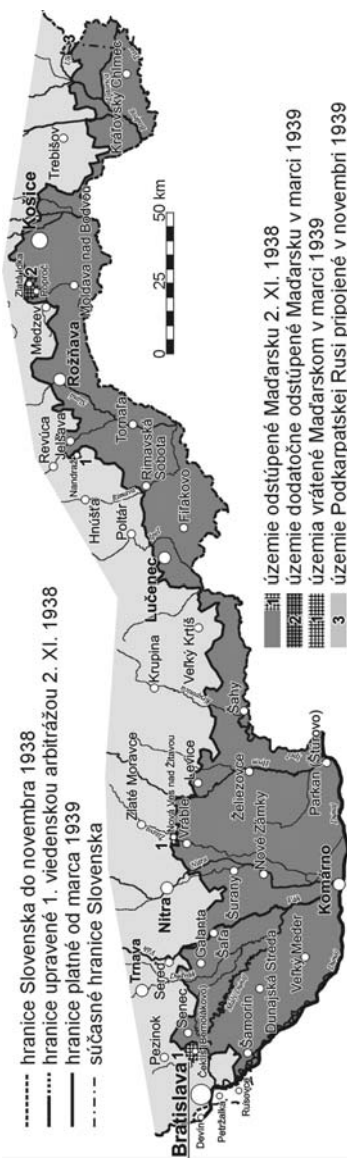
Obr. č. 1: Podiel národnostných menšín na arbitrážnych územiach podľa slovenských zdrojov (Kol., 1939) – (autor Gurňák)

Obr. č. 2: Podiel národnostných menšín na arbitrážnych územiach podľa maďarských zdrojov (Kocsis., 2001 – podľa maď. sčítania 1941) – (autor Gurňák)

Obr. č. 3: Porovnanie podielu slovenskej menšiny na arbitrážnych územiach podľa slovenských a maďarských zdrojov – (autor Gurňák)

Obr. č. 4: Územné zmeny na južnej hranici Slovenska v rámci Viedenskej arbitráže 1938-1939 – (autor: Gurňák)

VÝVOJ STREDNÝCH ŠKÔL NA ÚZEMÍ MESTA BRATISLAVA PO ROKU 1989 A ICH SÚČASNÁ LOKALIZÁCIA A DOSTUPNOSŤ

František Križan, Viliam Lauko

Abstract

The aim of this contribution is the evaluation of secondary schools development in Bratislava after the year 1989 and their localization and accessibility in the public transport network. High schools represented the biggest quantitative growth at the town area in secondary schools development. Spatial distribution of secondary schools in Bratislava can be considered as relatively even, however their highest density occurs in the city centre and city districts Ružinov and Petržalka. Secondary schools accessibility analysis pointed out the fact, that some of the secondary schools are accessible within 10 minutes for 77 % of the population and within 15 minutes for 96 % of the population. 52 secondary schools are accessible within 30 minutes, 24 within 20 minutes and 3 secondary schools within 10 minutes.

Keywords: secondary schools, development, localization, accessibility, Bratislava.

Úvod

Bratislava ako krajské a zároveň hlavné mesto disponuje bohatou a pestrou skladbou školských zariadení. Okrem základných škôl a širokého spektra stredných škôl je sídlom viacerých univerzít s celoslovenským významom. V meste možno taktiež študovať aj na školách s osobitým určením, resp. na školách pre študentov vyžadujúcich špecifickú starostlivosť.

Na Slovensku rozlišujeme 5 základných typov stredných škôl. Sú nimi: gymnáziá (GYM), stredné odborné školy (SOS), stredné odborné učilištia a učilištia (SOU) a združené stredné školy (ZSS). Okrem toho možno študovať aj na špeciálnych stredných školách, ktoré však do analýzy neboli zahrnuté.

Cieľom príspevku je zhodnotenie vývoja bratislavských stredných škôl po roku 1989, zhodnotenie ich lokalizácie na území mesta Bratislava a dostupnosť v sieti mestskej hromadnej dopravy (MHD) pomocou dvoch mier dostupnosti.

Novodobý vývoj a lokalizácia stredných škôl v Bratislave

V Bratislave medzi rokmi 1989 až 2005 pribudlo 21 gymnázií, čo znamená nárast o 140 %, pričom vývoj gymnázií má počas celého sledovaného obdobia vzostupný trend (graf 1).

Stredné odborné učilišťa sa vyznačujú odlišnými vývojovými tendenciami. Do roku 1997 možno sledovať postupný nárast počtu škôl tohto typu. Od roku 1997 sa počet SOU v meste znižoval, okrem medziročného nárastu medzi rokmi 2000-2001. Jednou z príčin, vyskytujúcej sa aj v iných typoch stredných škôl, je prechod z 8-ročnej na 9-ročnú základnú školu koncom deväťdesiatych rokov, resp. združovanie sa škôl do ZSS. Celkový nárast počtu SOU medzi rokmi 1989 až 2005 predstavuje 82 %.

Stredné odborné školy vo vývoji od roku 1989 do roku 1997 zaznamenali na území mesta nárast až o 141 %. Od roku 1997 možno pozorovať postupný zostup počtu SOŠ, pričom zostupný trend pokračuje až do roku 2005 a predstavuje rozdiel takmer štvrtinu škôl. Podobnú tendenciu, avšak v relatívne menšej miere, možno sledovať aj v prípade stredných odborných učilišť a učilišť. Počet škôl tohto typu taktiež do roku 1996 pozvoľne stúpал. Roky 1996 až 2000 však možno nazvať obdobím stagnácie, keďže počet škôl ani nestúpал, ale ani neklesal ako v prípade SOŠ. Zostup počtu SOU nastal až s oneskorením, a to v roku 2001 a neustále pokračuje. Celkovo do roku 2005 zaniklo 14 škôl (42 %) prípadne ide o školy, ktoré sa združili do združených stredných škôl.

Osobitú kategóriu predstavujú združené stredné školy, ktoré vznikli združením strednej odbornej školy a stredného odborného učilišťa, prípadne i učilišťa. Existujú od roku 2000, avšak v rokoch 2000 a 2001 ešte každá ich súčasť bola vykazovaná samostatne (tab. 1). Tento typ stredných škôl zaznamenáva od svojho vzniku vzostupný trend vývoja počtu škôl a aj počtu žiakov. Prírastok medzi rokmi 2002 a 2005 predstavuje 2 školy (25 %) a takmer 1 000 študentov.

Sumarizované ukazovatele vývoja počtu stredných škôl a taktiež vývoja počtu študentov na týchto školách dokumentuje graf 1 a graf 2. Ako vidieť z grafu 2, dané krivky nie sú rovnobežné, čo súvisí s viacerými faktormi. Na jednej strane prudký nárast škôl a na druhej strane mierne zvýšenie počtu študentov na začiatku sledovaného obdobia môže súvisieť jednak s racionalizáciou v školskom systéme v zmysle redukcie počtu študentov na jednu triedu alebo vznikom nových typov škôl (súkromné stredné školy, akými boli akadémie či gymnáziá alebo iné špecializované školy). Najväčší podiel na takto zobrazenej skutočnosti však majú externí študenti, ktorí do analýzy neboli zahrnutí a mnohé školy sa špecializovali práve na tento typ výučby, čomu zodpovedá aj prudší nárast počtu škôl. Obdobie medzi rokmi 1993 až 1996 možno považovať za vyrovnané obdobie s tendenciou nárastu počtu škôl i študentov. Výrazný skok predstavuje rok 1997, ktorý súvisí so

spomínanou skutočnosťou prechodu školského systému z 8-ročnej na 9-ročnú základnú školu. Vzhľadom na pokles študentov stagnoval až mierne klesal aj počet stredných škôl. Obdobie rokov 1997 až 2002 možno nazvať stabilizačným obdobím. Vo vývoji počtu škôl možno v roku 2002 pozorovať výraznejší skok, keď zrejme viaceré školy, resp. samosprávy ďalej ekonomicky neunesli správu daného počtu škôl, a preto viaceré z nich boli zrušené prípadne združené do tzv. združených stredných škôl. Od roku 2003 nastupuje ďalšie vyrovnané obdobie, avšak s klesajúcou tendenciou vzhľadom na postupný pokles počtu stredných škôl a taktiež aj stredoškôľakov.

V Bratislave sa v roku 2006 nachádzalo 96 stredných škôl (okrem špeciálnych stredných škôl, ktorých bolo v meste 6), na ktorých v roku 2005 študovalo súhrnne 34 362 študentov (tab. 1). V okrese Bratislava I v mestskej časti (MČ) Staré Mesto študoval najmenší (13,4 %) a v okrese Bratislava II (MČ Ružinov, Podunajské Biskupice, Vrakuňa) najväčší počet stredoškôľakov (32,3 %) z celkového počtu stredoškôľakov v Bratislave. Okres Bratislava III (MČ Nové Mesto, Rača, Vajnory) sa podieľal na výchove približne rovnakou mierou (16,8 %) ako okres Bratislava IV (MČ Devínska Nová Ves, Dúbravka, Karlova Ves, Devín, Lamač, Záhorská Bystrica), kde študovalo 15,8 % stredoškôľakov. V okrese Bratislava V (MČ Petržalka, Jarovce, Rusovce, Čunovo) študovalo z celkového počtu až 21,7 % stredoškôľakov.

Priestorové rozloženie daných škôl dokumentuje mapa 1. Rozloženie stredných škôl možno považovať za relatívne rovnomerné. Lokalizované sú aj v okrajových častiach mesta (Devínska Nová Ves, Devín, Rača a pod.), avšak ich najväčšia koncentrácia je v centre mesta (Staré Mesto, Nové Mesto) a v MČ Ružinov a Petržalka. Pri hodnotení lokalizácie je však dôležité zohľadniť aj veľkosť danej strednej školy podľa počtu študentov, čomu zodpovedá aj podiel stredoškôľakov v jednotlivých mestských častiach¹.

Dostupnosť vybraných stredných škôl v Bratislave

Pri analýze dostupnosti sa vyskytlo niekoľko faktorov, ktoré možno považovať za limitujúce. Prvým limitujúcim faktorom bola v tomto prípade sieť rôznych typov stredných škôl v meste. Analyzované neboli špeciálne stredné školy určené pre telesne, sluchovo alebo inak postihnuté deti. Analyzovaných bolo 95 z celkového počtu 96 stredných škôl, nakoľko SOU Energetické (Pod Holým vrchom 1) nebolo do analýzy zahrnuté vzhľadom na osobitnú dopravu žiakov do školy zabezpečovanú samotnou školou. Analýza dostupnosti prebiehala v rámci siete MHD. Limitou v tomto prípade je rôzny stupeň socioekonomickej situácie

¹ Na najväčšej hodnotenej strednej škole študuje 980 žiakov a na najmenšej 14 žiakov.

študentov. Napríklad väčšina študentov niektorých stredných škôl dochádza do školy autami (ide najmä o súkromné školy), a preto menej priaznivá dostupnosť školy v rámci MHD siete neznamená menšiu váhu školy na celkovom hodnotení a reputácie školy, prípadne výberu danej školy pre štúdium.

Dostupnosť stredných škôl bola hodnotená dvoma mierami dostupnosti (Pacione 1989, Tolmáči 1998, 2002, Michniak 2003, Križan 2007). Prvá miera dostupnosti (D_{st1}) vyjadruje najkratšiu vzdialenosť medzi uzlom I a uzlom J :

$$DstI_i = d_{ij} \quad (1)$$

$$\text{Pre } I = 1, 2, 3, \dots, 131 \quad J = 1, 2, 3, \dots, 95$$

kde D_{ij} je vzdialenosť medzi východiskovým I (urbanistický obvod) a cieľovým J (stredná škola) uzlom.

D_{st1} bola meraná nielen v sieti MHD, ale aj v sieti pre chodcov, pretože ku danej vzdialenosti (času) medzi východiskovou a cieľovou zastávkou bolo nutné pripočítať aj vzdialenosť (čas) potrebný na dosiahnutie východiskovej zastávky a na druhej strane vzdialenosť (čas) potrebný na dosiahnutie cieľového uzla z cieľovej zastávky. Preto bola D_{st1} meraná ako:

$$DstI_i = d_{ia} + d_{ab} + d_{bj} \quad (2)$$

$$\text{pre } I = 1, 2, 3, \dots, 131 \quad J = 1, 2, 3, \dots, 95$$

kde D_{ia} je vzdialenosť medzi východiskovým uzlom (rezidencia) a východiskovou zastávkou, D_{ab} je vzdialenosť medzi východiskovou a cieľovou zastávkou, D_{bj} je vzdialenosť medzi cieľovou zastávkou a cieľovým uzlom (stredná škola).

Vzdialenosť medzi východiskovým uzlom a zastávkou (d_{ia}) bola meraná ako priemerná vzdialenosť z domu k najbližšej MHD zastávke podľa dát z dotazníkového prieskumu (Križan 2007). Vzdialenosť d_{ab} bola meraná v sieti MHD v pracovný deň 6. júna 2006 o 8:00 h s platnými dopravnými obmedzeniami v tomto dni. Hodnoty pre d_{ab} boli merané v sieti pre chodcov (pohybujúc sa priemernou rýchlosťou 5 km.h⁻¹) od cieľovej zastávky po vchod do cieľového uzla (strednej školy), pričom sa vychádzalo z priemernej vzdialenosti medzi MHD zastávkami v oboch smeroch.

Z výsledkov analýz vyplýva, že do 5,0 min je stredná škola dostupná v sieti MHD pre 9,2 % skúmaných UO, v ktorých žije 7,8 % obyvateľov Bratislavy. Pri priestorovom pohľade možno badať mozaikovitú rozmiestnenie v širšom okolí centra (mapa 2). Ide najmä o UO, v ktorých sa nachádza aspoň 1 stredná škola (väčšinou však viac).

Takmer 2/3 UO spadajú do kategórie 5,1 až 10,0 min, čo možno považovať za pozitívne. okrem centra mesta (Staré mesto, Nové mesto) možno túto skupinu identifikovať i v Ružinove, Vrakuňi, Podunajských Biskupiciach. zaberajú takmer

celú Petržalku, Karlovu Ves (okrem Dlhých dielov) a časť Dúbravky, Lamača a Devínskej Novej vsi. na severe siahajú až ku Komisárkam (Rača).

Nasledujúca kategória (10,1 až 15,0 min) pozostáva z 28 UO, ktoré vyplňajú hiaty medzi UO patriacimi do predchádzajúcej kategórie (5,1 až 10,0 min). Z toho dôvodu ich možno identifikovať vo viacerých častiach mesta. Zaberajú zvyšnú časť Devínskej Novej Vsi, Dúbravky, Lamača či Dlhých dielov v Karlovej Vsi a inde. V týchto UO sa nenachádzajú žiadne stredné školy a ich dopravné zabezpečenie je zväčša obmedzené iba na jednu dopravnú traktciu.

Kategóriu 15,1 až 20,0 min tvorí celkovo 5 UO, pričom v nich žije iba 2,2 % obyvateľov mesta. Ide tak o okrajové UO (Rusovce, Záhorská Bystrica, Vajnory), ako aj centrálné ležiace UO (Koliba, Matúškova ul.). V blízkosti týchto UO nie sú lokalizované žiadne stredné školy. V prípade UO Koliba a Matúškova ul. možno dôvod menej priaznivých hodnôt Dst1 hľadať v trolejbusovej traktcii, ktorá predstavuje jediné dopravné spojenie s ostatnými UO.

Poslednú kategóriu (nad 20,0 min) zastupuje iba UO Čunovo, odkiaľ sa do najbližšej strednej školy v sieti MHD možno dopraviť za 22,7 min vzhľadom na okrajovú polohu tohto UO.

Druhá aplikovaná miera dostupnosti (Dst2) bola miera založená na príležitostiach. Vyjadruje množstvo príležitostí (stredných škôl) dostupných v rámci istej vzdialenosti (času transportu) z daného uzla. Čiže aktivita k pre jednotlivca z miesta i používajúc dopravnú sieť l možno vyjadriť pomocou vzorca (Church a Marston 2003):

$$Dst2_{ikl} = \sum_{j \in M_{ikl}} O_{jk} \quad (3)$$

kde:

Dst_{ikl} je dostupnosť jednotlivca i alebo regiónu i čo sa týka aktivity k a dopravnej siete l ,

O_{jk} je počet príležitostí (*opportunities*) pre aktivitu k v mieste j ,

$M_{ikl} = \{j | d_{ijl} < s_{kl}\}$ set aktivít miest (uzlov) považovaných za dostupné,

d_{ijl} je vzdialenosť, cestovný čas alebo iná miera námahy oddeľujúca i a j od jednotlivca dopravnej siete l ,

s_{kl} je maximálna vzdialenosť alebo rozsah (vyjadrený v km alebo časovo), v ktorom sú dané aktivity dostupné v rámci dopravnej siete l . Pri meraní sa vychádzalo zo vzdialenosti do 30 min².

Mapa 3 dokumentuje výsledky merania dostupnosti pre Dst2. Kategória (do 20 stredných škôl) zdržujúca UO s najmenej priaznivou dostupnosťou zoskupuje

² Vzdialenosť do 30 min znamená hornú hranicu cestovného času, do ktorého je cestovateľ schopný dosiahnuť dané zariadenie vychádzajúc z Dst1.

15 UO. Z priestorového hľadiska ide o obvodové časti mesta (Záhorská Bystrica, Devínska Nová Ves, Rusovce, Čunovo, južná časť Podunajských Biskupíc a severná časť Rače). Celkovo najmenej priaznivú dostupnosť má MČ Čunovo, z ktorej sú do 30 min dostupné iba 2 stredné školy a MČ Záhorská Bystrica s dosahom 4 stredných škôl. Menej priaznivé hodnoty tejto miery dostupnosti boli zaznamenané aj pre severnú časť Rače. Odl'ahlou lokalizáciou, resp. bez expresných liniek sa čas cestovania z týchto uzlov predlžuje, čo sa odrazilo i na ich pozícii pri meraní dostupnosti pomocou Dst2.

Takmer 1/4 obyvateľov mesta žije v UO patriacich do kategórie 21 až 40 dostupných stredných škôl do času transportu do 30 min v sieti MHD. Miera dostupnosti založená na príležitostiach vykazuje v najväčšej miere isté pravidlá v priestorovom usporiadaní mesta (mapa 3). So zvyšujúcim sa počtom dostupných stredných škôl sa postupne znižuje polomer kružnice so stredom v centre mesta, čiže možno hovoriť o akomsi koncentrickom usporiadaní. Vždy kategória, ktorá zoskupuje UO vyznačujúce sa menej priaznivou dostupnosťou tvorí obrubu kategórie, ktorá zoskupuje UO s priaznivejšou dostupnosťou.

Približne rovnaký podiel UO dosahuje aj následná kategória (41 až 60 stredných škôl). Okrem vonkajšej časti Petržalky sem možno zaradiť aj vonkajšiu časť Ružinova a Nového Mesta, vnútornú časť Rače, Lamača, Dúbravky a Karlovej Vsi (mapa 3).

Najpočetnejšiu skupinu predstavuje kategória 61 až 80 stredných škôl, ktorá predstavuje takmer 1/3 podiel UO a žije tu vyše 1/3 obyvateľov mesta. Patrí sem zvyšok Petržalky a Ružinova a časť centra mesta (Staré a Nové Mesto). Obvody vyznačujúce sa najpriaznivejšími hodnotami dostupnosti Dst2 možno identifikovať výlučne v MČ Staré a Nové Mesto s výnimkou 1 UO z Ružinova (Starý Ružinov s frekventovanými zastávkami Bajkalská a Zimný štadión). Tieto UO predstavujú stred kružnic tvoriacich hranice všetkých ostatných kategórií.

Najlepšia dostupnosť stredných škôl pre Dst2 bola zaznamenaná v prípade UO Nová scéna a Banskobystrická ul. (88 škôl) s dôležitými prestupovými MHD zastávkami (Hodžovo nám., SAV a pod.) a UO Žilinská ul. (87 škôl) a Karpatská ul. (86 škôl).

Diskusia a záver

Výber školských zariadení môže korešpondovať s dostupnosťou tohto zariadenia (Pizzolato a kol. 2004). Cestovanie do škôl predstavuje dôležitý podiel ciest podľa účelu, pričom školáci využívajú vo veľkej miere aj prostriedky MHD (Korec 1994). Bratislava ako krajské a zároveň hlavné mesto disponuje bohatou a pestrú skladbou školských zariadení a predstavuje dôležitý uzol pre dochádzku stredoškôľakov (Slavík a Mišík 1999). V súčasnosti, v čase racionalizácie

školských zariadení v zmysle politických reforiem a v čase realizácie viacerých systémových zmien, ako i v dôsledku regresívneho správania sa populácie, sa stáva problematika dostupnosti stále aktuálnejšou. Analýza dostupnosti školských zariadení by mohla teda v tomto prípade zohrať dôležitú úlohu. Význam výskumu uberajúceho sa týmto smerom potvrdzuje i Návrh rozvoja stredného školstva (ÚP 2007), kde sa uvádza, že „Návrh riešenia predpokladá rovnomerné rozmiestnenia gymnázií a stredných odborných škôl vo väzbe na stabilizované obytné územia v kontakte s obvodovými centrami, s dobrým dopravným napojením.“ (kap. 7, s. 18). Počet stredoškôľakov (a tým pádom i stredných škôl) sa bude v budúcnosti zvyšovať, pričom snahou mesta je dosiahnuť štandard pre rok 2030 celkovo 100 študentských miest na 1 000 obyvateľov mesta (ÚP 2007, s. 19). Je však nutné podotknúť, že Územný plán mesta v tomto prípade nezohľadňuje demografický vývoj obyvateľov mesta, a preto naplnenie tohto cieľa môže byť problematické.

Analýza dostupnosti stredných škôl pomocou Dst1 poukázala na fakt, že do 10,0 min je niektorá zo stredných škôl dostupná pre vyše 77 % obyvateľov a do 15,0 min až pre takmer 96 % obyvateľov mesta, čo možno považovať za pozitívny stav. Priemerná hodnota bola stanovená na 8,5 min. V budúcnosti by bolo vhodné uskutočniť podrobnejšiu analýzu dostupnosti jednotlivých typov stredných škôl (napr. dostupnosť gymnázií a pod.). Z priestorového hľadiska, vzhľadom na heterogenitu stredných škôl a ich relatívne rovnomerné rozloženie v meste, možno identifikovať viaceré zóny s priemernými hodnotami Dst1 v rámci celého mesta (centrum i okrajové zóny mesta). Kvalita stredných škôl je rozdielna, a preto priaznivá dostupnosť do najbližšej školy nemusí znamenať spokojnosť obyvateľov s lokalizáciou stredných škôl žijúcich v danom UO.

Medzi často aplikované miery dostupnosti patrí miera založená na príležitostiach (Dst2). Pri aplikácii vzdialenosti do 30 min je priemerne dostupných 52 stredných škôl, čo poukazuje na pozitívny trend. Do vzdialenosti do 20 min sa počet dostupných škôl zníži na 24 a do 10 min na 3 stredné školy. Dostupnosť do vzdialenosti 10 min dosahuje relatívne nízke počty stredných škôl. Veľký skok je badateľný pri definovaní hranice na úrovni 20 min. Rozdiel medzi hranicou 20 a 30 min už nie je tak výrazný. Práve definovanie hranice dostupnosti je jeden zo základných problémov pri tejto miere dostupnosti. Hranicu 30 min však možno považovať za optimálnu pre účely výskumu dostupnosti stredných škôl.

Literatúra

- Čech, G a kol.** 2007. ÚZEMNÝ PLÁN HLAVNÉHO MESTA SR BRATISLAVY – NÁVRH. CITOVANÉ AKO ÚP (2007).
- Church, R.L. - Marston, J.R.** 2003. Measuring Accessibility for People with a Disability. In: Geographical Analysis, Vol. 35, No. 1, str. 83-96.

- Korec, P.** 1994. SYSTEM OF TRANSPORT IN PETRŽALKA, ITS FUNCTION AND PROBLEMS. IN: AFRNUC GEOGRAPHICA, ROČ. 34, STR. 13-21.
- Križan, F.** 2007. INTRAURBÁNNÁ DOSTUPNOSŤ VYBRATÝCH ZARIADENÍ. DIZERTAČNÁ PRÁCA. BRATISLAVA: PRIF UK, 201 s.
- Michniak, D.** 2003. Dostupnosť okresných miest na Slovensku. In: Geografický časopis, roč. 55, č. 1, str. 21-39.
- Pacione, M.** 1989. Access to urban services – the case of secondary school in Glasgow. In: Scottish Geographical Magazine, Vol. 105, No. 1, str. 12-18.
- Pizzolato, N.D. - Barcelos, F.B. - Lorena, L.A.N.** 2004. School location methodology in urban areas of developing countries. In: International Transactions in Operational Research, Vol. 11, str. 667-681.
- Slavík, V. - Mišík, B.** 1999. CENTRÁ GYMNAZIÍ A ICH SPÁDOVÉ REGIÓNY V SR. IN: ACTA FACULTATIS STUDIORUM HUMANITATIS ET NATURAE UNIVERSITATIS PREŠOVIENSIS, FOLIA GEOGRAFICA, Č. 3, STR. 90-97.
- Tolmáči, L.** 1998. Miere dostupnosti, koncepcia pojmu a teoretická báza. In: AFRNUC Geographica, roč. 41, str. 175-191.
- Tolmáči, L.** 2002. Dostupnosť miest Slovenska. 1. vyd. Bratislava: MAPA Slovakia, 2002, 66 s., ISBN 80-89080-40-5.

DEVELOPMENT OF SECONDARY SCHOOLS IN BRATISLAVA CITY AREA AFTER THE YEAR 1989, CURRENT LOCALIZATION AND ACCESSIBILITY

Resumé

The paper is focused on evaluation of secondary schools development in Bratislava city area after the year 1989, current localization of secondary schools in Bratislava and accessibility of secondary schools in public transport network. Quantitative development of secondary schools in the city is not linear because of more facts. One of these facts is the change from 8-year to 9-year elementary school system. The second fact that influenced the secondary schools development is the establishment of so called united secondary schools. Secondary schools localization can be considered as relatively even with the highest density in the area of the city centre. The accessibility of secondary schools was assessed by two accessibility rates. The results have shown that some of the secondary schools are accessible within 10 minutes for 77 % of the population and within 15 minutes for 96 % of the population. However the quality of secondary schools is different and the favourable accessibility into the nearest school does not have to mean the satisfaction of the inhabitants living in the given urban district with the secondary schools localization. According to accessibility Dst2, 52 secondary schools are

accessible within 30 minutes, what refers to a positive trend. The number of accessible schools within 20 minutes decreases to 24 and within 10 minutes to 3 secondary schools.

PodĎakovanie:

Príspevok vznikol za finančnej podpory grantovej úlohy VEGA č. 1/3064/06.

Tab. 1. Vývoj počtu žiakov stredných škôl v Bratislave (1989-2005).

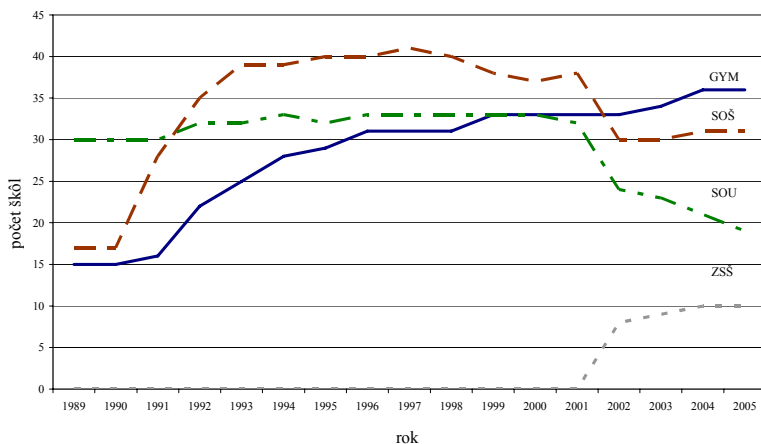
Rok	GYM		SOŠ		SOU		ZSS		Spolu	
	PŠ	PŽ*	PŠ	PŽ	PŠ	PŽ	PŠ	PŽ	PŠ	PŽ*
1989	15	6 791	17	8 105	30	18 358	-	-	62	33 254
1990	15	7 432	17	8 815	30	17 393	-	-	62	33 640
1991	16	8 423	28	10 504	30	15 908	-	-	74	34 835
1992	22	9 492	35	11 728	32	15 088	-	-	89	36 308
1993	25	10 707	39	12 811	32	14 064	-	-	96	37 582
1994	28	11 917	39	13 432	33	13 549	-	-	100	38 898
1995	29	13 049	40	13 817	32	13 014	-	-	101	39 880
1996	31	13 699	40	14 066	33	12 170	-	-	104	39 935
1997	31	13 739	41	13 410	33	11 233	-	-	105	38 382
1998	31	13 766	40	12 869	33	3 312	-	-	104	29 947
1999	33	13 241	38	11 595	33	8 627	-	-	104	33 463
2000	33	13 237	37	11 186	33	8 899	-	-	103	33 322
2001	33	13 752	38	11 138	32	8 882	-	-	103	33 772
2002	33	14 079	30	9 908	24	7 288	8	3 257	95	34 532
2003	34	14 773	30	10 337	23	7 162	9	3 394	96	35 666
2004	36	14 819	31	9 775	21	6 549	10	4 034	98	35 177
2005	36	14 967	31	9 605	19	5 615	10	4 175	96	34 362

Zdroj: interné údaje ÚIPS (2006), PŠ – počet škôl; PŽ – počet žiakov

*vrátane žiakov 1. - 4. ročníka 8-ročného štúdia.

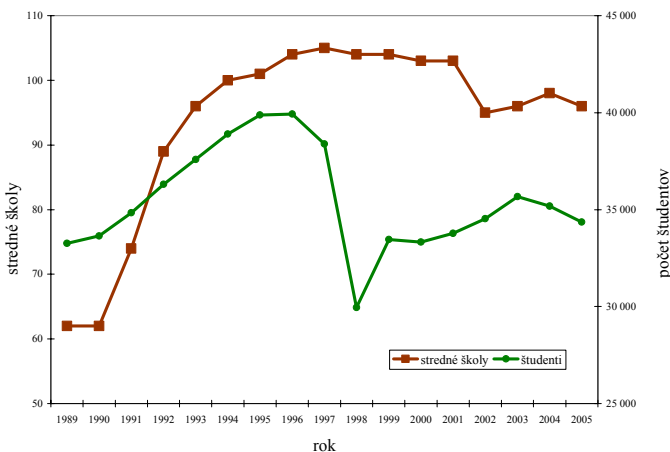
Zdroj: ÚIPS (2006)

Graf 1. Vývoj počtu rôznych typov stredných škôl v Bratislave po roku 1989.

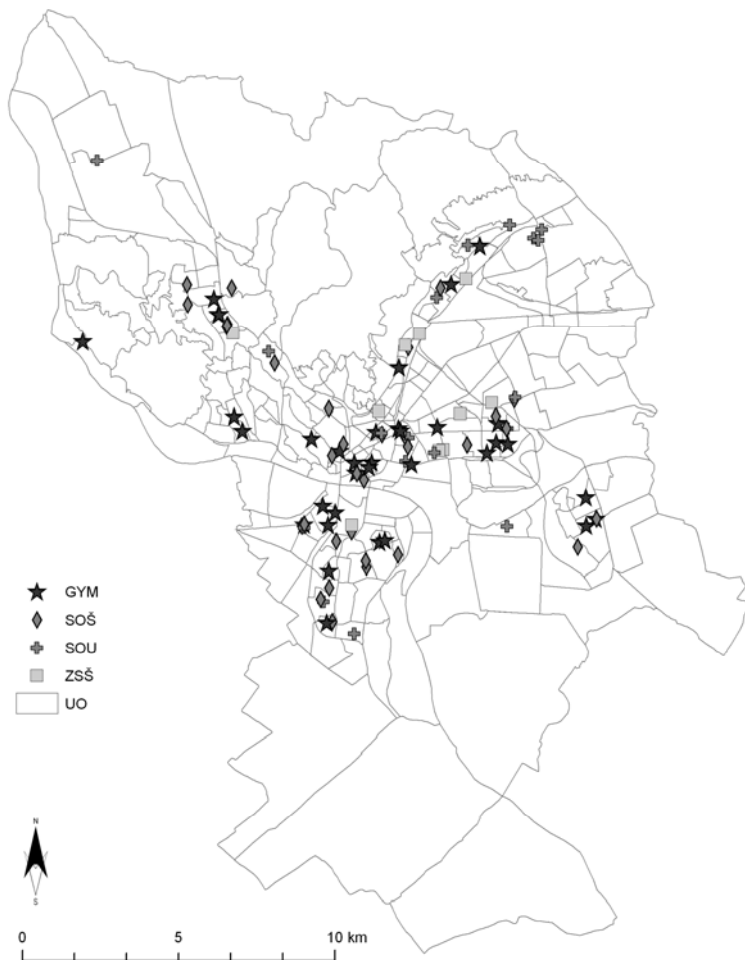
Zdroj: ÚIPS (2006).

Graf 2. Vývoj počtu stredných škôl a ich študentov v Bratislave po roku 1989.

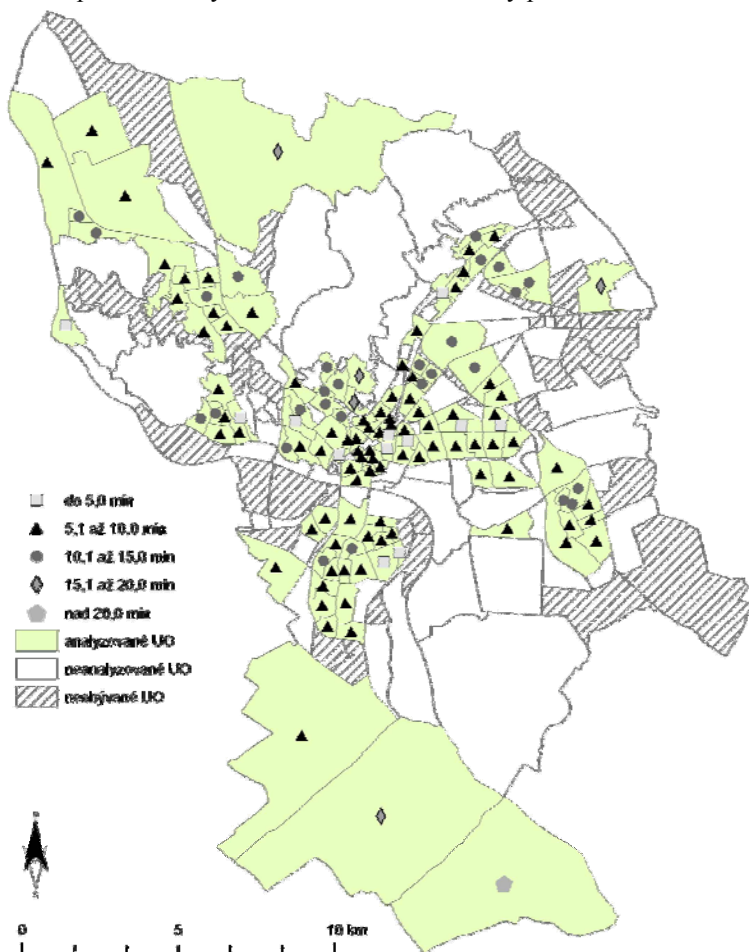

Zdroj: ÚIPS (2006).

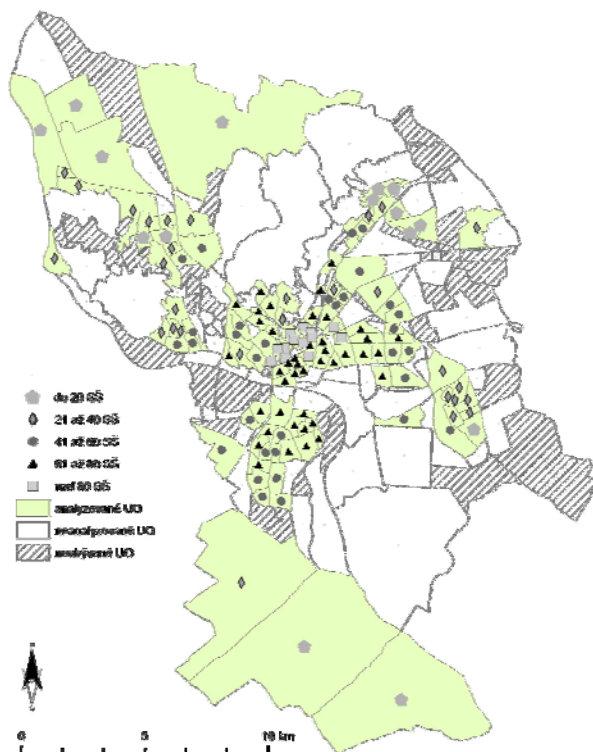
Mapa 1. Lokalizácia stredných škôl v Bratislave.

Mapa 2. Dostupnosť stredných škôl na území Bratislavy podľa Dst1.

Mapa 3. Dostupnosť stredných škôl (SŠ) na území Bratislavy podľa Dst

František Krížan

Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny, PRIF UK
Bratislava, Mlynská dolina 842 15 Bratislava.

E-mail: krizan@fns.uniba.sk

Viliam Lauko

Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny, PRIF UK
Bratislava, Mlynská dolina 842 15 Bratislava,

E-mail: lauko@fns.uniba.sk

Recenzoval: Prof. RNDr. Jaroslav Mazúrek, CSc.

VYBRANÉ PROBLÉMY POROVNÁVANIA ÚDAJOV Z RÔZNYCH ČASOVÝCH OBDOBÍ

Michala Madajová

Abstract

This paper reviews the difficulties we can encounter when attempt to study change in society and in it's regions by comparing data from censuses. We offer some examples of this problem, identify four categories which cause major differences between censuses and give some solutions.

Keywords: census, change, geography, variables, areal units

Úvod

Jednou z kľúčových úloh regionálnogeografického výskumu je analýza vzťahov a vzájomných súvislostí medzi jednotlivými javmi a procesmi v priestore a čase. Pri pokusoch analyzovať vývojové trendy určitých javov a procesov v spoločnosti a v jej jednotlivých regiónoch však možno naraziť na množstvo problémov, ktoré znemožňujú priame porovnanie dát. Hoci sa možno väčšina geografov, ktorá sa s týmto problémom stretla, vzdala jeho riešenia, existuje niekoľko možností, ako ho prekonať.

Prečo nemožno jednotlivé údaje priamo porovnať?

Geografi, zvlášť humánni a regionálni, často krát využívajú pri svojich analýzach údaje z jednotlivých sčítaní o obyvateľstve. Medzi jednotlivými cenzami však môžu a aj existujú určité rozpory, ktorých výsledkom je nemožnosť priameho porovnávaní údajov. V priebehu nejakého sledovaného obdobia môže dôjsť napríklad k zmene samotných geografických jednotiek, pre ktoré máme dané údaje k dispozícii, prípadne sa zmenia samotné dáta, ktoré sa prostredníctvom cenzu zisťujú. Riešenie tohto problému potom spočíva v harmonizácii geografických dát. Martin et al. (2002) rozlišuje štyri kategórie, ktorých zmena môže viesť k ťažkostiam s porovnávaním údajov z rôznych období. Sú nimi premenné veličiny, prostredie, prístupový mechanizmus a územné usporiadanie.

Pod premennými veličinami si možno predstaviť jednak atribútové informácie, ktoré sa prostredníctvom cenzu zisťujú, a jednak kladené otázky v sčítaní. Atribútové dáta sa môžu v čase meniť, a to z rôznych hľadísk (zánik premennej, resp. vznik novej premennej, zmena definície, klasifikácie, aktuálnej

dostupnosti, či geografickej jednotky, za ktorú sú dostupné). Jedna a tá istá premenná môže mať taktiež v jednotlivých obdobiach rôzny význam (týka sa to napríklad sociálnej klasifikácie alebo klasifikácie povolání). Okrem toho vedú sociálne zmeny často k zmenám vo výskume a v politike záujmov. To si vyžaduje širší rámec otázok, ktoré sú zahrnuté v sčítacom dotazníku. Tu sa ale naráža na napätie medzi potrebou zahrnúť nové témy, ktorých sociálny význam postupne vzrástol a zachovaním komparability medzi cenzami.

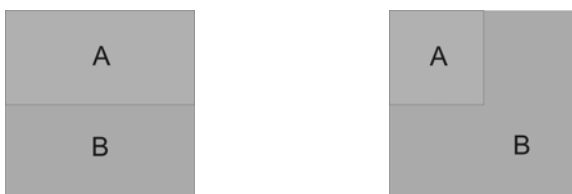
Premenné veličiny úzko súvisia aj s ďalším, pomerne širokým rámcom faktorov, ktoré súhrnne nazývame „prostredie“. Vo všeobecnosti si pod týmto pojmom treba predstaviť sociálny a politický kontext, v ktorom sa cenzus uskutočňuje a ktorý má vplyv na publikované dáta (napríklad vládne vplyvy na sociálne štatistiky).

Územné usporiadanie sa týka priestorového rozdelenia krajiny pre zhromaždenie a publikáciu cenzových dát. Úlohou sčítania je produkovať údaje o obyvateľstve pre súčasné územno-správne členenie danej krajiny, ktoré sa ale môže líšiť od územno-správneho členenia predchádzajúceho sčítania (jednotlivé geografické jednotky buď prekonajú zmenu hraníc, alebo sú to úplne nové geografické jednotky). V súvislosti so zmenou hraníc môžeme uvažovať o týchto variantoch:

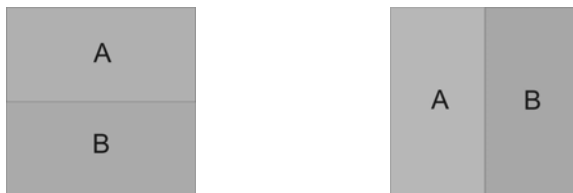
- jedna a tá istá územná jednotka sa rozdelí:

- časť jednej územnej jednotky sa prideliť druhej:

- nové územné jednotky zaberajú rovnaké územie ako pred zmenou, zmenili sa len hranice medzi nimi

Zároveň však môže nastať aj prípad, že v danej krajine existuje až niekoľko typov geografických jednotiek, z ktorých sa každý používa za iným účelom (historické grófstva, sčítacie distrikty, volebné obvody, obvody dochádzky za prácou a i.) V tomto prípade sa tento problém stáva ešte zložitejším a je spojený so snahou o vytvorenie akýchsi jednotných geografických jednotiek, ktoré by prostredníctvom harmonizácie poskytovali kompatibilitu s tými, ktoré boli použité v predchádzajúcich cenoch.

Poslednou kategóriou, ktorá mimo iného ovplyvňuje aj kvalitu harmonizačného procesu, je prístupový mechanizmus. Týka sa organizačných a technických procedúr, ktoré využíva používateľ za účelom prístupu k dátam.

Náčrt možností riešenia

Riešenie vyššie uvedených problémov spočíva v procese zosúladenia navzájom nekonzistentných entít – v harmonizácii geografických dát (Madajová, 2008). V prvom rade uvedieme možné spôsoby harmonizácie atribútových informácií podľa Normana (2006a,b,c), neskôr načrtneme riešenia súvisiace s harmonizáciou geografických dát v zmysle získania kompatibility medzi rôznymi zonálnymi systémami.

Pokiaľ chceme analyzovať zmeny v čase a porovnávať jednotlivé údaje, musíme sa v prvom rade uistiť, či nedošlo v priebehu nami sledovaného obdobia k ich zmenám. Ešte pred samotným výskumom zmien v čase, napríklad prostredníctvom analýzy jednotlivých premenných v po sebe idúcich cenoch, je potrebné skontrolovať, či je daná téma alebo už konkrétna premenná v sledovaných cenoch vôbec prítomná. Ak v pozorovanom období téma existuje, ale zmenili sa jej premenné, vtedy máme na výber dve možnosti: buď rozdielne premenné agregujeme do širších skupín, ktoré budú pre oba časové okamihy spoločné, alebo len odhadneme dezagregáciu týchto detailných informácií do požadovaných premenných. Nevýhodou prvej možnosti je, že sa niektoré samotné informácie môžu úplne stratiť, druhej, že prevedený odhad môže byť nespoľahlivý.

Naopak tam, kde daná téma už neexistuje, alebo sú jednotlivé informácie veľmi „roztrúsené“, je možný odhad, ktorý používa zástupná premenná (Norman, 2006b).

Veľmi dôležité je sledovanie zmeny definičnej bázy premennej. Ako príklad možno uviesť zmeny definičnej bázy obyvateľstva v prípade zráčavania počtov obyvateľov v tzv. rozhodujúcom okamihu cenzu – v jednom prípade sa môžu totiž spočítavať všetci prítomní v domácnosti, bez ohľadu na to, kde majú trvalé bydlisko, alebo sa naopak spočítavajú všetci, ktorí majú trvalé bydlisko v danej domácnosti bez ohľadu na to, či sú v rozhodujúcom okamihu prítomní alebo nie. Pred použitím takejto premennej (napr. na výpočet zmien populačnej veľkosti alebo vo výpočtoch rôznych mier, kde počet obyvateľov vystupuje v menovateli) tak treba skontrolovať, či sú definované na rovnakej báze.

Podobne je potrebné skontrolovať, či sú charakteristiky jednotlivých premenných navzájom konzistentné. Ak sú napríklad v jednom cenzu etnické skupiny rozdelené do väčšieho počtu kategórií ako v predchádzajúcom, na ich zjednotenie existuje riešenie, a to ich spojenie do takých kategórií, ktoré sú považované za porovnateľné. Ďalšie príklady zmien atribútových informácií uvádza Norman (2006c) na cenzových dátach, ktoré majú tendenciu byť zoskupené do vekových skupín. Tieto sú najčastejšie v tvare 5-ročných intervalov (0-4, 5-9, ...) Donedávna zvykla byť najstaršia veková skupina označovaná ako 85 a viac (85+). Vzhľadom na zvyšujúcu sa priemernú dĺžku života sa však už čoraz častejšie začína používať veková kategória 85-89 rokov a potom 90+. Podobným problémom je označovanie najmladších vekových kategórií, ktoré bývajú uvádzané ako 0 a 1-4 rokov, alebo jednoducho len 0-4 rokov. Na harmonizáciu vekových kategórií sa používa metóda založená na agregácii vekových skupín do detailov, ktoré sú spoločné pre oba zdroje. Na prispôbenie alebo porovnanie nejakej sady dát, resp. na získanie rôznych zoskupení z dostupných informácií sa môže použiť aj dezagregácia, ktorá sa považuje za vhodnú stratégiu napríklad v tom prípade, ak máme dostupné detailnejšie informácie za relatívne veľké geografické územie (národná úroveň), ale potrebujeme ich na regionálnom stupni (tamtiež).

Pokiaľ narazíme na problém nekompatibilných územných jednotiek, rôzne pokusy o vytvorenie konzistentných geografických jednotiek viedli k vytvoreniu rôznych stratégií štandardizácie priestorového systému, ktoré možno rozdeliť do štyroch skupín (podľa Normana et al., 2003):

- **Stratégia „Freeze history“ – stabilizácie histórie** predstavuje akési „zafixovanie“ priestorového systému v nejakom časovom bode a následné systematické sledovanie jeho zmien tak, že dáta zhromaždené pre neskorší priestorový systém, sa dajú naspäť upraviť do pôvodných hraníc. Na takomto prístupe sú napríklad založené NUTS 5 v Eurostate.

- **Stratégia „Update“ – aktualizácia do súčasného zonálneho systému** znamená aktualizáciu dát z predchádzajúcich priestorových systémov do súčasného systému.

- **Konštrukcia modelových zón** je stratégia založená na vytvorení tzv. modelových zón, ktoré sú založené na hraniciach, ktoré sú spoločné pre rôzne časové obdobia, alebo sa vytvorí úplne nová sada geografických jednotiek, ktoré sú užívateľovi prístupnejšie ako existujúca sada jednotiek.

- **Geokódovanie individuálnych dát**, napr. na stupni domácností zvyčajne prostredníctvom poštových smerových čísiel alebo počtov domácností či adries. Táto stratégia našla uplatnenie hlavne v škandinávskych krajinách a začína sa rozvíjať aj vo Veľkej Británii, pretože umožňuje detailné modelovanie dát a odráža tak každú zmenu hraníc.

Niekoľko možných príčin, prečo je potrebné údaje skonvertovať z jednej sady geografických jednotiek do druhej uvádza SIMPSON (2002) a sú nimi:

a) agregácia dát do jednotiek, ktoré sú dostatočne veľké na to, aby poskytli spoľahlivé výsledky (z PSČ záznamov do samosprávnych území),

b) prezentácia výsledkov za územia, ktoré sú pre výskum „prirodzenejšie“,

c) odhady časovej série dát, ktoré sú založené na konzistentnej báze a

d) spájanie dát z rôznych zdrojov.

Každý z týchto prístupov používa rôzne metódy a techniky harmonizácie geografických dát, ktorým sa však v rámci tohto príspevku nebudeme venovať.

Záver

Pri regionálnej analýze a modelovaní možno naraziť na množstvo problémov, ktoré znemožňujú priame porovnanie dát. V tejto súvislosti tak vyvstáva otázka konzistentnosti údajov v čase a priestore, ktorou sa zaoberá proces harmonizácie geografických dát. Príspevok načrtáva typy problémov, s ktorými sa geografi môžu stretnúť pri posudzovaní základných trendov vývoja spoločnosti prostredníctvom využitia údajov zo sčítaní obyvateľstva a načrtáva možné spôsoby ich riešenia. Vzhľadom na množstvo a zložitosť jednotlivých harmonizačných metód, nie je možné ich v rámci tohto príspevku rozoberať. Podotýkame len, že sú v princípe založené buď na konverzii dát alebo na areálovej interpolácii a ich výber závisí od množstva faktorov, predovšetkým však od požadovaných údajov, územných jednotiek a od prijatých predpokladov o týchto dátach.

PodĎakovanie

Príspevok vznikol za podpory grantov č. 2/6041/26-A a UK/322/2008.

Literatúra

- Boyle, P. - Feng, Z.** 2001. A method for integrating the 1981 and 1991 British census interaction data, *Computers, Environment and Urban Systems*, 26 (2002), 241-256.
- Durham, H.** 2004. The development and application of geographically harmonised population databases, *PopFest*, University of Leeds.
- Martin, D. - Dorling, D. - Mitchell, R.** 2002. Linking censuses through time: problems and solutions, *Area* 34.1: 82-91.
- Madajová, M.** 2008. Bratislava. Princípy a metódy harmonizácie geografických dát (Teoreticko-metodologické východiská), *Pisomná práca k dizertačnej skúške*, Prírodovedecká fakulta UK Bratislava, Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny.
- Norman, P. - Rees, P. - Boyle, P.** 2003. Achieving data compatibility over space and time: creating consistent geographical zones, *International Journal of Population Geography*, 9, 365-386.
- Norman, P.** 2006a. Sociodemographic Spatial Change in UK: Data and Computational Issues and Solutions, in: http://www.gisdevelopment.net/magazine/years/2006/dec/30_1.htm, 21. február 2008.
- Norman, P.** 2006b. Sociodemographic Spatial Change in UK: Data and Computational Issues and Solutions, in: http://www.gisdevelopment.net/magazine/years/2006/dec/30_2.htm, 21. február 2008.
- Norman, P.** 2006c. Sociodemographic Spatial Change in UK: Data and Computational Issues and Solutions, in: http://www.gisdevelopment.net/magazine/years/2006/dec/30_3.htm, 21. február 2008.
- Simpson, L.** (2002): Geography conversion tables: a framework for conversion of data between geographical units. *International Journal of Population Geography* 8: 69–82.

CHOICE PROBLEMS OF DATA COMPARING OVER TIME

Resumé

One of the interests of human and regional geographers is the study of social change namely through successive censuses. However, this research is hampered by continual changes in census procedures. Major differences between censuses may be divided into four categories: variables, environment, access mechanisms

and geography. Variables refer to the questions that are asked by each census. They are also the attribute data discover by census. Environment concerns the social and political context within which each census is conducted. Access mechanisms concern the organizational and technical procedures in which users must engage in order to access the census results. Geography refers to the spatial division of the country for census data collection and publication. For example, attribute data may vary over time in terms of topic availability, definition and the demographic detail for which variables are released. Similarly, the geography for which data are available may change through time - because a boundary change has occurred or there are a completely new set of geographical units. For time-series analysis, harmonisation of geographical data is essential. This paper discusse some harmonisation solutions, the examples given here have suggested approaches for harmonising a time-series of attribute data and, in the next part, geography for which data are released will be considered. To establish time-series data on a consistent geographical basis, various approaches can be taken to standardise spatial systems.

Mgr. Michala Madajová

Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta, Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania, Mlynská dolina, 842 15, Bratislava
E-mail: madajova@fns.uniba.sk

Recenzovala: Doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.

VYBRANÉ DEMOGRAFICKÉ ASPEKTY MIGRACE V METROPOLITNÍCH OBLASTECH ČR. SROVNÁNÍ BRNĚNSKA, PLZEŇSKA A OSTRAVSKA

David Michalec

Abstract

Tendencies to deconcentration of population in metropolitan regions have occurred in the Czech Republic after the revolution in 1989. First the process of suburbanization has been less intensive, influenced by limiting factors caused by societal change. Roughly from the 2nd half of 1990's migration flows oriented away from a city begin to be more predominated over centripetal ones. All this usually positively influence demographic structure in municipalities in a hinterland of the cities and have rather negative consequences on a demographic and social structure of population of city itself. This entry is intent on some possible influences of net migration on demographic change in the hinterlands (e. g. natality, average age).

Keywords: suburbanization, natural increase, net migration, metropolitan region, comparison

Úvod

V České republice dochází po r. 1989 k procesu, který ve vyspělých zemích a především v USA probíhá již několik desetiletí, a sice k suburbanizaci v oblastech velkých měst. Tento proces, spočívající ve změnách geografického rozmístění obyvatelstva ve smyslu jeho dekoncentrace, a je tedy protikladem k silným koncentračním snahám spojeným s výstavbou sídlišť za socialismu, s sebou přináší pozitivní, ale také negativní důsledky. Mnoha rodinám ze středních a vyšších společenských vrstev se splní sen mít vlastní dům za městem, snaha uniknout nevyhovujícímu městskému, resp. uniformnímu sídlištnímu prostředí. Negativa suburbanizace často vztahujeme ke krajině a životnímu prostředí. Výstavbou nových domů často vznikají opět architektonicky uniformní kolonie, izolující se fyzicky i sociálně od mateřské obce. Kromě rezidenční suburbanizace rozlišujeme tzv. suburbanizaci komerční, typickým příkladem je výstavba rozsáhlých obchodně-zábavních center na okrajích měst při významných komunikacích. Není třeba připomínat, jak se na životním prostředí podepisuje časté využívání individuální automobilové dopravy nových obyvatel za prací, do škol, nákupy a jinými službami, zábavou atd., protože tyto oblasti nejsou efektivně obslouženy veřejnou dopravou. O environmentálních, sociálních a ekonomických

důsledcích suburbanizace se lze dočíst ve sborníku příspěvků s podobným názvem [5], hodně kritický pohled na současné formy sledovaného procesu podává publikace *Sídelní kaše* [6]. Hodnocení případných dopadů suburbanizace v ČR zůstával donedávna bez povšimnutí, přesto se poslední dobou častěji objevují v seriózních časopisech někdy až dosti kritické články zaměřené na toto téma

90. léta 20. století jsou v ČR obdobím depopulačních tendencí většiny měst a růstem počtu obyvatel v blízkém zázemí především největších měst. Pokles počtu obyvatel ve městech v tomto období nebyl vyloženě způsoben emigrací za administrativní hranice měst, ale také přirozeným úbytkem obyvatelstva způsobeným rapidním poklesem porodnosti v 2. polovině 90. let. Suburbanizační trendy nabraly na intenzitě spíše až v 2. polovině tohoto desetiletí, v prvních porevolučních letech byl totiž tento proces utlumen snížením příjmů, zdražením a nedostatečnou výstavbou bytů, nemožností hypotečních půjček a jinými okolnostmi. Případný růst počtu obyvatelstva byl téměř výhradně spojen s imigrací. Během 90. let byl nejvíce migračně ziskový byl okres Praha-západ, s odstupem okres Praha-východ, ke stejnému absolutnímu nárůstu populace došlo v okrese Brno-venkov. Okolí Plzně mělo v té době jen nepatrné přírůstky, v případě Ostravska migrace do venkovských oblastí podstatně zmírily úbytek obyvatel vlivem odlivu z velkých měst v silně urbanizované oblasti. Vlastní území měst se typicky vyznačovalo a v současnosti stále vyznačuje úbytky obyvatelstva jak ve starých částech měst, tak na sídlišťích různého stáří budovaných za socialismu, v okrajových sídlech naopak obvykle k relativně vysokému přírůstku, na něž navazují suburbia za administrativními hranicemi měst. Především okolí historických center často doplácí na odchod lidí s vyšším sociálním statusem a vzděláním, může docházet jak k sociální degradaci, tak i k fyzické, navíc v sousedství tzv. starých (a nevzhledných) průmyslových zón. Také se mění i věková struktura obyvatelstva, zvyšuje se průměrný věk nejen kvůli zvyšující se naději dožití, ale taktéž odchodem středních či mladých generací.

Migrační směry směřující z města do okolí nabírají na intenzitě především od přelomu století, což ve spojení s poněkud klesající intenzitou stěhování do měst projevuje na dosti patrném zvyšování počtu obyvatel v zázemí. Lze s jistotou říci, že cíle migračních proudů jsou značně selektivní. Nemusí jít jen o atraktivní lokality, hodně záleží na tom, do jaké míry je v dané obci regulována nová výstavba. V zázemí Prahy se překotným růstem některých obcí (např. Jesenice) začínají pomalu projevovat typické příznaky neřízeného vývoje nové výstavby, pro něž se užívá termín „sídelní kaše“ (angl. „urban sprawl“). V ČR se donedávna na vývoj v blízkých zázemích měst nebral příliš zřetel, bylo by nasnadě se poučit ze zahraničních zkušeností a případným negativním projevům zabránit užitím příslušných nástrojů regionální politiky.

Metodika, data, řešená území

Hlavním tématem tohoto příspěvku je stručná analýza migrace, resp. jejího vlivu na některé demografické jevy a procesy ve vybraných metropolitních oblastech ČR v období 2002-2007. Jako příklady ke komparaci jsou vybrány níže vymezené regiony Brněnsko, Plzeňsko a Ostravsko. Tyto oblasti se mj. řeší v rámci grantu s označením *WA-205-05-Z01* („*Proměny vztahů ‚jádru-zázemí‘ v metropolitních oblastech*“). Práce bude zaměřena především na vliv kladného migračního salda na celkový přírůstek a průměrný věk obyvatelstva v obcích ve sledovaných metropolitních oblastech s intenzivními suburbanizačními procesy. Období 2002-2007 bylo vybráno záměrně jako období po uskutečněním sčítání lidu v r. 2001, po kterém mohly být provedeny úpravy kvůli jistým nesrovnalostem v průběžné statistice.

Data o vnitrostátním stěhování poskytuje Český statistický úřad. Použita budou data za obce, která jsou dostupná i na webových stránkách zmíněné instituce. Konkrétně jde o data týkající se počtu obyvatel, průměrného věku obyvatelstva v obcích, složek přirozeného přírůstku a migračního salda za kalendářní rok. Tyto charakteristiky vycházejí z bilance obyvatelstva. K výpočtům, resp. ke srovnání budou data vztažena k období 2002-2007. Součet mj. vyhledá specifické výkyvy v migraci mezi jednotlivými roky na úrovních obcí. Jak je známo, směr migrace je sledován mezi administrativními obcemi, nikoliv za nižší územní jednotky, čímž přicházíme o možnost sledovat intenzitu migrace do venkovských sídel v hranicích velkoměsta. Pro zvýraznění suburbanizačního procesu byla ve výpočtech ze zázemí vyjmuta města nad 10000 obyv. (viz tabulka č. 1). Z úsporných důvodů nebudou zde vloženy tabulky s detailními daty, nahradí se popisem v textu.

V práci půjde o srovnání tří výše zmíněných oblastí. Sledované území Brněnska je tvořeno okresy Brno-venkov a vzhledem k blízkosti taktéž okresy Blansko a Vyškov (rozloha včetně území centra činí necelých 3100 km² před rozšířením v r. 2005). Plzeňsko s rozlohou cca 3100 km² je vymezeno oběma okolními venkovskými okresy a okresem Rokycany. Ostravsko (necelých 3900 km²) je vymezeno okresy sousedícími s Ostravou, a sice okresy Frýdek-Místek, Karviná, Nový Jičín a Opava. Je jisté, že okrajové oblasti, které sice mají spád k příslušnému krajskému městu, se již nevyznačují intenzivním vztahem k tomuto jádru (především na Ostravsku, ale i u obou dalších oblastí mohou bývalá okresní města blokovat vliv blízkých velkoměst).

Brno se vyznačuje výraznou centrální dominancí v oblasti spíše venkovského charakteru s malými městy. Struktura osídlení se vyznačuje středně velkými až velkými obcemi (běžně nad 2000 obyv.) především v nížinné oblasti Dyjsko-svrateckého úvalu a menšími obcemi ve výše položených oblastech

v severní polovině sledovaného území. Plzeň, ač populačně mnohem menší než Brno, působí svému okolí dominantně. Většina obcí v této oblasti je příliš malá, v minulých letech hodně postížená vyliďňováním. Větší obce se nacházejí v blízkosti Plzně, v případě větší vzdálenosti od města mají mnohem silnější střediskovou funkci na rozdíl od stejně velkých obcí v zázemí Brna či Ostravy. Opět je zde typická absence větších měst. Ostrava má oproti oběma městům zvláštní postavení – vliv města je patřičně omezen státními hranicemi a navíc se nachází v silně urbanizované oblasti. Venkovské oblasti v pánevni či jiných níže položených místech jsou tvořeny velkými obcemi s nepříliš kompaktní zástavbou, se stoupající nadmořskou výškou velikost obcí klesá. Mnoho obcí především na Opavsku a Novojičínsku doplatilo populačně na poválečné vysídlení.

Vývoj migrace mezi centrem a zázemím po roce po roce 1989

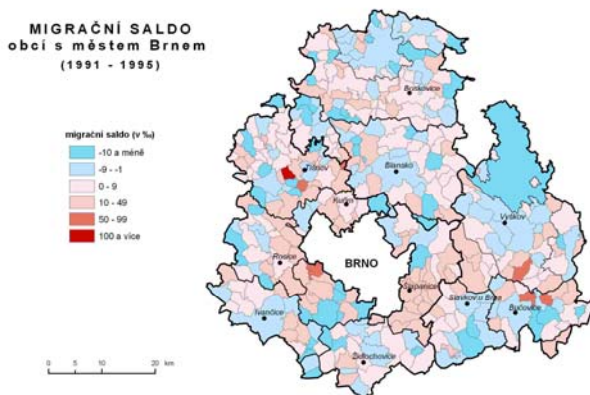
Následující mapy prezentují změnu intenzity migračního salda obcí v zázemí s centrem přepočteného na 1000 obyv. dané obce (odstíny červené značí kladné hodnoty, odstíny modré naopak záporné). První období 1991-1995 se vyznačovalo mnohem nižší intenzitou migrace do zázemí než období 2000-2004. Kartogramy vycházejí z dřívější analýzy (viz[1]), ale můžeme konstatovat, že období do roku 2007 či 2008 bude ukazovat stejný obraz migrace, aspoň pokud jde o atraktivitu obcí.

Saldo migrace zázemí s centrem bylo ve všech třech oblastech kladné, především pro okolní venkovské okresy bez výrazného centra. Nejvíce ziskovým územím na Brněnsku se stává okres Brno-venkov, především nejbližší okolí, v podstatě bez ohledu na to, zda jde o sever s lepšími přírodními poměry či nížinatý jih. Okresy Blansko a Vyškov sice zaznamenaly nárůst salda migrace v řádově stovkách osob, ale vlivem bývalých okresních měst je nepatrné vůči saldu mezi Brnem a okolním venkovským okresem. V případě Plzeňska je nejvíce ziskové přiléhající okolí s většími obcemi. Poměrně slabé migrační vztahy má Plzeň s okresem Rokycany, nedošlo ani k výraznějšímu zvýšení salda na rozdíl od obou venkovských okresů kolem Plzně s několikanásobně zvýšeným saldem během 90. let. Vymezené zázemí Ostravy mělo oproti Brněnsku či Plzeňsku v první polovině 90. let poměrně silné saldo migrace, ale jak již bylo zmíněno, silné proudy mířily také do okolních měst. Na případné suburbanizaci se pochopitelně podílela všechna města na Ostravsku. Saldo migrace zázemí s Ostravou se do začátku 21. stol. v absolutních číslech zvýšilo nepatrně (nejvíce na Frýdecku) a nakonec byl migrační zisk celého vymezeného území nižší než v okolí Brna a mnohem menší Plzně. Kromě velkých obcí, příp. menších měst v bezprostředním okolí Ostravy velké migrační zisky díky Ostravě získávaly obce

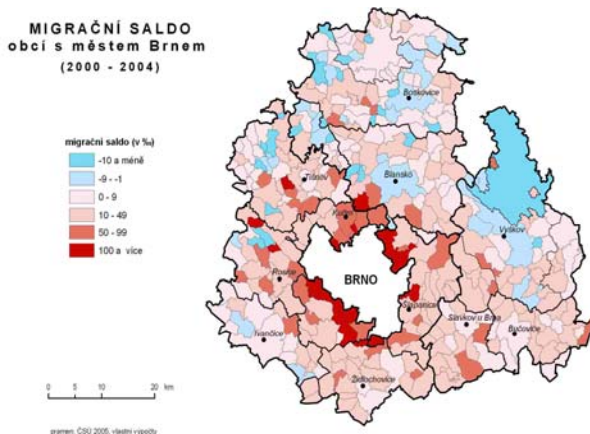
nacházející se mnohem jižněji v blízkosti Beskyd, zatímco Karvinsko mělo s Ostravou v období 2000-2004 dokonce mírně záporné saldo.

Pokud jde o průměrný věk migrantů, ve všech oblastech se tento věk mezi obdobími 1991-1995 a 2000-2004 zvýšil jak u osob přistěhovalých do zázemí, tak i u vystěhovalých do centra. Mezi oblastmi nejsou velké odchylky, u Ostravska jde o poněkud nižší věk. Průměrný věk stěhujících se do zázemí je obecně vyšší, překračuje 30 let (např. Brno-venkov 31,5 let), v případě emigrantů se pohybuje kolem 30 let, u Ostravska méně. Důležité je, že průměrný věk migrantů je mnohem nižší než vychází průměr pro celou ČR, tudíž u obcí s vyšší intenzitou imigrace může snižovat věkový průměr obyvatel obce. Zvýšení věku stěhujících se během 90. let má především demografické příčiny, např. zvyšování průměrného věku vstupu do manželství, vzdělanostní úrovně apod.

a)

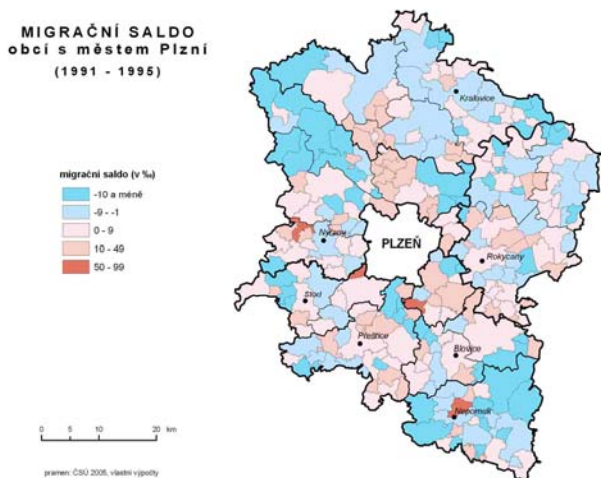

b)

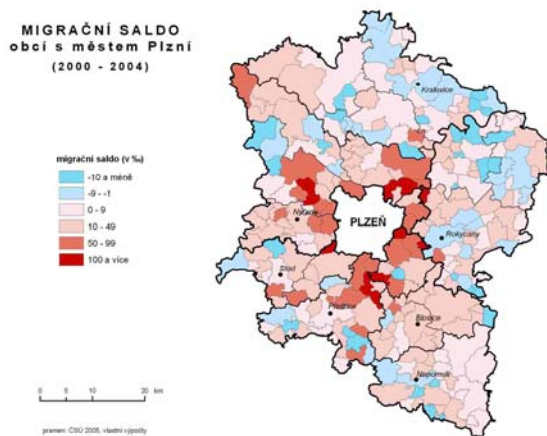

Obr. č. 1. Intenzita migračního salda (migrační saldo na 1000 obyv. obce) v zázemí města Brna v období (a) 1991-1995 a (b) 2000-2004. (Pramen: ČSÚ, vlastní výpočty).

a)

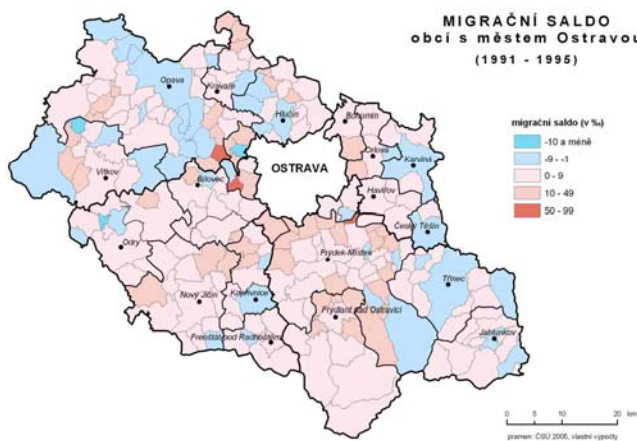

b)

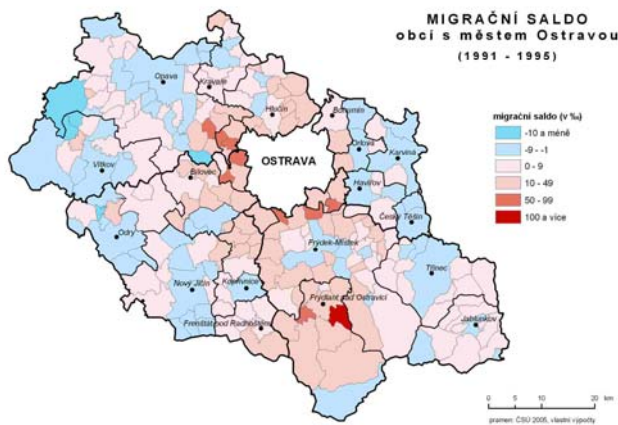

Obr. č. 2. Intenzita migračního salda (migrační saldo na 1000 obyv. obce) v zázemí města Plzně v období (a) 1991-1995 a (b) 2000-2004. (Pramen: ČSÚ, vlastní výpočty).

a)

b)

Obr. č. 3. Intenzita migračního salda (migrační saldo na 1000 obyv. obce) v zázemí města Ostravy v období (a) 1991-1995 a (b) 2000-2004. (Pramen: ČSÚ, vlastní výpočty).

Pozn.: V názvu na obr. 3b je překlep, správně má být období (2000-2004).

Měna obyvatelstva v metropolitních oblastech

Z následující tabulky můžeme srovnat přírůstek obyvatelstva jak v centru samotném, tak především v jeho zázemí. Všechna tři velkoměsta vykazovala v posledních letech dosti značný přirozený úbytek, především Plzeň. Ostrava měla podle očekávání vysoký úbytek stěhováním, Brno již menší, Plzeň naopak kladné migrační saldo, které vyrovnalo úbytek přirozenou měnou. Stále intenzivnější výstavba v těchto městech v poslední době může saldo výrazně ovlivňovat (patrně především v Praze). Města nad 10000 obyv., která byla vyřazena ze srovnávání, se obvykle vyznačovala více či méně zápornými hodnotami obou složek pohybu obyvatelstva, výjimkou jsou např. Koprivnice, Frýdek-Místek nebo Orlová na Ostravsku s poměrně vysokým přirozeným přírůstkem (zřejmý důsledek rychlého růstu měst v 70./80. letech) nebo migračně atraktivní Blansko. Menší města pod 10000 obyv. jsou ve většině případů migračně zisková s vlivem na celkový přírůstek obyvatel, výjimkou jsou např. Ivančice. V následujícím výkladu považujeme za zázemí oblast bez měst nad 10000 obyv., pokud nebude uvedeno jinak.

Srovnáním tří oblastí docházíme k závěru, že se zázemí Ostravska patrně odlišuje od obou ostatních. Zázemí velkoměst měla přirozené úbytky, přičemž k největšímu úbytku došlo na Plzeňsku (cca -9 ‰), k nejmenšímu na Brněnsku (-3,2 ‰). V zónách do vzdálenosti 20 km od Brna a Plzně byl naopak mírný přirozený přírůstek, o to větší úbytek byl ale ve vzdálenějších částech vymezených oblastí; patrný rozdíl byl v odlehlých částech Plzeňska (až -19 ‰). Naopak na Ostravsku byl téměř tak vysoký relativní přirozený úbytek v přilehlé zóně, zato v oblastech nad 20 km od velkoměsta nižší úbytek než na Brněnsku.

Všechna tři zázemí se vyznačují vysokými migračními zisky. Nejvíce získávají oblasti blízko velkoměst, odkud také přichází většina migrantů. Největší intenzita migračního salda byla v blízkém okolí Brna (kolem 80 ‰), přilehlé zázemí na Ostravsku dosáhlo hodnoty kolem 50 ‰. Plzeňsko bylo v posledních letech poměrně atraktivní i v odlehlejších oblastech nad 20 km, kde relativní přírůstek stěhováním (cca 46 ‰) byl o zhruba 10 promilových bodů vyšší než v těchto vzdálenostech od Brna.

Migrační atraktivita zázemí se podepisovala na výši celkových přírůstků těchto území. K největšímu celkovému absolutnímu i relativnímu přírůstku došlo v okolí Brna, ale zázemí Plzně – pokud jde o relativní hodnoty – nezůstává daleko za Brněnskem. Vzdálenější části Brněnska a Plzeňska měly oproti blízkému okolí mnohem menší růst počtu obyvatel, způsobený výše zmíněným přirozeným úbytkem obyvatelstva. Tento nápadný rozdíl mezi oběma vzdálenostními zónami nebyl zaznamenán na Ostravsku, hlavně v obcích do 20 km od centra byl celkový přírůstek relativně nízký.

Tab. č. 1. Přirozený přírůstek (úbytek), přírůstek (úbytek) stěhováním a celkový přírůstek (úbytek) v metropolitních oblastech v období 2002-2007. (Pramen: ČSÚ, vlastní výpočty.)

metropolitní oblast		přirozený přírůstek		přírůstek stěhováním		celkový přírůstek		
		abs.	rel. (‰)	abs.	rel. (‰)	abs.	rel. (‰)	
BRNĚNSKO	Brno	-	-4,2	-3187	-8,6	-4739	-	
	zázemí	-	-3,1	17013	47,3	15891	44,2	
	bez měst	celkem	-968	-3,2	17352	56,7	16384	53,5
		do 20 km	375	2,7	11288	80,3	11663	83,0
		nad 20 km	-	-8,1	6064	36,8	4721	28,6
PLZEŇSKO	Plzeň	-	-6,6	1113	6,8	20	0,1	
	zázemí	-	-8,5	9839	52,3	8233	43,8	
	bez měst	celkem	-	-9,0	10043	57,7	8474	48,7
		do 20 km	61	0,7	6087	68,2	6148	68,9
		nad 20 km	-	-19,2	3956	46,5	2326	27,4
OSTRAVSKO	Ostrava	-	-4,2	-5749	18,5	-7068	-	
	zázemí	-	-4,4	1031	1,2	-2695	-3,2	
	bez měst	celkem	-	-7,3	12632	33,5	9863	26,2
		do 20 km	-	-	5437	50,9	3601	33,7
		nad 20 km	-933	-3,5	7195	26,6	6262	23,2

Vizuální představu o změně intenzity migračního salda můžeme získat z obrázků č. 1b, 2b a 3b. I když se zde řeší konkrétně vztah mezi centrem a jeho zázemím, k podobné situaci bychom došli při řešení migrace bez ohledu na směr

nebo cíl migrace. Ze statistik (zde neuvedených) vyplývá, že kolem 50-60 % všech migrantů z velkoměsta odchází do vymezených řešených zázemí (z toho 60-70 % do obcí vzdálených do 20 km od centra), dalších cca 10 % do Prahy (v případě Ostravy méně). V opačném směru více než 60 % osob stěhujících se do Ostravy odchází z jejího zázemí, zatímco v případě Brna a Plzně jde jen o 40 % migrantů. Migrační zázemí Ostravy je tedy mnohem menší než u obou dalších měst.

Vliv migrace na průměrný věk obyvatelstva

Průměrný věk obyvatelstva České republiky stále roste. V období 2002-2007 (vztaženo k 31. 12.) vzrostl z 39,3 roku na 40,3 roku, tedy o 1 rok. Stárnutí obyvatelstva se týká i všech tří center; Plzeň a Brno mají téměř totožný průměrný věk obyvatel i jeho nárůst (z 40,9 roku v r. 2003 na 41,8 v Brně, resp. 41,9 v Plzni). Obyvatelstvo Ostravy dosahuje podstatně nižšího průměrného věku, které je lehce pod průměrem ČR, zato oproti oběma předchozím centrům rychleji stárne – v uvedeném období se průměrný věk zvýšil z 38,5 na 39,9 roku. Zázemí Ostravy má též poněkud mladší obyvatelstvo než zázemí Brna a ještě více ve srovnání s Plzeňskem. Srovnání průměrného věku celého zázemí s příslušným centrem vychází ve prospěch zázemí, jen na Ostravsku je nepatrný rozdíl mezi centrem a zázemím.

Výše bylo zmíněno, že průměrný věk imigrantů překračuje hranici 30 let, u osob stěhujících se ze zázemí do centra je poněkud nižší. Dalo by se očekávat, že příchozí obyvatelstvo v tomto věku, který je o téměř 10 let nižší než je český průměr (a mnohem nižší proti průměrnému věku obyvatel mnoha obcí), ovlivní pozitivně věkovou strukturu cílové obce. V následující pasáži ponecháme stranou malé obce (především na Plzeňsku), kde je věkový průměr lehce ovlivnitelný, a také obce, kde se nachází domov důchodců, penzióny či DPS (ve statistikách se projevují vysokým kladným migračním saldem a především nezvykle vysokým úbytkem přirozenou měnou ve vztahu k počtu obyvatel).

Obecně se dá říci, že k nepatrnému mládnutí obyvatelstva dochází v obcích s výrazným migračním ziskem a zároveň s vyšším přirozeným přírůstkem, přičemž s rostoucí velikostí obce je tento vliv méně patrný až nedostačující. Ze zázemí Brna, kde se nacházelo nejvíce obcí se snižujícím se průměrným věkem, můžeme z větších sídel jmenovat Moravany (-1,4 roku během 2002-2007), Bílovice n. Svit. (-0,8), Podolí (-0,9), Vimičné Šumice, Želešice, Babice n. Svit., z měst např. rychle rostoucí Kuřim (-0,2), naproti tomu většina ostatních měst poznamenává stárnutí zdejšího obyvatelstva (např. Ivančice +1,7 roku). Ovšem migrace se nepodepsala na snížení průměrného věku např. v obcích Troubsko či Ostopovice. Řada menších obcí se vyznačuje mírným zvýšením průměrného věku i přes velký migrační zisk z důvodu vysokého podílu původního starého obyvatelstva důsledkem z dob

rychlého úbytku obyvateľstva v 70. či 80. letech 20. stol. (výjimkou môže byť malá obec Hlína s prírústkem obyv. téměř 200 a poklesom prírúrného veku -3,7 let během 2002-07). V tomto prípade dochází tedy ke stárnutí, ale migrací je zvyšování věku určitě zpomalováno.

Na Plzeňsku dochází během řešeného období ke snížení průměrného věku např. ve Vejpřnicích (-1,1 roku), Tlučné (-0,9), Dýšíně (-0,7), Štěnovicích (-0,3) nebo Zbůchu. V mnoha velkých obcích nebo městech dochází ke stárnutí i přes kladné migrační saldo i přes poměrně vysoký přirozený přírůstek (Zruč-Seneč, Dobřany, Nýřany, Nepomuk, Líně, ...).

Ostravsko je typické stárnutím obyvateľstva u téměř všech obcí, k opaku dochází jen v několika obcích pod 1000 obyv. (z tohoto souboru je největší obec Vyšší Lhoty se snížením -1,1 roku během 2002-07). O případném vlivu přirozeného přírůtku nelze na Ostravsku ani hovořit. Zázemí je tedy spíše atraktivní pro starší obyvateľstvo než v případě Brna nebo Plzně, případně je ovlivněno masívnějším odchodem mladých lidí do oblastí s lepšími možnostmi uplatnění na trhu práce.

Vliv migrace na přirozený přírůstek obyvateľstva

Mohli bychom očekávat, že osoby stěhující se do obce v zázemí, jejichž věk je v průměru obvykle mnohem nižší než průměrný věk obyvateľstva celé obce, způsobí nejen mládnutí trvale bydlícího obyvateľstva, ale i zvýšení porodnosti nebo dokonce přírůstek obyvateľ přirozenou měnou. O vlivu migrace na průměrný věk se pojednává v předchozí kapitole.

Přirozený přírůstek (úbytek), tj. rozdíl mezi počtem živě narozených a zemřelých, je samozřejmě ovlivněn více faktory, tudíž vliv kladného migračního salda může být jen částečný, resp. v mnoha případech – jak dojdeme k závěru - velmi nepatrný. Významnou roli hraje příznivá věková struktura obce, v současné době např. vliv silných ročníků ze 70. let 20. stol., která se projevuje především ve městech rychle rostoucích hlavně v 70./80. letech. Např. vysokou porodností a přirozeným přírůstkem se v období 2002-2007 vyznačovala některá velká města, ale také mnohá menší města nebo střediskové obce, které nebyly poznamenány depopulací v posledních desetiletích socialismu anebo měla příznivý demografický vývoj i po r. 1989. Pokud jde o přistěhovavší obyvatele, může být jejich dopad na porodnost nižší z toho důvodu, že se stěhují sice v reprodukčním věku, ale obvykle s dětmi, což může ovlivnit průměrný věk v obci, ale ne přirozený pohyb obyvateľstva. Záleží též na období, kdy probíhá intenzivní imigrace do obcí; u mnoha obcí je růst obyvateľstva záležitostí až posledních několika let.

Z obcí na Brněnsku, které rostou díky vysoké migraci a mají oproti ostatním obcím vyšší přirozený přírůstek (aspoň nad 10 % celkového přírůtku), jmenujme

především Kuřim, Bílovice n. Svit. nebo z menších obcí Rebešovice. Obce (či města) Tišnov, Hrušovany u Brna nebo Vojkovice a několik obcí na Blanensku (např. Kunštát, Lipůvka, Lysice) se vyznačují vysokým přirozeným přírůstkem, přestože imigrace není zas tak vysoká; na tomto jevu se podepisuje spíše věková struktura nezdeformovaná dřívějšími úbytky. Již menší přirozené přírůstky ve srovnání s celkovým přírůstkem se vyznačují např. Modřice, Troubsko nebo Moravany (s absolutními přírůstky kolem 500 osob během 2002-07), ještě méně výrazněji např. Šlapanice nebo Lelekovice, značný úbytek přirozenou měnou měly Židlochovice (výrazná imigrace až v poslední době). Zvláštní případ menšího města s velkou migrační ztrátou, ale s vysokou porodností, je Adamov (sídlíštní typ). Vyšší přirozený přírůstek než migrační saldo je v obci Mokrý-Horákov.

Analogickým postupem na Plzeňsku zjišťujeme, že vyšší přirozený přírůstek z obcí s relativně vysokým migračním ziskem mají města Dobřany, Nýřany, Přeštice, dále Kaznějov, Nepomuk, Město Touškov nebo Líně. Tyto obce větš. střediskového typu měly vyšší nárůst počtu obyv. v 70. či 80. letech 20. stol. K již nevýraznému přírůstku přirozenou měnou došlo v Tlučné, Třemošné nebo Štěnovicích, k nezanedbatelnému např. v obcích Vejprnice nebo Zruč-Seneč s vysokým přírůstkem imigrací (kolem 500 obyv. během 6 let). Jde tedy o „nárazovou“ imigraci v posledním období, jejíž demografické důsledky se projeví spíše v budoucnosti. K relativně vysokému přirozenému přírůstku ve srovnání s migračním ziskem dochází např. v obcích Chlumčany, Všeruby nebo Heřmanova Huť, z menších obcí např. Úněšice, Losiná, Přehýšov, Kyšice nebo Rybnice. Jinak mnoho i větších obcí v zázemí Plzně i přes větší či menší migrační růst má poměrně značný přirozený úbytek (Blovice, Chrást, Chotěšov, Stod). Situaci popsanou u výše uvedeného Adamova můžeme zjistit v menším městě Strašice na Rokycansku, naopak ne u průmyslového Hrádku, který po období dlouhodobého poklesu počtu obyvatel naopak v posledních letech migračně (a přirozenou měnou) získává.

Situace ve většině obcí na Ostravsku by se dala jednoduše popsat jako převaha (někdy až velkých) přirozených úbytků i přes vysoké kladné migrační saldo. V obcích, které jsou migračně atraktivní, je obvykle nanejvýš vyrovnaný poměr mezi narozenými a zemřelými (Palkovice, Čeladná, Fryčovice, Sviadnov, Pržno, Řepiště, mj. okolí Třince - Vendryně, Ropice, Návší). Výjimkami, kde je poněkud vyšší přirozený přírůstek, jsou větší střediska jako Bolatice nebo Hradec n. Mor. na Opavsku, Paskov, z menších obcí již zmíněné Vyšní Lhoty (okr. FM), dále např. Slavkov (okr. OP) nebo Sedliště (okr. FM). Z větších obcí, které rostou jen díky migraci, ale mají již dost patrný přirozený úbytek, jde např. o Bašku, Brušperk, Trojanovice, Horní Bludovice, Kravaře, Petrovice u Karviné... Přirozený přírůstek přes nižší migrační zisk či dokonce ztrátu (kromě některých větších měst) měly obce především na Novojičínsku (Bartošovice, Kunín, Suchdol n. O.,

Trnávka, Petřvald) a Opavsku (Březová, Kobeřice, Oldřív, Štěpánkovice), v blízkosti Ostravy např. obec Velká Polom a dále i některé obce v odlehlých částech Frýdecka (Bukovec, Hrádek). Zde nutno podotknout, že vymezené zázemí Ostravy je ovlivněné dílčími zázemími ostatních velkých měst v jejím okolí.

Závěr

Ve všech srovnávaných metropolitních oblastech se dle výsledků zpracování dat o migraci projevuje intenzifikace odstředivých migračních proudů na úkor spíše klesající či stagnující migrace do měst. Zázemí, především blízké okolí (s výjimkou Ostravska), se vyznačuje rostoucím trendem jak absolutně, tak relativně vyjádřeného migračního salda, což vede k absolutnímu nárůstu počtu obyvatel dotčených obcí. Dochází k zesilování a často díky nové výstavbě rodinných domů i ke zviditelnění suburbanizačního procesu. V řešených územích zatím nedosahuje takových mezí se všemi negativními důsledky, jimiž se potýká zejména USA, objevují se ale oblasti, kde by mělo dojít k jejímu omezení.

Zázemí má úbytek obyvatel přirozenou měnou, jenž je mnohem nižší než migrační zisk, takže nastává významný nárůst počtu obyvatel. Na úrovni obcí je migrační atraktivita obcí selektivní, která nemusí být ovlivněna jen přírodními podmínkami, ale také použitím příslušných nástrojů regionální politiky. V blízkém zázemí Brna a Plzně dochází i k přirozenému přírůstku, což ale může být důsledkem zvýšené porodnosti v posledních letech. Ve venkovských obcích nebo menších městech především v blízkém zázemí velkoměst se díky migraci mladšího obyvatelstva než je věkový průměr v obci zlepšuje demografická struktura trvale bydlící populace. Vyrovnává se především věková struktura, ale nemusí nutně docházet ke snižování průměrného věku, obvykle dochází ke zpomalení stárnutí. Případný pokles věkového průměru během období 2002 až 2007 proběhl v obcích s velmi vysokým kladným migračním saldem, doprovázeným i přirozeným přírůstkem. Tento průběh byl typický pro metropolitní oblasti Brna a Plzně, nikoliv pro Ostravsko.

Ještě menší dopad než na věkový průměr v obci má migrační zisk na případné zvýšení porodnosti a jejího převýšení nad počtem zemřelých. Zde se silně projevuje vliv věkové struktury, jenž zlepšuje demografickou strukturu především ve městech nebo jinak střediskových obcích, které nezasáhlo vyhlídňování v období socialismu. Výsledkem tohoto byl poměrně vysoký přirozený přírůstek i přes vysokou emigraci do (dílčích) zázemí. O možném těsnějším vztahu migračního růstu a přirozeného přírůstku se dá konstatovat v případě zázemí Brna, poněkud méně v plzeňské oblasti a v mnoha případech obráceném vztahu na Ostravsko.

Literatura:

Michalec, D. 2008. Proměna vztahů „jádro-zázemí“ v metropolitních oblastech ČR – komparace Brněnska, Ostravska a Plzeňska. In: XI. Mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Sborník příspěvků z kolokvia konaného v Pavlově 18.-20. června 2008 (CD ROM). Brno: Masarykova univerzita, 2008. ISBN 978-80-210-4625-2.

Evidence migrace v ČR v roce.... Databáze ČSÚ. Praha: ČSÚ.

Počet obyvatel v obcích České republiky k 1.1. ... Praha: ČSÚ.

Databáze demografických údajů za obce ČR (online). Praha: ČSÚ. Dostupné na: http://www.czso.cz/cz/obce_d/index.htm

Sýkora, L. (ed.) 2002. Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky. 1. vyd. Praha: Ústav pro ekopolitiku, o. p. s., 2002. 191 s. ISBN 80-901914-9-5.

Hnilička, P. 2005. Sídelní kaše. Otázky k suburbánní výstavbě kolonií rodinných domů. 1. vyd. Brno: ERA, 2005. 131 s. ISBN 80-7366-028-8.

... a další elektronické či tištěné statistické publikace, autoatlasy, internetové mapy.

**SOME DEMOGRAPHIC ASPECT OF MIGRATION IN CZECH
METROPOLITAN REGIONS. COMPARISON OF BRNO, PLZEŇ AND
OSTRAVA REGIONS.**

Resumé

This entry deals with a demographic change in selected Czech metropolitan regions, namely Brno, Plzeň and Ostrava regions. Data about demographic change and migration, available on the Czech Statistical Office, are used for processing which was related to the period 2002-2007 (after the census in 2001). The metropolitan regions of Brno (with the defined hinterland made up Brno-venkov, Blansko and Vyškov districts, cca 3100 sqkm), Plzeň (with the surrounding country districts and the Rokycany district, cca 3100 sqkm) and Ostrava (with the Frýdek-Místek, Karviná, Nový Jičín and Opava districts, cca 3900 sqkm) are compared. The Ostrava hinterland where there are other big cities are specific contrary to the Brno and Plzeň ones.

A process of suburbanization, i. e. predomination of centrifugal migration flows from a centre to its near hinterland over centripetal ones, often connected with massive bulding-up family houses, has started in all these regions after 1989, too. In the hinterlands there is an advanced population grow thanks to imigration

from the centre above all (compare intensity of relation between the center and its hinterlands on Pictures no. 1, 2 and 3). As for natural change (comparing number of births and deaths, see Table no. 1), so there is rather natural decrease of population, mainly in more distances of the hinterlands. In near surroundings of the centre with better demographic structure there has been a slight natural increase during 2002-2007 but it could be caused by temporary grow of natality recently (many potential mothers from the 1970's strong natality). The process of suburbanization is the most noticeable in the hinterland of Brno, a few less in the surroundings of Plzeň. But in the Ostrava region, there is a few anomalous, because there are quickly increasing municipalities in farther distances, in the Moravian-Silesian Beskyds foothills with better natural standards.

A demographic structure of migrants can influence this structure of target municipalities to a certain intent. The average age of population of the Czech Republic still increases and was 40,3 years at the end of 2007 with 1 year increase from 2002. Imigrants together (cca 30-32 years ar average and is few higher than the age of emigrants) are usually younger than an average age of population of the hinterlands and there is possibility to decrease this age or get its increase to slow at least. Many villages had been afflicted by depopulation from 1970's and have a relative high proportion of older people. Municipalities where decrease of average age has ocured has been typical with advanced migration gain and relatively higher natural increase. It is typical for such municipalities around Brno, but on contrary not for the Ostrava surroundings.

An impact of the high immigration to natural increase in the hinterland municipalities is not too advanced than we could expected (e. g. immigrated families with children, so without their influence on natality). Positive values are very often linked to a favourable age structure, usually in municipalities that have grown quickly in 1970's or 1980's (bigger cities or towns, municipalities with a nodality function). But it is not a rule, even it is in contrast for the Ostrava region (although big population grow, but – in some cases deep – natural decrease).

Picture 1. Intensity of net migration (net migration by 1000 inhabitants of municipality) in the Brno hinterland during (a) 1991-1995 and (b) 2000-2004. (Source: CZSO, own calculation).

Picture 2. Intensity of net migration (net migration by 1000 inhabitants of municipality) in the Plzeň hinterland during (a) 1991-1995 and (b) 2000-2004. (Source: CZSO, own calculation).

Picture 3. Intensity of net migration (net migration by 1000 inhabitants of municipality) in the Ostrava hinterland during (a) 1991-1995 and (b) 2000-2004. (Source: CZSO, own calculation).

Table 1. Natural increase (decrease), net migration and total increase (decrease) in the metropolitan regions during 2002-2007. (Source: CZSO, own calculation).

Autor: Mgr. David Michalec

Adresa pracoviska: Geografický ústav PøF MU, Kotlářská 2, 611 37 BRNO

E-mail: davmi@mail.muni.cz

Recenzoval: Doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

AMENITNÍ MIGRACE – NOVÝ SMĚR VÝZKUMU V RURÁLNÍ GEOGRAFII

Marie Novotná, Jan Kopp

Abstract

Amenity migration is a specific type of migration which is not motivated by economic prosperity – it has been brought about by the desire to render more valuable natural or socio-cultural environment of the target territory, and it is often directed from metropolitan to rural areas. This paper describes the research of the area in the inner periphery along the boundary of the Central Bohemia and Pilsen region, which has identify a type of migrant to rural areas called an "amenity migrant". We applied the statistic analysis and the questionnaire to gather information about social, economic and cultural life in the selected rural areas as conditions for amenity migrants.

Keywords: amenity migration, rural area, inner peripheries

Úvod

Jedním ze současných globálních jevů je specifický typ migrace obyvatel zvaný „amenitní“ migrace – „amenity migration“ (Moss 1994; Price et al., 1997). Amenitní migrace představuje migraci obyvatel z důvodu očekávání příjemných prožitků v novém prostředí. Lidé tak migrují do starých, historických jader měst nebo do ryze přírodního venkovského prostoru. V obou případech se nejedná o ekonomické důvody migrace. V Čechách se první typ amenitní migrace uskutečňuje do historické části Prahy nebo Českého Krumlova, s druhým typem se setkáváme například na Šumavě. Migrace do venkovských území, kam lidé vede vnitřní potřeba přiblížit se přírodnímu prostředí, popřípadě žít tradičním venkovským způsobem života, může oblastem pomoci a zabránit jejich úpadku.

V projektu podpořeném Grantovou agenturou ČR s názvem „Amenitní migrace jako nová forma specifické globální migrace obyvatel“ jsme se zaměřili na výzkum, jak může amenitní migrace ovlivňovat regionální rozvoj ve venkovských oblastech. V rámci projektu bychom chtěli popsat formy amenitní migrace ve vybraných regionech, provést analýzu hlavních faktorů umožňující vznik a rozvoj tohoto jevu, predikovat možný rozvoj amenitní migrace ve venkovských oblastech v Česku a odhadnout potenciální dopad (pozitivní i negativní) tohoto typu migrace na cílová území.

Rozbor problému

Koncept amenitní migrace vychází z předpokladu, že lze rozlišit dvě základní formy amenitní migrace (Moss, 1994). Jednak je to migrace za lepším životním prostředím („natural amenities“), dále pak migrace za sociálně kulturními zvláštnostmi území („cultural amenities“). První typ lze zařadit mezi environmentální migraci („environmental amenities“), která je definovaná jako migrace, motivovaná špatnou kvalitou životního prostředí původního bydliště (Kopp, Novotná, 2007) a která představuje v českém prostředí většinou migraci do venkovského prostoru. Avšak i „cultural amenities“ může být migrací na venkov. Podle Bartoš, Kušová, (2005) lze přitažlivost území z hlediska sociálně kulturního rozdělit do dvou okruhů, jednu skupinu podporují určité kulturní prvky v území (historické centrum města, hrad, zámek), druhou pak existence atraktivního sociálně kulturního prostředí. Tam lze zahrnout specifický životní styl či povahu místního společenství, tradice, náboženské praktiky, případně i lokální specifickou malovýrobu. A tyto „socio-cultural amenities“ jsou považovány za stěžejní pro migrace tzv. „neoruralistů“ v sedmdesátých letech minulého století v západní Evropě (Boyle, Halfacree, 1997).

Ve většině případů jsou hnací silou amenitních migrantů především vnitřní, psychické faktory, které je vedou ke snaze přestěhovat se. Hlavní kritérium při výběru potenciálního cílového území představuje očekávaný příjemný osobní prožitek, o němž migranti předpokládají, že se v imigračním území dostaví. Tímto prožitkem může být například život v přírodně zachovalém prostředí relativně vzdálené od civilizačního ruchu, okouzlení rurálním způsobem života, případně život prožívaný v kulturně odlišném společenství (Bartoš, Kušová, 2005). Periferní rurální regiony mají v českém prostředí v tomto kontextu většinou výhody. Jejich kulturně historické a přírodní zdroje splňují předpoklady, aby zajistily příjemné prostředí pro život. Z hlediska sociálního se nemusí výhody jevit tak jednoznačně. Odlišnost životního stylu imigrantů může vést ke vzniku napětí mezi původními obyvateli a přistěhovalými (Gajdoš, 2007).

Jeden způsob vzniku „amenitních“ migrací popisuje Steward (2002). Uvádí pět základních postupových kroků, které mohou ve svém důsledku vést k „amenitní“ migraci. Počátek tohoto procesu je často podmíněn turismem. Budoucí migrant navštíví území jako turista. Zaujetí přírodní, případně kulturní výjimečností území ho vede k opakování návštěvy oblasti. Třetím krokem může být pronájem nemovitosti (chaty, chalupy nebo letního bytu) a pravidelné návštěvy území. Dále může následovat získání nemovitosti a její využívání ve smyslu „druhého bydlení“. Poslední krokem, trvalým přesídlením, se realizuje amenitní migrace do cílového území. Stewart (2002) tedy předpokládá, že iniciálním impulzem vyvolávajícím ve své konečné podobě amenitní migraci je návštěva

území formou turistiky. To predpokladá, že návštevníci disponujú voľným časom a finančnými prostriedkami, a táto skutočnosť pak vedie k domnénke, že amenitnými migranty sa môžu stať pouze „ekonomicky silní“, jejichž prítomnosť v území sa môže pozitívne pôsobiť na regionálny rozvoj (Blažek, 2002).

V Českej republike je však špecifická situácia, vlastníctví objektů druhého bydlení, chat alebo chalup, sa stalo súčasťou životního stylu (Bičík a kol., 2001). Spojování „ekonomicky silných“ s vlastníky chat a chalup nemusí tady vždy platiť, to dokazujú štúdie Bičík, Vágner, Fialová, (2001) alebo Vágner, Fialová et al. (2004). Vlastníctví objektu z minulosti alebo zdědění nemovitosti může do rurálních oblastí v Česku přivést ekonomicky různě zajištěné migranty. Dále mnoho objektů využívaných k rekreaci, především chat, je malých rozměrů nebo jsou umístěny v hůře přístupných lokalitách, a tyto se pak pro trvalé bydlení nedají využít (Vágner, Fialová 2004). Na venkov do dřívě rekreačně využívaného objektu se nejčastěji stěhují natrvalo nebo tam tráví velkou část roku lidé důchodového věku.

Fenomémem dobrovolného přesunu mladých městských lidí na venkov („natural amenities“) se v českém prostředí zabývá Librova (1994, 2003). Soustřeďuje se na sledování změn způsobu života lidí, stěhujících se na venkov z města a dále na problémy spojené se zapojením migrantů do místní komunity a lokálních ekonomik.

Optimistická hypotéza zahraničních autorů (např. Chipeniuk, 2004; Glorioso, 2000) predpokladá, že amenitní migrace mohou zpomalit vyliďňování venkovského prostoru, a tím snížit nerovnomernosti v rozvoji jednotlivých regionů a zároveň udržet nebo ešte zlepšit jejich environmentální a kulturní kvalitu. Otázkou však stále zůstává, zda amenitní migrace obyvateľ do rurálních a periférnych oblastí není jen určitou životní periodou migrantů, neboť demografická zjištění ukazují, že atraktivita metropolitních oblastí, alespoň v Evropě, neklesá.

Migraci na venkov v posledních dobách může podpořit také rozvoj nových informačních a komunikačních technológií (Reinöhlöva, 2005), neboť venkovský prostor sa môže stať alternatívou pro umístění ekonomických aktivit jednotlivců nebo malých firem založených právě na těchto technologiích. Hlavním impulzom imigrácie je hezké prírodné prostredie, ale možnosť ekonomických aktivít migráciu podporuje.

Metodika řešení problému

V rámci projektu jsme nejprve vyhodnotili migraci v obcích ČR pomocí analýzy statistických dat - časových řad migračních proudů. Dále jsme vybrali různé typy venkovských území jako modelové. Jednalo se o regiony v chráněných krajinných oblastech Šumava a Křivoklátsko, na ně navazující území Prachaticka a

Kralovicka, dále oblast Kaplicka a Novohradska na jihu Čech a oblast Českobrodská v zázemí Prahy (obr. č. 1).

Pilotní průzkum jsme provedli v oblastech Křivoklátska, Kralovicka a Manětínska. Tyto oblasti byly v minulosti hodnoceny jako periferní území (Musil, 1988). Podle nedávných výzkumů (Musil, 2006) se území z hlediska perifernosti diferencuje. Chtěli bychom prověřit, zda pozitivní vývoj (růst počtu obyvatel) je ovlivněn právě amenitní migrací. Dále bychom chtěli zjistit předpoklady pro rozvoj amenitní migrace, odhalit bariéry, které naopak omezují zájem migrantů o toto území.

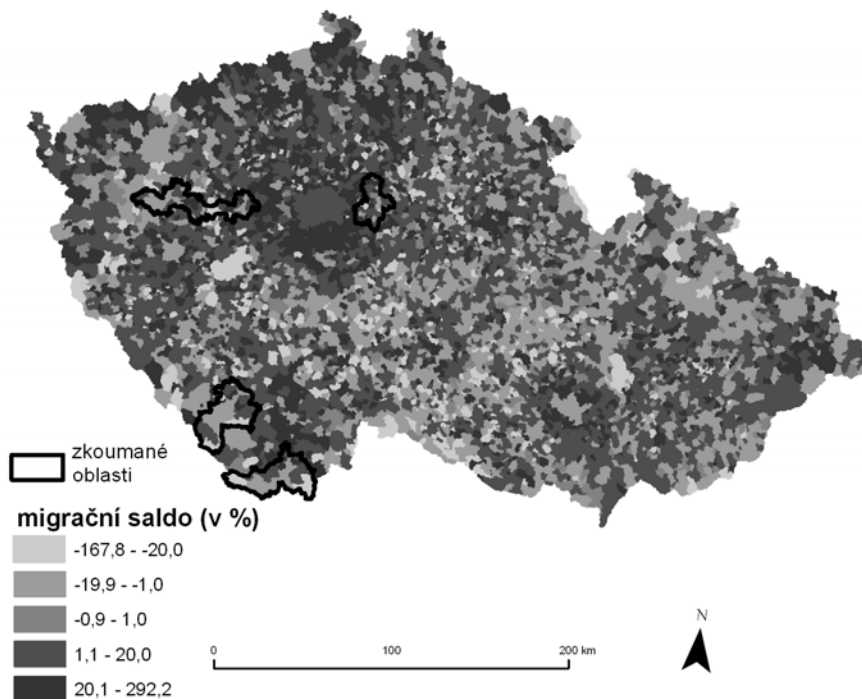
Výzkum byl proveden formou řízených rozhovorů se starosty obcí. Zjišťovali jsme podmínky života ve venkovských obcích, sociální klima, důvody migrace obyvatel a především existence amenitní migrace do obcí. Výsledkem tohoto výzkumu by mělo být nalezení možných předpokladů, které přitahují amenitní migranty, a dále formy amenitní migrace ve zkoumaných územích.

Migrace do zkoumaného území

Do zkoumaného území jsme zařadili 46 obcí na Křivoklátsku, Kralovicku a Manětínsku. Městskými sídly jsou ve zkoumaném území obce Kralovice, Kožlany, Manětín, statut městyse má Křivoklát.

Přestože vzdálenost do ekonomických a politických center není příliš velká, pouze 40 km do města Plzně a 50 km do Prahy, lze toto území označit za periferní. Typická je nízká ekonomická síla území, dříve trvalý úbytek obyvatelstva, méně efektivní zemědělská výroba, málo rozvinutá infrastruktura včetně služeb podporujících rozvoj cestovního ruchu. V celém období od druhé světové války se jednalo o málo exponované území, mimo hlavní urbanizační jádra i osy.

Obr. č. 1 Migrační saldo v obcích ČR v letech 1991 – 2007 a vymezení zkoumaných území

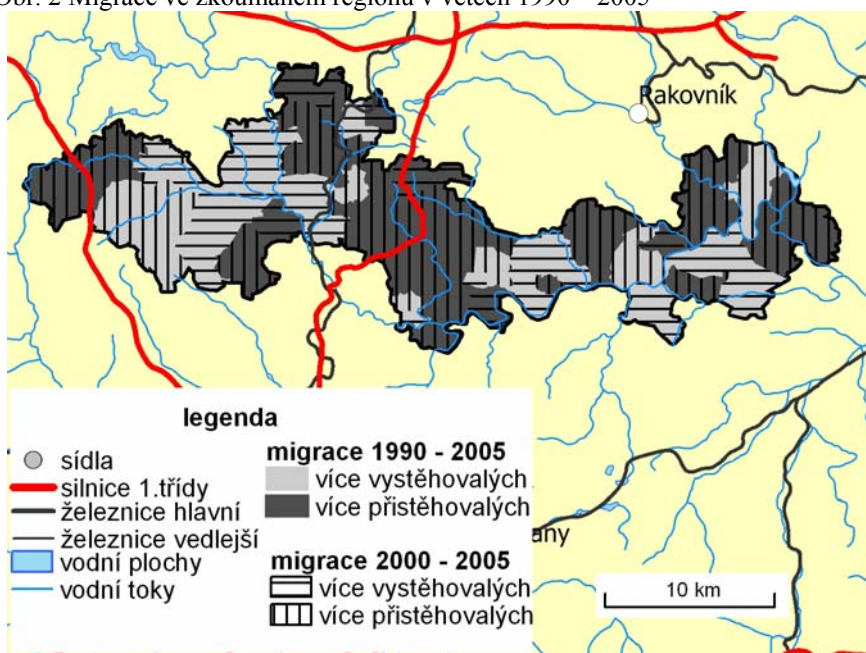
Zdroj: ArcČR500, 2000, ČSÚ Praha, 2007, vlastní zpracování.

Ve zkoumané oblasti došlo v letech 1991 – 2007 k poklesu o 475 obyvatel. Ve 28 obcích zkoumaného území počet obyvatel klesl a v 17 obcích počet obyvatel vzrostl, růst obyvatel byl ovlivněn především migrací (obr. č. 1). Úbytek obyvatel je způsoben přirozenou měnou, protože z analýzy statistických údajů o migraci v obcích vyplývá, že do 26 obcí se od roku 1990 více obyvatel přistěhovalo a ze 20 obcí se více obyvatel vystěhovalo (obr. č. 2). V období po roce 2000 pak přistěhovalectví převažuje už ve 28 obcích.

Do východní části zkoumaného území zasahuje velkoplošná Chráněná krajinná oblast Křivoklátsko (vyhlášena v roce 1978) a biosférická rezervace Křivoklátsko (1977). Přírodní i kulturně historické předpoklady tohoto území představují vysoký potenciál, který by bylo možné využít k rozvoje turismu, případně jako stimulační faktor pro rozvoj amenitní migrace. Předpoklady pro toto

využití má oblast podél řeky Střely a řeky Berounky, kde se soustřeďují individuální objekty druhého bydlení. Dále mnoho malebných vesnic a vesniček, kde je dnes velká část bytového fondu využívána k rekreaci. Přitom o území je možné prohlásit, že zde turismus zatím nehraje roli rozvojového faktoru (Domalewski, Novotná, 2004). Různé formy druhého bydlení v oblasti však mohou být iniciačním stádiem pro amenitní migraci. Chalupy, mnohdy rozsáhlé statky, a větší chaty se mohou časem přeměnit v trvalé bydlení.

Obr. 2 Migrace ve zkoumaném regionu v letech 1990 – 2005

Zdroj: ArcČR 500, ČSÚ, vlastní zpracování.

Vyhodnocení terénního šetření

Situaci v obcích a podmínky pro amenitní migrace jsme zjišťovali sociologickým šetřením. V řízených rozhovorech jsme oslovili starosty a obecní zastupitele všech 46 obcí ve vymezeném regionu. Rozhovor nám poskytlo 41 aktérů. Na základě těchto šetření jsme provedli socioekonomickou analýzu zvoleného území. Ve 31 obcích žije většina obyvatel od narození, na severozápadě

oblasti (Nečtiny, Tis u Blatna, Žihle, Velečín) a na Křivoklátsku v Roztokách převažují obyvatelé, kteří sem přesídlili.

Od roku 2000 se do 10 obcí přistěhovalo více jak pětina jejich obyvatel, do dalších 26 obcí se přistěhovalo více jak 10 % obyvatel obcí. Nejčastějším důvodem, který obecní zastupitelé uváděli, byla kvalita životního prostředí a pak bytové důvody. Nejvíce se lidé do regionu stěhují z Prahy a ze severních Čech. V tomto případě se často jedná o tzv. environmentální migrace, kterou můžeme zařadit do amenitní migrace.

Současně s přistěhovalectvím je v oblasti i vysoké vystěhovalectví. Z 10 obcí se vystěhovalo po roce 2000 více jak pětina jejich obyvatel, z dalších 30 obcí se vystěhovalo více jak 10 % obyvatel obcí. Mezi důvody pro vystěhování naprosto převažoval nedostatek pracovních příležitostí. Nejvíce se lidé z regionu stěhují do velkých měst – Plzně a Prahy, dále do městských středisek v regionu nebo jeho bezprostřední blízkosti Kralovice, Rakovník.

Z hlediska ekonomické síly jde o region, kde je nedostatek pracovních příležitostí, ve většině obcí převažuje vyjíždka za prací. Z 29 obcí vyjíždí významná část obyvatel mimo region. Nejvýznamnějšími středisky pracovního dojíždění jsou Kralovice, Rakovník, dále Plzeň a Beroun.

Z hlediska ekonomiky mají významné postavení v regionu Kralovice, které představují pro 17 obcí ekonomické centrum. Jedná se především o malé obce ve střední části regionu, v okolí Kralovic. Pro východní část regionu, Křivoklátsko je centrem jednak Rakovník a Beroun, pro západní část – Manětínsko pak Plzeň. Tato ekonomická centra jsou většinou vnímána také jako centra služeb, s výjimkou Křivoklátska, kde jako centrum služeb je vnímána Praha. Dobrá dopravní dostupnost do těchto center představuje územní výhodu sídla. Na obr. č. 2 je vidět, že obyvatel přibývá většinou v okolí silnic I. třídy.

Zlepšení situace v tomto problému může znamenat nový způsob práce – práce na dálku (teleworking) či “virtuální dojíždění” (telecommuting)³. Tento způsob zaměstnání může do oblasti přitáhnout amenitní migranty. Je však k tomu potřeba dobré telekomunikační propojení. Informační a komunikační technologie mohou přiblížit práci, ale také umožní zajistit si různé služby po internetu či komunikovat s přáteli v jiných oblastech. Proto jsme se dotazovali na telekomunikační vybavenost obcí. V tomto případě není situace v oblasti příliš příznivá, pevná linka chybí v některých malých sídlech pěti obcí a pokrytí

³ Principem je omezení nutnosti dojíždět na pracoviště firmy a vykonávat práce v pevně daných hodinách a dnech v týdnu. Místo pevného časového a místního režimu umožňuje práce na dálku optimalizovat si individuálně vykonávání práce podle vlastních potřeb z hlediska času i místa, pracovním místem se nejčastěji stává domov.

signálem mobilních telefonů není v 11 obcích kvalitní. Rychle se v současné době mění situace v internetovém propojení, mnoho obcí investuje do přijímačů a wifi propojení. S tímto přístupem jsme se setkali především na Kralovicku a Křivoklátsku. Situace na Manětínsku je složitější, ve větších sídlech, většinou se jedná o sídla, kde jsou obecní úřady, je připojení dobré, ve vzdálenějších malých sídlech však připojení chybí nebo je nekvalitní. Zlepšování situace v telekomunikačním vybavení může zvýšit atraktivnost oblasti pro amenitní migranty.

Rozvoji amenitní migraci může přispět kvalitní infrastruktura v obcích. Dotazovaní starostové uváděli jako hlavní problémy obce stav místních komunikací v intravilánu sídel, stav silnic mimo intravilán sídel, zásobování vodou a chybějící nebo špatnou kanalizaci o obci.

Stejně jako jiní autoři (Steward 2002, Vágner, Fialová 2004) předpokládáme, že v amenitní migranci se mohou změnit rekreanti, kteří v území vlastní a využívají objekt druhého bydlení (chatu či chalupu). Proto jsme zjišťovali, zda v území jsou objekty druhého bydlení a jak jsou využívány. V oblasti jsme zjistili celkem 4 816 objektů druhého bydlení. Nejvíce je jich na Křivoklátsku. Jedná především o chaty soustředěné v chatových osadách. Chatové lokality jsou zde často umístěny v hůře přístupných místech, dále od komunikací, což znevýhodňuje přeměnu rekreačního objektu v trvalé bydlení. Také velikost mnohých chat omezuje tuto přeměnu (Vágner, Fialová, 2004). Méně než 1/3 objektů k rekreaci představují venkovské chalupy. Tyto objekty jsou však pro přeměnu na trvalé bydlení vhodnější. 17 starostů uvedlo, že se chalupáři hlásí v obci k trvalému bydlení. Ale většinou se jedná o jednotlivé případy, jen ve třech obcích je tento jen častější. Častá je také situace, že chalupáři v obci pobývají více jak půl roku, ale k trvalému bydlení se nepřihlásí. V tomto případě se jedná většinou o důchodce.

Amenitní migranti se mohou také přistěhovat do obecních bytů nebo postavit si svůj vlastní rodinný domek. Proto jsme se zabývali také bytovou výstavbou v obcích. Ve většině obcí neprobíhá v současnosti výstavba obecních bytů, pouze pět zastupitelů uvedlo, že obecní byty budují nebo plánují budovat. Ale většinou se jedná o nástavby, kde přibude jeden až dva byty. Naopak v polovině obcí probíhá výstavba rodinných domů. Omezením výstavby v další třetině obcí je neexistence územního plánu. Zájem o nemovitosti v obcích je velký, pouze v sedmi obcích nedochází v poslední době k prodeji nemovitostí.

Závěr

Zkoumané území má mnoho předpokladů pro rozvoj amenitní migrace. Kvalitní přírodní prostředí s mnoha historickými skvosty může přilákat obyvatele

měst. Nejčastěji se může jednat o typ přeměny rekreačního využívání na trvalé bydlení. V tomto případě předpokládáme, že migranty většinou budou obyvatelé starší, většinou důchodového věku, fyzicky však ještě při síle. Ty mohou podporovat různé kulturní aktivity v obcích a zapojit se do veřejného života.

Migrace mladších obyvatel není zatím příliš rozšířena. Potenciál však představuje zájem o nákup parcel či usedlostí, který se v některých lokalitách začíná projevovat. Jedním z důvodů může být nižší cena pozemků i nemovitostí v některých venkovských sídlech. Omezujícím faktorem jsou zatím neexistující územní plány obcí. Nejvýraznější je tento trend v některých sídlech na Křivoklátsku, zde však je trend zesílen relativní blízkostí Prahy.

Literatura:

Bartoš, M. - Kušová, D. 2005. „Amenitní“ migrace jako specifická forma globální migrace obyvatel a její vliv na kvalitu života. *Životné prostredie*, Vol. 39, 2005, No. 6. ISSN 0044-4863.

Bartoš, M. - Kušová, D. - Těšitel, J. 2007. Amenity migration – driving force for rural development? *Agricultural economics and rural development*, IV, 2007, No. 3-4. ISSN 1841 / 0375.

Bičík, I. - Fialová, D. - Vágner, J. 2001. Druhé bydlení v Česku. Praha : Univerzita Karlova. 2001. 166 s. ISBN 80-238-7002-5

Blažek, J. – Uhlíř, D. 2002. Teorie regionálního rozvoje : nástin, kritika, klasifikace. 1. vydání. Praha : Karolinum. 2002. 211 s. ISBN 80-246-0384-5.

Boyle, P. - Halfacree, K. 1997. Migration into rural areas : theories and issues. Chichester : John Wiley & Sons. 1997. 330 s. ISBN 0-471-96989-3

Domalewski, P. - Novotná, M. 2004. Vývoj druhého bydlení a trampingu na Plzeňsku. In: *Regionální diferenciacie druhého bydlení v Česku*. Eds. Vágner, J. - Fialová, D. Praha : Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta. 2004. s. 81 - 89. ISBN 80-86561-15-1.

Gajdoš, P. 2007. Odchod lidí z mesta –prechodný či trvalý stav na Slovensku. *Životné prostredie*, XLI, 2007, č. 6. s. 285 – 291.

Glorioso, R. S. 1999. Amenity migration in the Šumava bioregion, Czech Republic: Implications for ecological integrity. In: *Tourism and development in mountain regions*. Eds. Gode, P.M. - Price M.F. - Zimmermann, F.M. Oxon, UK : CABI Publishing, CAB International. Chapter 5. s. 275 – 295.

Kopp, J. - Novotná, M. 2007. Metodické přístupy k vymezení potenciálu krajiny pro amenitní migraci. In: *Miscellanea Geographica* 13. Plzeň : Západočeská univerzita v Plzni. s. 175 – 180.

Librová, H. 1994. Pěstří a zelení – kapitoly o dobrovolné skromnosti. Brno : Veronica. 1994. 218 s.

- Librová, H.** 2003. Vlažní a váhaví. Brno : Doplněk Publishing. 320 s.
- Moss, L. A. G.** 1994. Beyond Tourism: The Amenity Migrants. In: Coherence and Chaos: Visions, Means, Action. Eds. Mannermaa, M. - Inayatullah, S. - Slaughter, R. (eds.). Turku, Finland : Finland Future Research Centre, Turku School of Economics and Business Administration.
- Moss, L. A. G.** 2006. The amenity migrants : seeking and sustaining mountains and their cultures. Wallingford : CABI. 2006. 329 s. ISBN 0 85199 084 3
- Musil, J.** 1988. Nové pohledy na regeneraci našich měst a osídlení. In: Územní plánování a urbanismus, XV, č. 2, s. 67 – 72.
- Musil, J.** 2006. Regionální a místní formy sociálního vyloučení a jak jim čelit – problém vnitřních periférií v České republice. In: Sociální vyloučení a sociální politika. Ed. Sirovátka, T. Brno : Masarykova univerzita. s. 25 – 40. ISBN 80-210-4225-7.
- Price, M. F. - Moss, L. A. G. - Williams, P. W.** 1997. Tourism and amenity migration. In: Mountains of the World: A Global Priority. Eds. Messerli, B. - Ives, J. D. London & New York : The Parthenon Publishing Group. 1997. s. 249-280. ISBN 1850707812
- Reinöhllová, E.** 2005. Informační a komunikační technologie pro rozvoj periferních oblastí - zkušenosti ze zahraničí. In: Problémy periferních oblastí. Ed. Novotná, M. Praha : Univerzita Karlova. s. 36 – 42. ISBN 80-86561-21-6.
- Steward, I. S.** 2002. Amenity migration. Shaping the Future, 5th Outdoor Recreation & Tourism Trends Symposium, Comp. Luft, K. - MacDonald, S. Lansing MI : Michigan State University Department of Park, Recreation and Tourism Resources. 2000. s. 369-378
- Vágner, J. - Fialová, D. et al.** 2004. Regionální diferenciacie druhého bydlení v Česku. Praha : Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, 2004. 286 s. ISBN 80-86561-15-1.

Tento článek byl vytvořen s podporou projektu CAČR č.403/07/0714-01 Amenitní migrace jako nová forma specifické globální migrace obyvatel. Její vliv na socioekonomický rozvoj rurálních oblastí České republiky.

THE AMENITY MIGRATION - NEW ORIENTATION OF THE RESEARCH IN RURAL GEOGRAPHY

Resumé

The examined area has many possibilities for the development of amenity migration. A good quality natural environment with many historical monuments may attract city inhabitants. This may most frequently concern the type of

transformation from recreational use to permanent residence. In this case we assume that the migrants will be older inhabitants, mostly of pensionable age, however, physically still in good condition. These may support various activities in the villages and become involved in public life.

The migration of younger inhabitants into the area is still not widespread. There is some interest in some localities in purchasing land plots or farms. One of the reasons for this may be the lower price of land and real estate in some of the village settlements, but it also may mean the beginning of the development of amenity migration. The limiting factor for the time being is the non-existence of village ground plans and consequently the lack of vacant land plots. Some settlements in the Křivoklát region show the most significant interest in residence, however this is reinforced by the relative proximity to Prague and therefore the fact that the locations are less peripheral.

The principle is the limitation of the necessity of travelling to company workplaces and performing work at fixed hours and days of the week. Instead of a fixed time and place regime, remote employment enables the optimization of an individual performance of work according to one's own needs from the aspect of time and place, and most people end up working from home.

Illustrations

Figure No. 1 Population change in municipalities of the Czech Republic 1991 – 2007 and study areas

Figure No. 2 Migration in the examined region 1990 – 2005

Marie Novotná¹, Jan Kopp²

Katedra geografie, Západočeská univerzita v Plzni

Vešslavínova 42, 306 19 Plzeň

E-mail: ¹ novotnam@kge.zcu.cz

E-mail: ² kopp@kge.zcu.cz

Recenzoval: Doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

BRNO – PROGNOZA POPULAČNÍHO VÝVOJE

Daniel Seidenglanz

Abstract

Having an idea about the future population growth is important for the activities of many parties involved, whether from private or public spheres. Such knowledge can be obtained from the calculation of population projection. The aim of this paper is the population projection of the city of Brno till 2051. The low, mean and high variants of the projection was created using the cohort component method.

Keywords: population projection, cohort component method, total population, age-sex composition, 2051, Brno

Úvod, hlavní demografické změny v ČR po roce 1990

Demografická situace se v ČR po roce 1990 významně změnila. Zásadní demografické změny lze vystihnout následujícími tezemi:

- pokles porodnosti a plodnosti spojený se zvýšením věku ženy při porodu (nejnižší hladina porodnosti přitom byla zaznamenána v druhé polovině 90. let 20. století, od roku 2000 dochází k mírnému růstu porodnosti i plodnosti);
- pokles úmrtnosti spojený s nižší kojeneckou úmrtností a vyšší nadějí dožití;
- propad přirozeného přírůstku do záporných hodnot (v letech 2006 a 2007 byl však poprvé od roku 1993 znovu zaznamenán kladný přirozený přírůstek);
- pokles sňatečnosti spojený s růstem průměrného věku nevěst i ženichů a vzestupem počtu neformálních soužití jako jsou např. kohabítace;
- stabilizovaná úroveň rozvodovosti;
- pokles potratovosti.

Změny demografických procesů ovlivnily i strukturu obyvatelstva. K hlavním změnám tohoto druhu patří demografické stárnutí, změna struktury obyvatelstva podle rodinného stavu a rovněž změny některých dalších struktur zapříčiněné proměnami širšího politického, sociálního a ekonomického kontextu.

O naznačených demografických změnách detailněji informuje řada autorů, zmínit za všechny můžeme např. Pavlíka, Kučeru a kol. (2002), aktuálním proměnám současné české rodiny se věnuje např. práce Maříkové a kol. (2000).

K příčinám demografických změn bývají zpravidla řazeny dvě skupiny faktorů:

▪ někteří autoři (např. Rychtaříková, 1999, Rychtaříková, 2000) zdůrazňují vliv proměny ekonomického rámce života (např. vliv nezaměstnanosti, chudoby, rostoucích ekonomických diferencí mezi skupinami obyvatelstva, vzestup úrovně ekonomické nejistoty, nefungující trh s byty apod.);

▪ jiní autoři (např. Rabušic, 2001 či Sobotka, Zeman, a Kantorová, 2003) akcentují spíše vliv postojů, zvyklostí a norem, jimiž se řídí reprodukční chování (např. individualizace, preference kariéry, hedonismus apod., konceptualizace v teorii druhého demografického přechodu).

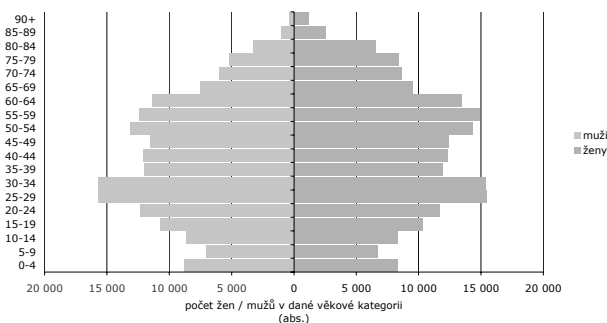
Kromě změn demografické dynamiky a statiky došlo rovněž k proměně charakteru prostorové mobility obyvatelstva – v souvislosti s tím se především změnil převažující směr migrací (nástup procesu suburbanizace).

Obecně naznačený demografický vývoj včetně nástupu procesu suburbanizace se projevil i v konkrétním případě města Brna. Článek představuje prognózu dalšího demografického vývoje ve městě Brně, a to až do roku 2051.

Prognóza populačního vývoje města Brna do roku 2051 – východiska

Při tvorbě populačních prognóz bývá užívána řada metod. K těm nejspolehlivějším patří tzv. kohortně komponentní metoda, která bude aplikována i v této práci (o způsobech jejího výpočtu hovoří např. Rowland, 2003). Metoda predikuje nejen celkové obyvatelstvo, ale i jeho strukturu podle pohlaví a věku. Z metodického hlediska je však nutné zdůraznit skutečnost, že predikované hodnoty vždy představují pouze kvalifikovaný odhad populačního vývoje – v tomto světle je nutné vnímat i výsledky této prognózy (přesností populačních prognóz publikovaných v ČR po roce 1990 se zabývají např. Šanda a Toušek, 2006).

obr. č. 1 Brno – výchozí struktura obyvatelstva podle pohlaví a věku (rok 2006)

Pramen: Věkové složení obyvatel v obcích Jihomoravského kraje, ČSÚ 2006, 2007 a 2008

tab. č. 1 Brno – výchozí hodnoty demografických ukazatelů (rok 2006)

Úhrnná plodnost		1,40
Naděje dožití při narození (počet roků)	muži	74,67
	ženy	80,34
Migrační saldo (abs.)		-139

Pramen: Statistická ročenka Jihomoravského kraje 2005, 2006 a 2007, ČSÚ 2006, 2007 a 2008

Aby bylo možné kohortně komponentní metodu aplikovat, je nutné pro výchozí rok prognózy (tzv. práh prognózy) znát následující skutečnosti: strukturu obyvatelstva podle věku a podle pohlaví; úhrnnou plodnost a specifické plodnosti žen podle věku; postup vymírání dané populace a migrační saldo a strukturu migrantů podle věku a pohlaví. Výchozí hodnoty těchto ukazatelů použité konkrétně v případě města Brna jsou uvedeny v obr. č. 1 a v tab. č. 1.

V prognóze pro město Brno považujeme za její práh rok 2006 a vlastní prognóza je vypočtena na dobu 45 roků (do roku 2051). Jako práh byl zvolen rok 2006 proto, že při stanovení výchozích hodnot důležitých demografických ukazatelů vycházíme z údajů platných pro roky 2005, 2006 a 2007, z nichž byl spočítán průměr – ten je přitom logicky vztahován právě k roku 2006. Tříleté průměry umožňují alespoň částečnou eliminaci vlivu nahodilých ročních výkyvů.

Po stanovení výchozích hodnot demografických procesů platných k roku 2006, je nutné formulovat trendy budoucího vývoje plodnosti, úmrtnosti a migrace. Tyto procesy jsou totiž pro predikci populačního vývoje klíčové. Jejich vývojové trendy byly v zájmu o větší korektnost prognózy stanoveny ve třech variantách – nízké, střední a vysoké.

Prognóza vývoje plodnosti v Brně do roku 2051

Úhrnná plodnost (TFR) se v ČR, v Jihomoravském kraji i v Brně po roce 2000 zvyšovala, přičemž v Brně bylo tempo jejího růstu ve srovnání s uvedenými územími vyšší. Růst TFR po roce 2000 souvisí s odloženou plodností silných ročníků ze 70. let 20. století. Předpokládáme, že TFR bude v Brně růst i nadále, avšak neočekáváme ani do konce prognózy, že by se její velikost přiblížila hranici prosté reprodukce, tj. hodnotě 2,1:

- v nízké variantě očekáváme nárůst TFR do roku 2051 na 1,70;
- ve střední a vysoké variantě očekáváme nárůst TFR do roku 2051 na 1,90;
- kromě změn velikosti TFR očekáváme i posun její nejvyšší intenzity do vyšších věkových kategorií.

Prognóza vývoje úmrtnosti v Brně do roku 2051

Úmrtnostní poměry se v Brně po roce 1990 podobně jako v ČR i v Jihomoravském kraji zlepšovaly, dokladem toho byl růst naděje dožití. Její hodnota je v Brně poměrně vysoká, což je – vzhledem k tomu, že jde o druhé největší město ČR s širokou nabídkou lékařské péče – očekávatelné. Trend vzestupu naděje dožití daný systematickými změnami úmrtnostních poměrů bude podle nás v Brně pokračovat i nadále, vzestup naděje dožití však již nebude tak rychlý. Ve všech variantách prognózy bude pokračovat i rychlejší vzestup naděje dožití u mužů než u žen a přesun nejvyšší intenzity úmrtnosti do vyšších věkových kategorií spojený s mírným poklesem kojenecké úmrtnosti. Očekávané cílové hodnoty naděje dožití:

- v nízké variantě prognózy očekáváme nárůst naděje dožití do roku 2051 na hodnotu 79,62 roků u mužů a 84,84 roků u žen;
- ve střední a vysoké variantě prognózy očekáváme nárůst naděje dožití do roku 2051 na hodnotu 80,97 roků u mužů a 86,19 roků u žen.

Prognóza vývoje migrace v Brně do roku 2051

Celkové migrační saldo (MS) bylo v Brně v období mezi roky 1996 a 2006 záporné, v roce 2007 se však překlopilo do poměrně vysoké kladné hodnoty (plus 1 735 osob). Průměrné MS za roky 2005, 2006 a 2007 tak činilo -139 osob. Situaci nicméně komplikuje skutečnost, že charakteristickým rysem je zde překryv několika koexistujících trendů – jedná se zejména o:

- stále se zintenzivňující suburbanizaci;
- atraktivitu Brna v rámci vnitřní migrace pro osoby ve věkových kategoriích mezi 20. a 35. rokem věku, tj. pro skupinu tzv. „mladých dospělých“;
- relativně vysokou atraktivitu Brna v rámci mezinárodní migrace.

Otázka, jak se bude v příštích letech migrační bilance města Brna vyvíjet, je tudíž obtížně zodpověditelná. Odhad vývoje MS celkové migrace je však pro výpočet prognózy populačního vývoje nepostradatelný. Proto jsme se zde o takovou predikci pokusili – vzhledem k atraktivitě Brna pro zahraniční imigranty a věkovou skupinu tzv. „mladých dospělých“ a rovněž vzhledem k předpokladu postupného „vyčerpání“ potenciálu suburbanizace předpokládáme ve všech variantách prognózy kladné MS:

- v nízké variantě předpokládáme stabilní MS +500 osob ročně;
- ve střední variantě předpokládáme stabilní MS +1000 osob ročně;
- ve vysoké variantě předpokládáme postupné zvyšování velikosti MS, a to z hodnoty +1000 osob ročně až na hodnotu +2000 osob ročně;

▪ po celou dobu prognózy predpokladáme v rámci MS dominanci skupiny tzv. „mladých dospelých“ a sekundárne rovněž najnižších vekových kategórií.

Na tomto mieste je ještě nutné zdůraznit, že odhad vývoje MS predstavuje největší zdroj nejistoty a rizika v rámci celé predstavované prognózy.

Prognóza populačného vývoje města Brna do roku 2051 – výsledky

Stručné srovnání hlavních výsledků všech tří variant prognózy populačného vývoje města Brna do roku 2051 lze provést formou následujících tezí (viz též tab. č. 2):

▪ nízká varianta predpokládá pokles počtu obyvatel, střední varianta predpokládá víceméně stabilizovaný počet obyvatel a vysoká varianta prognózy pak očekává vzestup počtu obyvatel (viz též obr. č 2);

▪ ve všech variantách se zvětšuje počet i podíl starších obyvatel ve věku 65 a více roků na obyvatelstvu celkem;

▪ ve všech variantách výrazně klesá absolutní počet i podíl obyvatel v produktivním věku (15 až 64 roků) na celkovém obyvatelstvu města Brna;

▪ redukce počtu a podílu obyvatel v produktivním věku a růst počtu a podílu obyvatel v poproduktivním věku predstavuje závažnou proměnu struktury obyvatelstva s možnými negativními ekonomickými a sociálními dopady; její příčinou bude „přelití“ relativně silných poválečných ročníků (po roce 2010) z produktivní kategorie do důchodového věku, které bude po roce 2035 posíleno odchodem silných kohort narozených v 70. letech 20. století;

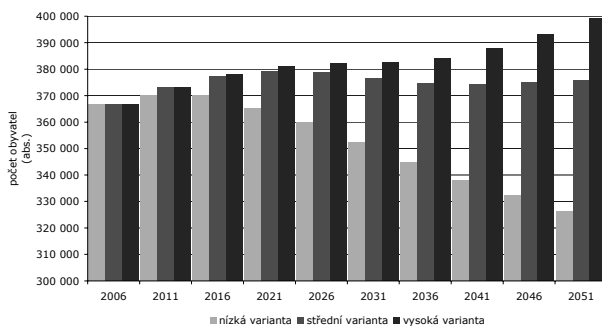
▪ vývoj dětské složky obyvatelstva (osoby do 15 roků) je mírně pozitivní, neboť ve všech variantách se její početní velikost i relativní zastoupení na celkové populaci zvětšuje; dětská složka obyvatelstva bude v Brně růst do počátku 20. let 20. století, růst bude poté vystřídán poklesem, nicméně ten bude po roce 2036 opět vystřídán expanzí – popsany vývoj souvisí s kolísáním velikosti nejlodnějších vekových kategórií;

▪ v důsledku výše popsanych změn se v populaci města Brna do roku 2051 bude prohlubovat proces demografického stárnutí.

tab. č. 2 Prognóza populačného vývoje mesta Brna do roku 2051 – výsledky

		2006	2051		
		výchozí stav	varianta		
			nizká	střední	vysoká
Počet obyvatel celkem		366 700	326 213	375 666	399 239
z toho ve věku					
0 - 14 roků	abs.	47 825	48 605	60 617	64 838
	v %	13,0	14,9	16,1	16,2
15 – 64 roků	abs.	258 812	181 251	205 406	222 244
	v %	70,6	55,6	54,7	55,7
65 a více roků	abs.	60 063	96 357	109 643	112 158
	v %	16,4	29,5	29,2	28,1
Index stáří		125,6	198,2	180,9	173,0
Index ekonomického zatížení		41,7	80,0	82,9	79,6

obr. č. 2 Brno – vývoj počtu obyvatel do roku 2051

Závěr

Prognóza populačného vývoje mesta Brna do roku 2051 predstavuje prakticky upotrebiteľný materiál. Môže sloužit zejména jako podklad pro rozhodování veřejné správy, neboť upozorňuje na pravděpodobné demografické události. Ze všech variant prognózy shodně vyplývá prohloubení procesu demografického stárnutí, v souvislosti s nímž se změní i nároky obyvatelstva na důchodové a sociální systémy. V průběhu první poloviny 21. století bude i nadále kolísat počet narozených a spolu s tím i velikost dětské složky obyvatelstva, takže se postupem doby bude cyklicky měnit i poptávka po zařízeních spojených se životem dětí.

Literatura

- Maříková, H., Čermáková, M., Šanderová, J., Tuček, M.** 2000. Proměny současné české rodiny. Rodina – gender – stratifikace. Praha : Sociologické nakladatelství (SLON), 2000, 170 s.
- Pavlík, Z., Kučera, M. (eds.)**. 2002. Populační vývoj České republiky 1990-2002. Praha : Univerzita Karlova, 2002, 98 s.
- Rabušic, L.** 2001. Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě. Praha : Sociologické nakladatelství (SLON), 2001, 265 s.
- Rowland, D., T.** 2003. Demographic methods and concepts. Oxford : Oxford University Press, 2003, 546 s.
- Rychtaříková, J.** 1999. Is Eastern Europe experiencing a second demographic transition? In: Acta Universitatis Carolinae, Geographica 1, 1999, str. 19-44.
- Rychtaříková, J.** 2000. Demographic transition or demographic shock in recent population development in the Czech Republic? In: Acta Universitas Carolinae, Geographica 1, 2000, str. 89-102.
- Sobotka, T., Zeman, K., Kantorová, V.** 2003. Demographic Shifts in the Czech Republic after 1989: A Second Demographic Transition View. In: European Journal of Population 19, 2003, str. 249-277.
- Šanda, R., Toušek, V.** 2006. Prognózy obyvatelstva a regionální rozvoj. In: IX. mezinárodní kolokvium o regionálních vědách. Klímová, V. ed. Brno : Masarykova univerzita, 2006, str. 85-91.

BRNO – POPULATION PROJECTION

Resumé

The aim of the paper is the creation of the population projection of the city of Brno till 2051. The prognosis, which was created using the cohort component method, was carried out in three variants. According to the low variant, the population of Brno decreases from 364k to 326k by 2051, the mean variant suggests no change in the number (376k in 2051) and the high variant predicts an increase to 399k. All variants predict a change in the structure of the population, the most important process being the population ageing. In addition, the first half of the 21st century will experience unstable numbers of births accompanied by an unstable child component.

List of tables:

Table 1: Brno – initial values of demographic indicators (2006)

Table 2: Population projection of city Brno till 2051 – results

List of figures:

Figure 1: Brno – initial age-sex composition (2006)

Figure 2: Brno – development of the total population till 2051

Mgr. Daniel Seidenglanz, Ph.D.

Geografický ústav

Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta

Kotlářská 2, 611 37 Brno

E-mail: seidenglanz@geogr.muni.cz

Recenzovala: Doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.

INOVATIVNÍ MILIEU. TEORETICKÝ KONCEPT BEZ PRAKTICKÝCH IMPLIKACÍ?

Ondřej Slach

Abstract

The proposed paper concerns the teortical concept of innnovative milleau in the GREMI group context. The basic outline of this concept will be introduced together with the critical aspects of this concept.

Key words: network, inovativ milieiu, GREMI

Tento příspěvek vznikl v rámci projektu Ministerstva pro místní rozvoj WD-61-07-1 „Role měkkých lokalizačních faktorů v eliminaci regionálních disparit ve strukturálně postižených regionech Ostravska a Ústecka“.

Úvod

Mezi hlavní témata ekonomické geografie patří sítě, respektive vliv sítí na organizaci firem a jejich schopnost generovat inovace prostřednictvím kolektivních procesů učení se. Významný teoretický koncept, který výrazným způsobem tematizoval sítě v regionální perspektivě, představuje inovativním milieiu formulované skupinou GREMI. Významnou roli v konceptu inovativního milieiu totiž hrají sítě mezi aktéry a míra zakořenění („embeddness“), neboť tyto sítě a zakořenění v nich mají velký vliv na rozvoj milieiu a generování inovačních procesů (Floeting, 2007). Inovativní milieiu však vytváří nadřazený rámec sítím, protože milieiu představuje normu stejně jako formu socio-kulturních způsobů chování a jednání (Butzin, 1996).

Nástin teoretického konceptu inovativního milieiu

Pojem inovativní milieiu („milieiu innovateur“) byl poprvé použit skupinou „Groupe de Recherche Européen sur les Milieux Innovateurs“ (dále jen GREMI) v polovině 80. let (Fromhold-Eisebith, 1995). Milieiu představuje podle autorů reprezentujících tuto skupinu jakýsi inkubátor pro vznik inovací, přičemž za původce inovace není považován samostatný podnik, ale milieiu v němž je podnik integrován. Milieiu ve smyslu socio-ekonomického zázemí regionu a je výsledkem interakce mezi podniky, institucemi a pracovními silami, kteří skrze výměnu informací a kooperativní učení redukuje nejistotu vznikající z permanentní

proměny technologických paradigmat (Schamp, 2000, Fritsch et al., 1998). Toto vzájemné učení se staví na mobilitě pracovních sil, na úzkých kontaktech v rámci dodavatelských vazeb ve formě face to face (dále jen F2F) kontaktů, což umožňuje a podporuje vzájemná prostorová blízkost (Maillat, 1998a). Z výhod existujících regionálních sítí profitují pak v principu všichni aktivně participující aktéři, avšak největší profit mají malé a střední podniky (Sternberg, 1995). Charakteristická je pro všechny participující podniky jistá závislost při simultánním zachování určité míry autonomie, což se i přes intenzivní konkurenci projevuje v také úzké kooperaci.

Camagni (1991) definuje milieu jako:

Komplexní, hustou síť vztahů – a to především neformálních sociálních vztahů – uvnitř vymezené územní jednotky (teritoria), prezentující se externě specifickou image; interně je charakteristické určitou sounáležitostí, což stimuluje lokální inovační schopnost prostřednictvím synergických a kolektivních procesů učení (1991 str. 3).

Maillat (1991) definuje prvky vytvářející organizační a funkční rámec inovativního milieu následovně:

- existenci určité množiny aktérů – tito aktéři (firmy, výzkumné a školící instituce, místní orgány) musí být relativně nezávislí při uskutečňování svých rozhodnutí a musí mít jistou míru autonomie při realizaci strategických rozhodnutí.
- fyzické elementy – endogenní disponibilní zdroje a infrastruktura, jakož i nehmotné elementy (know-how) a institucionální elementy (různé formy místní správy a organizací, disponujících rozhodovacími kompetencemi).
- forma interakce, která tvoří hlavní východisko pro kooperace – aktéři musí být vzájemně na sobě závislí pro dosažení co nejvyššího užítku z disponibilních zdrojů.
- kultura učení utvářející se flexibilně v průběhu času mění chování aktérů a generuje nová řešení.

Fromhold-Eisebith (2004) definuje tři klíčové aspekty inovativního milieu s odkazem na výše uvedenou citaci: (1) efektivní vztahy mezi aktéry uvnitř teritoriálního rámce, (2) sociální kontakty, (3) posilující proces učení, společnou image a pocit sounáležitosti.

1) První aspekt znamená, že proces kooperace a výměna informací mezi klíčovými aktéry ekonomického rozvoje, reprezentovanými hlavními institucemi, je podporován (urychlován) lokalizací těchto aktérů ve stejném regionu a to ve vzájemné prostorové blízkosti. Tato konfigurace umožňuje rychlé a časté F2F kontakty, které podporují formální a neformální tvorbu inovací. Pro skutečnou schopnost indukovat inovace a rozvoj by měli být aktéři participující v milieu

klíčovými osobnosťami pochádzajúcimi explicitne z rôznych typů organizáci, jako jsou průmyslové firmy a podniky ze sektoru služeb, univerzity, výzkumná zařízení, orgány územní správy atd. Při dodržení těchto předpokladů může dojít ke vzniku podhoubí pro kreativitu. Kreativita je výsledkem nových kombinací myšlenek pocházejících z rozdílných oblastí aktivit. V důsledku toho se mohou lidé integrovat ve vztahové síti navzájem inspirovat, mohou kombinovat komplementární schopnosti a kompetence, které jsou nezbytné k tvorbě nových technologických řešení, realizaci podnikatelských záměrů a nebo implementaci nových programů. Relevantní vztahová síť zakořeněná v regionu musí být otevřená externím informačním tokům, a to z důvodů prevence lock-in a zachování cirkulace informací v regionu.

2) Druhý aspekt se vztahuje ke specifickým výhodám sociálně zakořeněných procesů učení. Výměnu know-how a akceptaci rad jiných lidí zvýhodňují dobré neformální, osobní kontakty mezi lidmi konstituujícími lokální prostředí, což se projevuje ve vysoké míře vzájemné důvěry. Pomocí jejich snadné F2F komunikace, důvěry a nových informací proudících z osoby na osobu je redukována nejistota a učení a inovace jsou urychlovány. Efektivní kombinace jak formálních, tak i méně formálních vztahů urychluje a usnadňuje bezplatný přístup ke strategickým informacím („search function“) nebo službám, což podporuje firemní rozvoj. Typ vztahů, respektive vztahový kapitál (Mailat, 1998b), charakteristických pro kreativní milieu vyžaduje vysokou míru důvěry. Jejich vybudování vyžaduje vysoké časové náklady.

3) Třetí aspekt indikuje (nepřímo ukazuje), že v ekonomicky úspěšné lokalitě skupina aktérů často vědomě formuje koherentní jednotku, která utváří společnou regionální identitu. Pocit sounáležitosti určuje (determinuje) prostorovou hranici prostředí, jehož hranice jsou tam, kde končí působení sociálních sítí a pocit soudržnosti. Identita milieu a pocit sounáležitosti hrají důležitou funkci v harmonizaci rozdílných profesních zkušeností a zájmů jednotlivých aktérů a směřuje je ke společným cílům v rozvoji lokality. GREMI zdůrazňuje v tomto kontextu sjednocující roli regionální kultury, odborné kompetence, systému společných hodnot.

Zhodnocení konceptu

Hlavní idea konceptu inovativního milieu spočívá ve zdůraznění prostorových souvislostí – kontextu (Ache, 2000). Jak uvádí Camagni a Capello (2005), prostor („space“) byl chápán původně pouze jako geografická vzdálenost; postupně byl nahrazen pojmem teritorium (vztahový prostor), definovaným prostřednictvím ekonomických a sociálních vazeb. Principy inovativního milieu

byly adaptovány i jinými teoretickými koncepty (např. local buzz, Bathelt et.al., 2004)

Kritické body ve vztahu k inovativnímu milieu lze spatřovat v následujících bodech (Fromholdt-Eisebith, 1995, Butzin, 1996, 2000):

- S narůstajícím počtem případových studií realizovaných v rámci GREMI, roste také počet rozdílných variant definic a je tak problematické identifikovat přesnou diferenciaci mezi milieu jako takovým a inovativním milieu.
- Inovativní milieu představuje induktivně získanou generalizaci, která nemá žádnou explanační hodnotu, ale má převážně charakter teze. Tuto generalizaci dále problematizuje tautologická argumentace v tom smyslu, že o inovativním milieu lze hovořit – ve vztahu k daným aspektům s ním spojených – jen když v regionu existuje určitá schopnost generace inovací nebo když už fungují synergické procesy učení. Zjednodušeně vyjádřeno – inovativní milieu je inovativní, protože je inovativní (srovnej Stoper, 1997). Nezodpovězena tak zůstává hlavní otázka, jak vytvořit inovativní milieu v neinovativním prostředí tj. konceptualizace dimenze regionálního řízení ve vztahu k veřejné sféře („policy networks“).
- Homogenizace vlivu milieu na jeho složky. Milieu zahrnuje celou řadu aktérů, struktur a elementů, které jsou i přes určitou míru podobnosti rozdílné, ale milieu působí na všechny stejným způsobem, což odporuje logice reflexivně diferencované sociální reality.

Koncept inovativního milieu je obvykle dáván do spojitosti s regionem tzv. Třetí Itálie ; z hlediska jeho vnitřní logické struktury bývá kritizován, protože transfer do jiných regionů je značně limitován, neboť vychází ze silné regionální identity a silného lokálního zakořenění. Síla regionální identity je vysoce diferencovaná a specifická a má pozitivní vliv na kvalitu a rozsah kooperačního chování aktérů (Bathelt, Glücker, 2003). Avšak na druhé straně existují regiony, které jsou úspěšné při uplatňování principu konkurence mezi regionálními aktéry (Sternberg, 1995, Koschatzky, 2001). Kriticky se také většina autorů staví ke konstruktivistickému vytváření specifického inovativního milieu (např. Fromholdt-Eisebith, 1995). Inovativní milieu nelze jednoduše vytvářet pomocí tradičního přístupu v regionálního plánování či rozvoje. Nezbytné je však se pokoušet o vytváření „úrodné půdy“, tj. obecných rámcových podmínek umožňujících vznik inovativního milieu (Fromholdt-Eisebith, 1999).

Závěr

Tento příspěvek si kladl za cíl rozšíření teoretické diskuze na poli regionálního rozvoje a ekonomické geografie. Pochopitelně, že tento koncept má

řadu limitů, ale tematizace specifických prostorových souvislostí a vnímání role milieu může napomoci k lepšímu pochopení sociálních, kulturních a ekonomických procesů v regionech. Jinak řečeno, milieu vytváří koordinační mechanismus teritoriálních produkčních systémů, přičemž ani tak nezáleží co je produkováno, ale jak je to produkováno. Pochopení role milieu nám napomůže identifikovat limity a bariéry rozvoje teritoria. Z hlediska praktické aplikace vykazuje inovativní milieu řadu problémů a jedná se ve své podstatě o klasický plánovací paradox. A tudíž odpověď na otázku položenou v titulu příspěvku nelze jednoznačně odpovědět.

Literatura

Ache, P. (2000) Cities in Old Industrial Regions Between Local Innovative Milieu and Urban Governance: Reflections on City Region Governance. *European Planning Studies*, 8, 693-709.

Bathelt, H. (1998) Regionales Wachstum in vernetzten Strukturen: Konzeptioneller Überblick und kritische Bewertung des Phänomens 'Drittes Italien' *Die Erde*. 129, 247-271.

Bathelt, H., Glückler, J. (2003) *Wirtschaftsgeographie: Ökonomische Beziehungen in räumlicher Perspektive 2., korrigierte Auflage*, Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart.

Bathelt, H., Malmberg, A., Maskell, P. (2004) Clusters and knowledge: local buzz, global pipelines and the process of knowledge creation. *Progress in Human Geography*, 28, 31-56.

Butzin, B. (1996) Kreative Milieu als Elemente regionaler Entwicklungsstrategien? Eine kritische Wertung. In: Maier, J. (Hrsg.): *Bedeutung kreativer Milieu für Regional- und Landesentwicklung*. Bayreuth. Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung.

Butzin, B. (2000) Netzwerke, Kreative Milieus und Lernende Region: Perspektiven für die regionale Entwicklungsplanung? In: *Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie*, 44, 149 – 166.

Camagni, R. (1991) From the „Local Milieu” to Innovation through Cooperation Networks, in: Ders. (Hrsg.), *Innovation Networks: Spatial Perspectives*. London.

Camagni, R., Capello, R. (2005) Urban milieu: From theory to empirical findings. In: BOSCHMA, R.A., KLOOSTERMAN, R.C. (eds.): *Learning from Clusters: A Critical Assessment*, Springer, Netherlands, s. 249–274.

Crevoisier, O. (2001) Der Ansatz des kreativen Milieus. *Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie*, 45, 246-256.

- Feldman, M.P., Audretsch, D.B.** (1999) Innovation in cities: Science-based diversity, specialization and localized competition. *European Economic Review*, 43, 409-429
- Floeting, H.** (2007) Wissen und Kreativität als Treiber urbaner Entwicklung - Braucht die Stadt neue Räume? *Real corp*, Vienna, 367-377.
- Fritsch, M. et al.**, 1998, Regionale Innovationspotentiale und innovative Netzwerke. *Raumforschung und Raumordnung*, 56, 243-252.
- Fromhold-eisebith, M.** (1995) Das "kreative Milieu" als Motor regionalwirtschaftlicher Entwicklung. *Forschungstrends und Erfassungsmöglichkeiten*. In: *Geographische Zeitschrift*, 83, 30-47.
- Fromhold-Eisebith, M.** (1999) Das 'kreative Milieu' - nur theoretisches Konzept oder Instrument der Regionalentwicklung? *Raumforschung und Raumordnung*, 57, 168-175.
- Fromhold-eisebith, M.** (2004) Innovative Milieu and Social Capital—Complementary or Redundant Concepts of Collaboration-based Regional Development? *European Planning Studies*, roč. 12, č. 6, Carfax Publishing, s. 747-765.
- Glaeser, E., Kallal, H., Scheinkman, J., Shleifer, A.** (1992) Growth in Cities. *Journal of Political Economy*, 100(6), 1126-1151
- Koschatzky, K.** (2001) Räumliche Aspekte im Innovationsprozess: Ein Beitrag zur neuen Wirtschaftsgeographie aus Sicht der regionalen Innovationsforschung. *LIT Verlag Berlin-Hamburg-Münster*, Band 19.
- Maillat, D.** (1991) The innovation process and the role of the milieu. In: E. BERGMANN, G. MAIER, F. TÖDITLING (Eds.) *Regions Reconsidered: Economic Networks, Innovation and Local Development in Industrialised Countries*, London, New York: Mansell. 103–117.
- Maillat, D.** (1998a) Innovative milieux and new generations of regional policies. *Entrepreneurship & Regional development*, roč. 10, s. 1-16.
- Maillat, D.** (1998b) Vom ‚Industrial District‘ zum innovativen Milieu: ein Beitrag zur Analyse der lokalisierten Produktionssysteme. *Geographische Zeitschrift*, 86, 1-15
- Moulaert, F., Sekia, F.** (2003) Territorial Innovation Models: A Critical Survey. *Regional Studies*, s. 289 – 302.
- Schamp, E.W.** (2000) Vernetzte Produktion: Industriegeographie aus institutioneller Perspektive. *Wissenschaftliche Buchgesellschaft*, Darmstadt.
- Sternberg, R.** (1995) Technologiepolitik und High-tech Regionen. *LIT Verlag Berlin-Hamburg-Münster*, Band 7.
- Storper, M.** (1997) *The Regional World: Territorial Development in a Global Economy*. New York London, Guilford Press.

- Storper, M., Venables, A.V.** (2004) Buzz: face-to-face contact and the urban economy. *Journal of Economic Geography*, 4, Oxford University Press, 351-370
- Wojan, T.R., Lambert, D.M., McGranahan, D.A.** (2007) Emoting with their feet: Bohemian attraction to creative milieu. *Journal of Economic Geography* roč. 7, s. 711–736.

Mgr. Ondřej Slach

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje
Přírodovědecká fakulta
Ostravská univerzita v Ostravě
Chittussiho 10
710 00 Ostrava - Slezská Ostrava
E-mail: ondrej.slach@osu.cz

Recenzovala: Doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.

VYBRANÉ ASPEKTY KVALITY ŽIVOTA V OBCIACH REGIONÁLNEHO ZDRUŽENIA OBCÍ HORNÁD

Peter Spišiak, Marián Kulla, Janetta Nestorová - Dická

Abstract

The study of spatial systems in selected regions concentrates either on the problem issues or development issues. In the paper the attention is paid mainly on the problem issues concerning the quality of life in the rural space of the Hornád – association of communities in the south part of second metropolis of Slovakia – the city of Košice. In the studied area the human-geographical potential of the communities in connection to (dis)satisfaction of local inhabitants with the potential is studied.

Keywords: quality of life, regional association of communities, rural space

Úvod

Pojem kvality života je veľmi široký a začal sa vyskytovať na prelome 50. a 60. rokov 20. storočia. Do pojmu kvalita života sa premieta dosiahnutý civilizačný stupeň rozvoja a jeho následky, ale súčasne je v ňom dosiahnutá aj spätná väzba na požiadavky a nároky pre dynamiku a smery sociálno-ekonomického pohybu.

Podľa Johnsona et.al (1994) je kvalita života stav sociálnej pohody jednotlivca alebo skupiny, ktorý možno vnímať alebo identifikovať „pozorovateľnými“ indikátormi. Je výsledkom vzájomného pôsobenia sociálnych, zdravotných, ekonomických a environmentálnych podmienok týkajúcich sa ľudského a spoločenského rozvoja. Uskutočňované výskumy popri hodnotení subjektívnych faktorov nezabúdajú ani na hodnotenie objektívnych faktorov. Objektívna stránka kvality života je o napĺňaní sociálnych a kultúrnych potrieb v závislosti od materiálneho dostatku, spoločenskej akceptácie jednotlivca a fyzického zdravia. Subjektívna kvalita života je o dobrom životnom pociťovaní, pohode a spokojnosti s vecami okolo nás. Na meranie sa používajú tzv. „mäkké dáta“ – získavané prostredníctvom prieskumov verejnej mienky. Vo väčšine prípadov sa autori venujú čiastkovým aspektom kvality života (kvalita bývania, životného prostredia, pracovných príležitostí, rekreácie a pod.).

Ira, Michálek, Podolák (2005) použili ako indikátor kvality života dimenziu materiálneho komfortu a sociálnych istôt. Podľa nich je Slovensko výrazne priestorovo diferencované z hľadiska týchto dimenzií a na základe tohto aspektu

rozdělili Slovensko na bohatšie západné a urbanizované regióny s relatívne vyššou úrovňou sociálnych istôt a chudobnejšie východné a južné regióny s vysokou nezamestnanosťou a nízkym vzdelaním obyvateľstva. Región, ktorý sme sledovali my, zaradili do kategórie území s veľmi nízkou kvalitou života. Podobný prieskum ako prezentujeme my v tomto príspevku, prezentovali na území mikroregiónov Tisovník a Rovné Hornák, Rochovská (2007). Komplexný pohľad na mikroregionálne štruktúry možno nájsť v príspevku Slavíka a Bačíka (2007), kde si všímajú 10 ukazovateľov pri tvorbe mikroregiónov, ktoré zároveň slúžia ako hlavné indikátory kvality života na vidieku.

Ako modelové územie pre študovanie kvality života sme si vybrali Regionálne združenie obcí Hornád (RZO Hornád), ktoré je tvorené 17 obcami, nachádzajúcimi sa južne od krajského mesta Košice. V príspevku sme sa zamerali iba na vybrané aspekty kvality života. Článok sme rozdělili na dve časti. V prvej je stručne charakterizovaná hospodárska štruktúra skúmaného územia. V druhej časti sa zaoberáme výsledkami dotazníkového prieskumu, pričom sme sa sústredili na to, ako obyvatelia vnímajú pracovné príležitosti, možnosti pre podnikanie, rekreáciu a oddych, kvalitu dopravy a pod.

Charakteristika hospodárstva v RZO Hornád

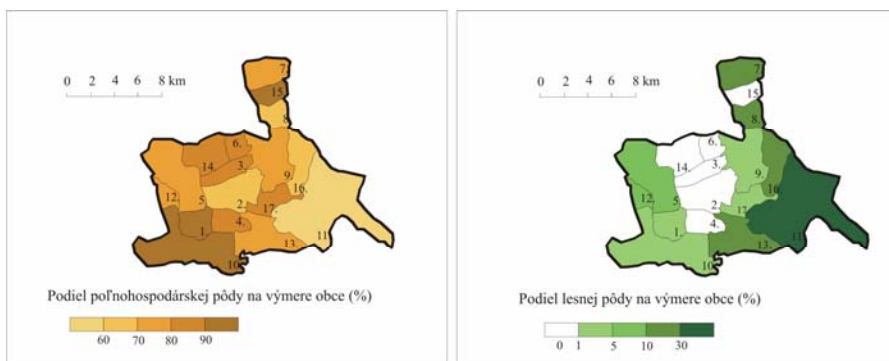
Poľnohospodárstvo a lesné hospodárstvo. Obce RZO Hornád sa rozprestierajú v Košickej kotline. Iba malá časť zasahuje do Slanských vrchov. Z tohto pohľadu sú podmienky pre poľnohospodárstvo pomerne priaznivé. Rozloha poľnohospodárskej pôdy dosahuje hodnotu 11 723,9 ha, čo predstavuje 66 % rozlohy mikroregiónu. Najväčší podiel z poľnohospodárskej pôdy pripadá na ornú pôdu – 81 % (9 517,8 ha). Z jednotlivých obcí má najväčšiu výmeru orná pôda v obciach Seňa a Haniska. Trvalo trávnaté porasty zaberajú 13,5 % z poľnohospodárskej pôdy. Najväčšiu výmeru tejto kategórie pôdy má Skároš, Nižná Myšľa, Vyšná Myšľa a Košická Polianka. Sú to práve obce, do ktorých katastra zasahujú Slanské vrchy. Územie sa zaoberá tak rastlinnou ako aj živočíšnou výrobou, pričom prevláda rastlinná výroba. Pestuje sa najmä jačmeň, pšenica, kukurica na zrno. V živočíšnej výrobe má zastúpenie chov hovädzieho dobytky, jatočné ošípané a hydina. Územie sa významne podieľa na produkcii potravín pre mesto Košice.

Viaceré poľnohospodárske družstvá skrachovali, prežívajúcim firmám a samostatne hospodáriacim roľníkom konkuruje lacná produkcia z Poľska a obchodné reťazce. V mikroregióne v súčasnosti hospodária 4 poľnohospodárske družstvá – PD Ždaňa, PD Nižná Slaná, PD Seňa a PD Čaňa. Počet zamestnancov v tomto sektore v posledných rokoch klesá, najmä kvôli spomínanému zániku PD. K najvýznamnejším firmám v sektore patria: Agro s.r.o., Agropol Košice s.r.o.

(chov koní, poľnohospodárska prvovýroba), Agrokombinát Torysa a.s., Košická Polianka (veľkochov prasidiat, veľkochov hydiny, rastlinná výroba - kukurica, obilie), AGRO a.s., Valaliky (živočišna výroba, pestovanie plodín a krmív). V súčasnosti prebieha trend znižovania počtu evidovaných samostatne hospodáriacich roľníkov. Obdobne aj výmera obhospodarovanej pôdy prostredníctvom SHR je rozdielna, pohybuje sa zhruba od 0,5 ha po 50 ha. Najviac samostatne hospodáriacich roľníkov je evidovaných v Čani (18), Nižnej Hutke (6) a Vyšnej Myšli (6).

Mikroregión nie je typicky „drevárskou“ oblasťou, niektoré obce nemajú v katastri žiadne lesné plochy. Počet zamestnancov v tomto sektore je minimálny. Celková rozloha lesnej pôdy predstavuje 3 838,6 ha (22 % z rozlohy mikroregiónu). Najväčšiu výmeru lesa má obec Skároš – 2 902,5 ha. Priemerná ročná ťažba v obci je okolo 8 000 m³.

Mapa č.1, 2: Výmera poľnohospodárskej a lesnej pôdy v obciach RZO Hornád

Prameň: ÚHDP 2002.

Vysvetlivky k mape: 1 – Belža, 2 – Čaňa, 3 – Geča, 4 – Gyňov, 5 – Haniska, 6 – Kokšov-Bakša, 7 – Košická Polianka, 8 – Nižná Hutka, 9 – Nižná Myšľa, 10 – Seňa, 11 – Skároš, 12 – Sokolany, 13 – Trstené pri Hornáde, 14 – Valaliky, 15 – Vyšná Hutka, 16 – Vyšná Myšľa, 17 – Ždaňa.

Priemysel. Na základe geologického zloženia územia je jasné, že časť územia RZO (najmä v katastrálnych územiach Čaňa, Geča, Ždaňa a Nižná Myšľa) je tvorené riečnymi terasami, kde sa nachádzajú veľké zásoby štrkopieskov. Preto je v tejto časti územia najvýznamnejším ekonomickým sektorom ťažba štrkopieskov, z čoho profitujú miestne betonárske firmy, ťažiacie surovinu povrchovým spôsobom (najmä VSH, a.s., ZIPP, ŽPSV). Tento sektor je pomerne významným zamestnávateľom v mikroregióne. Na území sa nachádza niekoľko

drevospracujúcich firiem. Okrem rezania guľatiny na niekoľkých miestnych pilách (TAMAS, Trstené pri Hornáde – rezanie dreva z urbariátu) ide viac-menej o malé stolárske firmy, niekoľkých malých nábytkárskych výrobní a živnostníkov.

Zo spracovania poľnohospodárskych produktov možno spomenúť podnik TAJBA a. s. Čaňa: výroba kŕmnych zmesí, výroba múky, obchod s rastlinnými komoditami, ktorá zamestnáva 76 ľudí.

Ďalšie firmy v RZO Hornád: Olexa, Čaňa: strojárnska dielňa, kovoobrábanie, zámočníctvo (cca 20 zamestnancov), TOPlast Kokšov - Bakša: spracovanie recyklovaných plastov (výroba fólií, stavebných prefabrikátov a pod.), TRIPLAST Nižná Hutka: výroba plastových okien, MARKITEX, Valaliky: šitie odevov.

Na území sa však pripravujú aj niektoré nové investície: Geča (výroba komponentov pre počítače a tlačiarne, investícia v objeme 100-150 mil. SKK na vybudovanie závodu na výrobu zámkových dlažieb), Nižná Hutka (investícia v objeme 5 mil. SKK na dobudovanie a rozšírenie výroby strešných konštrukcií), Seňa (výstavba priemyselnej zóny (30 ha) v spolupráci s US STEEL, s.r.o. Košice).

Cestovný ruch. Stravovacie, ubytovacie a turisticko – rekreačno - športové služby sú v RZO vo všeobecnosti na veľmi slabej úrovni. V celom RZO sú napr. len 3 funkčné reštaurácie (2 x Čaňa – z toho jedna iba sezónne, Seňa) a niekoľko cukrární a kaviarní (Čaňa, Nižná Myšľa, Ždaňa, Seňa). Ubytovacie možnosti sú v obciach Nižná Myšľa, Seňa, Nižná Hutka a chatová osada v Čani. Pozdĺž Hornádu je vybudovaná cyklotrasa, ktorá prechádza obcami Kokšov-Bakša, Valaliky, Geča, Čaňa, Ždaňa, Trstené pri Hornáde, Skároš a nedávno bola rozšírená o okruh do Nižnej a Vyšnej Myšle. Z hľadiska cestovného ruchu je veľmi zaujímavé Myšlianske obecné múzeum, v ktorom sú umiestnené archeologické nálezy opevnenej remeselníckej osady otomansko-füzesabonskej kultúry, starej 3400-3700 rokov, zo staršej a začiatku strednej doby bronzovej. Pre kúpanie a vodné športy slúžia štrkoviská v Geči a Čani. V obci Skároš sa nachádza pamätník II. svetovej vojny s prírodným amfiteátrom.

Doprava. Najvýznamnejšou cestnou komunikáciou v regióne je cesta I/68 Košice-Milhosť, s ktorou sa plánuje jej dobudovanie na rýchlostnú komunikáciu R4. Ďalšou významnou komunikáciou je cesta z Košíc do Čane, pokračujúca smerom na Trstené pri Hornáde. Z pohľadu intenzity autobusovej dopravy v sledovanom mikroregióne je táto najvyššia práve na spomínanej trase Košice – Valaliky – Geča – Čaňa, kde v pracovný deň premáva až 39 autobusových spojov. Pomerne vysoká je aj intenzita autobusovej dopravy medzi Haniskou a Seňou (25 spojov) a Haniskou a Belžou (20 spojov). Na východe mikroregiónu je intenzívne spojenie medzi Vyšnou Myšľou a Nižnou Hutkou (28 spojov). U ostatných obcí je počet autobusových spojov nižší.

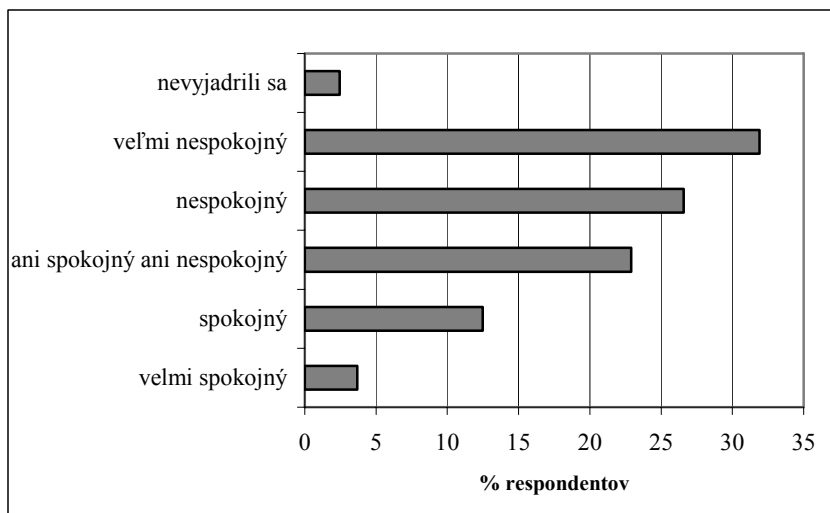
Z pohľadu železničnej dopravy má hlavne v osobnej preprave význam trať 169 Košice-Barca-Kechnec - hranica s Maďarskom (3 spoje denne) a trať 190 Košice-Čierna nad Tisou-hranica s Ukrajinou (10 vlakov denne). Železničnú zastávku má 7 obcí (Valaliky, Geča, Čaña, Gyňov, Seňa, Vyšná Myšľa, Nižná Myšľa). Z hľadiska nákladnej dopravy má veľký hospodársky význam širokorozchodná trať hranica s Ukrajinou-Maťovce-Haniska pri Košiciach, kde je významné prekladisko prevažne železnej rudy pre US Steel Košice.

Výsledky terénneho prieskumu

Pri behaviorálnom výskume sme sa zamerali na komplexný záber kvality života v mikroregióne. Celkovo bolo anketovaných 499 respondentov. Dotazník pozostával zo 144 otázok rozdelených do viacerých kategórií (napr. kvalita bývania, susedské vzťahy, zdravotná a sociálna starostlivosť, kvalita a sortiment služieb a pod.). My sme sa v tomto príspevku zamerali na vyhodnotenie možností pracovných príležitostí, rekreácie, kvality dopravy a životného prostredia.

Veľmi dôležitú úlohu pri hodnotení kvality života zohráva, či je dostatok pracovných príležitosti v obci, resp. priľahlom regióne. Z nášho výskumu vyplynulo, že iba 16 % respondentov je spokojných s pracovnými príležitosťami v mikroregióne a až 58 % vyjadrilo nespokojnosť (graf č.1). Ani podmienky pre podnikanie nie sú podľa obyvateľov ideálne (21 % spokojných, 44 % nespokojných).

Graf č. 1: Spokojnosť s pracovnými príležitosťami v obciach RZO Hornád

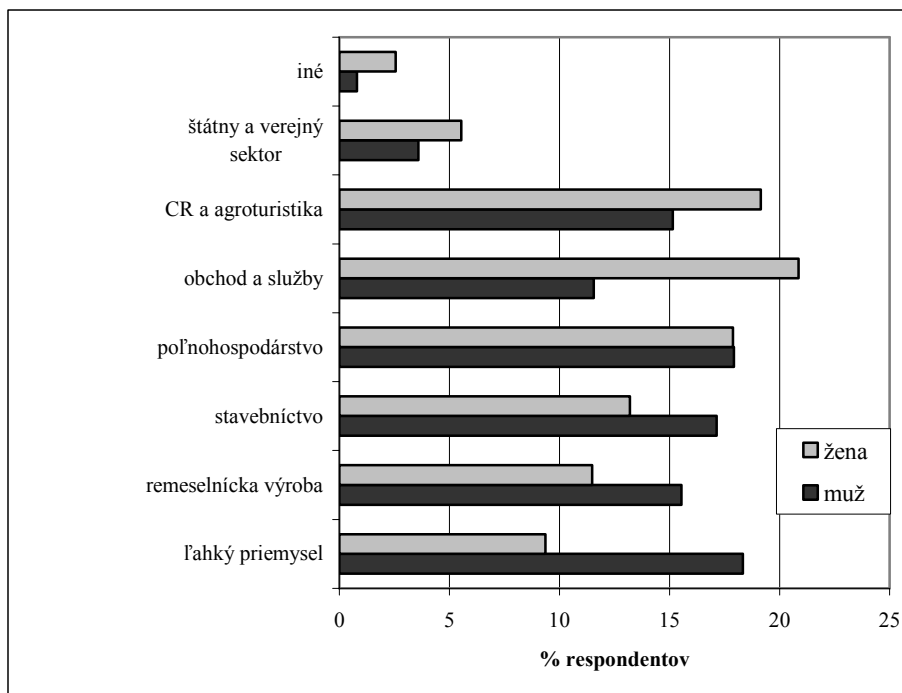

Keďže značná časť respondentov vyjadrila nespokojnosť s pracovnými príležitosťami, spýtali sme sa ich aké pracovné príležitosti by uvítali v obci, resp. v regióne. Najčastejšie sa v odpovediach vyskytovali odpovede poľnohospodárstvo, cestovný ruch a obchod a služby. Pri analýze odpovedí podľa pohlavnej štruktúry (graf č. 2) sme zistili, že ženy by uvítali nové pracovné príležitosti hlavne v obchode, službách a v cestovnom ruchu, muži zasa v ľahkom priemysle, poľnohospodárstve a stavebníctve. Z hľadiska veku si mladšie obyvateľstvo do 30 rokov najviac želá novú prácu v obchode, službách a cestovnom ruchu, stredná generácia v cestovnom ruchu a remeselníckej výrobe a najstaršia generácia nad 50 rokov jednoznačne v poľnohospodárstve. Zaujímavé sú taktiež odpovede respondentov analyzované podľa ich vzdelania. Najmenej bolo respondentov bez vzdelania, ktorí by však všetci uvítali viac pracovných príležitostí v poľnohospodárstve, čo do istej miery korešponduje aj s tými čo majú základné vzdelanie. U stredoškolsky vzdelaných je to pomerne vyrovnané a vysokoškooláci by uvítali pracovné príležitosti najmä v cestovnom ruchu a obchode a službách.

Podľa prieskumu až 42 % respondentov, ktorí sú zamestnaní pracuje v Košiciach, až 40 % v obci, v ktorej bývajú a 10 % v inej vidieckej obci. Iba 4 % uviedlo ako pracovisko zahraničie, resp. iné mesto na Slovensku. Dá sa to do istej miery vysvetliť aj tým, že časť obyvateľstva pracujúca dlhodobo vo vzdialenejších

regiónoch (i v zahraničí) nebola v čase dotazníkového prieskumu fyzicky prítomná v mieste svojho trvalého bydliska.

Graf č. 2: Dopyt po pracovných príležitostiach v obciach RZO Hornád v závislosti od pohlavia respondentov

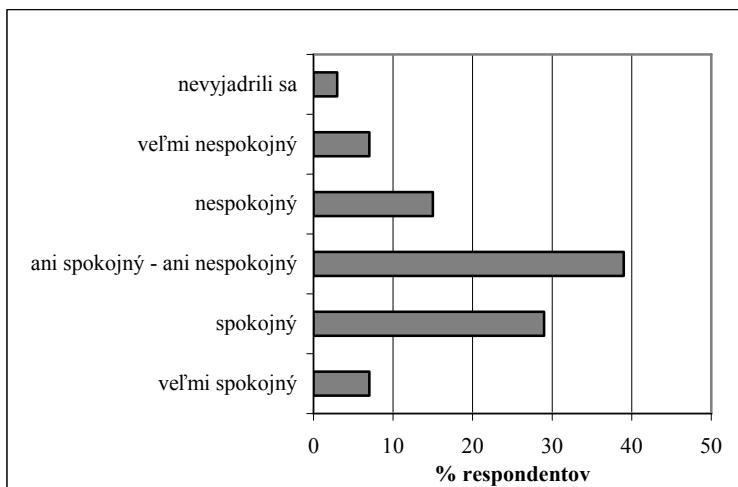

Pri hodnotení kvality a pestrosti kultúrnych a spoločenských akcií v obciach RZO prejavilo spokojnosť 38 % a nespokojnosť 30 % respondentov. Z tohto pohľadu boli najspokojnejší obyvatelia Trsteného pri Hornáde, Valalik a Ždane a najväčšiu nespokojnosť prejavili občania Belže, Geče, Nižnej Hutky a Sokolian. S podmienkami pre kúpanie a vodné športy nevládne v mikroregióne príliš veľká spokojnosť (iba 13 % spokojných, až 72 % nespokojných). Spokojnosť vyjadrili iba obyvatelia Geče a Čane, v ktorých sa nachádzajú štrkoviská, ktoré sa využívajú na kúpanie. Pri hodnotení podmienok pre cykloturistiku sme očakávali priaznivejšie odpovede, čo sa aj potvrdilo (spokojnosť – 43 %, nespokojnosť – 31 %). Najväčšiu spokojnosť bola v obciach Geča, Skároš, Valaliky, Vyšná Myšľa, Ždaňa, nespokojnosť v obciach Belža, Gyňov, Haniska, Nižná Hutka a Sokoľany.

Pri vyhodnotení kvality dopravy sme brali do úvahy dva aspekty: dopravu do krajského mesta Košice a tiež do okolitých obcí regiónu. Väčšiu spokojnosť prejavili respondenti s možnosťami dopravy do Košíc. Zo všetkých opýtaných vyjadrilo veľkú spokojnosť 54 % respondentov a nespokojnosť iba 25 %. O dosť horšie vyznieva vyhodnotenie dopravy do okolitých obcí, kde spokojnosť prejavilo 35 % a nespokojnosť 40 % respondentov.

Z pohľadu kvality života je veľmi dôležitým parametrom kvalita životného prostredia. Na túto otázku nám odpovedalo 36 % respondentov, že sú spokojní a 22 % naopak, že sú nespokojní so životným prostredím vo svojej obci (graf č. 3). Najvyššiu spokojnosť vyjadrili obyvatelia Gyňova, Nižnej Hutky, Vyšnej Hutky, Skároša a Valalik. Najhoršia kvalita životného prostredia je podľa obyvateľov v Haniska, Sokolany (blížkosť US Steel), Kokšov-Bakša (nachádza sa tu spaľovňa odpadov).

Graf č. 3: Spokojnosť s kvalitou životného prostredia v obciach RZO Hornád

Záver

Problém vidieka a jeho smerovanie sleduje viacero vedných odborov, ale najkomplexnejšie ho môžu analyzovať a syntetizovať priestorovo-sociálne disciplíny, medzi ktoré bezpochyby patrí geografia. Výskum vidieka sa často zameriava na priestorovo väčšie jednotky, ktoré v súčasnosti vznikli „z dola“, tzv. vidiecke mikroregióny, a ktoré začínajú riešiť svoje problémy spoločne, nakoľko ako samostatné vidiecke obce, často menšieho prírodno-demografického potenciálu nie sú schopné realizovať aj tú najzákladnejšiu kvalitu života v obci.

V príspevku sa zameriavame na vybrané aspekty humánno-geografického potenciálu vybraného RZO Hornád v suburbánnej zóne druhej metropoly Slovenska – Košice. Na potvrdenie, resp. zamietnutie hypotéz o možnom smerovaní týchto aspektov sme realizovali podrobný behaviorálny výskum v uvedenom združení. Najväčšia nespokojnosť sa potvrdila v možnosti a sortimente pracovných príležitosti v mieste bydliska. Taktiež sa prejavila nespokojnosť s rastúcim negatívnym vplyvom na životné prostredie, či už lokálne, alebo regionálne.

Literatúra

- Bacsó, P.** 2007. Vybrané indikátory kvality bývania v obvode Štúrovo. Zborník príspevkov z 8. vedeckej konferencie doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov, 18.-19.4. 2007, FPV UKF Nitra
- Hornák, M. – Rochovská, A.** 2007. Vybrané aspekty kvality života vo vnútorných perifériách Slovenska. In. *Geographia cassoviensis I.*, 2007, s. 55-60. ISSN 1337-6748, ISBN 978-80-7097-700-2
- Ira, V. – Michálek, A. – Podolák, P.** 2005. Kvalita života a jej regionálna diferenciácia v SR. *Životné prostredie*. Vol.39, No.6, s. 290-294.
- Johnston, R.J., Gregory, D., Smith, D.M. (eds).** 1994. *The Dictionary of Human Geography*. Oxford: Blackwell.
- Slavík, V. – Bačík, V.** 2007. Mikroregióny ako podklad ku komunálnej reforme v SR. In. *Geographia cassoviensis I.*, 2007, s. 169-174. ISSN 1337-6748, ISBN 978-80-7097-700-2
- Spišiak, P. – Danihelová, D.** 1998. Niektoré otázky kvality života v suburbánnom priestore Bratislavy. *Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Comenianae – Geographica No.41*, Bratislava, s. 155-163. ISBN 80-223-1372-6

SELECTED ASPECTS OF QUALITY OF LIFE IN THE COMMUNITIES OF THE HORNÁD REGIONAL ASSOCIATION

Resumé

The issues concerning rural areas are being studied by many scientific disciplines. Geography that belongs to spatial-social disciplines is able to complexly analyze and synthesise such issues. The research of rural areas often aims at spatially larger units that have been created by “bottom up” process – microregions. They were created to solve the problem together since they cannot provide the basis services to citizens individually. In the paper we concern with selected aspects of human geographical potential of the Hornád microregion in the

suburban zone of the city of Košice. In order to confirm or deny the hypotheses about the further development of the microregion we have conducted the in-depth behavioural research. The people claimed to be dissatisfied with the job opportunities in the communities, they were also discontent with increasing negative influence on the natural environment at the local or regional level.

Doc. RNDr. Peter Spišiak, CSc., Mgr. Marián Kulla, PhD., RNDr. Janetta Nestorová-Dická

Ústav geografie, Prírodovedecká fakulta UPJŠ, Jesenná 5, 040 01 Košice

E-mail: spisiak@fns.uniba.sk, marian.kulla@upjs.sk, janetta.dicka@upjs.sk

Recenzovala: Doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.

Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckých projektov VEGA č.1/3063/06 a VEGA č.1/0088/08

ZMENY V DOCHÁDZKE A ODCHÁDZKE DO ZAMESTNANIA V OKRESOCH BANSKÁ BYSTRICA A ZVOLEN V ROKOCH 1991 - 2001

Daniela Vigašová

Abstract

This paper is focused on evaluation of commuting to work: case study of districts Banská Bystrica and Zvolen. Commuting to work which is caused mostly by the mismatch of job and household location is one of the important social-economic effects of the society. The commuting data are from the decennial Population Censuses from 1991 to 2001. The analysis shows the changes in volume of commuters, spatial structure of in districts Banská Bystrica and Zvolen in the years 1991 and 2001.

Keywords: commuting to work, changes in spatial structure of commuting, changes in volume of commuters

Úvod

Dochádzka, rovnako aj odchádzka do zamestnania, je jedným z najvýznamnejších druhov priestorového pohybu obyvateľstva a tiež jedným z veľmi dôležitých procesov ovplyvňujúcich priestorovú štruktúru spoločnosti. Patrí medzi najčastejšie analyzované sídelné väzby, lebo odráža vzťah medzi miestom pracoviska a miestom bydliska (Glaser-Opitzová, 2004). Proces dochádzky do zamestnania je vyvolaný predovšetkým rozdielmi medzi rozmiestnením zdrojov pracovných síl a miest ich potreby z hľadiska počtu a štruktúry pracovníkov. Smery a vzdialenosti dochádzky sú významne ovplyvnené požiadavkou pracovných síl podľa odvetví, charakterom práce a kvalifikačných požiadaviek, koncentráciou osídlenia, dopravnými možnosťami a celkovou atraktivitou centier dochádzky (Čtrnác, 1983).

Cieľom tohto príspevku je zistiť zmeny v dochádzke do zamestnania vo vybraných okresoch Banská Bystrica a Zvolen v období 1991 - 2001. Snahou je zhodnotiť priestorovú štruktúru dochádzky do zamestnania v týchto okresoch, ako i poukázať na zmeny objemu dochádzajúcich (i odchádzajúcich) .

Pojem dochádzky do zamestnania a problematika získavania údajov

Pod pojmom „dochádzka do zamestnania“ najčastejšie rozumieme cestovanie medzi miestom bývania a miestom pracoviska (Goodall,

1987). Dochádzka do zamestnania býva často zamieňaná s migráciou, pričom ako to vidíme v práci Eliassona a kol. (2003), ide o dva rôzne priestorové javy, ktoré závisia v priestore predovšetkým od výberu jednotlivcov. Tento výber, ktorý ovplyvňuje správanie jednotlivca v priestore, je daný vzdialenosťou, cenou prepravy a dostupnosťou daného miesta bydliska alebo miesta pracoviska.

Pri štúdiu dochádzky do zamestnania je najčastejším problémom jej kvantitatívneho ale i kvalitatívneho zhodnotenia dostupnosť a získavanie štatistických materiálov. Jedným zo základných zdrojov údajov o dochádzke sú výsledky sčítania obyvateľov. Ako konštatuje Horner (1999) pri analyzovaní aspektov dochádzky do zamestnania v Írskej republike, údaje získavané Centrálnym štatistickým úradom podliehajú viacerým problémom pri vyhodnocovaní, ako je napríklad aj neuvedenie jednotlivých údajov, čo sa neskôr stáva prekážkou relevantného a hodnoverného výskumu.

Podobné problémy získavania dát sa týkajú aj sledovanej dochádzky v bývalom Československu a na Slovensku. Štatistické sledovanie tohto druhu pohybu obyvateľstva je veľmi náročné a metodicky sa rozpracováva postupne až v povojnových rokoch (od roku 1961) a pri veľkých populačných cenoch (Jureček, 1967). V tomto prípade sa stretávame najmä s problémami súvisiacimi so zmenami územnosprávneho členenia, s pričleňovaním sa a odčleňovaním sa obcí, odlišnosťami v metodike zisťovania údajov o dochádzke, sledovaní dochádzky len z bilančného hľadiska (kraje a okresy, rok 1980) a len za kategóriu ekonomicky tzv. pracujúcich v národnom hospodárstve a inými.

Zo spomenutých dôvodov sme si pri zhodnotení zmien v dochádzke do zamestnania v okrese Banská Bystrica a Zvolen zvolili údaje o dochádzke zo sčítania ľudu, domov a bytov k 3. marcu 1991 a zo sčítania obyvateľov, domov a bytov k 26. máju 2001 (ŠÚ SR, 1994; ŠÚ SR, 2003a, 2003b).

Výsledky za obidva spomenuté sčítacie obdobia boli spracované na základe údajov, ktoré pozostávajú z miesta (obce, okresu) trvalého bydliska sčítanej osoby a z miesta (obce, okresu) pracoviska. Údaje pre účely tejto štúdie bolo treba najprv upraviť, keďže v roku 1996 došlo k novému územnosprávnemu členeniu Slovenska a tak sa jednotlivé okresy z roku 2001 nezhodovali s okresmi z roku 1991 (do súčasného okresu Banská Bystrica patril v roku 1991 aj okres Brezno a do okresu Zvolen patrili v roku 1991 aj okres Krupina a okres Detva, ktorý vznikol v roku 1996). Údaje bolo treba „očistiť“ o tieto okresy a k nim spadajúce obce.

Pri dochádzke do zamestnania ide o taký pohyb, pri ktorom dochádza k prekročeniu hranice najnižšej administratívnej jednotky, t.j. obce, v ktorej mala sčítacia osoba trvalý pobyt. V údajoch o dochádzke (resp. odchádzke) do zamestnania sú uvedené len tie obce, z ktorých odchádza desať a viac osôb. Dochádzajúci môže za prácou dochádzať denne a inak ako denne. Dennou

dochádzkou sa rozumie každodenné pravidelné dochádzanie. Ako uvádza Michniak (2005), za denne dochádzajúcich sa v tomto prípade považujú aj osoby prechodne ubytované v mieste zamestnania, ktoré nepožiadali o zmenu trvalého pobytu (ubytovaní v ubytovni alebo podnájme).

Priestorová štruktúra dochádzky do zamestnania v okrese Banská Bystrica

V dôsledku transformácie spoločnosti, sociálno-ekonomických a politických zmien na Slovensku po roku 1989, nastala po tomto roku nielen zmena priestorovej štruktúry spoločnosti, ale v neposlednom rade i zmena dochádzky do zamestnania (veľkosť a jej smer) v jednotlivých regiónoch Slovenska (Michniak, 2003). Pri porovnaní celoslovenských výsledkov za roky 1991 a 2001, oproti roku 1991 intenzita dochádzky v roku 2001 relatívne poklesla (o 2,3%) najmä v súvislosti s makroekonomickým vývojom, ktorý prebiehal od roku 1991 do roku 2001. (Glaser-Opitzová, 2004). Tieto transformačné zmeny sa premietli i do zmeny v priestorovej štruktúre dochádzky do zamestnania v okresoch Banská Bystrica a Zvolen.

Z výsledkov sčítania obyvateľstva v roku 1991, trvalo bývalo v okrese Banská Bystrica 113 248 osôb (podľa nového územno-správneho členenia) z toho ekonomicky aktívnych osôb bolo 60 136 (53,1%) z celkového počtu trvalo bývajúcich. Úhrn dochádzajúcich v okrese predstavoval celkovo 19 506 osôb, z toho dochádzalo do zamestnania v rámci okresu 12 622 osôb (64,7% všetkých dochádzajúcich) a z iných okresov dochádzalo 6 884 osôb (35,3% všetkých dochádzajúcich). K dochádzajúcim z iných okresov patria dochádzajúci najmä z okresov Zvolen (1 502 osôb; 21,8%), Brezno (1 284 osôb; 18,6%) a Liptovský Mikuláš so 608-mi dochádzajúcimi (0,8%). Najväčšou obcou dochádzky bolo okresné mesto Banská Bystrica, kam dochádzalo až 12 072 osôb.

Úhrn odchádzajúcich okresu predstavoval v roku 1991 – 15 391 osôb, z toho odchádzajúci mimo okres predstavovali 2 759 osôb (17,9% všetkých odchádzajúcich) a v rámci okresu odchádzalo za prácou 12 632 osôb (82,1%). Z okresov, do ktorých odchádza najviac pracujúcich mimo okres Banská Bystrica, patrí okres Zvolen (1 135 osôb; 41,1%), Bratislava (376 osôb; 13,6%) a Brezno (255 osôb; 0,9%). Najväčšou obcou odchádzky v okrese Banská Bystrica bolo mesto Banská Bystrica so 6 633-mi odchádzajúcimi.

V roku 2001 trvalo žilo v okrese Banská Bystrica 111 984 obyvateľov; počet ekonomicky aktívnych osôb bol 59 256 (52,9% z trvalo bývajúcich). Ekonomicky aktívnych mužov bola opäť nepatrná väčšina (50,1%).

Tab. č.1 Porovnanie dochádzky za prácou v okresoch Banská Bystrica a Zvolen

Okres	Dochádzka - počet osôb		Odchádzka - počet osôb	
	1991	2001	1991	2001
Banská Bystrica	19 506	17 213	15 391	13 061
Zvolen	15 813	11 956	10 313	9 457

Zdroj: Dochádzka do zamestnania, škôl a učenia, 1994; Dochádzka do zamestnania, 2003

Pri porovnaní úhrnu dochádzky a odchádzky v okrese Banská Bystrica za roky 1991 a 2001 si môžeme všimnúť (tab. č.1), že zatiaľ čo dochádzka v roku 1991 predstavovala 19 506 osôb a odchádzka 15 391 osôb, v roku 2001 tvorila dochádzka len 17 213 osôb (o 2 293 dochádzajúcich menej ako v roku 1991) a odchádzka 13 061 osôb (opäť pokles o 2 330 osôb oproti roku 1991). Pritom počet ekonomicky aktívnych osôb poklesol (rovnako ako aj počet trvalo bývajúcich v okrese) medzi sčítaniami v roku 1991 a 2001 o cca 1000 osôb.

Z tohto počtu dochádzajúcich, dochádzalo do okresu Banská Bystrica 9 796 osôb (56,9%) v rámci okresu a 7 417 (43,1%) osôb z iných okresov Slovenska. Z iných okresov dochádzalo do okresu Banská Bystrica najviac osôb z okresu Zvolen (1 971 osôb; 26,5%), Brezno (1 456 osôb; 19,6%), Ružomberok (300 osôb; 0,4%), Detva (270 osôb; 0,36%) a 248 osôb; Žiar nad Hronom (0,33%). Obcou, s najväčším objemom dochádzajúcich, je mesto Banská Bystrica (12 192 osôb; 70,8% všetkých dochádzajúcich okresu).

Z celkového počtu odchádzajúcich v roku 2001, odchádzalo v rámci okresu 9 796 osôb (75%) a mimo okres Banská Bystrica odchádza len 3 265 osôb (25%). Najväčšia odchádzka z okresu Banská Bystrica mimo okres smeruje do okresu Zvolen (989 osôb; 34,5%), Bratislava (742 osôb; 25,9%), a Brezno (431 osôb; 15%). O čosi menej, v porovnaní s rokom 1991, odchádza pracujúcich z mesta Banská Bystrica v roku 2001 (4 869 osôb).

Priestorová štruktúra dochádzky do zamestnania v okrese Zvolen

Trvalo bývajúce obyvateľstvo okresu Zvolen predstavovalo v roku 1991 celkovo 66 811 obyvateľov (hranice okresu z roku 1996), pričom ekonomicky aktívni v okrese tvorili zložku - 34 920 osôb. Počet dochádzajúcich do zamestnania v okrese tvorilo 15 813 osôb, z toho v rámci okresu dochádzalo za prácou 7 317 osôb (46,2 všetkých dochádzajúcich v okrese) a prílev dochádzajúcich z iných okresov v SR predstavovalo 8 496 osôb (53,8%). Tento počet prevyšoval počet dochádzajúcich v rámci okresu o 1 179 dochádzajúcich. Najviac pracujúcich z iných okresov v SR prišlo z okresu Detva (2 893 osôb; 34,1%), Krupina (1 244 osôb; 14,6%), Banská Bystrica (1 135 osôb; 13,3%) a Žiar nad Hronom (675 osôb; 0,8%). V dochádzke do práce bola teda v roku 1991 rozhodujúcou obcou

dochádzky Detva so skoro 1/3 dochádzajúcich. Do mesta Zvolen (najväčšej obce dochádzky) dochádzalo 12 860 osôb.

Z okresu Zvolen odchádzalo spolu 10 313 osôb, z toho mimo okres odchádzalo 3 115 osôb a v rámci okresu odchádzalo 7 198 osôb. Najviac odchádzajúcich mimo okresu Zvolen smerovalo do okresu Banská Bystrica (1 502 osôb; 48,2%), Detva (484 osôb; 15,5%) a Žiaru nad Hronom (339 osôb; 10,9%). Najviac pracujúcich odchádzalo z mesta Zvolen, ako obce s najväčšou odchádzkou, 3 016 pracujúcich.

Pri porovnaní dochádzky a odchádzky do zamestnania z rokov 1991 a 2001, podobne ako pri okrese Banská Bystrica, i tu vidíme mierny pokles dochádzajúcich do okresu Zvolen, v roku 1991 tvorila dochádzka 15 813 osôb a v roku 2001 – 11 956 osôb. Ide tu teda o pokles o 3 857 osôb, čo je viac ako tvoril rozdiel v dochádzke do okresu Banská Bystrica. Okres Zvolen kryl totiž, v roku 2001, svoje voľné pracovné miesta prevažne z vlastných zdrojov (obce v rámci okresu) a znížila sa dochádzka z okresu Krupina a Detva.

V okrese Zvolen žilo podľa sčítania osôb v roku 2001 - 67 633 osôb, z čoho bolo 35 260 osôb ekonomicky aktívnych. Dochádzka z obcí v rámci okresu predstavovala 5 603 pracujúcich (46,9% všetkých dochádzajúcich) a obcí mimo okresu Zvolen – 6 353 osôb (53,1%). Najviac z dochádzajúcich do okresu Zvolen tvorili obyvatelia z iných okresov SR, a to z okresu Detva (2 443 osôb; 38,4%), Banská Bystrica (989 osôb; 15,5%), Krupina (665 osôb; 10,4%) a Žiar nad Hronom (400 osôb; 0,6%). Do najväčšej obce dochádzky – Zvolena – dochádzalo spolu 9 090 ekonomicky aktívnych.

Podobný pokles, ako pri dochádzke, zaznamenávame aj pri odchádzke do zamestnania v okrese Zvolen, kedy v roku 1991 odchádzalo z okresu Zvolen 10 313 osôb a v roku 2001 to bolo 9 457 osôb. Tu je ale rozdiel o čosi menší (pokles len o 856 osôb). Počet ekonomicky aktívnych osôb pritom narástol v roku 2001 oproti roku 1991 o približne 300 osôb (rovnako i počet trvalo bývajúcich osôb v okrese). Odchádzka v rámci okresu predstavovala z celkového počtu odchádzajúcich z okresu 5 603 osôb (59,2%) a odchádzka do iných okresov bola o čosi menšia – 3 854 osôb (40,8%). Z toho najväčšia bola odchádzka do okresu Banská Bystrica (1 971 osôb; až 51,1%), menšia bola do okresu Detva (447 osôb; 11,6%), Bratislavy (439 osôb; 11,4%) a Krupiny (220 osôb; 0,6%).

Záver

Transformačné zmeny, ktoré sa premietli aj do intenzity dochádzky na celoslovenskej úrovni. Ako sme to spomenuli už vyššie, pokles dochádzky a odchádzky bol zaznamenaný v roku 2001 oproti roku 1991 aj v okresoch Banská Bystrica a Zvolen (tab. č.1).

Vysoký ekonomický rast (rast HDP) a vysoký dopyt po pracovných silách na trhu práce po roku 1989 sa odzrkadlil aj pri sčítaní obyvateľstva, a to konkrétne na vysokých hodnotách dochádzky za prácou v oboch okresoch. Pomerne vysoké hodnoty nadobúdala aj odchádzka do zamestnania.

Nová makroekonomická stabilizácia, ktorej cieľom bola aj redukcia rýchlo rastúceho domáceho produktu sa prejavila aj v dopyte po pracovných silách, kedy v roku 2001 prudko vzrástla nezamestnanosť, čo malo dopad i na dochádzku do práce. Hodnoty dochádzky i odchádzky klesli v prípade okresu Banská Bystrica skoro zhodne o cca 2 300 dochádzajúcich a v prípade okresu Zvolen poklesla výrazne len dochádzka (o cca 3 800 osôb).

Príčiny však netreba hľadať len v ekonomickej situácii po roku 1989 a zmenami v spoločnosti, ale veľký vplyv na priestorovú zmenu dochádzky do zamestnania malo aj nové územno-správne členenie v roku 1996. Vtedy sa od okresu Banská Bystrica odčlenil okres Brezno, a väzby medzi obcami v okrese Banská Bystrica a obcami v okrese Brezno sa síce nezrušili, ale výraznejšie sa oslabili (väčšina obyvateľov okresu Brezno si hľadalo prácu v obciach v rámci okresu). Pozíciu okresu s najväčšou dochádzkou i odchádzkou si zachoval Zvolen. Podobná bola aj situácia aj v okrese Zvolen, od ktorého sa v roku 1996 odčlenil okres Krupina a Detva. Okres Detva, ako novovzniknutý okres, si však zachoval vedúce postavenie v objeme dochádzky za prácou (nemalo predtým status okresného mesta) a v objeme odchádzky do okresu Zvolen dominoval okres Banská Bystrica.

Literatúra

Čtrnáct, P. 1983. Dojíždka do zaměstnání podle výsledků sčítání 1980.

Demografie, 25, 221-233.

Dochádzka do zamestnania, škôl a učenia (výsledky sčítania ľudu, domov a bytov 1991). 1994. Okres Banská Bystrica a okres Zvolen. Bratislava, Štatistický úrad SR.

Dochádzka do zamestnania. (Výsledky sčítania obyvateľov, domov a bytov 2001). 2003.

Bratislava, Štatistický úrad SR, CD ROM.

Eliasson, K. et al. 2003. Geographical labour mobility: migration or commuting? *Regional Studies*, 37, 827-837.

Glaser-Opitzová, H. 2004. Dochádzka do zamestnania v Slovenskej republike. *Slovenská štatistika a demografia*, 14, 49-61.

Goodall, B. 1987. The Penguin dictionary of human geography. Harmondsworth (Penguin).

- Horner, A.** 1999. The Tiger Stirring: Aspects of commuting in the Republic of Ireland 1981-1996. *Irish Geography*, 32, 99-111.
- Jureček, Z.** 1967. Dojíždka do zaměstnání. *Demografie*, 9, 114-131.
- Michniak, D.** 2003. Vybrané aspekty hodnotenia dochádzky do zamestnania do Bratislavy v roku 2001. *Slovenská štatistika a demografia*, 13, 26-37.
- Michniak, D.** 2005. Niektoré priestorové aspekty dochádzky do zamestnania za prácou na Slovensku v roku 2001 na úrovni okresov. *Geografický časopis*, 57, 207-227.

CHANGES IN COMMUTING TO WORK IN DISTRICTS BANSKÁ BYSTRICA AND ZVOLEN IN THE YEARS 1991 – 2001

Resumé

Transformation changes after the year 1989 have influenced our society and have caused also changes in the volume of commuters and spatial structure of commuting. On one side the macroeconomic stabilisation, high inflation, changes in demand for labour forces, high unemployment in 2001 and spatial changes in 1996 caused that the number of commuters of districts Banská Bystrica (of about 2 300 commuters) and Zvolen (of about 3 800 commuters) decreased between years 1991 – 2001.

On the other side the fact that district Banská Bystrica and Zvolen cooperate together for a long time in the way of commuting is still true. The commuting between Banská Bystrica and Zvolen is still very high – their exchange of commuters represents ½ of all commuters of both districts. For Zvolen is also very important exchange of commuters from district Detva nowadays.

Tab. No.1 The comparison of commuting to work in districts Banská Bystrica and Zvolen

Mgr. Daniela Vigašová

Adresa pracoviska autora: Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny

Prírodovedecká fakulta, Univerzita Komenského, Mlynská dolina 842 15
Bratislava 4

E-mail: danielavigasova@fns.uniba.sk

Recenzoval: Prof. RNDr. Jaroslav Mazúrek, CSc.

EKOTURIZMUS A REGIONÁLNY ROZVOJ NA SLOVENSKU

Anna Vrábľová

Abstract

One of the conditions of accomplishing the fulfilment of the obligation, to which the European Union has engaged, and that is the ambition to balance the economic and social development of the member countries at all levels of administration with considering ensuring the sustainable condition of environment, is the growth of competitiveness of regions and their sustainable development, supported by of industry and services restructuring. The key targets in The Strategy of the Sustainable Development of the European Union – economical prosperity, social fairness and solidarity and conservation of environment, correspond with main characteristics defining the sector of the sustainable tourism, ecotourism. Our contribution is concerned with perspective of its development in Slovakia.

Keywords: ecotourism, sustainable, development, environment

Úvod príspevku

Jednou z podmienok splnenia záväzku, ku ktorému sa Európska únia hlási, a tým je snaha o zosúladenie ekonomického a sociálneho rozvoja členských krajín EÚ na všetkých úrovniach riadenia so súčasným zohľadnením a zabezpečením trvalo udržateľného stavu životného prostredia, je rast konkurencieschopnosti regiónov a ich trvaloudržateľný rozvoj, podporovaný reštrukturalizáciou priemyslu a služieb. Kľúčové ciele Stratégie trvalo udržateľného rozvoja EÚ – hospodárska prosperita, sociálna spravodlivosť a súdržnosť a ochrana životného prostredia korešpondujú s hlavnými charakteristikami definujúcimi odvetvie trvaloudržateľného cestovného ruchu, ekoturizmus. Náš príspevok je venovaný perspektíve jeho rozvoja na Slovensku.

Vývoj ekoturizmu

Pojmy *trvalá udržateľnosť* (sustainability) a *trvalo udržateľný rozvoj* (sustainable development) sa začali používať začiatkom sedemdesiatych rokov najmä v súvislosti s poznaním, že nekontrolovateľný rast akéhokoľvek typu (populácie, výroby, spotreby, znečistenia a pod.) nie je udržateľný v prostredí existujúcich obmedzených zdrojov. To platí i pre rozvoj cestovného ruchu.

Ekoturizmus je jednou z foriem trvaloudržateľného cestovného ruchu. Od svojho „objavenia“ v osemdesiatych rokoch minulého storočia ako výsledku snahy o obmedzenie negatívneho vplyvu cestovného ruchu na životné prostredie, vyzdvihovania ako jedinečného spôsobu riešenia problémov spojených s ochranou životného prostredia v cestovnom ruchu, až po zatracovanie ako nevýznamnej okrajovej, akoby alternatívnej cesty riešenia problematiky cestovného ruchu a trvaloudržateľného regionálneho rozvoja stal sa ekoturizmus v roku 2002, ktorý bol Organizáciou spojených národov vyhlásený za medzinárodný rok ekoturizmu, opäť intenzívne skúmaným javom. Vývoj ekoturizmu zaznamenal tieto mimoriadne výkyvy popularity a dôveryhodnosti aj pre nejednoznačnosť jeho definície.

Definícia ekoturizmu

Definovanie pojmu ekoturizmus bolo dlhodobým procesom, no i tak neexistuje jediné všetkými zainteresovanými prijaté znenie. Martha Honey v publikácii „Ekoturizmus a trvaloudržateľný rozvoj“ (1999) uviedla charakteristiky ekoturizmu, ktoré sa stali štandardom v jeho definovaní: Ekoturizmus podľa nej znamená cestovanie do prírodných destinácií, ktoré minimalizuje nepriaznivý dosah na životné prostredie, buduje environmentálne povedomie, poskytuje priame finančné príspevky pre ochranu životného prostredia, poskytuje finančný prospech a podporu pre miestnych obyvateľov, rešpektuje miestnu kultúru, podporuje ľudské práva a demokratické hnutia. The International Ecotourism Society (TIES) (Medzinárodná spoločnosť pre ekoturizmus) definuje ekoturizmus ako „zodpovedné cestovanie do prírodných oblastí, ktoré ochraňuje životné prostredie a zlepšuje život miestnych obyvateľov“ a v jeho ponímaní tí, ktorí sa podieľajú na ekoturistických aktivitách by mali dodržiavať nasledujúce princípy: minimalizovať dopady, budovať environmentálne a kultúrne povedomie a rešpekt, poskytovať pozitívne zážitky pre návštevníkov aj hostiteľov, poskytovať priamu finančnú podporu pre ochranu životného prostredia, poskytovať finančnú podporu a posilnenie kompetencií miestnemu obyvateľstvu a vzbudiť citlivý prístup k politickej, environmentálnej a sociálnej klíme hostiteľských krajín. Podľa World Tourism Organisation (WTO) (Svetovej organizácie pre turizmus) je ekoturizmus cestovanie do prírodných oblastí, ktoré zahŕňa princípy udržateľného cestovného ruchu, smerujúce k „pokrytiu potrieb dnešných návštevníkov a hostiteľských regiónov pri súčasnej ochrane a posilnení príležitostí pre budúcnosť. Má viesť k takému manažmentu všetkých zdrojov, ktorý naplní ekonomické, sociálne a estetické potreby a pritom zachová kultúrnu integritu, základné ekologické procesy a životodarné systémy“. Podľa Quebeckej deklarácie o ekoturizme sa ekoturizmus

líši od širšieho pojmu trvaloudržateľný turizmus týmito princípmi: aktívne prispieva k ochrane prírodného a kultúrneho dedičstva, zapája miestnych a pôvodných obyvateľov do svojho plánovania, rozvoja a prevádzky, čím prispieva k ich blahobytu, interpretuje prírodné a kultúrne dedičstvo návštevníkovi, je vhodný pre individuálnych návštevníkov a organizované zájazdy malých skupín. Je zameraný na miestnu faunu, flóru a kultúru ako hlavné atraktivity a poskytovateľov služieb povzbudzuje k tomu, aby podporovali udržateľné praktiky, ako sú šetrenie energiou, opätovné využitie vody, recyklácia, predchádzanie znečisťovaniu a minimalizácia produkcie odpadu.

Pozitíva a negatíva ekoturizmu

Hoci sa ekoturizmus z ekonomického hľadiska často považuje za skromný, dokonca v trhových číslach za nevýznamný v oblasti cestovania a turizmu, v celosvetovom meradle je jedným z najrýchlejšie rastúcich sektorov turistického priemyslu s ročným rastom o 10-15% (Miller, 2007).

TIES vo svojom dokumente Fact Sheet : Global Ecotourism (2006) (Globálny ekoturizmus v číslach) uvádza, že začínajúc v 90. rokoch, ekoturizmus rástol 20%-30% ročne. V r. 2004, ekoturizmus/prírodný turizmus globálne rástol trinásťkrát rýchlejšie ako turistický priemysel celkovo. United Nations Environmental Program (UNEP) Environmentálny program OSN a organizácia Conservation International (Medzinárodná ochrana prírody) indikujú, že väčšina expanzie turizmu sa vyskytuje v prírodných uzemiach a ich okolí. Analytici predpovedajú boom v prírodnom turizme – sektore už teraz rastúcom o 20% ročne – a naznačujú, že skoré pretvorenie turizmu na trvaloudržateľný prinesie zisky. V časti Ekonomika ekoturizmu vs. masového turizmu tento dokument hovorí, že v Dominikánskej republike, v Karibskej oblasti, turisti ubytovaní v malých, prírodných ubytovaniach minú osemnásťkrát viac než pasažieri výletných lodí počas pobytu na ostrove. V Národnom parku Komodo v Indonézii, nezávislí cestovatelia minú takmer 100 US\$ za návštevu, pričom návštevníci so zakúpeným pobytom ako balíkom služieb iba polovicu. V kontraste k nim, pasažieri vyhladkových lodí minú priemerne 3 centy v lokálnej ekonomike. 80% prostriedkov za turistické „all inclusive“ balíky ide aerolíniám, hotelom a iným medzinárodným spoločnostiam. EKO ubytovanie sa prenájíma a zobchoduje miestne a niekedy prináša až 95% prostriedkov pre miestnu ekonomiku.

Z uvedeného vyplýva, že ani ekonomické ukazovatele prínosu ekoturizmu nie sú zanedbateľné, mimoriadny význam a nepostrádateľnosť sa mu však pripisuje v jeho schopnosti ovplyvniť hlavný prúd turizmu a pripraviť podmienky pre intenzívnejšie zavádzanie trvaloudržateľných praktík. Hodnota ekoturizmu leží

v možnosti poskytnúť win:win:win situáciu pre životné prostredie, ekonomiku a miestnu komunitu s existujúcimi sociálnymi a kultúrnymi štruktúrami.

Ako sme už konštatovali, postoj k ekoturizmu počas posledných tridsiatich rokov zaznamenal rozpätie od prehnaného obdivu ako k receptu na všetko po zatracovanie, a teda je zrejmé, že ekoturizmus pri extrémnom prístupe, má svoje negatíva.

Definície ekoturizmu vyznievajú priateľsky pre životné prostredie, ekonomiku a miestnu komunitu, no v praxi boli zaznamenané mnohé negatívne dopady na tieto oblasti, napríklad pre Južnú Afriku je ekoturizmu významne ekonomický prínosný, no nevyhla sa takým javom, ako sú fyzické premiestňovanie osôb, hrubé porušovanie základných práv miestneho obyvateľstva a poškodzovanie životného prostredia – ďaleko prevažujúce strednodobé ekonomické benefity.

Existuje i názor, že ekoturizmus nie je ani ekologický, ani sociálne výhodný, hoci pretrváva ako stratégia rozvoja a ochrany životného prostredia.

Postavenie ekoturizmu v medzinárodných dokumentoch

Environmentálny program Organizácie spojených národov (UNEP) vyzdvihuje ekoturizmus ako rozvojový nástroj, ktorý môže podporiť tri základné ciele Dohovoru o biologickej diverzite, a to chrániť biologickú (a kultúrnu) diverzitu posilňovaním systému správy chránených území (verejných alebo súkromných) a zvyšovaním hodnoty zdravých ekosystémov, podporovať udržateľné využitie biologickej diverzity vytváraním príjmov, zamestnanosti a podnikateľských príležitostí v ekoturizme a súvisiacich službách, podporovať spolu s miestnym a pôvodným obyvateľstvom prínos rozvoja ekoturizmu získaním ich informovaného súhlasu a plného zapojenia do plánovania a riadenia turistického podnikania.

Politika Európskej únie vo vzťahu k cestovnému ruchu uplatňuje zásadu, že cestovný ruch je predovšetkým v kompetencii národných štátov. Únia môže presadzovať aktivity, ktoré koordinujú, podporujú alebo rozširujú aktivity členských štátov vrátane prijímania príslušných právnych aktov. Dosiaľ najvýznamnejšou iniciatívou Európskej únie bola rezolúcia Európskeho parlamentu k cestovnému ruchu v máji 2002. V tomto dokumente je zakotvené, že konkurencieschopnosť cestovného ruchu sa má dosahovať pri zabezpečení udržateľného rastu cestovného ruchu. Stratégia trvalo udržateľného rozvoja EÚ (STUR EÚ) stanovuje jedinú, súvislú stratégiu o tom, ako EÚ efektívnejšie naplní svoj pretrvávajúci záväzok riešiť výzvy trvalo udržateľného rozvoja.

Uznesenie Európskeho parlamentu z 29. novembra 2007 o obnovení politiky EÚ v oblasti cestovného ruchu: za pevnejšie partnerstvo v rámci európskeho cestovného ruchu v časti Sociálne, hospodársky a environmentálne

trvalo udržateľný cestovný ruch poukazuje na potrebu novej politiky cestovného ruchu, aby bol európsky cestovný ruch trvalo udržateľný z hospodárskeho, sociálneho, územného, environmentálneho a kultúrneho hľadiska.

V medzinárodných dokumentoch je samotný ekoturizmus alebo turizmus zabezpečujúci trvalý rozvoj cestovného ruchu v území pri dodržaní podmienok ochrany životného prostredia spomínaný ako jeden z významných faktorov uskutočňovania novej politiky regionálneho rozvoja.

Postavenie ekoturizmu v strategických dokumentoch SR

Národná stratégia trvalo udržateľného rozvoja SR / Akčný plán trvalo udržateľného rozvoja na roky 2005 - 2010, Koncepcia územného rozvoja Slovenska 2001 a programy hospodárskeho a sociálneho rozvoja samosprávnych krajov predstavujú základné strategické dokumenty SR a určujú rámec pre stratégiu Národného strategického referenčného rámca (NSRR) na národnej úrovni. Sledujú ciele vedúce k rastu konkurencieschopnosti regiónov a ich trvalo udržateľnému rozvoju, podporovanému prostredníctvom reštrukturalizácie priemyslu a služieb a opatrení reagujúcich na zmeny vyvolané globalizáciou.

Základ vízie a strategického cieľa (NSRR) vychádza zo Stratégie TUR EÚ, ktorá kladie dôraz na schopnosť efektívne využívať zdroje, hospodáriť s nimi a využívať potenciál pre ekologickú a sociálnu inováciu hospodárstva a tým zabezpečiť prosperitu, ochranu životného prostredia a sociálnu súdržnosť, čo je aj principiálnym základom vízie a strategického cieľa NSRR, ktoré explicitne hovoria o tom, že „konvergencia ekonomiky SR k priemeru EÚ-15“ a „zvyšovanie zamestnanosti a konkurencieschopnosti a výkonnosti regiónov a slovenskej ekonomiky“ musia byť dosahované za podmienky trvalo udržateľného rozvoja, pričom trvalo udržateľný rozvoj zahŕňa v sebe ekonomickú, sociálnu a environmentálnu zložku.

Zámerom štátnej politiky cestovného ruchu je zvyšovanie konkurencieschopnosti Slovenska a jeho trvalo udržateľný rozvoj, rozvoj zamestnanosti a flexibilita pracovných trhov, regionálny rozvoj a rozvoj podnikania, prezentácia a propagácia Slovenska. Zo súčasných dokumentov EÚ je zrejmé, že sa vidiecke oblasti stali príťažlivejšími a ponúkajú mnoho služieb v oblasti životného prostredia. Prispeli tak v posledných desaťročiach k tomu, že sa cestovný ruch stal dôležitým zdrojom diverzifikácie vidieckeho hospodárstva a je nutným doplnkom poľnohospodárskych činností. Tento potenciál vytvára predpoklady na rozvoj takých foriem trvalo udržateľného cestovného ruchu, ktoré zachovávajú a zhodnotia existujúce hodnoty a zároveň vytvoria zo Slovenska príťažlivú a atraktívnu destináciu. Politika cestovného ruchu preto bude podporovať formy cestovného ruchu šetrné k životnému prostrediu (vidiecka

turistika, agroturistika, pobyt v prírode a pri vode, cykloturistika po spevnených a vyznačených trasách, jazda na koni, golf, ekoturistika, využívanie hromadných dopravných prostriedkov a pod.). (Národný strategický plán rozvoja vidieka, 2006)

Perspektíva rozvoja ekoturizmu na Slovensku v strategických dokumentoch

Ekoturizmus má svoje pozitíva i negatíva, no medzinárodné spoločenstvo vyhodnotilo jeho pozitíva ako natoľko významné, že pri systematickej snahe o elimináciu jeho negatívnych dopadov, ho označuje za jeden z významných faktorov uskutočňovania novej politiky regionálneho rozvoja.

V strategických rozvojových dokumentoch Slovenskej republiky sa pojem ekoturizmus nenachádza (okrem ekoturistika v Národnom strategickom pláne rozvoja vidieka, 2006). Dôvodom môže byť, nejednoznačná definícia ekoturizmu, sporná klasifikácia, neschopnosť predstaviť si jeho aplikáciu na slovenské pomery, keďže prvoplánovo ekoturizmus vyznieva ako ekonomicky nevýhodný a neschopný podieľať sa výraznejšie na plnení hlavných priorít plánov regionálneho rozvoja ako sú rast zamestnanosti, rozvoj infraštruktúry regiónov a pod. a z týchto dôvodov i absencia vypracovaného štátneho rámca pre ekoturizmus.

Na druhej strane, pojmy trvaloudržateľný rozvoj, zahŕňajúci v sebe ekonomickú, sociálnu a environmentálnu zložku, a trvaloudržateľný cestovný ruch, od ktorého sa očakáva rozvoj zamestnanosti v ekonomicky zaostalých, prípadne odľahlejších regiónoch Slovenska a ochrana životného prostredia, sú podstatou nových rozvojových dokumentov. Nedá sa teda konštatovať, že by bol ekoturizmus v našich stratégiách rozvoja zamietnutý. Patrí k trvaloudržateľným spôsobom spoznávania a využívania krajiny a z toho vyplýva, že má perspektívu uplatniť sa i na Slovensku. A ako ukazujú čísla v dokumente TIES Globálny ekoturizmus (2007), možno ho vidieť ako jednu z alternatív zabezpečovania cieľov regionálneho rozvoja v prírodných oblastiach, ktoré patria k ekonomicky málo prosperujúcim. Dôležitým krokom k povzbudeniu rozvoja ekoturizmu na Slovensku je vypracovanie inštitucionálneho rámca, vrátane pravidiel eco-certifikácie, pre rozvoj tejto formy trvaloudržateľného cestovného ruchu, schopnej pripraviť podmienky pre intenzívnejšie zavádzanie trvaloudržateľných praktík do hospodárskeho života našej spoločnosti.

Okrem štátnej stratégie v tejto oblasti existujú dobrovoľné iniciatívy, ktoré majú v rozvoji ekoturizmu svoje nezastupiteľné miesto, no hlavnou myšlienkou súboru opatrení EÚ je, aby tieto dobrovoľné iniciatívy na jednej strane a štátom

kontrolované opatrenia (normy, predpisy, limity znečistenia) na strane druhej boli v rovnováhe.

Záver

Trvaloudržateľný rast ekonomiky je v oficiálnych dokumentoch celosvetovo prijatá stratégia rozvoja, podľa ktorej len rozvoj zachovávajúci súčasným i budúcim generáciám možnosť uspokojovať ich základné životné potreby a neznižujúci pritom rozmanitosť prírody a zachovávajúci prirodzené funkcie ekosystémov má budúcnosť. Nová stratégia rozvoja sa samozrejme vzťahuje na rozvoj cestovného ruchu. Jednou z trvaloudržateľných foriem cestovného ruchu je ekoturizmus. Keďže v medzinárodných dokumentoch je označovaný za rozvojový nástroj, pozornosť sme venovali jeho postaveniu v základných dokumentoch stanovujúcich stratégie rozvoja Slovenskej republiky. Nie je v nich priamo spomínaný, čo vzhľadom na nejasnosti s jeho charakteristikou, a s výsledkami niektorých medzinárodných projektov ekoturizmu, ktoré neboli len jasným prínosom ako sa po mnohé roky vo svete hlasno proklamovalo, ale naopak, priniesli výrazné negatíva oblastiam, ktoré mali chrániť, pochopiteľné. Strategické dokumenty rozvoja Slovenskej republiky otvárajú cestu rozvoju ekoturizmu zdôrazňovaním dôležitosti zavádzania trvaloudržateľných praktík aj v cestovnom ruchu. Tu je priestor, ktorý možno po spracovaní národnej koncepcie rozvoja ekoturizmu využiť opierajúc sa o dlhoročné skúsenosti medzinárodného spoločenstva a podporiť tak snahy dobrovoľných organizácií, pretože je v súbore opatrení EU zakotvená snaha o udržanie rovnováhy medzi dobrovoľnými iniciatívami, ktoré sa už na území Slovenskej republiky vyskytujú, na jednej strane a štátom kontrolovanými opatreniami v ekoturizme na strane druhej.

ECOTOURISM AND REGIONAL DEVELOPMENT IN SLOVAKIA

Resumé

The sustainable economical growth is in the official documents the worldwide accepted strategy of development, in terms of which only development preserving present and future generations possibility to satisfy their necessities of life not reducing diversity of nature and preserving natural ecosystems functions has a future. The new strategy of development naturally/obviously also refers to the development of tourism. One of the sustainable forms of tourism is ecotourism. As in international documents it is identified to be the tool of the development, we devoted our attention to its status in the basic documents establishing the strategies of the Slovak Republic development. Ecotourism is not directly mentioned in

them, which is according to the obscurity about its definition and results of some international ecotourism projects, which has brought sharp negative effects to areas, which they should protect, understandably. The Slovak Republic strategic development documents open the way to the development of ecotourism underlining the importance of implementing sustainable practices also in tourism. That is the room, which can be after the national development of ecotourism conception working out used to leaning on long-term experiences of the international community and support that way the efforts of voluntary organisations, because in the set of actions of the EU there is the ambition to keep the balance between voluntare initiatives, which have had already in Slovakia appeared, on one hand and state controled measures in ecotourism, on the other hand embodied.

Literatúra

- Národný strategický referenčný rámec Slovenskej republiky na roky 2007 – 2013.** 2007. Bratislava: Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja, 2007. 136 s.
- Honey M.** 1999. Ecotourism and Sustainable Development: Who Owns Paradise? Washington DC: Island Press, 1999. 405 s. ISBN-10 1559635827.
- Národný strategický plán rozvoja vidieka.** 2006. Bratislava.
- Uznesenie Európskeho parlamentu z 29. novembra 2007 o obnovení politiky EÚ v oblasti cestovného ruchu: za pevnejšie partnerstvo v rámci európskeho cestovného ruchu (2006/2129(INI))**
- Quebec Declaration on Ecotourism.** 2002. World Ecotourism Summit, July 2007.
- Fact Sheet : Global Ecotourism.** 2006. Washington: The International Ecotourism Society, 2006. 6 s.
- Kamauro, O.** (1996). Ecotourism: Suicide or Development? Voices from Africa
- Environmentálny program OSN (UNEP)**
- World Tourism Organisation (WTO)**
- Akčný plán trvalo udržateľného rozvoja v SR na roky 2005 – 2010.** 2005. Bratislava.

Meno a priezvisko autora

PaedDr. Anna Vrábľová,
Katedra geografie a regionálneho rozvoja,
FPV, UKF, Tr. A. Hlinku 1, Nitra
E-mail: vrablova.anna@gmail.com

Recenzoval: Doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

MAPA – KLÍČOVÝ DIDAKTICKÝ PROSTŘEDEK VÝUKY ZEMĚPISU

Dana Hübelová

Abstract

Research focusing on using and the possibilities of using media in teaching can serve as feedback for those working in this area. It is the focus of this paper. Maps represents one of the most important didactics elements in geography education. Therefore is work with map typical and main method incident above all in geography education. The systematic analysis of 50 lessons of geography in primary school on topic „Natural Conditions in the Czech Republic“ makes it possible to answer the following questions: Which types of media are employed in teaching geography and in what durations? In which phases and forms of the lesson and during which modes of classroom management are maps employed? The results show that maps are employed very.

Keywords: didactics elements, map, organisational phase, organisational forms

Úvod

V souvislosti s rozvojem informačních a komunikačních technologií ve vzdělávání je považováno za samozřejmé, že učitel ve výuce tvořivě uplatňuje různé didaktické prostředky a média. Tato „samozřejmost“ je považována za do té míry samozřejmou, že se málokdy stává předmětem empirického výzkumu. Přitom právě výzkum zaměřený na problém využívání didaktických prostředků a médií v reálné výuce by mohl zprostředkovat cennou zpětnou vazbu všem, kteří v dané oblasti pracují (srov. Janík et al., 2007).

Výzkum výuky zeměpisu, který je formou videostudie realizován na katedře geografie PdF MU ve spolupráci s Centrem pedagogického výzkumu PdF MU⁴ od roku 2005 (dále jen CPV videostudie zeměpisu), otevřel celou řadu problémů a otázek, kterým je žádoucí věnovat hlubší výzkumnou pozornost (podrobněji Hübelová, Janík, Najvar, 2008, Hübelová, 2007). Při analýzách videozáznamů vyučovacích hodin zeměpisu v rámci dílčího výzkumu nazvaného *uplatňování didaktických prostředků a médií ve výuce* se potvrdilo, že jedním ze základních a

⁴ Videostudie prováděné CPV (Centrem pedagogického výzkumu PdF MU) jsou souhrnně nazývané *CPV videostudie*; tj. *CPV videostudie fyziky*, *CPV videostudie zeměpisu*, *CPV videostudie anglického jazyka* a *CPV videostudie tělesné výchovy*.

nezastupitelných prostředků používaných ve vzdělávacím procesu výuky zeměpisu jsou mapy (Hübelová, 2008). Existují sice dílčí empirické poznatky o využívání map a obrazových materiálů ve výuce, ale konkrétní aplikace jsou nahodilé a vyplývají z jednotlivých situací případ od případu (podrobněji Janík et al., 2007). Je podstatné, že v pojetí vyučování zeměpisu se obecně velmi zdůrazňuje zásada názornosti, která je v didaktice zeměpisu (geografie) považována za jedno z nezbytných východisek výuky (Novák, 1998).

Cíle výzkumu a výzkumné otázky

Cílem výzkumu bylo zjistit, do jaké míry jsou ve výuce zeměpisu na 2. stupni základní školy a nižších ročníků gymnázií využívány mapy a jaké je jejich časové zastoupení. Cílem prohlubující analýzy bylo identifikovat a popsat způsoby využívání mapy ve výuce jako jednoho didaktických prostředků.

Výzkumné otázky byly formulovány v následujícím znění:

- Jaké didaktické prostředky a média se uplatňují ve výuce zeměpisu a v jakém časovém zastoupení?
- V jakých výukových fázích se uplatňují mapy?
- V jakých výukových formách se uplatňují mapy?

Metodický postup

Zkoumaný soubor

Projekt zabývající se využitím map ve výuce zeměpisu navazuje na výzkum *uplatňování didaktických prostředků a médií ve výuce*⁵ v rámci CPV videostudie zeměpisu (Hübelová, Janík, Najvar, 2008). Výzkum je založen na analýze videozáznamů 50 vyučovacích hodin k tématu „přírodní podmínky České republiky“, které vyučovalo 6 učitelů na druhém stupni základních škol a nižších ročníků gymnázií v Brně a okolí (tab. 1).

⁵ Shodná analýza *uplatňování didaktických prostředků a médií ve výuce fyziky a anglického jazyka* proběhla v rámci CPV videostudií. Srovnání výsledků této analýzy za jednotlivé předměty bylo prezentováno na konferenci Kurikulum a učebnice z pohledu pedagogického výzkumu (podrobněji Hübelová, Najvarová, Chárová, 2008 – v tisku).

Tab. č. 1: Popis zkoumaného souboru

Učiteľ			Žáci		Učivo		
Kód učitel e	Apro-bace	Délka praxe	Roč.	Počet žáků hoši/dívky	Téma	Počet hodin	Kódy hodin
A	ZE - TV	14	8.	20 9 / 11	povrch, podnebí, vodstvo, půdy, biota	11	ZE_A1, ZE_A2, ZE_A3, ZE_A4, ZE_A5, ZE_A6, ZE_A7, ZE_A8, ZE_A9, ZE_A10, ZE_A11
B	ZE - TV	8	8.	29 16 / 13	povrch, podnebí, vodstvo	8	ZE_B1, ZE_B2, ZE_B3, ZE_B4, ZE_B5, ZE_B6, ZE_B7, ZE_B8
C	ZE - DĚ	4	8.	22 13 / 9	povrch, podnebí, vodstvo, půdy, biota	7	ZE_C1, ZE_C2, ZE_C3, ZE_C4, ZE_C5, ZE_C6, ZE_C7
D	ZE - MA	10	9.	12 8 / 4	povrch, podnebí, vodstvo, půdy, biota	6	ZE_D1, ZE_D2, ZE_D3, ZE_D4, ZE_D5, ZE_D6
E	ZE - TV	17	8.	31 16 / 15	povrch, podnebí, vodstvo, půdy, biota	9	ZE_E1, ZE_E2, ZE_E3, ZE_E4, ZE_E5, ZE_E6, ZE_E7, ZE_E8, ZE_E9
F	ZE - TV	2	8.	17 8 / 9	povrch, podnebí, vodstvo, půdy, biota	9	ZE_F1, ZE_F2, ZE_F3, ZE_F4, ZE_F5, ZE_F6, ZE_F7, ZE_F8, ZE_F9

Videozáznamy hodin byly pořízeny standardizovaným postupem s využitím dvou videokamer. První kamera (žákovská) byla umístěna na stativu vedle tabule tak, aby zabírala celkové dění ve třídě. Druhá kamera (učitelská) byla v rukou zaškoleného kameramana a zabírala učitele a zónu jeho bezprostřední interakce se žáky (podrobněji viz Janík, Miková 2006).

Postup analýzy

Videozáznamy jednotlivých vyučovacích hodin byly kódovány v programu Videograf (Rimmele 2002) s využitím kategoriálního systému *Didaktické*

prostředky a média (tab. 2), který obsahuje 13 kategorií.⁶ Tento kategoriální systém je disjunktní, nicméně umožňuje postihnout časovou paralelnost uplatnění více médií současně (subkategorie ME 11: více médií současně). Vzhledem k cíli prezentované analýzy jsme se zaměřili na kategorii ME 7: obraz/mapa a ME 11: více médií současně.

Tab. č. 2: Kategoriální systém „Didaktické prostředky a média“ – zkrácená verze

Kategorie	Obsahové vymezení
ME 0: žádná	Výuka ještě nezačala, nebo už skončila (byla přerušena).
ME 1: bez médií	Výuka probíhá, ale žádné médium není využíváno. Např. výklad učitele; zkoušení žáka (žáků), ostatní žáci sledují zkoušení.
ME 2: tabule	Učitel nebo žák píše na tabuli. Např. učitel při svém výkladu kreslí nákresy, schematické značky či vzorce na tabuli. Společné počítání příkladů; zápis správného výsledku.
ME 3: pracovní list	Učitel seznamuje žáky s pracovním listem nebo s postupem jeho zpracování. Žáci zpracovávají pracovní list. Učitel/žáci opravují/kontrolují/hodnotí pracovní list.
ME 4: učebnice/cvičebnice	Učitel nebo žáci pracují s učebnicí nebo s cvičebnicí. Např. žáci pracují s učebnicí samostatně (čtou text, opisují definice, počítají úlohy); hlasitě předčítání textu. Poznámka: Fyzikální tabulky/další odborné knihy jsou rovněž kódovány jako ME 4: učebnice/cvičebnice.
ME 5: model/experiment	Učitel a žáci pracují s předměty – reálnými, nebo modely. Učitel o ně opírá svůj výklad; demonstruje určitý jev; žáci provádějí pokyny učitele (měření, vážení apod.).
ME 6: fólie	Učitel promítá na fólii např. zápis, který si žáci mají zapsat do sešitu. Při svém výkladu komentuje schémata zobrazená na fólii.
ME 7: obraz/mapa	Využívá se různých druhů map, školních atlasů či nástěnný obraz (např. schema vzniku zemětřesené činnosti) atp. Učitel např. ukazuje na kartičkách schematické značky, žáci je pojmenovávají.
ME 8: audiozáznam	Ve výuce se uplatňuje audiokazeta, CD. Žáci poslouchají nahrávky s výkladem atp.
ME 9: video/film	Ve výuce se uplatňuje videozáznam, popř. výukový televizní pořad. Žáci např. sledují fyzikální pokus na videozáznamu atp.
ME 10: ICT	Učitel nebo žák využívá při výuce ICT (výukový software aj.).
ME 11: více médií současně	Vztahuje se na situace, kdy se současně (časově paralelně) uplatňuje více médií. Není přítom jasné, které médium je dominantní.
ME 12: ostatní	Vztahuje se na situace, kdy není jasné, kam použité médium zařadit.

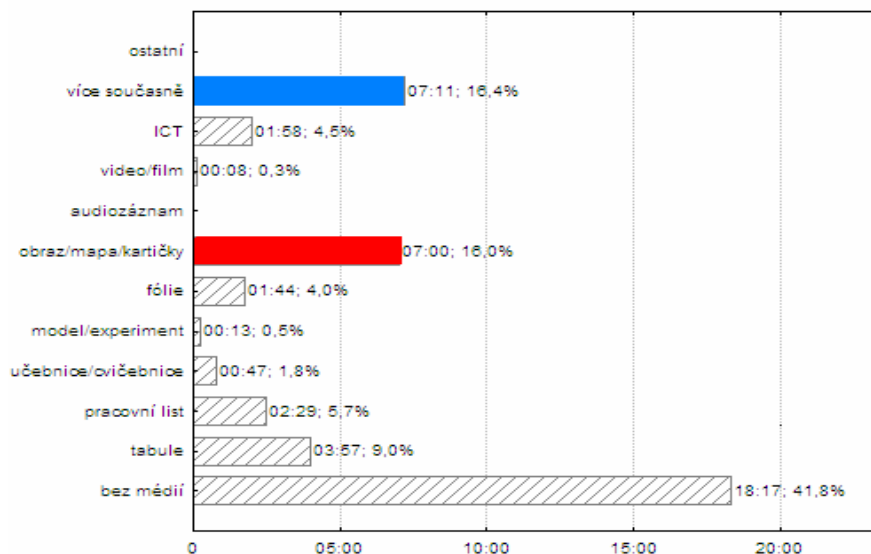
⁶ K problematice kategoriálních systémů pro kódování didaktických prostředků a médií ve výuce viz (Blömeke, Eichler, Müller 2004).

Před samotným kódováním proběhlo u 4 zkušebních hodin zjišťování míry přímé shoda a míra koeficientu Cohen's Kappa mezi kódovateli (podrobněji Janík, Miková 2006). Požadované míry inter-rater-reliability (přímá shoda > 85 %, Cohen's Kappa > 0,70) bylo s drobnými odchylkami dosaženo ve všech případech.

Vybrané výsledky

Průměrná délka vyučovací hodiny v *CPV videostudii zeměpisu* byla 43:50⁷ minut, což téměř odpovídá běžně stanovené délce výuky. Nejdelší hodina trvala 46:30 minut. Nejkratší hodina trvala 38:00 minut.

Uplatnění didaktických prostředků se zaměřením na mapy ve výuce zeměpisu

Graf č. 1: Časové rozložení využívání prostředků/médií ve vyučovací hodině (v minutách)

Jak je patrné z tab. 4, ve více než 40 % průměrné vyučovací hodiny zeměpisu se nevyužívá *žádné médium* (18:16 minut). Mezi didaktickými prostředky se nejvyšší časovou mírou uplatňuje kategorie *více současně* (v 7:11

⁷ Časové údaje u jednotlivých kategorií jsou uváděny ve formátu minuty:sekundy - např. 14:27, což znamená 14 minut a 27 sekund.

minut), kdy dochází k souběžnému využívání více než jednoho média (v drtivé většině případů se jedná o práci s mapou a dalším didaktickým prostředkem). Ve velké časové míře se také uplatňuje kategorie *obraz/mapa/kartičky*, kterou učitel a žáci využívali 7:00 minut, což je patrně výrazně ovlivněno charakteristikou vyučovacímho předmětu (zeměpis), neboť se jedná především o rozličné metody práce s mapou. Na používání *tabule* připadá 3:57 minut. Průměrně 2:29 minut se věnují žáci práci s textem v kategorii *pracovní list*. ICT využívá učitel průměrně 1:58 minut a *fólii* průměrně 1:44 minut. V relativně malé míře je zastoupena kategorie *učebnice/cvičebnice* a to 0:47 minut. Další didaktické prostředky (médiá) jsou zastoupeny pouze v sekundových intervalech - *model/experiment* je využit v 0:13 minut a *video/film* v 0:08 minut. Kategorie *ostatní* není zastoupena.

Vztahy mezi výukovými fázemi a formami a využitím mapy ve výuce zeměpisu

V jakých výukových fázích se uplatňují mapy?

		MÉDIA	
		obraz/mapa	více současně
FÁZE VÝUKY	opakování	18,6 %	2,6 %
	úvod výuky		
	zprostředkování nového učiva	23,6 %	7,2 %
	procvičování/upevňování učiva	25,5 %	33,6 %
	aplikace/prohlubování učiva	1,2 %	23,1 %
	shrnutí učiva	2,7 %	0,3 %
	rekapitulace	12,5 %	5,4 %
	zkoušení/prověrka/kontrola d.ú.	19,6 %	42,3 %
	ostatní	4,2 %	3,5 %

Tab. č. 3: Vztah mezi fázemi výuky a uplatněním mapy

Jak je patrné z tab. 5, při fázi *opakování* využívají učitelé mapy (kódováno jako kategorie *obraz/mapa*) v 18,6 % hodin. V drtivé většině případů se jednalo o fázi výuky, kdy se učitel v úvodní části hodiny vracel k již probranému učivu a mapu využíval k lokalizaci žákům známých zeměpisných objektů. Zastoupena je také kategorie *více současně* a to v 2,6 %. Nejčastěji žáci využívali kombinaci práce s mapou a pracovním listem.

Úvod predstavuje fázi, v níž učiteľ žáky seznamuje s náplní výuky, do této fáze spadá také motivační část výuky. Žádného ze sledovaných didaktických prostředků v této fázi učitelé nevyužívali.

Ve fázi *zprostředkování nového učiva* učitel využívá v průměru **obraz/mapy** v 23,6 % výuky. Mapa v tomto případě slouží k názorné prezentaci při výkladu nového učiva. V 7,2 % se objevila kategorie **více současně** a to především jako souběžné využití mapy a textu v učebnici.

Ve fázi *procvičování/upevňování učiva* se ve více než jedné třetině uplatňuje kategorie **více současně** (33,6 %), a to především v kombinaci didaktických prostředků mapa a pracovní list. Ve 25,5 % je použita mapa (**obraz/mapa**) a to např. při samostatném řešení úkolu či při rozhovoru se třídou.

Ve fázi *aplikace/prohlubování učiva* zaujímá kategorie **více současně** v průměru 23,1 % času výuky. Kategorie **obraz/mapa** je v této fázi spíše doplňujícím didaktickým prostředkem (1,2 %).

Shrnutí učiva při výuce je používáno zejména k zachycení základních pojmů a definic, které si žáci opisují do sešitů. Z tohoto důvodu se zde výrazně mapy neobjevují.

Fáze *rekapitulace* často probíhá formou rozhovoru či výkladu učitele za využití jak **obrazu/mapy** (12,5 %), tak za podílu **více současně** (5,4 %).

Fáze *zkoušení/prověrka/kontrola domácího úkolu* nabízí učitelům možnost kontrolovat a hodnotit výkony svých žáků. Nejvýrazněji se uplatňuje kategorie **více současně** (42,3 %), neboť většina učitelů využívala čas ústního zkoušení jednoho žáka k zadání úkolů pro ostatní žáky. Úkoly byly nejčastěji řešeny pomocí kombinace didaktických prostředků (např. mapa – pracovní list, mapa – učebnice). Dále učitel ke zkoušení používá mapu (**obraz/mapa** v 19,6 %).

Organizační záležitosti spadají do fáze *ostatní* (např. zápis do třídní knihy, příprava atlasů nebo nástěnných map) a proto byly jednotlivé kategorie s malým procentuálním zastoupením.

V jakých výukových formách se uplatňují mapy?

		MÉDIA	
		obraz/mapa	více současně
FORMY VÝUKY	výklad/přednáška učitele	19,3 %	2,4 %
	diktát	3,1 %	
	rozhovor se třídou	29,4 %	6,4 %
	samostatná práce	16,5 %	51,5 %
	práce ve dvojicích		
	skupinová práce		98,5 %
	více forem současně		
	přechod	4,0 %	4,3 %
	ostatní	6,7 %	13,3 %

Tab. 4: Vztah mezi formami výuky a využitím mapy

Organizační forma *výklad/přednáška učitele* se nejčastěji odehrávala nejčastěji jako zprostředkování nového učiva učitelem, který při svém výkladu využívá mapu (*obraz/mapa* v 19,3 % výuky). Na kategorii *více současně* jí připadá podstatně méně výukového času (2,4 %).

Pro organizační formu *diktát* je typické vyučování *bez médií*, neboť nejčastěji učitel diktuje zápis či ho žáci opisují z tabule nebo projekce (zpečtný projektor, dataprojektor). Z tohoto důvodu využívají žáci *obrazu/mapy* ve formě *diktát* jen v 3,1 %.

Častým didaktickým prostředkem, který se uplatňuje při *rozhovoru se třídou* téměř v jedné třetině, je právě mapa (kódováno jako *obraz/mapa* v 29,4 %). V menší míře je zastoupena kategorie *více současně* (v 6,1 % času výuky).

V průběhu *samostatné práce* žáci nejčastěji řeší úkoly za pomoci více didaktických prostředků (nejčastěji v kombinaci mapa – pracovní list, mapa – fólie, mapa – učebnice). Z tohoto důvodu se objevuje kategorie *více současně* přibližně v polovině případů (51,5 %). Dále používají *obrazu/mapy* (v 16,5 %).

Při *skupinové práci* se výrazně uplatňuje kategorie *více současně* a to v 98,5 % (především v kombinaci mapa – pracovní list).

Ve dalších kooperativních formách a to v *práci ve dvojicích* a ve *více forem současně* se objevuje ve 100 % kategorie *bez médií*.

Organizační forma *přechod* zahrnuje situace, kdy učitel např. zadává různé instrukce k úkolům či práci s mapou. Postihuje tak předěl ve výuce, a proto je téměř vždy kódována jako *bez médií* (79,2 %). Organizační záležitosti spadají do kategorie *ostatní* a proto jsou opět téměř vždy kódovány jako *bez médií* (67,9 %).

Závěr

Mezi didaktickými prostředky, které se ve sledované výuce zeměpisu využívali, se nejvíce uplatnila kategorie **více současně** (v 7:11 minut). Jedná se o souběžné využívání více než jednoho média (v drtivé většině případů se jedná o práci s mapou a dalším didaktickým prostředkem). Ve velké časové míře se také uplatňuje kategorie **obraz/mapa**, kterou učitel a žáci využívali v průměru 7:00 minut.

Ukázalo se, že ve fázích *procvičování/upevňování učiva a zkoušení/prověrka/kontrola domácího úkolu* je v největší míře zastoupena kategorie **více současně**. Výrazně se prolíná také v ostatních fázích a představuje kombinaci práce s mapou resp. souborem map v atlasu a libovolného didaktického prostředku (nejčastěji pak pracovního listu, ve menší míře fólie a učebnice). Na základě analýzy je patrné, že se v drtivé většině fází využívají také mapy či soubor map v atlasu (kategorie **obraz/mapa**). Jedná se především o fázi *zprostředkování nového učiva*, kdy učitel za pomoci mapy prezentuje nové učivo a v *procvičování/upevňování učiva*, kdy žáci řeší úkoly týkající se právě probraného učiva za využití map.

V organizačních formách *samostatná práce* a *skupinová práce* výrazně převládá kategorie **více současně** (opět jako kombinace mapy a libovolného didaktického prostředku, nejčastěji pracovního listu). Téměř ve všech formách se objevuje s relativně vysokým procentuálním zastoupením kategorie **obraz/mapa** a to především v *rozhovoru se třídou*, kdy žáci při odpovědích na otázky učitele využívají mapy. Výrazně se využívá mapy také při *výkladu/přednášce učitele* a v *samostatné práci*, při níž obvykle učitel zadá úkoly, které žáci následně řeší za pomoci mapy.

Literatura:

Blömke, S.- Eechler, D.- Müller, Ch. 2004. Videoanalysen zum Einsatz von Informations- und Kommunikationstechnologien im Unterricht. In Doll, J.- Preznel, M. (Hrsg.). Bildungsqualität von Schule: Lehrerprofessionalisierung, Unterrichtsentwicklung und Schülerförderung als Strategien der Qualitätsverbesserung. Münster : Waxmann, 2004. str. 212–233.

Hübelová, D.- Janík, T.- Najvar, P. 2008. Pohledy na výuku zeměpisu na 2. stupni základní školy: souhrnné výsledky CPV videostudie zeměpisu. In: Orbis scholae 1/2008. Praha : PdF UK, 2008. str. 53 - 72. ISBN 1802-4637

Hübelová, D. 2007. Jaké příležitosti k učení nabízí výuka zeměpisu – metodologický postup a dílčí výsledky CPV videostudie zeměpisu. In: Geografia, roč. 15, č. 2, Geo-servis, Bratislava, str. 76-81. 2007. ISSN 1335-9258

Hübelová, D.- Najvarová V.- Chárová D. 2008. Didaktické prostředky ve výuce zeměpisu. In: Sborník z konference Kurikulum a učebnice z pohledu pedagogického výzkumu. Brno, PdF MU. 2008 – v tisku.

Janík, T.- Miková, M. 2006. Videostudie: výzkum výuky založený na analýze videozáznamu. Brno : Paido, 2006.

Janík, T.- Najvarová, V.- Najvar, P.- Pišová, J. 2007. Uplatnění didaktických prostředků a médií ve výuce fyziky (se zvláštním zřetelem k učebnicím. Maňák, J.- **Knecht, P. (ed.)** Hodnocení učebnic. Brno : Paido, 2007, str. 82–97.

Novák S. 1998. K využití map ve výuce zeměpisu. Biologie, chemie, zeměpis, roč. 7., 5/98, 1998. str. 225-227. ISSN 1210-3349

Rimmele, R. 2002. Videograph. Multimedia-Player zur Kodierung von Videos. Kiel : IPN, 2002.

MAP – PIVOTAL DIDACTICS ELEMENTS IN GEOGRAPHY EDUCATION

Resumé

Among pivotal elements the in geography education derive benefit from, mostly apply category picture/map that the teacher and pupils derive benefit from at average 7:00 minutes. Almost in all phases also forms expressive penetrates work with map that the is main pivotal agent. Thanks to the analysis of the teaching process phases and other organisational forms and work with maps it is obvious that in the 50 observed geography lessons, the work method with map were usually realised in certain dominant organisational forms and individual phases of the teaching process.

Tab. č. 1 Description surveyed set

Tab. č. 2 Categorial system „pivotal resources and media”

Tab. č. 3 Relationship between phases education and exercise map

Tab. č. 4 Relationship between forms education and usage map

Graf. č. 1 Time lay exploitation media in class

PhDr. Dana Hübelová, Katedra geografie, Poříčí 7, 603 00, Brno
E-mail: hubelova@ped.muni.cz

Recenzoval: Doc. PhDr. RNDr. Martin Boltižiar, PhD.

ZBIERKA ÚLOH A HIER Z GEOGRAFIE

Jana Oláhová, Magdaléna Nemčíková

Abstract

Collection of tasks and games from geography contains tasks and games from geography which a teacher can use in educational process. The tasks are divided into five groups (introduction into geography, physical and environmental geography, human geography, regional geography, geography of Slovakia). The games are grouped into three categories (games in nature, inside games, games suitable to be played both outside and inside).

Keywords: education, additional literature, selfeducation

Úvod

Školská prax potvrdzuje, že ak žiakovi nie je niečo jasné, nemá to rád. Keď mu učiteľ ukáže alebo naznačí cestu hľadania riešenia, napríklad prostredníctvom hry alebo úlohy, žiak to nebude chápať ako príťaž alebo námahu, ale skôr ako zábavu. Hry a úlohy sa nesmú považovať za akýsi umelý doplnok vyučovacej hodiny, keď zvýši čas. Nesmú sa chápať ani ako niečo, čo dostanú žiaci za odmenu. Hry a úlohy musia byť zakomponované do vyučovacej hodiny, ako jej súčasť, čiže sa využívajú s jasným didaktickým cieľom, so zrejším úmyslom. Táto skutočnosť vyžaduje od učiteľa maximálnu pripravenosť na každú vyučovaciu hodinu. Vhodná hra a úloha použitá na vhodnom mieste počas vyučovacej hodiny sa pre žiakov stáva výborným stimulom do ďalšieho učenia (Dragulová, 2005). Cieľom príspevku je oboznámenie sa s navrhovanou zbierkou úloh a hier z geografie, nakoľko absentuje doplnková literatúra z didaktiky geografie.

Dotazníkový prieskum

Ako prvý sme vypracovali dotazník pre pedagógov, ktorý mal šesť otázok. Odpovede mali dvojaký charakter. Na určité typy otázok mohli odpovedať v pozitívnych alebo negatívnych dimenziách, na iný typ celými odpoveďami. Počet opýtaných respondentov bolo deväť a išlo o pedagógov základných škôl a osemročného gymnázia v Handlovej. Jeden z pedagógov bol zo základnej školy Morovnianska cesta, traja pedagógovia boli zo základnej školy Mierové námestie, jeden pedagóg bol zo Špeciálnej základnej školy, dvaja zo základnej školy Mierové námestie a dvaja z osemročného gymnázia I. Bellu. Dotazníkom sme sa snažili

zistiť názory opýtaných respondentov na doplnkovú literatúru z geografie. Vyhodnotenie dotazníka bolo nasledovné :

- Prvá otázka: „Koľko rokov vyučujete geografiu?“ mala otvorenú odpoveď. Odpovede boli nasledovné: štyri, dvadsať, desať, dvadsaťtri, tridsaťsedem, tri, jeden, šesť a pätnásť. Počet odučených rokov z predmetu geografie je rôzny, z čoho vyplýva, že geografiu učia rôzne vekové kategórie.
- Na druhú otázku: „Používate okrem učebníc nejakú doplnkovú literatúru pri výučbe geografie?“ mohli opýtaní respondenti odpovedať áno alebo nie. V kladných dimenziách odpovedalo všetkých deväť opýtaných respondentov, čo predstavuje 100 %. Z toho vyplýva, že doplnková literatúra sa na hodinách geografie používa. Táto otázka mala ešte dve podotázky. Obe nadväzovali na základnú otázku. Prvá podotázka: Ak áno akú? bola s otvorenou odpoveďou. Odpovede boli nasledovné: encyklopédie, časopisy, internet, odborné knihy, náučnú. Na druhú podotázku: „Ak nie, prečo nepoužívate doplnkovú literatúru?“ neodpovedal nikto, nakoľko na základnú otázku odpovedali všetci opýtaní respondenti v kladných dimenziách.
- Na tretiu otázku: „Ako často používate doplnkovú literatúru“ bola otvorená odpoveď a odpovede boli nasledovné: jedenkrát mesačne, dvakrát mesačne, trikrát mesačne, tri až štyrikrát mesačne, jedenkrát týždenne, dva až trikrát týždenne. Z toho vyplýva, že pedagógovia používajú doplnkovú literatúru v rôznych časových intervaloch, niektorí častejšie, iní zriedkavejšie.
- Na štvrtú otázku: „Pri akej forme vyučovacej hodiny používate najčastejšie doplnkovú literatúru?“ bola otvorená odpoveď. Opýtaní respondenti odpovedali nasledovne: pri opakovaní, preverovaní, výklade učiva, na precvičovacej hodine, pri klasickej vyučovacej hodine, pri výletoch alebo exkurziách. Z toho vyplýva, že doplnková literatúra sa využíva skoro na všetkých formách vyučovacej hodiny.
- Piata otázka: „Využívali by ste zbierku úloh a hier z geografie na svojich hodinách?“ mala uzavretú odpoveď a dalo sa odpovedať v kladných alebo záporných dimenziách. Všetci opýtaní respondenti odpovedali v kladných dimenziách, čo predstavuje 100 %. Táto otázka mala aj jednu nadväznú podotázku: „Ak áno, pri akej forme vyučovacej hodiny?“ Odpovede boli nasledovné: opakovanie a utvrdzovanie učiva, precvičovanie, výklad učiva, pri rozcvičkách, preberanie nového učiva. Z toho vyplýva, že zbierku úloh a hier z geografie by využili všetci opýtaní respondenti, na rôznych formách vyučovacej hodiny, ale väčšina opýtaných respondentov nerozlišuje vyučovaciu formu od vyučovacej etapy.

- Šiesta otázka: „Myslíte si, že je dostatočné množstvo doplnkovej literatúry z didaktiky geografie?“ mala uzavretú odpoveď, na ktorú sa dalo odpovedať v kladných alebo záporných dimenziách. Šiesti opýtaní respondenti odpovedali v negatívnych dimenziách, čo predstavuje 67 % a traja opýtaní respondenti odpovedali v kladných dimenziách, čo predstavuje 33 %. Z toho vyplýva, že väčšina pedagógov si myslí, že nie je dostatočné množstvo doplnkovej literatúry z didaktiky geografie.

Zbierka úloh a hier

Nami navrhovaná zbierka úloh a hier z geografie pozostáva zo stodvadsiatich úloh a otázok, z desiatich obrázkových úloh a sedemdesiatich hier. Otázky a úlohy sme rozdelili na päť častí: úvod do geografie, fyzická a environmentálna geografia, humánna geografia, regionálna geografia sveta a regionálna geografia Slovenska. Toto rozdelenie slúži na lepšie orientovanie sa v otázkach a úlohách. Otázky a úlohy sme čerpali z publikácií od Čmolíka (1972), Likavského (2000), Somervilleovej (2007), Telfordovej (2002). Otázky a úlohy sú otvoreného aj uzavretého charakteru, zamerané na rôzne typy inteligencie.

Príklady otázok a úloh:

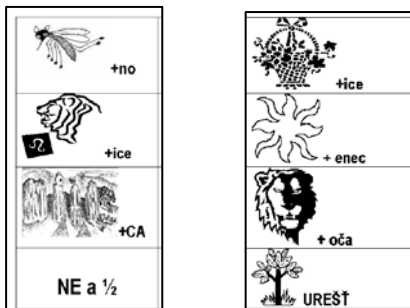
1. V ktorej z nasledujúcich dvojíc miest sú dlhšie dni a kratšie noci v období od 23. septembra do 21. marca? Budapešť - Berlín, Paríž - Rím, New York - Toronto, Dillí - Sydney
2. Na mape s mierkou 1: 500 000 majú dve mestá A, B priamu vzdialenosť 46 mm. Na mape s inou mierkou je vzdialenosť tých istých miest 11,5 cm. Určte vzdialenosť daných miest v skutočnosti (v km) a mierku mapy!
3. Z nasledujúcich hornín vyberte tú, ktorá sa vyznačuje najväčšou rozpustnosťou a priepustnosťou! andezit, ilovec, kremenec, pieskovec, slieň, vápenec, žula
4. Uveďte päť znakov, ktoré charakterizujú najchudobnejšie štáty sveta!
5. Vymenujte aspoň tri nerastné suroviny, ktoré sa využívajú v chemickom priemysle (Likavský, 2000)!

Ďalej uvádzame príklady úloh s obrázkami (obr. č. 1, 2). Úloh s obrázkami je len desať, nakoľko majú slúžiť len ako inšpirácia pre učiteľov, aké úlohy s obrázkami môžu využiť vo vyučovacom procese. Na konci otázok a úloh a obrázkových úloh uvádzame ich riešenia.

Príklady obrázkových úloh:

obr. č. 1 Rébus (Dragulová, 2005)

Doplňte rébusy!

K obrázkom napíšte názov zvierat'a a územie, kde žije!

obr. č. 2 Zvieratá (www.nature.ca)

Hry sme rozdelili na tri časti a to na hry v miestnosti, hry v prírode a hry vhodné do miestnosti aj prírody. Na základe vhodne volených hier sa rozvíja u žiaka pamäť a predstavivosť, vníma kauzálne vzťahy medzi predmetmi, ich vzájomnú podobnosť, rozdielnosť i vnútornú podstatu (Dragulová, 2005).

Príklady hier:

DOMINO SO ZNAČKAMI

- POMÔCKY:

písacie a kresliace potreby, papier, nožnice

- PRIEBEH:

každý žiak si vyrobí dvadsaťpäť mapových značiek a ich dvadsaťpäť slovných výkladov na štvorec 2 x 2 cm. Potom všetky štvorce učiteľ zmieša a žiaci si vytiahnu päťdesiat štvorcov. Prvý žiak položí na stôl dva štvorce vedľa seba. Napríklad značku most a názov tunel. Druhý žiak musí k jednému z týchto

štvorcov priložiť zo svojej sady zodpovedajúci štvorec. Napríklad buď priloží k značke mostu názov most alebo dá značku tunel k názvu tunel. Keď žiak nemá takú značku alebo ju nepozná, povie ďalej a ide ďalší žiak. Vyhráva ten, kto sa ako prvý zbaví svojich štvorcov (Zapletal, 1973).

TAJOMNÉ ČÍSLA

- POMÔCKY:
mapa, uhlomer, buzola, papiere s údajmi
- PRIEBEH:

Učiteľ rozdá žiakom mapy a papiere s údajmi. Žiaci sú rozdelení do družstiev po troch. Papiere s údajmi obsahujú terénny bod, prvé číslo je číslo azimutu a druhé číslo je vzdialenosť v krokoch k ďalšiemu terénnemu bodu. Napríklad: brána školy 250 - 127 most 185 - 277 smrekovec opadavý 90 - 115... Žiaci majú k dispozícii mapu, uhlomer, buzolu. Úlohou žiakov je prejsť určenú trasu, kto príde prvý k cieľu vyhráva (Zapletal, 1973).

Záver

Zbierka úloh a hier z geografie má perspektívne využitie v školstve a to najmä na základných školách, ale aj na stredných školách, ďalej aj pri mimoškolských aktivitách:

- je dobrou pomôckou v edukačnom procese, v predmete geografia. Učiteľ môže využiť túto zbierku úloh a hier z geografie pri rôznych formách vyučovacej hodiny. Zbierkou úloh a hier z geografie si žiaci neformálnym učením rozšíria vedomosti z geografie. Správne zvolené hry alebo úlohy zo zbierky úloh a hier z geografie, môžu učitelia využiť na začiatku, v priebehu alebo konci hodiny, aby motivovali žiakov.
- ďalej možno túto zbierku úloh a hier z geografie využiť na rôznych vychádzkach, výletoch, exkurziách v prírode a aj v školách v prírode, nakoľko obsahuje rôzne hry a úlohy z geografie orientované do prírody a využíva aj medzipredmetové vzťahy.
- žiaci môžu túto zbierku úloh a hier z geografie využiť ako pomôcku pri sebavzdelávaní a precvičovaní si už nadobudnutých vedomostí.

Literatúra

Čižmárová, K. 2000. Didaktika geografie 1. 1. vyd. Banská Bystrica: FPV UMB, 2000. 166 s. ISBN 80-8055-334-3

Čmolík, O. 1972. Hry pre iskry a pionierov. Martin : SNP, 1972. 218 s.

Dragulová, A. a i. 2005. Didaktické hry na hodinách zemepisu. 1. vyd. Prešov : MPC, 2005. 54 s.

Likavský, P. a i. 2000. Geografia v otázkach a úlohách. Nitra : Enigma, 2000. 288 s. ISBN 80-85471-79-5

Somervillová, L. 2007. Všeobecné vedomosti. 1. vyd. Bratislava : Slovak edition fortuna libri, 2007. 100 s. ISBN 80-89144-73-0

Telfordová, L. 2002. Ľudia a miesta. 1. vyd. Bratislava : Slovak edition fortuna libri, 2007. 100 s. ISBN 80-89144-74-8

Zapletal, M. 1973. Encyklopedie her. 1. vyd. Praha : Olympia, 1973. 243 s.

www.nature.ca

COLLECTION OF TASKS AND GAMES FROM GEOGRAPHY

Resume

We have given a questionnaire to nine teachers of geography at primary schools to be worked out. We found out that each of these nine teachers uses additional literature in geography teaching although 67% of them think that there is lack of additional literature in the field of didactic of geography. Collection of tasks and games from geography contains tasks and games from geography which a teacher can use in educational process. Teachers can use this collection as an additional literature during excursions or at schools in nature, too. Further students and adults can make use of it as a source for their selfeducation.

List of pictures

picture 1 rebus

picture 2 animals

Mgr. Jana Oláhová, RNDr. Magdaléna Nemčíková, PhD.

Katedra geografie a regionálneho rozvoja, FPV, UKF, Tr. A. Hlinku 1, 949 74 Nitra

E-mail: jana.olahova@ukf.sk, mnemcikova@ukf.sk

Recenzoval: Prof. RNDr. Jaroslav Mazúrek, CSc.

UŽITÍ ŠKOLNÍCH KARTOGRAFICKÝCH POMŮCEK

Martin Stehlík

Abstract

This article is about project searching the space visualization and her using in education in pupils of 2. and especially 3. period by the Frame education program. The paper themes are not just the searching of the mental psychical processes connected with space visualization in brain of the pupils, but especially the classification, selection and the kind of the using of the cartographic instruments by the forming the elementary geographic competention on the pupils in the primary school. The subjects are not just the searching of the mental psychical proces connected with space visualization in brain of the pupils, but the better understanding the mental and learning proces in education by means will be using of plasticity and plast. education medium in space and time better. The paper is signy to better selection and clasificate plasticity education medium witch are most efective for concrete pupils in concret clas.

Keywords: map, geographic competentions , cartographic instrument, space visualisation, space orientation

Úvod

Tématem tohoto článku je zejména zkoumání kartografických obrazových materiálů a jejich pochopení v kontextu s prostorovou představivostí a s ní spojených myšlenkových procesů u žáků 2. a 3. období dle Rámcového vzdělávacího programu (RVP). Výzkum bude tedy uskutečněn jak na prvním, tak na druhém stupni základních škol. Věkový rozptyl se tedy bude pohybovat v rozmezí 9 až 14 let. V této věkové kategorii budou následně prováděna výzkumná šetření.

Ve výuce mnoha předmětů, a především v praktickém životě, je nezbytně nutná orientace v reálném trojrozměrném prostoru. Příslušné informace je tedy potřebné pro vyučovací účely transformovat tak, aby byly žáky co nejlépe pochopeny (Novák - Stehlík, 2007).

Kartografické prostředky geografické kompetence

Příspěvek se především zabývá obrazovými materiály a dále též trojrozměrnými materiály a učebními pomůckami. Už letmé nahlédnutí do publikací o uskutečněných výzkumech nás přesvědčuje o tom, že doposud

dominoval verbální projev, akcent byl kladen na obsah zprostředkovaný textem. Pracovalo se převážně se psanými či tištěnými texty nebo vyprávěním. Výzkum stavěný primárně na obrazových prostředcích, výzkum založený na obrazovém materiálu (image-based research) je u nás i ve světě vzácnější (Prosser, 1998). Někdy se také mluví o vizuálním výzkumu (visual research), jak to činí např. M. Emmison a P. Smith (2000) (Mareš, 2002).

Výzkum, který byl prováděn v minulých padesáti letech ukazuje, že žáci základních škol nejsou povětšinou příliš schopní čtenáři map. Dokonce i mnoho dospělých považuje prostorovou orientaci za tak náročnou, že nejsou schopni dát nebo následovat jednoduché instrukce za pomoci mapy, ve které jsou pro ně známá i neznámá místa. Pro tuto skutečnost jsou zde 2 hlavní důvody:

- 1) následování učebních osnov málokdy odráží to, co se obecně ví o rozvoji kognitivních prostorových schopností dětí a dospělých
- 2) mnoho vyučovacích praktik neúmyslně zmate dětské chápání vztahu mezi mapou a skutečným světem kolem nich

Nedávné psychologické studie dětského prostorového konceptuálního vývoje jsou z velké části založeny na práci Jeana Piageta, kterému je zde z tohoto důvodu věnována patřičná pozornost.

Piagetův výzkum dětského prostorového rozumového vývoje a několik Piagetových prostorových cvičení určených k odhalení těchto schopností je též přímo spojeno se získáním dovedností ke čtení map. Navíc řešení úkolů spojených s vnímáním perspektivy je podobné jako chápání základního konceptu mapy. Tyto úkoly odhalí schopnosti k uvědomění si objektů z jiného úhlu pohledu. Příkladem může být model oblasti, kde je subjekt požádán, aby naznačil vzhled této oblasti z jiných perspektiv. Protože děti obvykle vidí budovy a hory z úrovně země, je pro ně tedy jednou z nejobtížnějších perspektiv představit si ptačí pohled, což je perspektiva, ze které jsou mapy kresleny (Russel, 1975).

Pro lepší odhalení geografických dovedností byly stanoveny tři úlohy dětského rozvoje, které mají určit vývoj měření, pojetí a předpoklad počítačových dovedností (Piaget, Inhelderová & Szsemínska, 1960).

Diagramatický návrh úkolu (Piaget & Inhelderová, 1956) uspořádaný do mapy dle lokace, požaduje reprodukovat model vesnice, jejíž usídlení je rozděleno do čtvrtinových kruhů. Úspěšné dokončení úkolu vyžaduje současné užití obou vzdáleností a odkaz na další postoje, když zjišťují polohu předmětů.

Dvě možnosti chápání horizontality a vertikality (Piaget & Inhelderová, 1956) vlastně souvisí s mapovací dovedností a reliéfem. Horizontalita je například správně pochopena, když subjekt správně předpovídá vodorysku v láhvi, která je nakloněná do různých pozic. Děti chápou vertikality, pokud například raději umístí popisná čísla na uhlopříčku v horizontální poloze, než dle uhlopříčného sklonu.

Věk úspěšnosti v Piagetianových ulohách je v rozsahu od 5 – 12 let. Díky širokému rozsahu individuálních rozdílů není zde věk uveden pro každý úkol.

Je též nutné objasnit, co znamená samotný pojem „prostorová představivost“. Existuje mnoho definic, jako např. schopnost vnímat a posléze si vybavovat prostor, resp. svět okolo sebe, a to i bez přímého působení na naše zrakové smysly. Prostorová představivost zahrnuje poznávání prostorových útvarů (bez ohledu na jejich aktuální polohu), operace s prostorovými představami a řešení problémů na této úrovni (M. Vágnerová, 2002). Lepší pochopení myšlenkových pochodů souvisejících s prostorovou představivostí žáků nepochybně povede k efektivnějším formám výuky a využívání příslušných vyučovacích prostředků.

Obrazové materiály

Obrazovým materiálem rozumíme fotografie, náčrty, kresby, malby, mapy, diagramy, narýsované geometrické útvary, filmové záběry, videozáznamy, animované kresby, statické i dynamické prostorové rekonstrukce objektů atd. Výzkumy založené na obrazovém materiálu nejsou pochopitelně žádnou novinkou posledních patnácti let. Ve výzkumném instrumentáriu humanitních oborů mají svou dlouholetou tradici (Mareš, 2002).

Hlavní a nejdůležitější předností těchto vyučovacích prostředků je jejich názornost. Názornost je tedy klíčový pojem celé této problematiky. Díky spojení smyslového poznání s poznáváním logickým se při výuce dosahuje konkretizace jednotlivých pojmů. Jde tedy o názorné vyučování. Názorné vyučování nemůže být proto postaven na abstraktních představách a pojmech, jejichž náplň žáci dosud nechápu nebo neznají, nýbrž musí vycházet z konkrétních jevů, které žáci mohou vnímat svými smysly nebo které znají z vlastních prožitků a zkušeností (Šupka, 1993).

Pro zeměpis jako předmět zabývající se primárně orientací v prostoru je tato zkoumaná problematika základním kamenem v poznávání geografických jevů (Novák - Stehlík, 2008).

Dosažení optimální míry názornosti se mění s ohledem na věk žáka a úroveň jeho intelektuálních schopností. Předpokládá ale, kromě stanovení množství názoru a provedení jeho výběru, také zvažování obtížnosti obsahu učiva a ujasnění funkce zvoleného druhu pomůcky, jaká jí případně při naplňování zamýšleného výchovného vzdělávacího cíle. (Julínek, 1995).

Využití učebních pomůcek ve výuce

Pro uchování informací a následnou možnost orientace v neznámém trojrozměrném prostoru nám slouží nejen verbální či psaný popis místa, ale zejména nejrůznější pomůcky, jako např. mapa, plán, nákres, fotografie či trojrozměrný zmenšený model prostoru.

V užívání terminologického pojmu učební pomůcka bylo a je dosud mnoho neujasněných přístupů. Vycházíme však z tohoto v praxi vžitého pojmu, protože plně odráží správné pojetí příslušné funkce v didaktickém systému, tzn. nejen jejich stránku řídicí, ale i výchovně – vzdělávací. V pedagogické praxi dochází většinou k záměně pojmů učební pomůcka s didaktickou technikou, jíž je realizována. Tak například za učební pomůcku nemůžeme pokládat školní tabuli, filmový projekt (patří do didaktické techniky), ale naopak za učební pomůcku pokládáme kresbu a zápis na školní tabuli, promítaný obraz aj. (Drahovzal – Kilián – Kohoutek, 1997).

Odborná literatura většinou uvádí pouze základní informace o hodnocené problematice a zaměřuje se na klasifikaci učebních pomůcek, přičemž důležité principy a zásady jejich využití v praxi jsou opomíjeny. Je třeba se zaměřit na procesy ovlivňující utváření prostorového myšlení při edukaci žáků a jejich objasnění. Pro přehled a lepší orientaci pokládáme za nutné uvést základní klasifikace zkoumaných učebních pomůcek uváděných ve vybrané literatuře.

Pomůcky můžeme také třídit podle charakteru zdroje vnímání. Toto kritérium bere v úvahu nejen utřídění pramenného materiálu podle příslušného systému, ale i dle pedagogicko-psychologického zřetele, týkající se mechanismů vnímání a jejich dopadu na osvojovací procesy žáků. Z tohoto pohledu například dějepisné vyučovací prostředky můžeme utřídít na vizuální, k nimž patří pomůcky textové, obrazové, hmotné a příslušná část audiovizuálních, a na pomůcky auditivní, zahrnující skupiny pomůcek slovních, zvukových a částečně i audiovizuálních.

Pomůcky vizuální pak odborná literatura většinou dále člení na pomůcky názorné a textové. Názorné pomůcky založené převážně na smyslovém poznání jsou dále členěny na dvojrozměrné a trojrozměrné (S. Julínek, 1995).

Například zeměpis má k dispozici rozsáhlou sbírku učebních pomůcek jako jsou atlasy, nástěnné mapy, příruční mapy, plastické mapy, glóby, horopisné modely, přístroje atd. (A. Wahla, 1973).

Existují též podrobnější klasifikace. Zde můžeme zmínit klasifikaci učebních pomůcek dle J. Maňáka, který uvádí taxonomii zahrnující 8 druhů učebních pomůcek (např. modely, přístroje, obrazy, projekce, aj.) (J. Průcha, 1997).

Psychologické aspekty zkoumané problematiky

Jednou z nejdůležitějších funkcí učebních pomůcek je tedy zprostředkování poznávání světa i sebe sama. Toto poznávání je vlastně založeno na kognitivním stylu vnímání našeho okolního prostoru, v němž se pohybujeme. Jedním z nejdůležitějších pojmů v psychologii, která se zabývá lidským poznáním světa, je právě pojem „kognitivní (tj. poznávací) styly“. (Mareš, 1998). Styly vypovídají o konzistentních individuálních rozdílech ve způsobech, jimiž lidé organizují a řídí své zpracovávání informací i zkušeností (Messick, 1994).

Kognitivně psychologické teorie studují u žáka rozvoj takových kognitivních procesů jako jsou usuzování, analýza, řešení problémů, vytváření reprezentací, prekonceptů, mentálních obrazů atd. Základy těchto vzdělávacích teorií je třeba velmi často hledat ve výzkumech kognitivní psychologie, které se týkaly nejrůznějších aspektů učení. Kognitivistické teorie se více zajímají o duševní procesy, zatímco behavioristické teorie zkoumají spíše účinky vlivu prostředí na učení, a zvláště funkční vztahy mezi uspořádáním pedagogického prostředí a chováním lidské bytosti (Bertrand, 1998).

Tento článek se dotýká především teorií, podle nichž žák své poznání aktivně konstruuje. Tyto teorie bývají nazývány tedy konstruktivistické.

U počátků konstruktivistických výzkumů učení stojí především dvě významné osobnosti. Tím prvním je Jean Piaget, jehož výzkum v této oblasti se stal základním pramenem celého projektu. Tím druhým je Gaston Bachelard. Piagetovy práce v oboru genetické epistemologie ovlivnily zásadně vývojovou psychologii i pedagogický výzkum.

Práce Jeana Piageta a ženevské školy umožnily vypracovat konstruktivistické teorie vzdělávání. Badatelé v různých zemích se soustředili na dva hlavní aspekty Piagetovské teorie. Tím prvním aspektem je interakce, díky níž subjekt, tedy žák, konstruuje své poznání a rozvíjí se v celkovém procesu autoregulace a adaptace na své okolí. Dalším aspektem je členění dle stádia vývoje dítěte (Bertrand, 1998).

Výzkum dětského prostorového rozumového vývoje

V učebnicích prvouky bývá orientace například uváděna zejména vycházkou na nějaké vyvýšené místo v krajině, při které jsou děti vedeny, aby hledaly v takto nahlíženém obrazu krajiny známá místa, některá z nich chápaly jako orientační body a pojmenovaly jejich vzájemné vztahy. Literatura o kognitivním mapování vidí vznik prostorové představy jako proces mentální reprezentace, tj. jako zpracování informace (Sedláková, 1992), jako systém převádění, kódování prostoru (Blanc – Garin, 1976). Blanc – Garin se dále

domnívá, že takto vytvorený systém kódovania prebírará při další orientaci úlohu řídicího schématu (Šebková -Vyskočilová, 1997).

To by ovšem znamenalo, že jedním z hlavním činitelů při vytváření mentální představy prostoru je regulace motorické, nikoliv jen vjemové aktivity. Jinak řečeno (Denisová – Boucher, 1991) způsob, jakým dítě pojímá představu o prostoru, slouží k označení celku znalostí, které musí člověk nabýt o subjektu konajícím pohyb či gesto v daném prostoru, jež má různé parametry, jako je jeho směřování, jako je jeho vzdálenost (Paillard, 1976). Právě Denisová a Boucher si položili otázku, zda není problém v sensorické informaci dítěte. Zdůvodňovali to zjištěním, že některé děti na počátku prvního ročníku ještě nemají pevně zafixovanou svou pravou a levou polovinu těla (Šebková – Vyskočilová, 1997).

Nejdříve je nutné si položit otázku, jak vůbec vnímá samotný Piaget prostor a orientaci v něm. Piaget (1948) se domnívá, že prostor spočívá v koordinaci předmětů jako takových. Podstatné při této koordinaci je vytvořit spojení jejich pozic, vzdáleností a přemístění ve vztahu k nehybnému, „obsahujícímu“ prostoru, jehož strukturace dovoluje označit značkou pohyblivé „obsahované“ předměty. Toto rozlišení mezi obsahujícím a obsahovaným, podstatné pro představování euklidovského prostoru, je vlastním zdrojem systému koordinant (Piaget, 1948). Ale prostor není jen jednoduchý, „obsahující“. Je celkem vztahů uplatňujících se mezi tělesy, které pozorujeme nebo uchopujeme, lépe řečeno, je celkem vztahů, jimiž si pomáháme, abychom mohli strukturovat tato tělesa proto, abychom je mohli pozorovat nebo uchopovat. Je to, podle Piageta, logika vnímatelného světa, anebo přinejmenším jednoho ze dvou podstatných aspektů (druhým je čas) logiky předmětů (Piaget, 1946).

Pochopit prostor znamená pro dítě podle Piageta vytvořit si pojem prostoru. Pojem prostor si dítě vypracuje až na základě vnímání předmětů v prostoru, to znamená tedy nejprve oněch obsahovaných těles. A jestliže později začíná být prostor postupně chápán jako obsahující, stává se to jen do té míry, do které je jedinec s to chápat obsahovaná tělesa jako objekty a dospět k vzájemné koordinaci mezi nimi a mezi sebou až k vytvoření konkrétního celku (Piaget, 1950).

Výchozím zjištěním je, že pro děti mladšího školního věku je obtížné provádět myšlenkové operace jen na základě slovních sdělení. Proto by učitelé měli vést děti, aby se volně po třídě pohybovaly a poznávaly prostorové vztahy podle učitelových pokynů. Pokyny by měly děti podněcovat, aby začaly přemýšlet o tom, co dělají. Tyto podněty se neliší od těch, které učitel běžně používá, ale nyní jich používá s jasnějším vědomím jejich úlohy vzhledem ke svému záměru (Šebková – Vyskočilová, 1997).

Brunerova teorie

Brunerův přínos k instrukcím pro prostorový rozumový vývoj spočívá v návrhu, že děti rozvinou koncept v pořadí tří představujících zkušeností. Ustanovovací zkušenosti požadují konkrétní součinnost s návrhem. Další, ikonická reprezentace, dovoluje dítěti popsat nebo si pamatovat návrh s grafickými nebo duševními představami. Konečná reprezentace se skládá z verbálních nebo psaných symbolů, které abstraktně představují návrh. Podle této teorie je mapa abstraktní symbol bytí a není pouze ikonická nebo ilustrovaná reprezentace, jak někteří učitelé věří.

Brunerův postup může být použit k vytvoření série lekcí, které mohou mladým dětem pomoci vytvořit návrh "mapy". Pro ustanovovací nebo konkrétní zkušenost chodí na vycházky v jim známých oblastech. Ikonická nebo obrazová reprezentace by mohla být zobrazená ve velkém měřítku na fotografiích té samé oblasti. Studenti by mohli studovat fotografie, aby určili specifické prvky. Aktivita by mohla být prodloužena v kombinaci ustanovovacích (konkrétních) a ikonických (obrazových) stupňů na vycházce, která je doprovázená častým poukázáním na letecké fotografie. Fotograf radil, aby studenti mohli porovnat, kde byli, jak v reálném prostoru, tak i v ikonickém znázornění. Pro symbolickou představu hlavní prvky na fotce jakou jsou ulice, domy a místní budovy by mohly být nakresleny na plastickém transparentním podkladu. Když je letecká fotografie oddělena od kopie, zbývající náčrt je mapa.

Průzkumy podporují vztah Piagetovy a Brunerovy teorie mapovacích schopností. Dvě studie poznamenávají shodu mezi výkonem v úlohách koordinačně-perspektivních a obecných mapovacích schopnostech (Cole, 1975; Cooke, 1978). Úlohy diagramového vykreslení jsou také prokázanou známkou mapových úloh v Cookově (1978) studii. Swanson (1973) přišel na to, že výkonnost v šesti Piagetových zachovaných úlohách je souvztažná se schopností dětí určit polohu stejného bodu v dvou různých mapách. Bailen (1970) uvedl, že výkonnost v Piagetových prostorových úlohách byla užitečná pro uspořádání pojetí map. Smith (1972) porovnal výkonnost v mapovacím testování paper-and-pencil ve třech skupinách studentů, kteří studovali geografickou oblast podle Brunerových stupňů znázornění. Skupina, která vyzkoušela ustanovovací (konkrétní) a ikonické (obrazové) instrukce viditelně překonala skupinu, která přijala jen ikonické instrukce. Ale skupina s pouze ikonickými instrukcemi podstatně porazila třetí skupinu, která zkoumala oblast výhradně z tradiční, obrazné mapy.

Bohužel metody v učebnicích pro učitele málokdy používají Piagetovy nebo Brunerovy teorie vyučování mapovacím schopnostem. To je také jeden z důvodů, proč je nutné se touto problematikou zabývat.

Závěr

Příspěvek si klade za cíl přispět k diskusi o hlavních problémech základních dětských neschopností vykonávat na mapách nejrůznější úkoly, úkony a osvojovat si mapové dovednosti. Je pravdou, že pouze samotní učitelé nejsou sami zodpovědní za nedostatečné mapové dovednosti svých žáků, leč právě oni jsou přímo zodpovědní za výběr vhodných vyučkových materiálů i metod, které použijí a samozřejmě za pozorné hodnocení žákovských výkonů.

Další úsilí musí vést ke zlepšení a poopravení učebních materiálů použitých v osnovách zeměpisu. Za tímto účelem stále pokračuje výzkum určený k rozvoji úspěšných programů na podporu a rozvoj mapových dovedností, které by se měly soustředit na učební strategie, které začleňují současné objevy z vývojové psychologie či pedagogické psychologie a dalších věd přímo do praxe. Neméně důležitý je též rozvoj v oblasti praktických diagnostických strategií k napomáhání učitelům v analyzování dětského prostorového rozumového vývoje.

Literatura

- Bertrand, Y.** 1998. Soudobé teorie vzdělávání. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-216-5
- Beilin, L.A.**1970. An analitic-empirical study of sequence in curricularum development. Columbia Univerzity, 1970.
- Blanc – Garin.** 1976. Motricité et representations spaciales. Cahier de psychologie, č.19, s. 249 – 289.
- Cipro, M.** 1977. Didaktická technika a pomůcky v socialistické škole,díl 2. Státní pedagogické nakladatelství Praha.
- Cole, R.L.S.,Jr.**1975. An analysis of selected variables as predictors of success in map skills. University of southern california,1975.
- Cooke, K. G.,** 1978. The relationship between spatial cognitiv developmeantal level and the achievement of map skills nad concepts. State University of New York at Albany, 1978.
- Denis, S. – Boucher, J.,L.** 1991. La représentation spaciale d'un tracé bi-dimensionel. In: Revue Canadienne de Psychologie, 1991,č.45 (3), s. 405.
- Drahovzal, J.; Kilián, O.; Kohoutek, R.** 1997. Didaktika odborných předmětů. Brno: Paido, 1997. ISBN 80 – 85931 – 35 – 4.
- Gluck, J.** 2001.Die Entwicklung des Landkartenverstandnisses bei Kindern: Forschungsstand, metodische Überlegungen und ein neuer Untersuchungsansat. In: Psychologie in Erziehung und Unterricht, 2001, s. 298 – 313.
- Emmison, M., Smih, P.** 2000. Researching visual. London: Sage London, 2000.

- Hájek, J.** 2003. Vybrané kapitoly z didaktiky geografie. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2003. ISBN 80-7082-988-5.
- Howard, G.** 1999. Dimenze myšlení: teorie rozmanitých inteligencí. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-279-3.
- Julínek, S.** 1995. Úvod do teorie a praxe výuky dějepisu. Brno: Masarykova univerzita Brno, 1995. ISBN 80 – 210 – 1225 – 0.
- Jůva, V.** 2001. Základy pedagogiky pro doplňující pedagogické studium. Brno: Paido, 2001. ISBN 80-85931-95-8.
- Kotlán, I; Kotlán, P.** 2003. Testy obecných studijních předpokladů a základy logiky. Ostrava: Sokrates, 2003. ISBN 80-8657-06-4.
- Mareš, J.** 1998. Styly učení žáků a studentů. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-246-7.
- Messick, S.** 1994. The Matter of Style – Manifestation of Personality in Cognition, Learning, and Teaching. In: Psychological Bulletin 29, 1994, č. 3, s. 121 – 136.
- Novák S., Kramářková H.:** Česká a slovenská kartografická tvorba v školských zeměpisných atlasoch. Geodetický a kartografický obzor, roč. 49, č. 7 – 8/2003, s. 142-150, ISSN: 0016-7096
- Novák, S; Stehlík, M.** 2008. Research on space visualization and thinking performed in pupils in 2nd and 3rd period according to the RVP. In: H. Svatoňová et al., Geography in Czechia and Slovakia, Masaryk University Brno, 2008, s.482 – 484. ISBN 978-80-210-4600-9.
- Piaget, J. ; Inhelderová, B.** 2001. Psychologie dítěte. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-71784-07-9.
- Piaget, J., Inhelder, B.** 1948. La représentation de l'espace chez l'enfant. Paris: Presses Universitaires de France Paris, 1948.
- Piaget, J.** 1952. La construction du réel chez l'enfant. Neuchatel, Delachaux et Niestlé, 1952, 425 s.
- Piaget, J., Inhelder, B.** 1956. The child's conception of space. London: Routledge London, Kegan Paul, 1956.
- Piaget, J., Inhelder, B., Szeminska, A.** 1960. The child's conception of geometry, London: Routledge London. Kegan Paul, 1960.
- Prosser, J.** 1998. Image-based research. London: Farmer Press, 1998.
- Průcha, J.** 1997. Moderní pedagogika. Praha: Portál, 1997, ISBN 80-7178-170-3.
- Průcha, J.; Walterová, E.; Mareš, J.** 2001. Pedagogický slovník. Praha: Portál, 2001.
- Rusel, S.M.** 1956: Inerain children's facility in making, reading and using two-dimensional orthogonal maps with a tree-dimensional model viewed from the vertical perspective. In: Unpublished doctoral dissertation, 1956, Cleremont Graduate School.

Sedláková, M. 1992. Príspevok k analýze pojmu mentálnej reprezentácie v súčasnej psychologickú teóriu. In: Československá psychológia, XXXVI, 1992, č.4, s. 289 – 308.

Skokan, L. 1998. Úvod do teórie geografie I. Ústí nad Labem: Pedagogická fakulta UJEP v Ústí nad Labem, 1998, ISBN 80-7044-174-7.

Skokan, L. 1999. Úvod do teórie geografie II. Ústí nad Labem: Pedagogická fakulta UJEP v Ústí nad Labem, 1999.

Smith, W. O.: An experiment comparing enactive, iconic and symbolic approaches to teaching elementary map skills. George Peabody College for Teachers, 1972.

Šebková, A., Vyskočilová, E. 1997. Chápání vztahů u dětí mladšího školního věku. Praha: Pedagogika, 1997, č. 13 – 17.

Šupka, J.; Hofman, E.; Rux, J. 1993. Didaktika geografie I. Brno: Masarykova univerzita Brno, 1993.

Švaříček, R.; Šedřová, K. 2007. Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách. 1. vyd. Praha: Portál, 2007, 384 s. ISBN 978-80-7367-313-0.

Swanson, S. J. 1973. Piaget for the teacher: Kindergarten examples. In: Journal of Geography, 1973, č. 4, s.45 – 47.

Šimoník, O. 2003. Úvod do školní didaktiky. Brno: MSD Brno, spol. s.r.o. , 2003. ISBN 80-86633-04-7.

Vágnerová, M. 2002. Úvod do psychologie. Praha: Karolinum Praha, 2002. ISBN 80-246-0015-3.

Wahla, A. 1973. Didaktika zeměpisu 1. Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravě, 1973.

USING OF CARTOGRAPHIC EDUCATION MEDIUMS

Resumé

This paper is about project searching the space visualization and her using in education in pupils of 2. and especially 3. period by the Frame education program. The paper themes are not just the searching of the mental psychological processes connected with space visualization in brain of the pupils, but especially the classification, selection and the kind of the using of the cartographic instruments by the forming the elementary geographic competences on the pupils in the primary school.

Martin Stehlík

Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, katedra geografie, Poříčí 7, Brno
60300, ČR

E-mail: m.stehlik@atlas.cz

Recenzoval: Doc. PhDr. RNDr. Martin Boltížiar, PhD.

*Tento příspěvek vznikl za podpory Katedry geografie PdF MU v Brně
v rámci grantového projektu MUNI/41/027/2008*

NÁVRH UČEBNICE GEOGRAFIE MIESTNEJ KRAJINY NA PRÍKLADE PONITRIA

Martin Valach, Magdaléna Nemčíková

Abstract

The aim of this study is to create a geography textbook of the Ponitrie region. The study communicates the information about the Ponitrie region in a simple way, tempting students to work independently as well as it draws their attention towards the aesthetic values of the environment etc. The basic element of the textbook is a specific region. That is why the textbook is structured according to the basic structure of the geographic characteristics of the region. The topic of the geography of the region is to be placed in the teaching plans of elementary schools in year 8 as the conditions of its implementation are ideal. The use of the textbook in the teaching practice is not the only one. Due to its clear content the textbook can easily become a source of interesting information for the broad public.

Key words: education of regional geography, Ponitrie, region, textbook

Úvod

Učebnice sú neoddeliteľnou súčasťou výchovno-vzdelávacieho procesu. Od počiatku 90-tych rokov sa prakticky začína nová generácia učebníc v geografii. Novosť pritom nespočíva len vo fakte, že boli inovované po stránke obsahovej, ale v celkovej konceptuálnej zmene, ktorá sa zákonite premietla i do formálnej stránky. Snáď jedinou oblasťou v súvislosti s tvorbou učebníc, ktorá sa za ostatných desať rokov takmer nemení, je tvorba a vydávanie alternatívnych učebníc (Madziková, 2002).

V učebnicovej tvorbe na Slovensku absentujú učebnice geografie miestnej krajiny. Cieľom príspevku je oboznámenie s návrhom učebnice geografie miestnej krajiny Ponitria. Navrhovaná učebnica sa snaží jednoduchou formou sprístupňovať informácie o Ponitri, vytvárať námety na samostatnú prácu, viesť žiakov k pozornejšiemu vnímaniu svojho okolia, jeho estetických hodnôt a pod.

Metodika tvorby učebnice

Tvorba učebnice geografie miestnej krajiny nebola jednoduchá. Pomerne namáhavé bolo získavanie niektorých štatistických údajov, ich spracovanie

a nakoniec interpretácia do prijateľnej podoby. K zaujímavým momentom patrilo získavanie fotografií priamo v teréne a práce s kartografickým materiálom.

Pri tvorbe práce bolo dôležité neustále dávať do popredia hlavne jej didaktický účel. Práve tento fakt bol dôležitý pri selektovaní informácií do konečnej podoby. Túto skutočnosť sme pokladali počas tvorby návrhu učebnice za najdôležitejšiu a súčasne i najzložitejšiu. Pomerne zložitým bolo i také vymedzenie územia Ponitria, ktoré je z didaktického hľadiska prijateľné. Z tohto dôvodu nie je Ponitrie v práci chápané len ako synonymum povodia rieky Nitry, ale berie ohľad i na hranice administratívnych celkov. Práca nadobudla konečnú podobu až po viacerých konzultáciách a viacnásobnom prehodnotení jednotlivých kapitol i celého textu.

Štruktúra učebnice

Učebnica geografie miestnej krajiny Ponitria je určená hlavne pre 8. ročník základnej školy. Učebnica je zameraná na geografickú charakteristiku regiónu Ponitria. Základom Učebnice geografie miestnej krajiny Ponitria je región, ktorého hranice sme pre didaktické účely museli vhodne vymedziť. Pre vyčlenenie regiónu Ponitria bolo základom povodie rieky Nitry ako aj administratívne hranice. Vymedzenie severnej časti Ponitria bolo pomerne jednoduché. Hranice tu prebiehajú hrebeňmi Strážovských vrchov, Žiaru, Vtáčnika a južným okrajom Malej Fatry. Hranice povodia sa tu takmer úplne zhodujú s hranicami okresov Prievidza, Partizánske a Bánovce nad Bebravou. Najväčšia časť Stredného Ponitria je taktiež veľmi jasne vymedzená hrebeňmi Tribeča a Považského Inovca. Južná časť Stredného Ponitria a Dolné Ponitrie sú ohraničené hrebeňmi Nitrianskej a Žitavskej pahorkatiny s prihliadnutím na katastrálne hranice obcí. Za južnú hranicu regiónu považujeme južnú hranicu katastra Nových Zámkov, ktorá je súčasne i hranicou okresov Nové Zámky a Komárno.

Členenie textu učebnice vychádza z aktuálne používaných učebníc zemepisu. Ponitrie je v učebnici rozdelené na Horné, Stredné a Dolné. Každá časť Ponitria je najprv vymedzená a opísaná z fyzicko-geografického hľadiska. V charakteristike Ponitria pokračujú kapitoly venované stručnému historickému a administratívne vývoju územia, humánno-geografickým pomerom a hospodárstvu. Popri základnom texte učebnica obsahuje aj text rozširujúci. Dôležité informácie sú písané tučným písmom. Všetky kapitoly obsahujú otázky a úlohy, viaceré kapitoly sú doplnené tabuľkami, schémami alebo fotografiami. Odkaz na rozširujúci text je označený symbolom ❖. Otázky a úlohy, ktoré sú zložitejšie, vyžadujú dlhšie zamyslenie nad geografickými vzťahmi alebo sa týkajú miesta žiakovho bydliska sú označené symbolom 🏠. Správne riešenia otázok

a úloh sú uvedené v závere učebnice. Vzhľad stránok učebnice približuje príloha 1. Mapy sú uvedené ako prílohy (príloha 2).

Táto učebnica je prvou učebnicou svojho druhu, ktorá sa zameriava na geografickú charakteristiku Ponitria. Učebnica je spracovaná jednoduchou a prehľadnou formou, čo môže byť jedným zo základných motivačných faktorov pre jej používanie. Inovačná funkcia učebnice bola zabezpečená spracovávaním čo najaktuálnejších údajov. Krajina však prechádza neustálymi zmenami, aktualizácia údajov je teda aj úlohou učiteľa.

Možnosti využitia učebnice

Vyučovanie geografie miestnej krajiny rozoberáme v kontexte učebných osnov zemepisu pre 8. ročník základných škôl. V tomto ročníku je totiž najväčší predpoklad pre zaradenie učiva geografie miestnej krajiny v súlade s návrhom učebnice geografie miestnej krajiny. Zaradiť učivo miestnej krajiny do vyučovacieho procesu je možné niekoľkými spôsobmi. Výber z uvedených alternatív (resp. vymyslenie iných) je ponechaný na učiteľovi. Ten zvolí najlepší postup vyučovania geografie miestnej krajiny vzhľadom na organizáciu príslušného školského roka a vedomostnú úroveň žiakov.

Pre vyučovanie miestnej krajiny v 8. ročníku ZŠ je určených 8 vyučovacích hodín v závere školského roka. Učiteľ tak môže rozdeliť obsah učebnice do týchto vyučovacích hodín a celý záver školského roka bude venovaný štúdiu miestnej krajiny. Výhodou tejto možnosti je to, že pre zvyčajne priaznivé počasie v tejto časti roka je možné často ísť do terénu. Prínosom môže byť i škola v prírode, pokiaľ sa uskutoční na Ponitří. Za nevýhodu môžeme považovať to, že v závere školského roka sú vo vyučovaní často zaradené rôzne výlety, kultúrne akcie a pod., počas ktorých dochádza k „odpadnutiu“ vyučovacích hodín z rozvrhu. Do úvahy treba brať i značne zníženú pozornosť a aktivitu žiakov v záverečných dňoch školského roka.

Inou alternatívou je zaradenie učiva geografie miestnej krajiny v priebehu celého školského roka, pričom sa učiteľ môže riadiť požiadavkami vo vzdelávacom štandarde. Napĺňaniu týchto požiadaviek je predkladaná učebnica miestnej krajiny veľmi nápomocná. Výhodou priebežného zaraďovania vyučovania miestnej krajiny je lepšia koncentrácia žiakov na prácu ako v závere školského roka. Učiteľ môže zaradiť miestnu krajinu aj do každej vyučovacej hodiny, napr. v jej závere – aplikáciou prebraného učiva na miestnu krajinu nadobúdajú žiaci konkrétnejšiu predstavu o geografických súvislostiach. Ďalšou z možností je i použitie učebnice výhradne pri domácej príprave žiakov, prípadne pri vypracovávaní rôznych projektov a prác o miestnej krajine a pod.

Pri každodennej činnosti (dochádzke do školy, oddychu, vychádzkach, cestovaní...) sú žiaci v permanentnom kontakte so svojim okolím. Žiaci dokážu nadobudnúť veľké množstvo poznatkov v procese tzv. mimovoľného učenia – svoje okolie si všimajú podvedome, sami si všimnú periodicitu niektorých javov a ich vzájomné súvislosti (napr. vzťah zrážkovej činnosti a zvýšenia hladiny vodného toku), počúvajú názory obyvateľov a pod. Kombinácia faktov osvojených počas vyučovania geografie a mimovoľne nadobudnutých poznatkov vytvára ideálny predpoklad pre trvalé osvojenie učiva. Zásada prepojenia teórie s praxou má veľmi úzky vzťah s ostatnými zásadami, najmä zásadou názornosti. Zásada názornosti vyjadruje požiadavku, aby žiak získaval nové vedomosti, spôsobilosti, zručnosti a návyky na základe konkrétneho zmyslového vnímania predmetov a javov (Petlák, 1995).

Miestna krajina ponúka takmer okamžité preverenie teoretických poznatkov v praxi (napr. zadať žiakom úlohu: „Počas cesty zo školy si všimnite..., vo vašom okolí nájdite, atď.“).

Záver

Táto učebnica je prvou učebnicou svojho druhu, ktorá sa zameriava na geografickú charakteristiku Ponitria. Informácie v nej obsiahnuté pochádzajú z veľkého množstva zdrojov. Učebnica je spracovaná jednoduchou a prehľadnou formou, čo môže byť jedným zo základných motivačných faktorov pre jej používanie – na žiakov môže získavanie informácií z navzájom nezávislých a nezriedka i ťažko dostupných zdrojov pôsobiť odradzujúco.

Využitie regiónu Ponitria pre didaktické účely je veľmi rozmanité z viacerých dôvodov. Najdôležitejším z nich je výskyt veľkého množstva krajinných typov na pomerne malom území, čo je predpokladom pre vznik mnohých prírodných pozoruhodností. Rozmanitosť krajiny sa však netýka len prírodných zložiek prostredia, ale determinovala a naďalej determinuje aktivity jej obyvateľov.

Aj napriek značnej diferencovanosti tohto územia ho však akosi prirodzene považujeme za jeden celok, ktorý sa vo svojich jednotlivých oblastiach síce líši, ale aj tak je v pojme „Ponitrie“ jasne obsiahnutý. Priblížiť chápanie Ponitria v takomto zmysle má i táto práca. Nemá však za cieľ tento spôsob vnímania krajiny žiakovi vnútiť. Osvojením si základných poznatkov o Ponitri (prostredníctvom tejto učebnice) a ich spojením s vedomosťami o tej časti Ponitria, v ktorej žiak žije, sa takéto vnímanie stáva prirodzeným.

Využitie v pedagogickej praxi nepredstavuje jediné využitie učebnice geografie miestnej krajiny, môže byť zaujímavým zdrojom poznatkov i pre laickú verejnosť.

Veľmi dôležitým sa v súčasnosti stáva zachovanie svojej vlastnej identity vo svete narastajúcej globalizácie. Je preto nevyhnutné viesť najmä mladých ľudí k formovaniu pozitívneho vzťahu k svojmu bezprostrednému okoliu (obci, mestu, regiónu). Práve sústava učebníc geografie miestnej krajiny spracovaná príťažlivou formou a vyzdvihujúca potenciál jednotlivých regiónov môže byť jedným z prvých krokov k takémuto smerovaniu.

Literatúra

Madziková, A. 2002. Učebnice geografie miestneho regiónu – nový impulz v tvorbe učebníc. In: BIGECHE č. 3 – Odborno-metodický občasník pre učiteľov biológie, geografie a chémie na základnej a strednej škole. 1. vydanie. Prešov : Metodické centrum Prešov, 2002. s. 61 – 65. ISSN 1335-9940.

Petlák, E. 1995. Didaktika I. 1. vydanie. Bratislava : Agentúra Pedagóg, 1995. 160 s. ISBN 80-901401-3-0.

Valach, M. 2006. Učebnica geografie miestnej krajiny Ponitria: diplomová práca. Nitra : UKF, 2006. 101 s.

PROPOSITION OF THE GEOGRAPHY OF THE REGION TEXTBOOK BASED ON THE EXAMPLE OF THE PONITRIE REGION

Resume

The usage of the Ponitrie region for didactic purposes is multiple from various reasons. The most important one is a large number of different region types located on relatively small area which can result into many remarkable natural phenomena. However, diversity of the landscape does not only concerns various natural elements, but influenced and is still influencing its inhabitants. Despite the incredible diversity of the region, it is considered an entity. The entity which may vary in different areas but is contained and conceivable in its name - "Ponitrie".

It is the aim of this textbook to explain the meaning of the Ponitrie region in this way. On the contrary, it is not meant to force this concept of perception of the environment to students. This perception becomes natural by adopting the basic principles of the Ponitrie region (presented in the textbook) in accordance with students' knowledge of the region.

The textbook of the Ponitrie region is not only intended to the teachers and students of this region. As a common structure of the work with regional geography was used when creating the textbook, it is a valuable publication that can be used in other parts of Slovakia. It is a helpful tool for the teachers as well as

an example of the regional geography teaching. As rooted in the teaching standards the textbook stimulates skills and knowledge of the students.

It is very important to maintain the identity of an individual in the world of growing globalisation. Thus it is necessary to guide students towards shaping the positive attitude to their immediate environment.

Mgr. Martin Valach, RNDr. Magdaléna Nemčíková, PhD.

Katedra geografie a regionálneho rozvoja

FPV UKF v Nitre

Tr. A. Hlinku 1, 949 74 Nitra

E – mail: martin.valach@ukf.sk, mnemcikova@ukf.sk

Recenzoval: Prof. RNDr. Jaroslav Mazúrek, CSc.

Príloha 1. Ukážky vzhľadu strán učebnice

Dolné Ponitrie môžeme charakterizovať ako územie od mesta Nitra po sútok rieky Nitry s Váhom (obrázok 4). Má rozlohu 405 km². Medzi Nitrou a Šuranmi je vymedzené juhom Nitrianskej a Žitavskej pahorkatiny. Na juh od Šurian tečie rieka východnou časťou Podunajskej roviny. Patria sem okresy Nitra a Nové Zámky. Samotný sútok Nitry s Váhom sa nachádza už v podunajskom regióne a do Ponitria sa už nezaraďuje

Obr. 4: Krajina na Dolnom Ponitří.

Otázky a úlohy - Vymedzenie a členenie územia Ponitria

- *V ktorom pohorí pramení rieka Nitra?*
- *Ktoré pohorie ohraničuje Hornonitriansku kotlinu od západu?*
- *Aký charakter má územie Dolného Ponitria?*
- *Ukážte na mape aspoň 10 miest a obcí, ktorými rieka Nitra preteká.*
- *Ukážte na mape pohoria ohraničujúce stredné Ponitrie.*
- *✪ Načrtnite Ponitrie a pokúste sa v ňom vyznačiť niektoré mestá.*
- *✪ V ktorej časti Ponitria bývate?*

FYZICKO-GEOGRAFICKÉ POMERY – PRÍRODA

Horné Ponitrie

Geologický vývoj a stavba

Z celého Ponitria je práve Horné Ponitrie najzaujímavejšou prírodnou oblasťou. Vyniká množstvom pozoruhodných prírodných úkazov, čo je spôsobené kontrastom horských a dolinových oblastí. To má za následok svojrázne klimatické podmienky i rozmanité rastlinstvo a živočíšstvo.

odlesnenými plochami (obrázok 15) je domovom vzácnych **teplomilných a suchomilných rastlín a živočíchov. Kremencové hôrky** ako významný krajinný prvok vytvárajú podmienky pre **špecifickú kyslomilnú vegetáciu**. Rozmanité lesné porasty sú domovom množstva zveri a od minulosti priťahovali poľovníkov. Boli tu založené špeciálne zvernice pre chov danielov a muflónov.

Najjužnejšia časť Tríbeča, nazývaná aj **Zoborské vrchy, sa stala súčasťou** európskej siete chránených území **NATURA 2000 (❖ 1)**.

Obr.15: Zoborské vrchy

❖ 1 Prostredníctvom siete NATURA 2000 sú chránené najviac ohrozené a najzácnejšie druhy voľne žijúcich živočíchov, voľne rastúcich rastlín a európsky významných biotopov (životných priestorov rastlín a živočíchov). Predstavuje účinnú ochranu európskeho i národného prírodného dedičstva.

Otázky a úlohy – Ochrana prírody

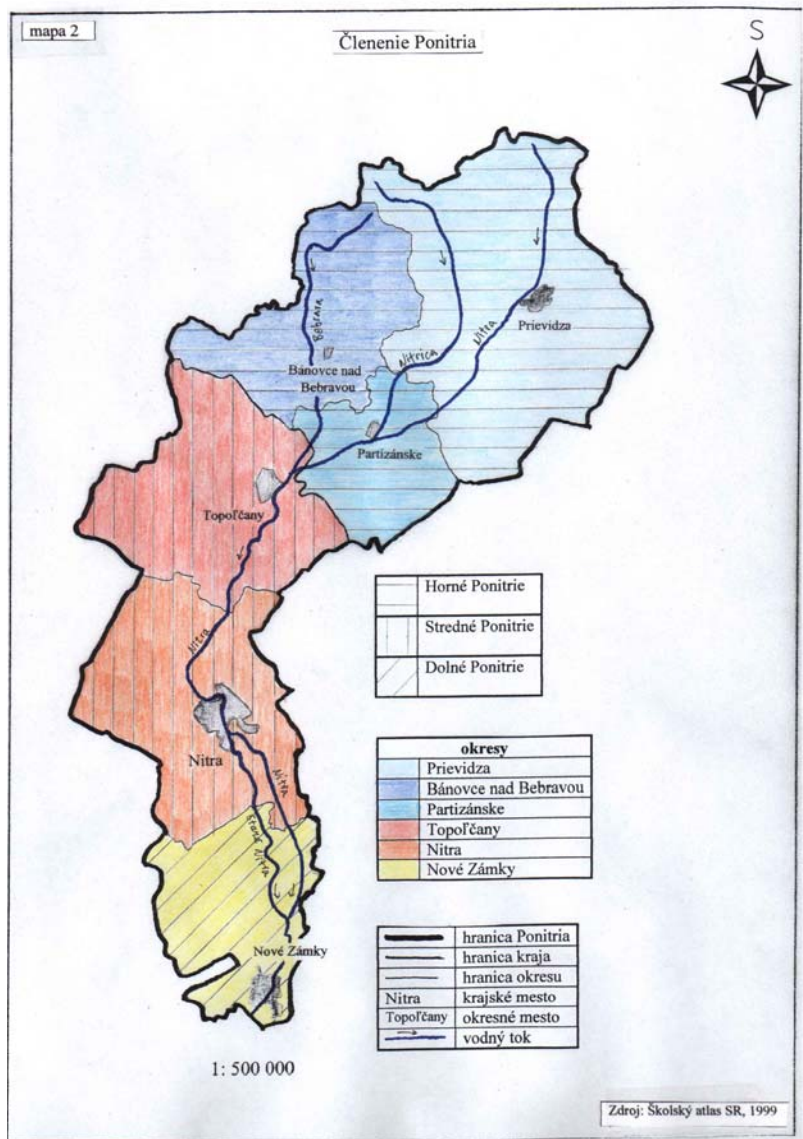
- *Kvalita vody v rieke Nitra je na Strednom Ponitří vyššia ako na Hornom Ponitří. Vysvetlite prečo.*
- ❖ *Nachádza sa vo vašom okolí nejaký znečisťovateľ životného prostredia (priemyselný závod, poľnohospodárske družstvo a pod.)?*
- ❖ *Ktoré chránené územia Stredného Ponitria ste navštívili?*
- ❖ *Vyhľadajte informácie aspoň o troch maloplošných chránených územiach na Strednom Ponitří (použite turistické mapy, internet, knihy, vyhľadajte náučný chodník,...).*

Dolné Ponitrie

Geologický vývoj a stavba

Už pri pohľade na mapu je zrejmé, že **geologická stavba Dolného Ponitria bude** v porovnaní s ostatným Ponitriím **menej komplikovaná. Nie sú tu totiž už žiadne pohoria**, ktoré sú najdôležitejším predpokladom geologickej pestrosti.

Príloha 2. Ukážka mapy

ĎAKUJEME SPONZOROM:

Mesto Nitra

ENERMONT s.r.o. Bratislava

Reklamná agentúra REA

Pekáreň OREMUS

Akademický klub Fakulty prírodných vied UKF v Nitre

Slovenská geografická spoločnosť pri SAV

Sorama, s.r.o.

Hlavný redaktor / Editor-in-Chief:

doc. RNDr. Alena Dubcová, CSc.

Výkonný redaktor / Executive editor:

doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.

Redakčná rada / Editorial board:

doc. PhDr. RNDr. Martin Boltžiar, PhD.

doc. RNDr. Eduard Hofmann, CSc.

prof. PhDr. Petr Chalupa, CSc.

doc. RNDr. Jaromír Kolečka, CSc.

RNDr. Hilda Kramáreková

prof. RNDr. Jaroslav Mazúrek, CSc.

PhDr. Mgr. Hana Svatoňová, PhD.

Technické spracovanie / Computer typesetting:

Mgr. Martin Valach

Recenzenti sú uvedení za jednotlivými príspevkami.

Za obsahovú a jazykovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.

Vydala: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Schválené vedením FPV UKF v Nitre dňa 12. 6. 2009

Edícia: Prírodovedec č. 369

Rok vydania: 2009

Číslo: 1

Ročník: 12

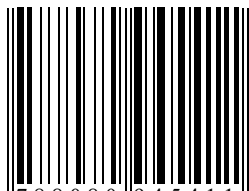
Vychádza jedenkrát ročne

Náklad: 200 ks

Logo na obálke: © ESRI

ISSN: 1337-9453

ISBN: 978-80-8094-541-1

9 788080 1945411